103
1859

VERSLAG

VAN DEN STAAT

DER

HOOGE-, MIDDELBARE EN LAGERE SCHOLEN,

IN HET

KONINGRIJK DER NEDERLANDEN

OVER

1858—1859.

KONINKL.
BIBLIOTHEEK
TE 'S-HAGE.

INLEIDING.

Het tegenwoordig Verslag draagt, naar de Regering vertrouwt, de blijken van haar voortdurend ijverig streven om de officiele mededeelingen aangaande den staat van het schoolwezen hier te lande in volledigheid en belangrijkheid te doen toenemen. Dit nader in de bijzonderheden aan te toonen mag overbodig worden geacht. Bij lezing toch en vergelijking met de voorgaande verslagen zal men van zelf ontwaren, dat thans vele rubrieken aan omvang en onderscheidene aan belangrijkheid hebben gewonnen. Waar dit het geval nog niet is, bepaaldelijk bij de Latijnsche scholen en gymnasien, is de oorzaak gelegen deels in het onvoldoende der ontvangen berigten, deels in den overgangstoestand, waarin die inrigtingen, in afwachting der wettelijke regeling van het middelbaar onderwijs, verkeeren.

Het is echter vooral met betrekking tot het lager onderwijs, dat het tegenwoordig Verslag, naar het oordeel der Regering, zich gunstig boven de vroegere onderscheidt. Aan het slot der inleiding van het Verslag over 1857/58 drukte zij hare verwachting uit, volgens de voorschriften der nieuwe wet bouwstoffen te zullen ontvangen, die haar in staat zouden stellen voortaan omtrent het lager onderwijs belangrijkere verslagen uit te brengen, dan het haar tot dusverre met den besten wil mogelijk was. In die verwachting is zij niet te leur gesteld. De door de wet gevorderde beredeneerde jaarverslagen der provinciale inspecteurs van het lager onderwijs hebben haar meer in de bijzonderheden met den toestand van dat onderwijs in het geheele Rijk bekend gemaakt. Met dien toestand heeft zij zich nog nader bekend kunnen maken zoowel door de mededeelingen van de gewestelijke besturen, als door de vele vragen en geschilpunten, welke door die en door gemeentebesturen, zoomede door het schooltoezigt, aan hare beantwoording en beslissing zijn onderworpen. Daardoor heeft zij zich ook een zelfstandig oordeel over den staat van het schoolwezen kunnen vormen; kunnen nagaan waar nog voorziening noodig is; middelen kunnen beramen of maatregelen nemen ten einde daarin te voorzien, en al datgene kunnen overwegen, wat tot verdere ontwikkeling en bloei leiden kan. Zoo doende is zij in staat gesteld, omtrent den toestand van het lager onderwijs in 1858 mededeelingen te doen, welke zij meent niet onbelangrijk te mogen noemen. Dat die mededeelingen voldoende zouden zijn te achten, wil zij geenszins beweren. Integendeel erkent zij gaarne, dat haar arbeid nog onvolkomen is, hetgeen dan ook bij het eerste verslag onder de nieuwe wet bezwaarlijk anders te wachten was. Naar mate echter de plaatselijke schoolcommissien, de districts-schoolopzieners en de provinciale inspecteurs nader met het schoolwezen bekend worden, zullen hunne berigten in juistheid en belangrijkheid toenemen, en zoo doende voor de regeringsverslagen bouwstoffen leveren, die voortdurend in deugdelijkheid zullen winnen, terwijl ook de kennis, die de Regering zich van den toestand van het onderwijs langs andere wegen tracht te verschaffen, jaarlijks zal toenemen. Overigens zij het geoorloofd, wat dit onderdeel van het Verslag betreft, naar de daarvóór geplaatste inleiding te verwijzen.

Wat den vorm betreft, is bij het tegenwoordig Verslag slechts op enkele punten van het voorgaande afgeweken. De berigten omtrent de Koninklijke Akademie te Delft, welke inrigting eenigermate van universitairen aard is en alzoo meer tot de hoogescholen nadert, zijn uit dien hoofde geoordeeld beter op hunne plaats te zijn vóór die omtrent het onderwijs bij de land- en zeemagt. Evenzeer is het voorgekomen, dat de mededeelingen aan-

gaande het onderwijs in de gevangenissen, als tot het lager onderwijs behoorende, die omtrent het onderwijs aan doofstommen en blinden, als het naast tot dat onderwijs naderende, benevens de mededeelingen aangaande de bewaarscholen, als voorbereidende tot het lager onderwijs, eigenaardig bij dat onderdeel werden geplaatst. Eindelijk is het verkieslijk geacht, de statistische opgaven niet, gelijk dusverre, grootendeels in tabellen achter het Verslag te verzamelen, maar die in het Verslag zelf, ter plaatse waar zij besproken worden, in te lasschen. Zoo doende kan over die statistiek beter geoordeeld worden en zal vermoedelijk daarvoor ook meer belangstelling worden opgewekt.

Ten slotte wenscht de Regering nog rekenschap te geven van het betrekkelijk laat aanbieden van het tegenwoordig Verslag. Even als in de laatste jaren had zij gewenscht, die aanbieding in den aanvang van het nu loopende jaar te doen. Zij was dan ook met haar werk op dat tijdstip gereed, uitgezonderd het gedeelte dat op het lager onderwijs betrekking heeft. De bearbeiding van dat gedeelte heeft velerlei vertraging ondergaan. Ingevolge de wet hadden de beredeneerde jaarverslagen der inspecteurs over 1858 uiterlijk op 1 Julij 1859 moeten zijn ingediend. Slechts met een enkel is dit echter het geval geweest; al de overige zijn later ingekomen, het laatste in de maand November. Aan de inspecteurs was deze latere inzending niet te wijten: zij hadden op de verslagen der schoolopzieners en deze op die der plaatselijke schoolcommissien moeten wachten, welke laatste geenszins alle binnen den door de wet bepaalden termijn werden ingezonden. Toen de verslagen der inspecteurs bij het Departement van Binnenlandsche Zaken ingekomen en onderzocht waren, bleek de noodzakelijkheid om ten aanzien van onderscheidene mededeelingen, vooral de statistische, opmerkingen te maken en nadere inlichtingen te vragen. Hieruit is eene briefwisseling met al de inspecteurs voortgevloeid, die eenen geruimen tijd heeft gevorderd. Eerst toen alle twijfelingen opgelost en alle cijfers nagezien en zooveel noodig verbeterd waren, kon tot de zamenstelling van het verslag worden overgegaan. Neemt men nu in aanmerking den omvang der te verwerken bouwstoffen (alleen de verslagen der inspecteurs tellen gezamenlijk meer dan 900 folio bladzijden, terwijl bij elk verslag negen statistische tabellen gevoegd zijn); de talrijke mede te deelen maatregelen van regeringswege genomen of beraamd, deels om de wet in werking te brengen, deels om aan onderscheidene harer voorschriften uitvoering te geven; de vele met de noodige naauwkeurigheid te verrigten berekeningen, die vereischt werden om de statistische opgaven tot een beknopt geheel te brengen; de eigenaardige bezwaren aan de vervaardiging van een eerste verslag verbonden, — dan vertrouwt de Regering, dat de latere aanbieding allezins geregtvaardigd zal wezen. Zij koestert overigens de hoop, dat gaandeweg de belemmeringen, die in den aanvang zijn ondervonden, verminderen zullen, en dat alzoo binnen een niet te ver verwijderd tijdperk hare verslagen weder op den gewonen tijd aangeboden zullen kunnen worden.

HOOGESCHOLEN TE LEIDEN, UTRECHT EN GRONINGEN.

§ 1. COLLEGIEN VAN CURATOREN.

Het collegie van curatoren der hoogeschool te Leiden had het verlies te betreuren van den heer mr. A. O. E. grave VAN LIMBURG STIRUM, burgemeester der gemeente Leiden, in het begin van het studiejaar overleden. Zijne plaats werd ingenomen door den heer mr. D. TIEBOEL SIEGENBEEK, tot burgemeester dier gemeente benoemd bij Koninklijk besluit van den 4den November 1858, n°. 42.

Het collegie van curatoren der Utrechtsche hoogeschool onderging een treffend verlies door het overlijden van zijnen voorzitter, den heer mr. D. J. VAN EWIJCK VAN OOSTBROEK EN DE BILDT, die, hoewel nog slechts sedert korten tijd curator dezer hoogeschool, door zijne veeljarige ondervinding reeds zeer nuttig werkzaam was geweest tot bevordering van hare belangen. Bij Koninklijk besluit van den 2den Januarij 1859, n°. 69, is in zijne plaats benoemd jhr. mr. A. G. A. ridder VAN RAPPARD, Minister van Staat. Korten tijd daarna ondervond het collegie een niet minder treffend verlies door het overlijden van den heer mr. L. CRAEYVANGER, die gedurende 33 jaren als secretaris van curatoren de belangen der Utrechtsche hoogeschool met onafgebroken belangstelling en veel bekwaamheid had behartigd. In de daardoor ontstane vacature is voorzien door de benoeming bij Koninklijk besluit van den 15den Maart 1859, n°. 72, van den heer mr. W. J. VAN HOYTEMA, sedert 1854 curator der hoogeschool. Voorts is bij Koninklijk besluit van den 25sten April 1859, n°. 64, aan den heer mr. J. K. baron VAN GOLTSTEIN, op zijn verzoek, een eervol ontslag verleend uit zijne betrekking als

lid van het collegie van curatoren, met dankbetuiging voor de diensten in die hoedanigheid bewezen, en zijn in zijne plaats, alsmede ter vervanging van den heer mr. W. J. VAN HOYTEMA, tot curatoren benoemd de heeren jhr. mr. H. H. ROËLL, Commissaris des Konings in de provincie Utrecht, en mr. P. DE BEAUFORT, lid van het collegie van Gedeputeerde Staten dier provincie.

In het personeel der curatoren van de hoogeschool te Groningen is geene verandering gekomen.

§ 2. PERSONEEL DER HOOGLEERAREN.

Aan den hoogleeraar in de regtsgeleerde faculteit der hoogeschool te Leiden mr. C. J. VAN ASSEN werd wegens zeventigjarigen ouderdom het emeritaat verleend. Daar eene splitsing der talrijke hem opgedragen vakken in het belang van het onderwijs wenschelijk scheen, zijn bij Koninklijk besluit van den 31sten December 1858, n°. 79, tot gewone hoogleeraren in die faculteit benoemd de heeren mr. R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE, hoogleeraar aan de hoogeschool te Groningen, en mr. J. E. GOUDSMIT, advocaat te Leiden.

Aan de hoogeschool te Utrecht is het emeritaat verleend aan den hoogleeraar H. BOUMAN, in wiens plaats, bij Koninklijk besluit van den 13den April 1859, n°. 69, als gewoon hoogleeraar bij de godgeleerde faculteit is benoemd de heer dr. J. J. DOEDES, predikant bij de Hervormde gemeente te Rotterdam. De regtsgeleerde faculteit had het verlies te betreuren van den hoogleeraar mr. J. VAN HALL, die gedurende tien jaren met vrucht aan de hoogeschool werkzaam was geweest. Bij Koninklijk besluit van den 6den Julij 1859, n°. 47, is in zijne plaats benoemd de heer mr. J. A. FRUIN, referendaris bij het Departement van Finantien. Bij de wis- en natuurkundige faculteit is het emeritaat verleend aan den hoogleeraar TH. G. VAN LIDTH DE JEUDE. Deze faculteit had voorts het verlies te betreuren van den hoogleeraar C. A. BERGSMA, die sedert het jaar 1831 aan de Utrechtsche hoogeschool nuttig werkzaam was geweest. Hij is vervangen door den heer dr. F. A. W. MIQUEL, hoogleeraar aan het athenaeum te Amsterdam, bij Koninklijk besluit van den 7den Augustus 1859, n°. 52, tot gewoon hoogleeraar bij de wis- en natuurkundige faculteit der Utrechtsche hoogeschool benoemd. In de vacature, bij deze faculteit ontstaan door het in het Verslag over $18^{56}/_{57}$ vermelde vertrek van den hoogleeraar J. A. C. OUDEMANS, is voorzien door de benoeming bij Koninklijk besluit van den 15den April 1859, n°. 54, van den heer dr. M. HOEK, observator bij de sterrewacht der Leidsche hoogeschool, tot buitengewoon hoogleeraar. Bij de faculteit der wijsbegeerte en letteren overleed de hoogleeraar L. G. VISSCHER, die sedert 1834 met ijver aan de hoogeschool onderwijs had gegeven in de vaderlandsche geschiedenis en letterkunde. Bij Koninklijk besluit van den 13den April 1859, n°. 69, is in zijne plaats benoemd de heer dr. W. G. BRILL, leeraar bij het gymnasium te Zutphen. De emeritus hoogleeraar der godgeleerde faculteit J. C. SWIJGHUISEN GROENEWOUD is in den loop van dit jaar overleden.

Aan de hoogeschool te Groningen ontstond eene vacature bij de regtsgeleerde faculteit door het vertrek van den hoogleeraar VAN BONEVAL FAURE naar Leiden. Daarin is bij Koninklijk besluit van den 6den Julij 1859, n°. 47, voorzien door de benoeming van den heer mr. G. DIEPHUIS, inspecteur van het lager onderwijs in de provincie Groningen, terwijl bij hetzelfde besluit de buitengewone hoogleeraar dier faculteit mr. O. VAN REES is bevorderd tot gewoon hoogleeraar.

Bij het einde van het akademiejaar bedroeg het getal der hoogleeraren, behalve eenigen, aan wie het emeritaat is verleend, 70, waarvan 27 onderwijs gaven aan de hoogeschool te Leiden, 22 aan die te Utrecht en 21 aan die te Groningen. Van die 70 behoorden 10 tot de theologische faculteit, namelijk: 4 te Leiden, 3 te Utrecht en 3 te Groningen; 13 tot de regtsgeleerde faculteit, te weten: 5 te Leiden, 4 te Utrecht en 4 te Groningen; 13 tot de medische faculteit, namelijk: 5 te Leiden, 4 te Utrecht en 4 te Groningen; 17 tot de faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen, namelijk: 6 te Leiden, 6 te Utrecht en 5 te Groningen; 17 tot de letterkundige faculteit, te weten: 7 te Leiden, 5 te Utrecht en 5 te Groningen.

§ 3. BESCHOUWINGEN OVER HET ONDERWIJS.

Even als in het vorig Verslag volgt hier een volledig overzigt van alle aan de drie hoogescholen in $18^{58}/_{59}$ gegeven collegien, met vermelding van het aantal studenten, die

ze bijwoonden. Ten einde tevens een beter overzigt te geven van het geheel, zijn alle collegien ook opgenomen in het tabellarisch overzigt, als bijlage A bij dit Verslag gevoegd.

a. *Faculteit der godgeleerdheid.*

Aan de hoogeschool te Leiden gaf de hoogleeraar N. C. Kist lessen over de kerkgeschiedenis, bepaaldelijk na de Hervorming, over de letterkundige geschiedenis der Christelijke schrijvers en over de Christelijke zedeleer. Deze lessen werden bijgewoond door 21 toehoorders, welke voor het eerst tegenwoordig waren, alsmede 60 tot 75, die ze reeds in vorige jaren gehouden hadden. Door den hoogleeraar J. H. Scholten werden behandeld de Christelijke dogmatiek, de natuurlijke godgeleerdheid, bepaaldelijk volgens de geschiedenis der oude wijsbegeerte, alsmede de inleiding in de schriften van het Nieuwe Verbond. Het aantal toehoorders op deze collegien bedroeg tusschen 75 en 110, waaronder 23 voor de eerste maal; het collegie over de natuurlijke godgeleerdheid werd bovendien door 14 studenten uit andere faculteiten geregeld bijgewoond. De hoogleeraar A. Kuenen gaf collegien over de geschiedenis der Israëliten en der Israëlitische godsdienst, alsmede over de encyclopaedie en methodologie der godgeleerdheid voor nagenoeg 100 studenten, waaronder 21 die deze lessen voor de eerste maal volgden. Door den hoogleeraar J. J. Prins werden voor een gelijk getal toehoorders de uitlegkunde van het Nieuwe Verbond, bepaaldelijk de lijdensgeschiedenis volgens het Evangelie van Johannes, alsmede de praktische godgeleerdheid behandeld.

Onder voorzitterschap van de hoogleeraren zijn in den loop van dit studiejaar veertig proefpreken door candidaten in de godgeleerdheid in het openbaar uitgesproken; bovendien hadden er wekelijks in tegenwoordigheid der hoogleeraren catechisatien plaats met weeskinderen, waarbij de studenten beurtelings voorgingen. Over den ijver der studenten hebben de hoogleeraren hunne tevredenheid betuigd; de responsien op alle collegien leverden bewijzen van zelfstandige ontwikkeling en eigen studie. Hoewel bij de examens niemand behoefde te worden afgewezen, was echter de verhouding, wat de toegekende graden aangaat, hoewel verre van ongunstig, toch niet zoo gunstig als in het vorig jaar. Van de 23 candidaats-examen hadden er 4 plaats met den hoogsten, 11 met den tweeden en 8 met den derden graad; het getal der doctorale examens bedroeg 6. Het getal promotien bedroeg 4, waarvan 3 met den hoogsten en 1 met den tweeden graad; zij hadden alle plaats na openlijke verdediging van dissertatien, waarvan 3 in de Latijnsche, 1 in de Nederlandsche taal geschreven waren. Van de hiervóór opgenoemde waren 3 candidaats-examens, 1 doctoraal examen en 1 promotie van jongelieden die te Amsterdam studeerden.

Aan de hoogeschool te Utrecht werden bij de godgeleerde faculteit de volgende lessen gegeven. De hoogleeraar H. Bouman gaf collegien over de natuurlijke godgeleerdheid en over de bijbelsche kritiek en hermeneutiek voor ruim 60 studenten; de voorspellingen van Jesaïa en de eerste brief aan de Corinthen werden door hem verklaard aan meer dan 90 studenten, waaronder 24 tot 30 nieuw-ingeschrevenen, alsmede 14 vreemdelingen. De hoogleeraar H. Vinke behandelde de dogmatische, de praktische en de bijbelsche godgeleerdheid voor nagenoeg 70 toehoorders, waaronder 25 tot 28 nieuw-ingeschrevenen en 16 vreemdelingen. Door den hoogleeraar B. ter Haar werden collegien gegeven over de kerkgeschiedenis, de Christelijke zedekunde en de inleiding tot de boeken van het Nieuwe Testament. Het getal toehoorders op deze collegien bedroeg onstreeks 70, waaronder 27 nieuw-ingeschrevenen en 12 vreemdelingen. De hoogleeraar Vinke hield bovendien catechetische oefeningen met 27 studenten. Onder toezigt van den hoogleeraar ter Haar werd een theologisch disputt-collegie gehouden, terwijl een twaalftal candidaten onder zijn voorzitterschap gepredikt hebben. De naarstigheid en de vlijt der studenten in de godgeleerdheid, zoowel in het bijwonen der lessen als in het deel nemen aan de responsien, was zeer uiteenloopende, zoodat het den hoogleeraren moeijelijk viel daaromtrent een algemeen getuigenis af te leggen. Hoewel velen in dit opzigt grooten lof verdienden, ontbrak het ook niet aan zoodanigen, die zich aan een doorgaand verzuim schuldig maakten. De opgewektheid om deel te nemen aan de disputeer-oefeningen was niet groot; ook die tot responderen op de collegien liet te wenschen over. Het gedrag gaf daarentegen tot groote tevredenheid aanleiding. Het getal der candidaatsexamens bedroeg 32, waarvan 5 met den hoogsten, 14 met den tweeden en 12 met den derden graad, terwijl één student werd afgewezen; 12 legden het doctoraal examen af, doch één hunner kon wegens het onvoldoende van dit examen niet tot het verde-

digen eener dissertatie worden toegelaten. Het getal der promotien bedroeg 9, waarvan 8 met den hoogsten en 1 met den tweeden graad. Zij hadden alle plaats na openlijke verdediging eener Latijnsche dissertatie.

Aan de hoogeschool te Groningen zijn de lessen over de theologische encyclopaedie, de kerkelijke geschiedenis, de bijbelsche en de natuurlijke godgeleerdheid gegeven door den hoogleeraar P. HOFSTEDE DE GROOT; het getal der toehoorders bedroeg 17 tot 30, waaronder 7 tot 11 nieuw-ingeschrevenen. Dezelfde hoogleeraar hield bovendien een privaat-collegie over de dogmatiek van den hoogleeraar SCHOLTEN voor 8 studenten. De hermeneutiek des Bijbels, de Christelijke dogmatiek en moraal werden door den hoogleeraar L. G. PAREAU behandeld voor 25 tot 32 toehoorders, waaronder 6 tot 18 nieuw-ingeschrevenen. De hoogleeraar W. MUURLING gaf voor een gelijk getal studenten, waaronder een elftal nieuw-ingeschrevenen, lessen over de geschiedenis en kritiek van het Nieuwe Testament en de praktische godgeleerdheid, terwijl bovendien de brief aan de Philippensen en eenige hoofdstukken uit de Handelingen der Apostelen verklaard zijn. Laatstgenoemde hoogleeraar hield catechetische en homiletische oefeningen; allen bekleedden beurtelings het voorzitterschap bij de praktische oefeningen.

De hoogleeraren hebben een gunstig getuigenis afgelegd omtrent de vlijt, waarmede de studenten de collegien bijwoonden. Het getal der candidaats-examens bedroeg 12; aan 4 geëxamineerden werd de eerste, aan 3 de tweede en aan 4 de derde graad toegekend, terwijl 1 werd afgewezen. Het getal der doctorale examens bedroeg 3, welke alle voldoende waren. Promotien in de godgeleerdheid hadden er in den loop van dit akademiejaar te Groningen niet plaats.

b. *Faculteit der regtsgeleerdheid.*

Te Leiden heeft de hoogleeraar C. J. VAN ASSEN, hoewel reeds het emeritaat verkregen hebbende, op uitnoodiging van curatoren, bij het begin van het studiejaar, in afwachting dat in de vacature zou zijn voorzien, zijne vroeger gegeven lessen weder opgevat, en wel over de instituten en pandecten voor 48 toehoorders, over het Burgerlijk Wetboek voor 58 en over de burgerlijke regtsvordering voor 41 studenten, nagenoeg allen nieuw-ingeschrevenen. Na het einde der Paaschvacantie heeft de nieuw benoemde hoogleeraar J. E. GOUDSMIT zijne lessen aangevangen, welke zich voor dit jaar tot de instituten bepaald hebben. De hoogleeraar VAN BONEVAL FAURE heeft, ten einde het onderwijs aan de Groninger hoogeschool geene schade zou lijden, zijne functien te Leiden niet dan zeer korten tijd vóór de groote vacantie kunnen aanvaarden, zoodat hij aldaar gedurende dit jaar geene collegien gehouden heeft. De hoogleeraar H. COCK heeft een collegie gegeven over het natuurregt voor 49, alsmede over het staats- en volkenregt en het strafregt voor 63 toehoorders. De lessen over de strafvordering, de regtsencyclopaedie, het Wetboek van Koophandel en de geschiedenis van het Romeinsche regt werden door den hoogleeraar J. DE WAL gegeven aan 38 tot 50 studenten, waaronder, voor zooverre het laatstgenoemde collegie aangaat, ook eenige studenten in de letteren. Bovendien behandelde hij met 10 toehoorders het oud-Hollandsch regt en zijne geschiedenis. De statistiek des vaderlands, de staathuishoudkunde en de diplomatieke geschiedenis van Europa werden door den hoogleeraar S. VISSERING behandeld met nagenoeg 60 studenten.

Er zijn twee openbare dispuut-collegien gehouden; het eerste, onder de leiding van den hoogleeraar VAN ASSEN, over onderwerpen uit het Romeinsche regt; het andere, onder leiding van den hoogleeraar VISSERING, over onderwerpen van staathuishoudkunde; dit laatste werd door 33 studenten met ijver bijgewoond. Het getal der candidaatsexamens bedroeg 37, waarvan 5 met den hoogsten, 16 met den tweeden en 16 met den derden graad; er hadden 40 doctorale examens plaats. Op geen examen bij deze faculteit werd iemand afgewezen. Het getal promotien bedroeg 38, waarvan 8 met den eersten, 25 met den tweeden en 5 met den derden graad; 16 promotien hadden plaats na verdediging van theses, 22 na verdediging eener dissertatie; 15 waren publiek, 23 privaat. Van de dissertatien waren er 6 in de Latijnsche en 16 in de Nederlandsche taal geschreven. Onder hen, die hunne dissertatien openlijk hebben verdedigd, waren er 5 die elders studeerden, alsmede 5 welke krachtens art. 75 van het organiek besluit op het hooger onderwijs tot eene publieke promotie verpligt waren.

Aan de Utrechtsche hoogeschool gaf de hoogleeraar B. J. LINTELO DE GEER collegien over de instituten, de pandecten, de geschiedenis van het Romeinsche regt en de encyclopaedie van het regt voor ongeveer 35 studenten, waaronder 12 die ook reeds het

vorig jaar op die collegien ingeschreven waren geweest. De hoogleeraar J. van Hall gaf aan 42 studenten, waaronder 12 voor de tweede maal, collegien over het burgerlijk regt, de burgerlijke regtsvordering en het Wetboek van Koophandel; bovendien behandelde hij met 20 studenten de vaderlandsche regtsgeschiedenis. Na zijn overlijden, in Maart 1859, zijn deze collegien gestaakt, behalve dat over het burgerlijk regt, hetwelk de hoogleeraar Lintelo de Geer op zich heeft genomen. De hoogleeraar G. W. Vreede heeft lessen gehouden over het natuurregt, het Nederlandsche staatsregt en het Europeesch volkenregt, het strafregt en de strafvordering; het aantal toehoorders op deze collegien bedroeg tusschen 32 en 45. Bovendien hield dezelfde nog een buitengewoon collegie over administratief regt, dat door 10 studenten met belangstelling gevolgd werd. De hoogleeraar Ackersdijck behandelde voor ongeveer 60 toehoorders, waaronder 21 nieuw-ingeschrevenen, de staatkundige geschiedenis en de statistiek, alsmede voor 43, nagenoeg alle nieuw-ingeschrevenen, de staathuishoudkunde. Een door denzelfden hoogleeraar gegeven collegie over de geschiedenis der middeleeuwen en latere tijden werd door 65 studenten, waaronder 20 voor de tweede maal, bijgewoond.

Dispuut-collegien zijn er niet gehouden; alleen had op den cursus van natuurregt, strafregt en strafvordering schriftelijke oplossing van twistpunten plaats. Door de deelneming aan deze oefeningen is de vlijt der studenten eenigzins aangewakkerd; over het algemeen liet die echter nog veel te wenschen over, hetgeen ook bleek door het ongeregeld bijwonen der lessen over de instituten, de geschiedenis van het Romeinsche regt en de regts-encyclopaedie. De uitkomst der examens was dan ook niet gunstig. Op geen der 25 candidaats-examens is de hoogste graad toegekend, op 8 de tweede en op 11 de derde, terwijl 6 geëxamineerden werden afgewezen. Van 36, die het doctoraal examen aflegden, misten 3 voldoende kennis om tot de promotie te worden toegelaten. Het getal der promotien bedroeg 32, waarvan 8 met den hoogsten, 13 met den tweeden en 11 met den derden graad; 25 hadden plaats op theses, 6 na verdediging eener Latijnsche, 1 na verdediging eener Nederlandsche dissertatie; 4 promotien waren publiek, 28 privaat.

Aan de hoogeschool te Groningen heeft de hoogleeraar J. H. Philipse voor 18 toehoorders, waaronder 14 nieuw-ingeschrevenen, collegien gehouden over de regts-encyclopaedie, de geschiedenis van het regt, de instituten en de pandecten; de hoogleeraar R. T. H. P. L. A. van Boneval Faure voor 23 studenten, waaronder 10 voor de tweede maal, over het burgerlijk regt en het handelsregt; de hoogleeraar B. J. Gratama voor 28 studenten over natuurregt en strafregt, alsmede voor 5 over de strafvordering; de hoogleeraar O. van Rees voor 18 toehoorders, alle nieuw-ingeschrevenen, over staatsregt, volkenregt en staathuishoudkunde. Het door den hoogleeraar van Boneval Faure aangekondigde collegie over burgerlijke regtsvordering is niet gegeven, daar het reeds in het vorig jaar door de studenten was bijgewoond; dat over statistiek, door den hoogleeraar van Rees aangekondigd, is in dit jaar nog niet gehouden, wegens het groot aantal zijner lessen. Alle collegien zijn geregeld gehouden; alleen die van den hoogleeraar van Boneval Faure zijn in het laatst der maand Mei 1859 gesloten uit hoofde van zijn vertrek naar Leiden.

Aangaande de meerderheid der studenten wordt door de faculteit een gunstig getuigenis afgelegd. Het aantal candidaats-examens bedroeg 19, waarvan 3 met den hoogsten, 9 met den tweeden en 6 met den derden graad, terwijl één geëxamineerde werd afgewezen. Het getal der doctorale examens bedroeg 9. Promotien hadden er 8 plaats, waarvan 3 met den hoogsten, 5 met den tweeden graad; 4 hadden plaats op theses, 1 na verdediging eener Latijnsche en 3 na verdediging eener in het Nederlandsch geschreven dissertatie: 3 werden openlijk, 5 privaat verdedigd.

c. *Faculteit der geneeskunde.*

Aan de hoogeschool te Leiden zijn de lessen over de ontleedkunde en over de natuurkunde van den mensch door den hoogleeraar H. Halbertsma gegeven aan 35 studenten, waaronder 16, die reeds vroeger dezelfde lessen hadden bijgewoond. Voor zooverre de beschikbare lijken het toelieten, hadden er onder zijn toezigt regelmatig praktische ontleedkundige oefeningen plaats, aan welke 32 studenten deel namen, waaronder 19 nieuw-ingeschrevenen. De hoogleeraar G. C. B. Suringar gaf collegien over de algemeene geneesleer en over de natuurlijke geschiedenis der geneesmiddelen voor 16 studenten; de hoogleeraar C. Pruys van der Hoeven over de algemeene ziektekunde en de geschiedenis der geneeskunde. Voor zooverre de vakken betreft, wier kennis voor het doctoraal examen wordt vereischt, gaf de hoogleeraar Suringar collegien over de bijzondere ziekte-

en geneesleer, alsmede over de therapeutische geneesmiddelleer voor 5 candidaten in de geneeskunde. Door denzelfde, alsmede door den hoogleeraar PRUYS VAN DER HOEVEN werd de geneeskundige kliniek, benevens de polykliniek voor kinderziekten gegeven voor 18 studenten, waarvan 5 nieuw-ingeschrevenen. De lessen in de geregtelijke geneeskunde werden door den hoogleeraar F. W. KRIEGER gegeven aan 19 candidaten in de geneeskunde; bij deze lessen werden lijkopeningen gedaan, zoo als zulks bij de geregtelijke sectien gevorderd wordt, alsmede visa reperta opgemaakt. De collegien van denzelfde over theoretische heelkunde, operatieleer en oogheelkunde werden door 20 studenten bijgewoond, die tevens met vlijt gebruikt maakten van de heelkundige kliniek en polykliniek. Aan de studenten van het tweede jaar werden onderscheidene, soms vrij belangrijke operatien toevertrouwd en door hen met goeden uitslag verrigt, terwijl allen aan de kleinere chirurgische operatien deel namen. De lessen over de theoretische en de praktische verloskunde werden door den hoogleeraar A. E. SIMON THOMAS gegeven voor 19 studenten, waaronder 6 nieuw-ingeschrevenen.

Behalve de bovengemelde collegien, door de hoogleeraren der geneeskundige faculteit gehouden, werden door den prosector dr. J. A. BOOGAARD lessen gegeven in de algemeene of mikroskopische ontleedkunde, waarvan 16 studenten gebruik maakten. Dezelfde gaf ook een collegie over ziektekundige ontleedkunde, dat door 31 studenten werd bijgewoond. In den loop van het studiejaar zijn door hem 172 lijkopeningen verrigt in gestichten en in woningen van ingezetenen. Eindelijk moet hier nog vermeld worden een collegie over de physiologische scheikunde, toegepast op de geneeskunde, dat met verlof van curatoren gegeven werd door dr. R. S. TJADEN MODDERMAN.

De berigten omtrent den door de studenten dezer faculteit aan den dag gelegden ijver zijn gunstig. Het aantal candidaats-examens heeft in den loop van het studiejaar 22 bedragen, waarvan 8 met den hoogsten, 9 met den tweeden en 3 met den derden graad, terwijl 2 studenten daarbij werden afgewezen. Het getal der doctorale examens bedroeg 16. Promotien in de geneeskunde hebben er 12 plaats gehad, waaronder 2 van elders studerenden; op 6 werd de hoogste en op even zooveel de tweede graad verleend; 3 hadden plaats na openlijke, 9 na private verdediging eener in de Nederlandsche taal geschreven dissertatie. Het getal promotien in de heelkunde bedroeg 5, dat in de verloskunde 6; op deze promotien werd geen graad toegekend.

Aan de hoogeschool te Utrecht hield de hoogleeraar J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK collegien over de ontleedkunde van den mensch en over de physiologie, terwijl bovendien oefeningen in de ontleedkunde werden gehouden, die, even als de collegien, door 15 studenten werden bijgewoond. Door den hoogleeraar G. J. LONCQ werd collegie gehouden over de leer der geneesmiddelen en de voornaamste gedeelten der algemeene therapie, over de bijzondere ziektekunde en geneesleer en over de geneeskundige praktijk aan het ziekbed en op de zoogenaamde ambulatorische of polykliniek; deze lessen werden bijgewoond door 9 tot 14 studenten, terwijl het collegie over de praktijk nog door 4 doctoren bezocht werd. De lessen van den hoogleeraar F. C. DONDERS over de algemeene physiologie en pathologie zijn bijgewoond door 15 studenten, die over ophthalmologie en ophthalmologische kliniek door een gelijk getal studenten en door een aanzienlijk aantal doctoren, chirurgijns en vreemdelingen uit verschillende landen van Europa. De lessen over geregtelijke geneeskunde werden door denzelfden hoogleeraar gegeven. Daarop hadden 40 studenten ingeteekend. Door den hoogleeraar LONCQ werden dagelijks oefeningen gehouden in de geneeskundige praktijk, zoowel in het akademisch ziekenhuis als bij de arme zieken. Onder leiding van den hoogleeraar DONDERS hebben oefeningen plaats gehad in het verrigten van lijkopeningen, in de mikroskopie en de experimentele physiologie; van deze laatste werd door de studenten met ijver gebruik gemaakt. Door het gemis aan eenen adsistent kon echter op de oefeningen niet genoegzaam toezigt worden gehouden, en droegen zij daardoor minder vruchten, dan anders het geval had kunnen zijn. In deze behoefte zou echter bij het begin van den volgenden cursus worden voorzien, door den hoogleeraar een adsistent toe te voegen. De chirurgische en verloskundige collegien en kliniek werden door den hoogleeraar L. C. VAN GOUDOEVER gegeven aan 13 studenten, waarvan 5 nieuw-ingeschrevenen; van sommige maakten buitendien 4 doctoren gebruik.

De hoogleeraren dezer faculteit hebben over het algemeen hunne tevredenheid te kennen gegeven over de vlijt, waarmede de studenten de collegien bijwoonden. Het getal der candidaats-examens bedroeg 7, waarvan 2 met den hoogsten, 3 met den tweeden en 2 met den derden graad. Van de 9 doctorale examens waren 8 voldoende, terwijl 1 candidaat moest worden afgewezen. Het getal promotien in de geneeskunde bedroeg 6,

waarvan 3 met den hoogsten en 3 met den tweeden graad. Twee hadden plaats na openlijke, 4 na private verdediging eener dissertatie; van deze waren 3 in het Latijn, 3 in het Nederlandsch geschreven. Het getal promotien in de heelkunde bedroeg 5, waarvan 3 met den hoogsten en 2 met den tweeden graad. In de verloskunde hadden er 7 plaats, waarvan 6 na verdediging van theses, 1 na verdediging eener in het Latijn geschreven dissertatie; op 1 werd de hoogste, op 4 de tweede en op 2 de derde graad gegeven.

Te Groningen zijn de lessen over de anatomie, de chirurgie en de kliniek gegeven door den hoogleeraar J. H. Jansen aan 13 studenten, waaronder 6 nieuw-ingeschrevenen; de lessen over ophthalmie van denzelfde, alsmede de ontleedkundige oefeningen werden door 10 studenten bijgewoond. De hoogleeraar J. van Deen behandelde met 11 studenten de algemeene en bijzondere physiologie, de geneesmiddelleer, de neuro-pathologie en de medicina politica en diaetetica. De hoogleeraar F. Z. Ermerins gaf aan een gelijk getal toehoorders collegie over de pathologie, de histologie, de pathologische anatomie en de kliniek; de hoogleeraar J. Baart de la Faille behandelde de bijzondere therapie en de kinderziekten met 11 studenten. Zijne kliniek, alsmede zijne lessen over de verloskunde, werden door 16 toehoorders bijgewoond, terwijl 25 studenten hadden ingeteekend op zijn collegie van geregtelijke geneeskunde.

Over den ijver der studenten is een gunstig getuigenis afgelegd. Het getal candidaats-examens bedroeg slechts 1, waarop de hoogste graad werd toegekend; bovendien legden nog 6 studenten kort vóór de zomervacantie het eerste gedeelte van hun candidaats-examen af, ten einde bij het begin van den nieuwen cursus, zoodra zich daartoe de gelegenheid zoude opdoen, het tweede gedeelte af te leggen. Het getal der doctorale examens bedroeg 4. Promotien in de geneeskunde hadden er 5 plaats, namelijk 2 met den hoogsten, 2 met den tweeden en 1 met den derden graad; 4 waren privaat, 1 publiek; de dissertatien waren alle in het Nederlandsch geschreven. In de heelkunde hadden geene promotien plaats; in de verloskunde 6, waarvan 3 met den hoogsten en 3 met den tweeden graad.

Het schijnt hier de geschikte plaats te zijn om melding te maken van eene wijziging, welke in dit jaar heeft plaats gehad, voor zooverre de zoogenaamde *colloquia docta* bij de geneeskundige faculteit betreft.

Bij art. 1 van het Koninklijk besluit van den 26sten December 1822, n°. 144, was bepaald, dat de faculteiten aan 's Rijks hoogescholen niet bevoegd zouden zijn tot het afnemen van het examen, vermeld bij de wet van 12 Maart 1818 (*Staatsblad* n°. 16), betrekkelijk de uitoefening der verschillende takken van geneeskunde, tenzij die faculteiten voor ieder bijzonder geval daartoe door den Minister van het publiek onderwijs zouden zijn gemagtigd; dien Minister werd tevens de vrijheid gegeven, bij het verleenen der autorisatie het afnemen van het examen aan zoodanige binnenlandsche hoogescholen op te dragen, als hij zoude oordeelen te behooren. Verder schreef art. 2 voor, dat die autorisatie door den Minister niet zou worden verleend, dan na te hebben gezien de bewijzen van gedane studien, zoo der oude talen als in de voorbereidende en in de faculteitswetenschappen, alles in den geest van hetgeen bij de bestaande reglementen wordt gevorderd van de kweekelingen der inlandsche hoogescholen.

De wettigheid van dit besluit was meermalen betwist geworden. Vooral was dit het geval toen een heel- en vroedmeester te 's Gravenhage, na herhaaldelijk tusschen de jaren 1850 tot 1856 op zijne adressen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken om tot bovengemeld examen te worden toegelaten op een door hem aan de hoogeschool te Giessen verkregen diploma van doctor in de genees-, heel- en verloskunde, afwijzende beschikkingen ontvangen te hebben, zich tot de Tweede Kamer der Staten-Generaal had gewend. Ten gevolge van dat verzoek en de daarop door de Kamer aan den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken gevraagde inlichtingen, verklaarde deze, dat de oorzaak der weigering daarin was gelegen, dat de adressant niet bij magte was geweest, de bewijzen over te leggen van gedane studien, bedoeld bij art. 2 van bovengemeld Koninklijk besluit; dat dien ten gevolge de gevraagde autorisatie niet had kunnen verleend worden. De wettigheid van het gemelde besluit werd tevens door den Minister verdedigd, als hebbende het geene andere strekking dan om de misbruiken te verhinderen, welke het doel verijdelden, dat aan de wet van den 12den Maart 1818 ten grondslag ligt.

De Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft zich echter in hare vergadering van 1 Mei 1858 van een tegenovergesteld gevoelen verklaard, en te kennen gegeven, dat naar haar oordeel het Koninklijk besluit van den 26sten December 1822, als zijnde eene aan-

vulling der artt. 8 en 9 van evengemelde wet, als onwettig moest worden beschouwd.

De sedert opgetreden Minister van Binnenlandsche Zaken, hoewel zich met het gevoelen van zijnen ambtsvoorganger vereenigende, en van oordeel zijnde dat er geene redenen bestonden om bij voorkomende gelegenheden anders te handelen dan tot dusverre geschied was, heeft het nogtans raadzaam geacht, dat het besluit door den Koning werd ingetrokken, daar toch blijkens het met eene aanzienlijke meerderheid uitgesproken gevoelen der Tweede Kamer zijne wettigheid niet boven alle bedenking bleek te zijn. Tevens echter is het den Minister noodig voorgekomen, dat eenige bepalingen aangaande den duur, de kosten en de taal, waarin het examen moet worden afgenomen, werden vastgesteld, strekkende om meerdere waarborgen te verkrijgen, dat het bewuste examen aan de bedoeling van den wetgever beantwoordde. Dien ten gevolge is aan den Koning eene daartoe strekkende voordragt gedaan, welke heeft aanleiding gegeven tot het Koninklijk besluit van den 25sten October 1858 (*Staatsblad* n°. 71), waarvan een afschrift als bijlage B bij dit verslag is gevoegd.

In den loop van het studiejaar 1858/59 is dit besluit reeds in toepassing gebragt. Aan elke der hoogescholen te Utrecht en te Groningen is één zoodanig examen met goed gevolg afgelegd.

d. *Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen.*

Aan de Leidsche hoogeschool zijn de wiskundige lessen gegeven door den hoogleeraar G. J. Verdam. Zijne propaedeutische lessen over de methode der wiskunde, de regtlijnige driehoeksmeting of eenig ander onderwerp der beginselen der wiskunde werden bijgewoond door 88 studenten. Die over stereometrie en bolvormige driehoeksmeting telden 35 toehoorders, terwijl die over de hoogere wiskunde slechts door 5 studenten werden bijgewoond. De op de beide laatstgenoemde collegien aan den dag gelegde vlijt wordt zeer geprezen.

De lessen in de sterrekunde van den hoogleeraar F. Kaiser zijn regelmatig gegeven en met belangstelling aangehoord. In het collegie over populaire sterrekunde voor studenten uit alle faculteiten, ten vorigen jare door velen bezocht, werd echter ditmaal zoo weinig belangstelling getoond, dat de hoogleeraar besloot het niet te houden. De meer wetenschappelijke lessen over sterrekunde werden door 9 studenten bijgewoond, die evenwel, op verschillende trappen van vordering staande, niet allen te gelijk konden onderwezen worden. Vier onder hen wijdden zich meer bepaaldelijk aan deze wetenschap, waaronder twee, die den cursus voor de eerste maal bijwoonden.

De lessen van den hoogleeraar P. L. Rijke over proefondervindelijke natuurkunde hadden 41 toehoorders, waarvan bovendien een dertigtal een afzonderlijk collegie over de warmteleer bijwoonden. Met 2 studenten werden daarenboven eenige hoofdstukken der mathematische physica behandeld.

De lessen van den hoogleeraar A. H. van der Boon Mesch over anorganische en organische scheikunde en over pharmacie werden geregeld gegeven; de eerstgenoemde telden 30, de laatste 21 toehoorders. Een door denzelfden hoogleeraar gegeven collegie over de scheikunde, toegepast op de nijverheid en het fabriekwezen, werd door een groot aantal toehoorders bijgewoond. Voor het openbaar onderwijs in de landhuishoudkunde waren niet minder dan 314 personen ingeschreven.

Door den hoogleeraar J. van der Hoeven zijn lessen gegeven over mineralogie en geologie aan 6 studenten; het getal toehoorders op de lessen over zoölogie en vergelijkende ontleedkunde bedroeg 35. Bovendien werd door denzelfden hoogleeraar nog een buitengewoon collegie gehouden over anthropologie en de natuurlijke geschiedenis van den mensch, waarvan 13 studenten gebruik maakten.

De hoogleeraar W. F. R. Suringar gaf collegien over de beginselen der algemeene kruidkunde, alsmede over de natuurlijke familien van het plantenrijk voor 29 toehoorders. Van de door hem aangeboden gelegenheid tot praktische oefeningen in de behandeling van het mikroskoop, als ook van de botanische excursien, werd met veel ijver gebruik gemaakt.

Het getal der candidaats-examens, voorbereidende voor de studie der geneeskunde, heeft 26 bedragen, waarvan 7 met den hoogsten, 14 met den tweeden en 5 met den derden graad; hieronder waren 9 studenten, die elders studeerden, van welke 1 den hoogsten, 5 den tweeden en 3 den derden graad behaalden. Daarenboven legden 3 studenten een candidaats-examen af, voorbereidende tot het doctoraal in de wis- en natuurkunde, waarvan 1 met den hoogsten, 1 met den tweeden (deze studeerde te Amsterdam) en 1

met den derden graad. Het getal der doctorale examens bedroeg slechts één, dat der promotien 5, alle met den hoogsten graad. Van de dissertatien was eene in het Latijn geschreven, de 4 overige in het Nederlandsch; 2 promotien waren publiek, 3 privaat.

Aan de hoogeschool te Utrecht werd door den hoogleeraar C. H. D. BUYS BALLOT een collegie over de beginselen der wiskunde voor 43, alsmede een over stereometrie en bolvormige driehoeksmeting aan 28 studenten gegeven. Bij ontstentenis van eenen hoogleeraar in de sterrekunde heeft de heer BUYS BALLOT een collegie gegeven over populaire astronomie, dat door 21 studenten bezocht werd, waarvan 12 bij afzonderlijke lijst geteekend hadden, met bestemming van de gelden tot een geschenk aan de sterrewacht; verder hield hij een collegie over praktische sterrekunde, dat 3 toehoorders telde, aan welke tevens gelegenheid werd gegeven om sommige hemelligchamen en merkwaardige verschijnselen te beschouwen en de methode van waarneming te zien toepassen.

De lessen over proefondervindelijke natuurkunde van den hoogleeraar R. VAN REES werden bijgewoond door 43 studenten en 5 pharmaceuten voor Oost-Indie. Dezelfde gaf een collegie over differentiaal- en integraalrekening aan 4 studenten, terwijl hij met één student de analytische mechanica behandelde.

De hoogleeraar G. J. MULDER gaf onderrigt in organische en praktische scheikunde aan ongeveer 40 toehoorders. Onder zijn toezigt en dat van de adsistenten dr. A. C. OUDEMANS en dr. C. L. VLAANDEREN hadden dagelijks praktische oefeningen in het scheikundig laboratorium plaats. De eerstgenoemde behandelde daarenboven met de studenten de anorganische en de theoretische scheikunde, laatstgenoemde de analytische, pharmaceutische en toxicologische scheikunde.

Door den hoogleeraar P. HARTING zijn collegien gegeven over de zoölogie en vergelijkende ontleedkunde, het eerste aan 23, het tweede aan 14 toehoorders. De lessen over plantenkunde en landhuishoudkunde konden niet geregeld gegeven worden wegens de langdurige ongesteldheid en het daarop gevolgde overlijden van den hoogleeraar C. A. BERGSMA. Door den heer dr. N. W. P. RAUWENHOFF werden even als in het vorig jaar lessen over planten-physiologie gegeven.

De hoogleeraren dezer faculteit zijn eenparig in den lof der studenten voor zooverre den ijver en de vlijt aangaat, in het bijwonen der lessen aan den dag gelegd. Het gezelschap *Natura dux nobis et auspex* hield ook dit jaar weder geregeld zijne bijeenkomsten onder de leiding van den hoogleeraar HARTING. De hoogleeraar MULDER hield 2 uren 's weeks bijeenkomsten met de studenten van het tweede studiejaar, en één uur met die van het eerste. Het getal der candidaats-examen, voorbereidende tot de studie der geneeskunde, bedroeg 17, waarvan 2 met den hoogsten, 9 met den tweeden en 6 met den derden graad; 2 studenten legden met den meesten lof het candidaats-examen af, voorbereidende tot het doctoraal in de wis- en natuurkunde. Door 3 werd het doctoraal examen met goeden uitslag afgelegd; er had ééne promotie plaats met den tweeden graad, na private verdediging eener in het Nederlandsch geschreven dissertatie.

Het collegie over elementaire wiskunde werd te Groningen door den hoogleeraar J. W. ERMERINS aan 34 studenten gegeven. Zijne lessen over de proefondervindelijke natuurkunde telden 13 toehoorders; bovendien behandelde hij voor een vijftal afzonderlijk de leer der polarisatie. De hoogleeraar W. A. ENSCHEDÉ hield een collegie over stereometrie en bolvormige trigonometrie voor 12, over analytische geometrie voor 6 en over de beginselen der sterrekunde voor 2 studenten. Collegien over hoogere wiskunde zijn er bij gebrek aan toehoorders niet gegeven. De lessen van den hoogleeraar P. J. VAN KERCKHOFF over anorganische, organische, pharmaceutische en praktische scheikunde werden bijgewoond door 9 studenten, alsmede door een tiental pharmaceuten. De praktische oefeningen in het scheikundig laboratorium werden gevolgd door 9 studenten en 5 pharmaceuten, welke met veel belangstelling van de hun aangeboden gelegenheid gebruik maakten.

De lessen over dierkunde en vergelijkende ontleedkunde werden door den hoogleeraar CL. MULDER gegeven, de eerste aan 10, de laatste aan 8 studenten. De hoogleeraar H. C. VAN HALL gaf een collegie over de beginselen der plantenkunde voor 20 toehoorders, waaronder 9 pharmaceuten, alsmede over de toegepaste kruidkunde voor 10 studenten en 9 pharmaceuten. Meermalen zijn gedurende den zomer botanische excursien onder de leiding van genoemden hoogleeraar gehouden. Dezelfde gaf bovendien openbare lessen over de landhuishoudkunde, die, behalve door eenige studenten, door 30 andere toehoorders werden gevolgd. Een gelijk getal maakte geregeld gebruik van de door den hoogleeraar VAN KERCKHOFF gegeven lessen over de technische scheikunde.

De berigten over den ijver der studenten bij deze faculteit zijn gunstig. Het getal der

candidaats-examens, voorbereidende tot de studie der geneeskunde, bedroeg 3, alle met den tweeden graad; op 1 candidaats-examen, voorbereidende tot het doctoraal in de wis- en natuurkunde, werd de hoogste graad toegekend. Doctorale examens of promotien hadden er dit jaar bij deze faculteit niet plaats.

e. *Faculteit der wijsbegeerte en letteren.*

Aan de Leidsche hoogeschool zijn de collegien over de Latijnsche taal voor 141 studenten, waaronder 96 nieuw-ingeschrevenen, gehouden door den hoogleeraar J. G. Hulleman, die daarin eenige stukken van Tibullus, Tacitus en Cicero behandelde. Zijne collegien over de Attische oudheden en over den Latijnschen stijl werden door 15 toehoorders bijgewoond. Op het collegie van den hoogleeraar C. G. Cobet over de Grieksche taal waren 137 studenten, waaronder 97 nieuw-ingeschrevenen; daarop werden stukken van Aristophanes, Demosthenes, Herodotus en Homerus behandeld. Zijne lessen over Plato en Sophocles, over de ars metrica, over de palaeographie der Grieken en over de paedagogiek werden door 12 candidaten in de letteren gevolgd. Op het collegie over Romeinsche oudheden van denzelfden hoogleeraar waren 68 toehoorders, waaronder 64 nieuw-ingeschrevenen. De hoogleeraar R. P. A. Dozy gaf collegien over de algemeene geschiedenis, als ook over afzonderlijke gedeelten der middeleeuwsche en nieuwe geschiedenis voor 42 toehoorders. Zijne lessen over Al-Makkari en de Arabische codices werden slechts door één student gevolgd. Door den hoogleeraar M. de Vries werd een collegie over de vaderlandsche geschiedenis gegeven voor 84 toehoorders, waaronder 56 nieuw-ingeschrevenen, alsmede over de Nederlandsche taal, stijl en letterkunde aan 118 studenten, waaronder 68 voor de eerste maal. Zijne lessen over de middeleeuwsche Nederlandsche taal- en letterkunde, alsmede de stijloefeningen werden door 6 studenten gevolgd. Bijzondere belangstelling ondervonden de lessen van denzelfden hoogleeraar over het Gothisch, welke hij gemeend heeft in het belang der toehoorders in drie afzonzonderlijke collegien te moeten verdeelen. Op het eerste voor eerstbeginnenden waren 11 toehoorders; het tweede voor meergevorderden telde er 9; terwijl 6, die de grootste vorderingen gemaakt hadden, het derde collegie uitmaakten. De hoogleeraar stelde zich voor, een volgend jaar aan hen, die zulks mogten verlangen, de gelegenheid te geven om ook het Angel-Saksisch te beoefenen.

De hoogleeraar A. Rutgers gaf lessen over de uitlegkunde des Ouden Testaments aan 71 studenten, waaronder 20 nieuw-ingeschrevenen, alsmede een cursorisch collegie over het Oude Testament aan 49, waaronder 16 voor de eerste maal. Zijne lessen over de Hebreeuwsche oudheden telden 51 toehoorders, waaronder 23 nieuw-ingeschrevenen, terwijl een collegie over het Sanscrit door 3 studenten gevolgd werd. De Hebreeuwsche grammatica werd door den hoogleeraar T. W. J. Juynboll met 61 studenten behandeld, waaronder 28 voor de eerste maal; dezelfde las met 4 studenten de Arabische chrestomathie van Arnold, met 2 den Koran, en behandelde met 2 studenten eenige Arabische handschriften.

Het collegie over logica van den hoogleeraar J. H. Stuffken telde 94 studenten, dat over de metaphysica werd door 17 toehoorders bijgewoond. De aangekondigde lessen over paedagogiek en ethica zijn ook dit jaar bij gebrek aan toehoorders niet gegeven. Onder leiding van den hoogleeraar Cobet is een openbaar dispuut-collegie gehouden, waarvan 12 studenten als defendenten en een 30tal als opponenten met ijver gebruik maakten.

De berigten der hoogleeraren over den ijver der studenten mogen over het algemeen vrij gunstig genoemd worden, vooral van hen, die in de letteren studeerden en van de hoogere collegien gebruik maakten. Tot het examen, voorgeschreven bij het Koninklijk besluit van den 4den Augustus 1853 (*Staatsblad* n°. 31), hadden zich 46 jongelieden aangemeld, van welke er 20 zijn afgewezen. Candidaats-examens hebben er bij de letterkundige faculteit 81 plaats gehad, namelijk 24 voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid, waarvan 3 met den hoogsten, 11 met den tweeden en 9 met den derden graad, terwijl 1 geëxamineerde werd afgewezen; 53 voorbereidende tot de studie der regtsgeleerdheid, waarvan 2 met den hoogsten, 13 met den tweeden en 24 met den derden graad, terwijl 14 studenten werden afgewezen; eindelijk 4 voorbereidende tot het doctoraal in de letteren, waarvan 2 met den tweeden en 1 met den derden graad, terwijl bij één afwijzing plaats had. Voorts werd er één doctoraal examen met goeden uitslag afgenomen, terwijl er in den loop van dit jaar geene promotien bij de letterkundige faculteit te Leiden plaats hebben gehad.

Aan de hoogeschool te Utrecht zijn de lessen over de Latijnsche en Grieksche letter-

kunde door den hoogleeraar S. Karsten gehouden voor ongeveer 110 studenten, waarvan 55 nieuw-ingeschrevenen. Op die collegien werden stukken van Cicero, Tacitus en Virgilius, Homerus, Sophocles en Plato behandeld. Voor een tiental meer gevorderden gaf dezelfde hoogleeraar een collegie over Demosthenes en Thucydides; dezelfden volgden ook een collegie over paedagogiek, terwijl de lessen over de Grieksche oudheden door 9 toehoorders werden bijgewoond. De hoogleeraar J. A. C. Rovers gaf collegie over de Romeinsche oudheden aan 48, en over de geschiedenis der Oostersche volken aan 101 studenten. Voor enkele toehoorders behandelde hij bovendien *Eginhardi vita Caroli Magni* in verband met die stukken uit de *Monumenta Germaniæ historica* van Pertz, welke op dien tijd betrekking hebben. De lessen, door den hoogleeraar L. G. Visscher over Nederlandsche taal en letterkunde en vaderlandsche geschiedenis aangekondigd, konden niet regelmatig gegeven worden wegens zijne langdurige ongesteldheid, welke in Januarij 1859 door zijnen dood gevolgd werd. Daar elk vak als 't ware op nieuw zoude moeten worden aangevangen, hebben ook na dien tijd de overige hoogleeraren niet daarin kunnen voorzien. Op de lessen van den hoogleeraar H. C. Millies over Hebreeuwsche taal en letterkunde, alsmede op die over Hebreeuwsche oudheden, waren 55 toehoorders, waaronder 24 nieuw-ingeschrevenen. Zijn collegie over de Arabische taal en letterkunde telde 30 studenten, waaronder 25 voor de eerste maal; dat over de uitlegkunde des Ouden Verbonds 10; dat over het Chaldeeuwsch en Syrisch 3, terwijl 4 studenten zijne lessen over de Maleische taal volgden. Het collegie over logica werd door den hoogleeraar C. W. Opzoomer aan 109 studenten gegeven, en dat over metaphysica door denzelfden aan 46 toehoorders: op zijne lessen over de geschiedenis der wijsbegeerte waren 20 toehoorders.

Publieke dispuut-collegien zijn er niet gehouden. Onder de leiding der hoogleeraren Karsten en Rovers hadden echter geregeld bijeenkomsten van een bijzonder gezelschap plaats. Ook voor de Hebreeuwsche taal werden wekelijks zoodanige bijeenkomsten gehouden. Over den ijver der studenten zijn de berigten over het algemeen niet zeer gunstig, vooral voor zooverre hen aangaat, die zich tot de studie der regtsgeleerdheid voorbereidden; wat de aanstaande theologanten aangaat, zoo was in den regel de vlijt der studenten van het tweede studiejaar veel aanzienlijker dan bij die van het eerste, hetgeen door sommige hoogleeraren daaraan wordt toegeschreven, dat de studenten zich in het eerste studiejaar hoofdzakelijk toeleggen om in den loop van dat jaar het gevorderde mathesis-examen te kunnen afleggen.

Krachtens het Koninklijk besluit van den 4den Augustus 1853 (*Staatsblad* nº. 31) is door de letterkundige faculteit, bijgestaan door den hoogleeraar der wiskunde, een examen afgenomen van 41 jongelieden, van welke er 10 zijn afgewezen. Het getal der candidaatsexamens bedroeg 83, waarvan 39 voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid, namelijk 8 met den hoogsten, 13 met den tweeden en 13 met den derden graad, terwijl 5 studenten werden afgewezen; 38 voorbereidende tot de studie der regten, waarvan 1 met den hoogsten, 13 met den tweeden, 16 met den derden graad, terwijl 8 een onvoldoend examen aflegden; van de 6 candidaats-examens, voorbereidende tot het doctoraal in de letteren, hadden er 2 met den hoogsten, 2 met den tweeden en 2 met den derden graad plaats. Er is in den loop van het jaar 1 doctoraal examen in de letteren afgenomen; het aantal promotien bedroeg 4, namelijk 3 met den hoogsten en 1 met den tweeden graad; 2 waren publiek en 2 privaat, alle na verdediging eener in het Latijn geschreven dissertatie.

Aan de hoogeschool te Groningen gaf de hoogleeraar C. M. Francken voor 45 studenten, waaronder 32 nieuw-ingeschrevenen, collegien over de Latijnsche en over de Grieksche taal en letterkunde, waarop eenige stukken van Sallustius, Horatius, Demosthenes en Aristophanes behandeld werden. Bovendien gaf hij aan een achttal studenten nog afzonderlijke collegien over Plato en over Cicero, in plaats van de aangekondigde lessen over de geschiedenis der dramatische kunst, terwijl op het voor paedagogiek bestemde collegie met een drietal litteratoren Xenophon en Homerus behandeld werden. De hoogleeraar W. Hecker gaf voor 36 studenten een collegie over de algemeene geschiedenis, en voor 17 over de Romeinsche oudheden. De Grieksche oudheden werden door denzelfde aan 5 toehoorders verklaard. De lessen van den hoogleeraar W. J. A. Jonckbloet over de Nederlandsche stijl, taal en letterkunde telden 33 toehoorders, waaronder 7 voor de tweede maal; die over de vaderlandsche geschiedenis werden door 19 studenten bijgewoond, waaronder 16 nieuw-ingeschreven. Zijn collegie over uiterlijke welsprekendheid werd door ruim 50 studenten van verschillende faculteiten bezocht. De aangekondigde lessen over oude letterkunde en over het treurspel Macbeth van Shakspeare zijn bij

gebrek aan toehoorders niet gehouden. De collegien van dezen hoogleeraar zijn eenen geruimen tijd wegens eene ernstige en langdurige ziekte gestaakt geweest.

De hoogleeraar J. J. P. VALETON gaf onderrigt in de Hebreeuwsche spraakkunst en letterkunde, alsmede in de Hebreeuwsche oudheden aan 22 studenten, waaronder 12 nieuw-ingeschrevenen. Een afzonderlijk collegie over Jesaïa werd door 4 studenten bijgewoond. De lessen over de Semitische talen, behalve het Hebreeuwsch, telden 14 toehoorders, waarvan de helft deze voor de tweede maal bijwoonde. Door den hoogleeraar F. C. DE GREUVE werden collegien gegeven over logica en metaphysica, het eerste voor 37, het tweede voor 9 toehoorders. De overige door dezen hoogleeraar aangekondigde collegien over de geschiedenis der wijsbegeerte en over HEGEL zijn niet gehouden, daar zich niemand daarvoor had aangemeld.

De studenten dezer faculteit hebben, volgens het berigt der hoogleeraren, voor het grootste gedeelte de lessen geregeld en met ijver bijgewoond. Voor het examen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van den 4den Augustus 1853 (*Staatsblad* n°. 31), hebben zich 11 jongelieden aangemeld, waarvan 5 zijn afgewezen. Het getal der candidaats-examens, voorbereidende tot de studie der godgeleerdheid, bedroeg 10, waarvan 5 met den tweeden en 3 met den derden graad werden afgelegd, terwijl 2 geëxamineerden niet konden worden toegelaten; van de 15 candidaats-examens, voorbereidende voor de studie der regten, hadden er 5 met den tweeden en 5 met den derden graad plaats, terwijl 5 studenten werden afgewezen. Bovendien hadden er drie candidaats-examens plaats in de letteren, voorbereidende tot het doctoraal, doch alle zonder gunstigen uitslag; een student moest zelfs twee maal worden afgewezen. Doctorale examens werden er niet afgelegd; er had ééne promotie plaats na publieke verdediging eener in de Latijnsche taal geschreven dissertatie, waarbij de tweede graad werd toegekend.

§ 4. STUDENTEN.

Behalve hetgeen bij de beschouwingen omtrent het onderwijs over de vlijt en den ijver der studenten is gezegd, kan nog het volgende in het algemeen worden medegedeeld.

Het gedrag liet, volgens de berigten van curatoren ontvangen, aan de drie hoogescholen weinig te wenschen over; mogten er al enkele uitzonderingen op dezen regel worden aangetroffen, zij waren zeldzaam en niet van dien aard, dat zij op het oordeel over het algemeen een nadeeligen invloed konden uitoefenen. Wat den ijver aangaat, waarmede de collegien bezocht werden, deze liet over het algemeen te wenschen over bij die, waarin later geen examen behoefde te worden afgelegd. Overigens treden de de curatoren der hoogescholen te Leiden en Groningen in geene nadere bijzonderheden omtrent dit onderwerp. Uit Utrecht worden minder gunstige berigten over den ijver der studenten medegedeeld, niet zoo zeer wanneer het studiejaar, waarover dit Verslag loopt, met het onmiddellijk voorgaande vergeleken wordt, als wel wanneer men de vergelijking maakt met een meer verwijderd tijdstip. Nogtans moet erkend worden, dat het oordeel der hoogleeraren zeer uiteenloopend is; terwijl sommigen alle aanleiding meenen te hebben om over de studenten tevreden te zijn, zijn er weder anderen, die verklaren gegronde redenen tot klagt te hebben. Velen erkennen, dat onder hen, die sommige collegien niet geregeld bijwonen, er toch velen zijn, die onder de naarstige studenten mogen gerekend worden. De ontwikkeling der wetenschap zelve werkt eenigzins daartoe mede. De gelegenheid om op zich zelven te studeren, zonder de lessen der hoogleeraren geregeld bij te wonen, is uitgebreider geworden, dewijl daartoe thans veel betere hulpmiddelen voorhanden zijn, dan voor eenige jaren het geval was. Bovendien valt het niet te ontkennen, dat door den vooruitgang der wetenschap het veld der studie steeds grooter is geworden, en dat daardoor het aantal der collegien, die het voor de studenten nuttig is bij te wonen, aanmerkelijk is toegenomen en nog steeds toeneemt; hieraan schijnt het ook te moeten worden toegeschreven, dat de lust voor disputuit-collegien en dergelijke oefeningen geringer is geworden; ijverige studenten, reeds met collegien overladen, zien hunnen tijd veelal zoo zeer door de studien voor de responsien en examens ingenomen, dat zij bezwaarlijk tot het bijwonen van zoodanige bijeenkomsten kunnen besluiten, indien zij niet overtuigd zijn, dat die voor de later af te leggen examens nuttig kunnen zijn of dat er eenig praktisch voordeel mede verbonden is.

Het getal der studenten, op den 31sten December 1858 aan de drie hoogescholen bij de onderscheidene faculteiten ingeschreven, is opgegeven in de volgende tabel, waarbij alleen nog de opmerking is te voegen, dat er van de 18 te Groningen ingeschrevenen doch elders studerenden eenigen waren, welke verzuimd hadden zich te doen recenseren.

FACULTEITEN.	LEIDEN.		UTRECHT.		GRONINGEN.		TOTAAL.
	Aldaar	Elders	Aldaar	Elders	Aldaar	Elders	
	studerende.		studerende.		studerende.		
Godgeleerdheid . . .	158	31	205	14	61	2	471
Regtsgeleerdheid. . .	219	46	184	11	81	9	550
Geneeskunde	95	49	58	7	30	5	244
Wis- en natuurkunde.	12	5	14	»	7	»	38
Bespiegelende wijsbegeerte en letteren .	27	8	8	»	4	2	49
Totaal .	511	139	469	32	183	18	1352
Algemeen totaal .	650		501		201		1352

Vergelijkt men deze getallen met die van het vorig jaar, dan blijkt er uit, dat het geheele aantal studenten met 25 is toegenomen; voor Leiden bedroeg de vermeerdering 28, voor Utrecht 8, terwijl te Groningen eene vermindering van 11 werd waargenomen. Te Leiden bedroeg de vermeerdering van hen die werkelijk daar studeerden 23, te Utrecht 16, de vermindering te Groningen 12. Beschouwt men elke der vijf faculteiten afzonderlijk, dan geraakt men tot de volgende uitkomsten. Het getal der studenten in de godgeleerdheid bedroeg 471; het is met 6 toegenomen; te Leiden verminderde het met 8, te Utrecht daarentegen nam het toe met 14, te Groningen bleef het onveranderd. Het getal van hen, die in de regten studeerden, bedroeg 550; het was aangegroeid met 27, namelijk met 29 te Leiden en 1 te Groningen, terwijl het te Utrecht met 3 was verminderd. Minder gunstig was het getal der studenten in de geneeskunde, dat 244 bedroeg, dus 7 minder dan het vorig jaar; nogtans was het te Leiden met 4 en te Utrecht met 3 toegenomen; te Groningen daarentegen bedroeg de vermindering 14. Studenten in de wis- en natuurkunde waren er 38, dus 5 meer dan in 1857, waarvan 1 voor Leiden en 4 voor Groningen komen. Het getal der studenten in de letteren bedroeg 49; het was dus met 6 verminderd; te Utrecht bedroeg de vermindering 6, te Groningen 2, terwijl hun getal te Leiden met 2 was toegenomen.

Even als in het vorig Verslag volgt hier een overzigt van alle aan de drie hoogescholen afgelegde examens en promotien, waarvan hierboven reeds bij elke faculteit afzonderlijk is melding gemaakt. Tot het examen, vastgesteld bij het Koninklijk besluit van den 4den Augustus 1853 (*Staatsblad* n°. 31), hebben zich aangemeld 98 jongelieden, van welke 35 zijn afgewezen en 63 toegelaten. Terwijl het vorig jaar te Leiden het aantal toegelatenen in verhouding tot de afgewezenen zeer aanzienlijk was, zijn daarentegen dit jaar ook aan die hoogeschool de examens met meerdere gestrengheid afgenomen, zoodat er 20 van de 46 werden afgewezen. Te Utrecht was de verhouding gunstiger: aldaar werden slechts 10 van de 41 afgewezen; te Groningen daarentegen 5 van de 11.

Het geheele getal der candidaats-examens bedroeg te Leiden gedurende het studiejaar $1858/_{59}$ 192, dus 32 minder dan in het vorig jaar. Op 30 werd de hoogste, op 77 de tweede en op 67 de derde graad toegekend, terwijl er 18 afwijzingen plaats hadden; deze laatste nagenoeg alle bij de letterkundige faculteit. Te Utrecht werden 166 candidaats-examens afgenomen, waarvan 22 met den eersten, 62 met den tweeden en 62 met den derden graad, terwijl 20 jongelieden werden afgewezen. Het geheele getal was dus 7 minder dan in het vorig jaar, maar het getal afwijzingen was met 12 toegenomen. Te Groningen werden 64 candidaats-examens afgenomen, waarvan 9 met den hoogsten, 25 met den tweeden en 18 met den derden graad; het getal afwijzingen bedroeg 12, waarvan 10 bij de letterkundige faculteit. Ook hier was dus het getal der

examens minder dan in het vorig jaar, toen het 76 bedroeg; het getal afgewezenen was echter ook met 3 verminderd. Aan de drie hoogescholen te zamen zijn dus in $18^{58}/_{59}$ 422 candidaats-examens afgenomen, waarvan 61 met den hoogsten, 164 met den tweeden en 147 met den derden graad, terwijl het getal afwijzingen 50 bedroeg. De totale vermindering sedert het vorig jaar bedroeg alzoo 51, die echter grootendeels wordt waargenomen bij hen, die den hoogsten graad verkregen. Hieruit schijnt dus te mogen worden afgeleid, dat de uitkomsten der candidaats-examens, over het algemeen genomen, minder gunstig geweest zijn, hetgeen òf aan mindere kundigheden bij de geëxamineerden, òf aan meerdere gestrengheid bij de examinatoren moet worden toegeschreven. De verhouding tusschen het getal der candidaats-examens en dat der studenten was aan de drie hoogescholen nagenoeg dezelfde; te Leiden was zij iets ongunstiger dan aan de beide andere.

Het getal der doctorale examens heeft te Leiden 64, te Utrecht 61 en te Groningen 16 bedragen. Er hadden te Utrecht 5 afwijzingen plaats, doch te Leiden en Groningen geene.

Promotien hebben er 154 plaats gehad, namelijk 13 in de godgeleerdheid, 78 in de regten, 23 in de geneeskunde, 19 in de verloskunde, 10 in de heelkunde, 6 in de wis- en natuurkunde en 5 in de letteren. Dit getal bedroeg 29 minder dan in het voorgaande jaar. Het was toegenomen met 2 voor de theologische, 1 voor de juridische en 1 voor de wis- en natuurkundige faculteit; daarentegen bedroeg het 3 minder in de letteren, 7 minder in de geneeskunde, 14 minder in de verloskunde, 8 minder in de heelkunde en 1 minder in de pharmacie; de vermindering komt dus nagenoeg geheel ten nadeele van de geneeskundige faculteit. Van de 154 promotien geschiedden 56 met den hoogsten, 68 met den tweeden en 19 met den derden graad, terwijl op 11 promotien in de verloskunde en heelkunde te Leiden geen graad werd toegekend. De verhouding tusschen deze getallen is nagenoeg dezelfde als in het vorig jaar. Het getal der publieke promotien bedroeg 46, dat der private 108; 73 hadden plaats op theses en 81 op dissertatien; van deze laatste waren 35 in de Latijnsche en 46 in de Nederlandsche taal geschreven. Het getal der dissertatien was dus 6 meer dan in het vorig jaar; de verhouding tusschen het getal Latijnsche en Nederlandsche was nagenoeg dezelfde.

Te Leiden heeft het getal der promotien 70 bedragen, tegen 90 in het vorig jaar. De vermindering komt hier geheel ten laste der medische en der letterkundige faculteiten. Bij laatstgenoemde hadden in 't geheel geene promotien plaats, tegen 6 in het vorig jaar; bij de geneeskundige was het verminderd met 3 in de geneeskunde, 12 in de verloskunde, 4 in de heelkunde en 1 in de pharmacie. Daarentegen bedroeg het getal der promotien in de godgeleerdheid 1 meer, in de regten 4 meer en in de wis- en natuurkunde 1 meer dan in het vorig jaar. Op 22 promotien werd de hoogste, op 32 de tweede, op 5 de derde, en op 11 (in de verloskunde en heelkunde) geen graad gegeven; 24 waren publiek, 46 privaat; 27 hadden plaats op theses, 43 op dissertatien, waarvan 10 in de Latijnsche, 33 in de Nederlandsche taal waren geschreven.

Te Utrecht hebben 64 promotien plaats gehad, dus 8 meer dan in het vorig jaar. De vermeerdering bedroeg 2 voor de theologische, 5 voor de juridische en 3 voor de letterkundige faculteit; in de wis- en natuurkunde en in de geneeskunde was het getal hetzelfde als in $18^{57}/_{58}$; in de heelkunde was het met 4 verminderd, in de verloskunde met 2 vermeerderd. Van de 64 promotien waren er 17 publiek en 47 privaat; 36 hadden plaats op theses, 28 op dissertatien, waarvan 23 in de Latijnsche en 5 in de Nederlandsche taal. Op 26 werd de hoogste, op 25 de tweede en op 13 de laagste graad toegekend.

Te Groningen beliep het getal der promotien 20, dus 17 minder dan in het vorig jaar. Bij de letterkundige faculteit had er, even als toen, ééne promotie plaats; bij alle andere werd eene vermindering waargenomen, welke bij de godgeleerde 1, bij de regtsgeleerde 8, in de geneeskunde 4 en in de verloskunde 4 bedroeg. Op 8 promotien werd de hoogste, op 11 de tweede en op 1 de derde gegeven; 5 waren publiek, 15 privaat; 10 hadden plaats op theses en 10 op dissertatien, waarvan 2 in de Latijnsche en 8 in de Nederlandsche taal geschreven waren.

Vat men het voorgaande omtrent de promotien te zamen, dan bevindt men dat de vermindering van het geheele aantal ten laste komt der hoogescholen te Leiden en te Groningen, voornamelijk van laatstgenoemde, terwijl het daarentegen bij die te Utrecht is toegenomen. De vermindering treft voornamelijk de medische faculteiten, bij welke in $18^{56}/_{57}$ 46, in $18^{57}/_{58}$ 30 en in $18^{58}/_{59}$ slechts 23 promotien plaats hadden. Bij de theologische faculteiten was vermeerdering waar te nemen, bij de overige weinig verandering.

In den voorgaanden cursus waren door de verschillende faculteiten der Utrechtsche hoogeschool, ten gevolge van de bekende gunstige beschikking van den Koning, acht gouden medailles uitgeloofd. De uitslag daarvan is de volgende geweest. Door de theologische faculteit zijn de antwoorden, ingezonden door F. L. RUTGERS, candidaat in de godgeleerdheid te Leiden, en door A. BALLOT, student in de godgeleerdheid aan het seminarium der Doopsgezinden te Amsterdam, gelijkelijk den gouden eereprijs waardig gekeurd. Door het lot is deze toegewezen aan F. L. RUTGERS, terwijl aan A. BALLOT eene zilveren medaille is uitgereikt. Een derde antwoord, door J. E. MOLTZER, student in de godgeleerdheid te Leiden, ingezonden, is een vereerend getuigschrift waardig geoordeeld. Door de regtsgeleerde faculteit waren twee prijsvragen uitgeschreven; voor het antwoord op de eene is bekroond A. F. L. GREGORY, student in de regten te Leiden; voor dat op de andere G. WICHERLINK, candidaat in de regten te Utrecht; terwijl een getuigschrift is uitgereikt aan W. J. VAN WELDEREN RENGERS, candidaat in de regten te Utrecht. Door de geneeskundige faculteit is bekroond geworden A. H. SCHOEMAKER, candidaat in de geneeskunde te Utrecht; door de wis- en natuurkundige A. VAN OYEN, candidaat in de wis- en natuurkunde te Leiden, terwijl bovendien door die faculteit een getuigschrift is toegekend aan H. KUYPER, student in de geneeskunde te Utrecht. Door de letterkundige faculteit zijn bekroond G. R. POOLMAN, student aan het Luthersch Seminarium te Amsterdam, en H. OORT, candidaat in de theologie te Leiden, welke elk eene zilveren medaille verkregen. Van de 11 bekroonden waren dus 5 studenten te Leiden, 4 te Utrecht en 2 te Amsterdam.

De beschikbare 15 rijksbeurzen en de inkomsten van 4 vicarijen, door het Rijk te begeven, zijn gedurende dit jaar genoten door 8 studenten te Leiden, 5 te Utrecht, 5 te Groningen en 1 te Amsterdam. Van hen studeerden 15 in de godgeleerdheid, 2 in de regten, 1 in de letteren en 1 in de wis- en natuurkunde. De berigten omtrent hunnen ijver en hun gedrag ontvangen waren allezins gunstig.

In het vorig Verslag is een overzigt gegeven van de veranderingen, welke het getal der te Utrecht studerenden sedert het jaar 1851 had ondergaan. Het is der Regering niet onbelangrijk voorgekomen, in dit Verslag een uitvoerig overzigt op te nemen van de wisselingen, die het getal studenten aan de drie hoogescholen over een grooter tijdsverloop heeft ondervonden. De noodige bouwstoffen zijn daartoe zooveel mogelijk verzameld; daar echter de opgaven, welke vóór het jaar 1844 aan de Regering geschiedden, niet eenvormig waren, wat de verdeeling in faculteiten aangaat, dewijl zij, die in de geneeskunde, godgeleerdheid of regtsgeleerdheid studeerden en hun wis- en natuurkundig of letterkundig zoogenaamd propædeutisch examen nog niet hadden afgelegd, aan de eene hoogeschool bij de wis- en natuurkundige of bij de letterkundige faculteit gerekend werden, terwijl zij aan eene andere hoogeschool te regt werden opgegeven als behoorende tot de faculteit, bij welke zij later wenschten te promoveren, zoo kan het volledig overzigt eerst met het jaar 1844 aanvangen; voor de vroegere jaren zoude eene opgave van het getal studenten voor de verschillende faculteiten geene waarde hebben. Daarom hebben de hier volgende beschouwingen voor de jaren 1830—1843 alleen betrekking tot het totaal aantal studenten aan iedere hoogeschool, terwijl die van 1844—1858 meer in bijzonderheden treden aangaande het getal studenten bij de onderscheidene faculteiten ingeschreven.

Het getal studenten aan de drie hoogescholen te zamen ingeschreven bedroeg op den 31sten December 1830 1444. In het volgende jaar groeide het aan tot 1624 en bleef tot in 1834 weinig van 1600 verschillen, welk getal echter alleen in 1831 en 1833 overtroffen werd. In 1835 daalde het tot 1527, klom in 1836 nogmaals tot 1588, doch heeft na dien tijd nimmer weder een zoo hoog cijfer bereikt. In 1837 daalde het tot 1503, in 1838 tot 1450, in 1839 tot 1397. In de beide volgende jaren, in welke het 1410 en 1425 bedroeg, onderging het geringe verandering, doch daalde in 1842 plotseling tot 1296. Ook in het daarop volgende jaar 1843 nam het weder af tot 1223, terwijl het op 31 December 1845, dus nadat het examen, ingesteld bij het Koninklijk besluit van 23 Mei 1845 (*Staatsblad* n°. 25), voor de eerste maal was afgenomen, 1214 bedroeg. Waarschijnlijk ten gevolge van de instelling van dat examen onderging het in 1846 nogmaals eene vermindering en daalde tot 1077; in 1847 bedroeg het slechts 1025; in 1848 1040; in 1849 1037. In 1850 werd bij Koninklijk besluit van 1 Julij (*Staatsblad* n°. 36) bepaald, dat de toegang tot de hoogescholen aan ieder werd vrijgelaten onder overlegging van een getuigschrift, waaruit bleek, dat de houder bij de staatscommissie, ingesteld bij Koninklijk besluit van 23 Mei 1845, een examen had afgelegd. Deze maatregel

schijnt nogtans in datzelfde jaar slechts weinig invloed op de bevolking der hoogescholen te hebben uitgeoefend, daar deze op 31 December 1850 slechts 1082 bedroeg. Het daarop volgende jaar groeide zij echter aanzienlijk aan, namelijk tot 1226, en nog meer, nadat bij Koninklijk besluit van 4 Augustus 1852 (*Staatsblad* n°. 136) het staatsexamen geheel was afgeschaft, zoodat het getal studenten, aan de drie hoogescholen ingeschreven, op 31 December 1852 1438 bedroeg, welk cijfer het sedert 1838 niet had bereikt. In de vier daarop volgende jaren onderging het slechts weinig verandering; in 1853 bedroeg het 1423, in 1854 1428, in 1855 1430 en in 1856 1441, waaruit blijkt, dat het Koninklijk besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad* n°. 31) geenen merkbaren invloed op de bevolking der hoogescholen heeft gehad. In de twee laatste jaren is zij echter weder geringer geweest; in 1857 is zij afgenomen met het aanzienlijk bedrag van 114 studenten, zoodat er op 31 December 1857 slechts 1327 aanwezig waren; in het laatste jaar onderging zij weder eene geringe vermeerdering, zoodat het getal bij het einde van 1858, zoo als hiervóór reeds is opgegeven, 1352 bedroeg.

De vermelde cijfers duiden het geheele aantal der aan de drie hoogescholen ingeschrevenen aan, zoowel van hen die aan die hoogescholen zelve studeerden, als van hen die elders hunne studien volbragten, en alleen aan eene hoogeschool ingeschreven waren om aldaar hunne examens te kunnen afleggen. Het getal dezer laatsten heeft sedert het jaar 1838, het eerste waarover volledige opgaven dienaangaande bij de Regering ontvangen zijn, aanmerkelijke wijzigingen ondergaan, die vooral daarom de aandacht tot zich trekken, omdat zij met de veranderingen van het geheele aantal ingeschrevenen geen volkomen gelijken tred houden. Sedert het jaar 1838 tot en met 1845 bedroeg het getal van dezen 13 of 14 ten honderd van het geheele getal ingeschrevenen. In 1846, het jaar na het invoeren van het staatsexamen, daalde hun getal tot 11 ten honderd, doch klom allengskens weder, tot het in 1851 weder 14 ten honderd bedroeg. Het daarop volgende jaar, toen het staatsexamen geheel was afgeschaft, onderging het eene aanzienlijke vermeerdering, daar het toen tot 17 en in 1853 tot 18 ten honderd klom. In de beide volgende jaren bleef het ongeveer op dezelfde hoogte, doch nam na 1855 op nieuw af, zoodat het op 31 December 1858 weder 14 ten honderd van het geheele getal ingeschrevenen bedroeg.

Eene beschouwing van het getal van hen, die sedert het jaar 1830 aan elke der drie hoogescholen afzonderlijk als student waren ingeschreven, doet zien, dat de bovengemelde veranderingen in het totaal aantal ingeschrevenen zich niet altijd gelijkelijk aan de drie hoogescholen hebben doen gevoelen. Te Leiden bedroeg in 1830 dat getal 684 of 47 ten honderd. In het volgende jaar klom het tot 791, bleef tot en met 1835 tusschen 700 en 800, welk laatste het zelfs in 1836 overtrof, bedragende het toen 812 of 51 ten honderd van het geheele aantal ingeschrevenen. Dit jaar is voor de Leidsche hoogeschool het gunstigste geweest, daar noch het volstrekte, noch het verhoudings-cijfer sedert weder zoo aanzienlijk is geweest. In de volgende jaren tot en met 1845 heeft het een vrij gelijken tred gehouden met het geheele aantal studenten, waarvan het steeds tusschen de 46 en 49 ten honderd bedroeg. De hiervóór gemelde aanzienlijke vermindering in het jaar 1846 deed zich het sterkst aan de Leidsche hoogeschool gevoelen, daar het cijfer van 589 tot 479 afnam, dat is van 48 tot 45 ten honderd. Ook gedurende de daarop volgende jaren tot en met 1852 was de verhouding ongunstig; in 1847, toen het totaal aantal studenten aan de drie hoogescholen tot zijn minimum (1025) daalde, bereikte het ook te Leiden het laagste cijfer, namelijk 437 of 43 ten honderd van het geheele aantal; in vergelijking met de beide andere hoogescholen was echter de toestand van Leiden het minst gunstig in 1852, toen het, hoewel weder tot 570 geklommen, slechts 40 ten honderd van het totaal cijfer bedroeg, hetgeen moet worden toegeschreven aan de bijzonder groote toename van het getal studenten te Utrecht, waarvan later sprake zal zijn. Sedert dat jaar is echter de verhouding voor Leiden weder gunstiger geworden; in 1853 klom het getal tot 643 of 45 ten honderd en bleef gedurende de daaropvolgende jaren steeds tusschen 600 en 650, welk cijfer het den 31sten December 1858 bereikte; de aanzienlijke vermindering van het geheele aantal studenten in het jaar 1857, waarvan in het vorig Verslag gewag is gemaakt, deed zich aan de Leidsche hoogeschool nagenoeg niet gevoelen, zoodat het getal der aldaar ingeschrevenen ten laatste weder 48 ten honderd van het geheele aantal studenten bedroeg. Gemiddeld over het tijdvak van 1830—1858 waren van de 100 studenten 46 te Leiden ingeschreven.

Te Utrecht bedroeg in 1830 het getal ingeschrevenen 476 of 33 ten honderd van het totaal. De veranderingen, welke dit cijfer tot en met het jaar 1839 onderging, komen nagenoeg overeen met die van het aantal studenten aan de drie hoogescholen, van welke

het gedurende dat tijdvak tusschen 32 en 35 ten honderd bedroeg. Het volstrekte maximum (543) gedurende die jaren bereikte het in 1832. Na het jaar 1839 tot en met 1845 deed zich echter steeds eene vermindering van het getal studenten te Utrecht bemerken, zoodat het in 1842 en 1843 slechts 29 ten honderd van het geheele aantal bedroeg. De daaropvolgende jaren was de verhouding tot de andere hoogescholen weder gunstiger, en klom steeds tot in het jaar 1852, toen het aantal studenten te Utrecht 587 of 41 ten honderd bedroeg, tegen slechts 570 of 40 ten honderd in Leiden; dit is echter het eenige jaar geweest, dat er aan de Utrechtsche hoogeschool meer ingeschreven waren dan aan de Leidsche. Het volstrekte minimum werd te Utrecht waargenomen in 1848, toen er slechts 342 waren ingeschreven; in 1847, het ongunstigste voor de drie hoogescholen te zamen, bedroeg dit getal te Utrecht 348. Op de aanzienlijke toename in 1852 volgde in 1853 weder eene vermindering van 587 tot 489, dat is van 41 tot 35 ten honderd, terwijl te Leiden, zoo als hiervóór is opgemerkt, het getal ingeschrevenen met 5 ten honderd aangroeide. In 1854 heeft het cijfer te Utrecht zich echter weder grootendeels hersteld; het klom toen tot 564 of 40 ten honderd en hield zich ook gedurende de beide volgende jaren ongeveer op dezelfde hoogte; in 1856 bereikte het zelfs zijn absoluut maximum (583); in verhouding tot de andere hoogescholen was dit cijfer 40 ten honderd, zoodat het slechts weinig van het in 1852 bereikte betrekkelijke maximum verschilt. Gedurende de jaren 1857 en 1858 daalde het getal der te Utrecht ingeschrevenen tot 493 en 501, of 37 ten honderd van het totaal. Gemiddeld over 1830—1858 waren te Utrecht 34 ten honderd van de aan de Nederlandsche hoogescholen studerenden ingeschreven.

De Groningsche hoogeschool is gedurende het tijdvak 1830—1858 steeds de minst bevolkte geweest, hetgeen gedeeltelijk ook daaraan moet worden toegeschreven, dat een betrekkelijk zeer gering aantal jongelieden, die elders hunne studien voortzetten, zich aan die hoogeschool lieten inschrijven. In 1830 telde zij 284 studenten of 20 ten honderd van het geheel; gedurende de vier volgende jaren onderging dit getal nagenoeg gelijke veranderingen als het totaal aantal; in 1833 bereikte het zijn maximum (316). Gedurende de jaren 1835—1838 bedroeg het ruim 250, of 17 tot 18 ten honderd; daarna is het echter in verhouding tot de andere hoogescholen geklommen tot in het jaar 1843, toen het 23 ten honderd bedroeg; die toename was grootendeels ten koste van de hoogeschool te Utrecht. In het daarop volgend tijdvak 1844—1849 heeft de vermindering van het totaal aantal studerenden zich ook aan de hoogeschool te Groningen doen gevoelen, doch niet in hoogere mate dan aan de beide andere hoogescholen, daar het getal der aldaar ingeschrevenen steeds tusschen 21 en 23 ten honderd van het geheel bleef bedragen. De aanzienlijke vermeerdering van het aantal studerenden aan de drie hoogescholen in de jaren 1851 en 1852, die, zoo als hiervóór is opgemerkt, het meest ten voordeele van de Utrechtsche hoogeschool strekte, deed zich te Groningen in geringer mate gevoelen; nogtans bedroeg het getal aldaar ingeschrevenen in 1853 nog 291 of 20 ten honderd van het geheel. Sedert dat jaar is echter het getal der aldaar studerenden van jaar tot jaar afgenomen; in 1854 bedroeg het 248, in 1855 239, in 1856 230, in 1857 212 en in 1858 201; ook in verhouding tot de andere hoogescholen is de bevolking der Groningsche gedurende dat tijdvak geringer geworden, daar deze in 1854 en 1855 17, in 1856 en 1857 16, en in 1858 slechts 15 ten honderd bedroeg van hen, die aan de drie hoogescholen waren ingeschreven. Het cijfer voor het jaar 1858 is het laagste, dat in het geheele tijdvak van 1830—1858 te Groningen is waargenomen; gemiddeld over dat geheele tijdvak waren van de 100 studenten 20 te Groningen ingeschreven.

Tot dusverre is nog slechts melding gemaakt van de veranderingen in het getal der aan de drie hoogescholen ingeschrevenen, zonder onderscheid te maken tusschen de verschillende faculteiten. Hoewel de vermeerderingen en verminderingen bij die faculteiten over het algemeen op eene vrij gelijkmatige wijze hebben plaats gehad, en aanzienlijke wijzigingen in het geheele aantal studenten zich doorgaans bij alle faculteiten nagenoeg even sterk hebben doen gevoelen, zoo ontwaart men nogtans, elke faculteit zoowel op zich zelve als in verband met de andere beschouwende, veranderingen, welke allezins de aandacht verdienen. Het is der Regering niet onbelangrijk voorgekomen, hier de voornaamste uitkomsten van zoodanige vergelijkende beschouwing mede te deelen. Om de hiervóór aangewezen reden kan deze zich slechts tot de jaren 1844—1858 uitstrekken.

Het aantal studenten in de godgeleerdheid bedroeg in 1844 275 of 22 ten honderd van het geheele getal der aan de drie hoogescholen ingeschrevenen. Hoewel de opgaven over de vorige jaren niet volledig zijn en dus de naauwkeurige cijfers niet kunnen worden opgegeven, zoo kan daaruit nogtans worden afgeleid, dat het getal der theologanten sedert 1838 eene vrij aanzienlijke vermindering had ondergaan, daar het in 1839, het

eenige jaar vóór 1844, waarvoor volledige opgaven geschied zijn, 343, dus 68 meer dan in 1844 bedroeg. Van het jaar 1844 af tot aan 1854 is het echter steeds aangegroeid, met uitzondering alleen van de jaren 1846 en 1847, toen het totaal aantal studenten bij alle faculteiten sterk was afgenomen; in het jaar 1854 bedroeg het 522, in het daarop volgende verminderde het met 5, doch klom in 1856 weder tot 550. In verhouding tot het totaal aantal studenten is het getal der studenten in de godgeleerdheid steeds met geringe uitzonderingen geregeld toegenomen. In 1849 bedroeg het 26 ten honderd, steeg in het daarop volgende jaar tot 30, in 1854 tot 37 en in 1856 zelfs tot 38 ten honderd; het getal bedroeg toen, zoo als reeds is opgegeven, 550, juist het dubbel van het getal in 1844. Gedurende de beide laatste jaren is het geringer geweest, namelijk in 1857 465 en in 1858 471, in beide 35 ten honderd van het geheel. Gemiddeld over het tijdvak van 1844 tot 1858 bedroeg het getal der theologanten aan de drie hoogescholen te zamen 30 ten honderd van het geheele aantal studenten.

Niet elke der drie hoogescholen telde in verhouding van het getal der ingeschrevenen evenveel theologanten. Gemiddeld studeerden $^{24}/_{100}$ der te Leiden ingeschrevenen, $^{39}/_{100}$ der te Utrecht ingeschrevenen, $^{28}/_{100}$ der te Groningen ingeschrevenen in de godgeleerdheid. Daaruit blijkt, dat de theologische faculteit in verhouding tot het geheele aantal studenten steeds aan de Utrechtsche hoogeschool de talrijkste was. Zelfs was het volstrekte getal te Utrecht steeds grooter dan dat te Leiden of te Groningen; gemiddeld over de jaren 1844—1858 kan men rekenen, dat van de 100 studenten in de godgeleerdheid 35 te Leiden, 46 te Utrecht en 19 te Groningen ingeschreven waren. De aanzienlijke vermeerdering van het aantal studenten in de godgeleerdheid gedurende bovengemeld tijdvak heeft zich aan alle hoogescholen, doch niet even sterk aan alle, doen gevoelen. Te Leiden bedroeg het getal der theologanten in 1844 93 of 15 ten honderd van alle ingeschrevenen; in het voor de bevolking der hoogescholen ongunstigste jaar 1847 daalde het tot 66, doch is sedert onophoudelijk toegenomen tot in 1856, toen het 202 of 32 ten honderd van het totaal bedroeg. Gedurende de twee daarop volged en jaren is het weder eenigzins afgenomen en was op 31 December 1858 tot 189 of 29 ten honderd van alle te Leiden ingeschrevenen gedaald. In vergelijking met de theologische faculteiten aan de beide andere hoogescholen was die te Leiden het slechtst bezet in 1847, toen slechts $^{28}/_{100}$ van de 236 theologanten te Leiden waren ingeschreven, tegen $^{30}/_{100}$ te Utrecht en $^{22}/_{100}$ te Groningen; het sterkst daarentegen in 1857, toen van de 465 studenten in de godgeleerdheid de Leidsche hoogeschool $^{42}/_{100}$ telde, tegen de Utrechtsche $^{44}/_{100}$ en de Groningsche $^{14}/_{100}$.

Te Utrecht waren in 1844 112 studenten in de godgeleerdheid, dus 30 ten honderd van het geheele aantal, aan die hoogeschool ingeschreven; in de daarop volgende jaren is het getal steeds hooger geweest en ook in verhouding tot de andere faculteiten steeds toegenomen, tot het jaar 1856, toen het 270 of 48 ten honderd van het geheel bedroeg. In 1857 daalde het tot 205 of 42 ten honderd, doch klom in 1858 tot 219 of 43 ten honderd van het geheele getal der te Utrecht ingeschreven studenten. In vergelijking met de theologische faculteiten aan de beide andere hoogescholen was die te Utrecht in den minst gunstigen toestand in 1844, toen $^{49}/_{100}$ der 275 theologanten te Utrecht waren ingeschreven, tegen $^{34}/_{100}$ te Leiden en $^{26}/_{100}$ te Groningen; niettemin was op dat tijdstip de theologische faculteit te Utrecht nog de talrijkste. Het gunstigste was voor haar het jaar 1854, toen $^{51}/_{100}$ der 522 theologanten te Utrecht waren ingeschreven, tegen $^{39}/_{100}$ te Leiden en $^{14}/_{100}$ te Groningen; op dit tijdstip telde dus de Utrechtsche hoogeschool meer studenten in de godgeleerdheid dan de beide andere te zamen.

Aan de Groningsche hoogeschool bedroeg in 1844 het getal der theologanten 70 of 25 ten honderd van het geheele aantal der aldaar ingeschrevenen. In verhouding tot de andere faculteiten is het in 1845 gedaald tot 22 ten honderd, in de drie daarop volgende jaren ongeveer op dezelfde hoogte gebleven, doch daarna weder geklommen, tot het in 1856 34 ten honderd van het geheele aantal studenten bedroeg. In de beide laatste jaren is het weder tot 31 ten honderd gedaald. Het volstrekte maximum had te Groningen plaats in 1852, toen het aantal studenten in de godgeleerdheid aldaar 91 bedroeg; hun getal was het geringst in 1848, namelijk 51; in 1858 bedroeg het 63. Hoewel uit eene vergelijking van deze getallen met de voor Leiden opgegevene blijkt, dat de theologische faculteit te Groningen in vergelijking met de aan die hoogeschool bij alle faculteiten ingeschrevenen sterker bezet was dan die te Leiden, vooral in de vier eerste jaren van het tijdvak 1844 — 1858, zoo was nogtans het volstrekte getal der studenten in de godgeleerdheid te Groningen steeds veel geringer; ook heeft zich de vermeerdering van het aantal theologanten het minst te Groningen doen gevoelen. In vergelijking met de andere hoogescholen was dan ook 1844 het gunstigste, 1858 het ongunstigste jaar

voor de theologische faculteit te Groningen; in het eerstgenoemde waren $^{26}/_{100}$ van de 275 studenten in de godgeleerdheid te Groningen ingeschreven, tegen $^{34}/_{100}$ te Leiden en $^{40}/_{100}$ te Utrecht; in 1858 bedroeg het getal theologanten te Groningen slechts $^{13}/_{100}$ van de 471 bij die faculteit ingeschrevenen, tegen $^{40}/_{100}$ te Leiden en $^{47}/_{100}$ te Utrecht.

Het getal studenten in de regtsgeleerdheid bedroeg in 1844 537 of 43 ten honderd van het geheele getal der aan de drie hoogescholen ingeschrevenen. Tot aan het jaar 1849, toen het 49 ten honderd bedroeg, is het langzamerhand toegenomen, ten minste in vergelijking van de andere faculteiten, daar het volstrekte getal ten gevolge van de vermindering van het totaal aantal studerenden is afgenomen; in laatstgenoemd jaar bedroeg hun aantal 504. Na dien tijd hebben nogtans de juridische faculteiten niet naar evenredigheid gedeeld in de vermeerdering van het geheele aantal ingeschrevenen; wel bleef het getal der studenten in de regtsgeleerdheid steeds boven 500 en klom zelfs in 1852 tot 603, maar in verhouding tot het geheele aantal daalde het tot in het jaar 1854, toen het slechts 38 ten honderd bedroeg; gedurende de beide daaropvolgende jaren is het op dezelfde hoogte gebleven. In de hiervóór vermelde en ook in het vorig Verslag aangewezen vermindering in het jaar 1857 heeft de juridische faculteit niet zoo sterk als de theologische gedeeld, daar het getal der juristen, hoewel van 544 tot 523 dalende, toch in verhouding tot de andere faculteiten van 38 tot 39 ten honderd klom. Op 31 December 1858 bedroeg het 550 of 41 ten honderd. Gemiddeld over het geheele tijdvak van 1844 — 1858 studeerden van de 100 ingeschrevenen 43 in de regten.

De studenten in de regtsgeleerdheid waren niet volkomen gelijkmatig over de drie hoogescholen verdeeld; gemiddeld behoorden gedurende bovengemeld tijkvak $^{44}/_{100}$ der te Leiden ingeschrevenen, $^{41}/_{100}$ der te Utrecht ingeschrevenen en $^{41}/_{100}$ der te Groningen ingeschrevenen tot de regtsgeleerde faculteit. Daaruit blijkt, dat die faculteit te Leiden, zoowel volstrekt als in verhouding tot het geheele aantal studenten, de sterkste was. Van de 100 studenten in de regten studeerden er gemiddeld 46 te Leiden, 35 te Utrecht en 19 te Groningen. Te Leiden heeft het cijfer der juristen gedurende bovengemeld tijdvak de volgende veranderingen ondergaan. In 1844 bedroeg het 284 (welk getal tevens het hoogste gedurende het geheele voornoemde tijdvak is geweest), of 47 ten honderd van alle ingeschrevenen. Het is daarna afgenomen tot in het jaar 1850, toen het slechts 214 bedroeg, doch vervolgens weder toegenomen tot 1853, in welk jaar het tot 270 klom. Op deze toename is weder eene vermindering gevolgd, die geduurd heeft tot 1857; in het jaar 1858 is het echter weder vermeerderd tot 265. De verhouding van het getal juristen tot dat van alle te Leiden ingeschrevenen is aangegroeid tot 1848, toen zij 52 ten honderd bedroeg. Van dat tijdstip af is die verhouding steeds afgenomen tot het jaar 1857, toen zij slechts 38 ten honderd was; in 1858 is zij echter weder tot 41 ten honderd aangegroeid. In vergelijking met de beide andere hoogescholen was de regtsgeleerde faculteit te Leiden het sterkst bezet in 1845, toen $^{53}/_{100}$ van de 529 studenten in de regten te Leiden waren ingeschreven, tegen $^{27}/_{100}$ te Utrecht en $^{20}/_{100}$ te Groningen; de toestand was daarentegen het minst gunstig voor Leiden in 1852, toen van de 603 juristen te Leiden $^{42}/_{100}$, te Utrecht $^{40}/_{100}$ en te Groningen $^{18}/_{100}$ studeerden.

De Utrechtsche hoogeschool telde in 1844 153 studenten in de regtsgeleerdheid, dus 42 ten honderd van het geheele getal der aldaar ingeschrevenen. Na gedurende een paar jaren eenigzins te zijn afgenomen, is het getal der juristen van het jaar 1847 af aangegroeid tot 1852, toen het 244 bedroeg. De verhouding tot het geheele aantal ingeschrevenen was in dat jaar 42 ten honderd, even als in 1844; zij was echter veel gunstiger geweest in de jaren 1848 en 1849, toen 49 ten honderd der te Utrecht ingeschrevenen in de regten studeerden. Van dat tijdstip af is echter de verhouding weder minder gunstig geworden voor de regtsgeleerde faculteit; voor het jaar 1854 bedroeg zij slechts 35, doch is sedert weder aangegroeid tot 40 ten honderd; in 1858 bedroeg te Utrecht het getal der studenten in de regtsgeleerdheid 39 ten honderd van alle ingeschrevenen. Ook het volstrekte getal is sedert 1852 verminderd; in 1853 daalde het van 244 tot 179, doch bereikte in 1856 weder het cijfer 219; in de beide laatste jaren bedroeg het 198 en 195; het jaar 1852 was dus het gunstigste (244), 1845 het ongunstigste (141). Ook in vergelijking met de juridische faculteiten der andere hoogescholen was het jaar 1852 het voordeeligste, daar toen $^{40}/_{100}$ van de 603 studenten in de regten te Utrecht ingeschreven waren, tegen $^{42}/_{100}$ te Leiden en $^{18}/_{100}$ te Groningen. Het ongunstigste jaar in dit opzigt was 1845, toen van de 529 juristen te Utrecht $^{27}/_{100}$, te Leiden $^{53}/_{100}$ en te Groningen $^{20}/_{100}$ ingeschreven waren; het jaar, dat voor Leiden in dit opzigt het gunstigste was, is dus voor Utrecht het ongunstigste geweest, en omgekeerd.

Te Groningen waren in 1844 100 studenten bij de regtsgeleerde faculteit ingeschreven,

dat is 36 ten honderd van alle aan die hoogeschool ingeschrevenen. Tot en met het jaar 1853 heeft het getal juristen te Groningen slechts geringe verandering ondergaan, daar het cijfer gedurende dat tijdvak afwisselde tusschen 100 en 109; in de daarop volgende jaren is het eenigzins afgenomen, zoodat het in 1857 89 en in 1858 90 bedroeg. Vergelijkt men deze opgaven met hetgeen hiervóór is opgemerkt aangaande de vermindering van het geheele getal der te Groningen studerenden, dan volgt daaruit, dat de juridische faculteit, even als de theologische, geene daarmede evenredige vermindering heeft ondergaan. Het verhoudings-cijfer klom van 36 ten honderd in 1844 tot 50 ten honderd in 1849, doch is daarna weder afgenomen; in 1857 bedroeg het 38, doch is in 1858 weder tot 45 ten honderd geklommen. Het gunstigste jaar voor de regtsgeleerde faculteit te Groningen was 1849, toen er 109 of 50 ten honderd waren ingeschreven. Ook in vergelijking met de beide andere hoogescholen was hetzelfde jaar 1849 het gunstigst, toen $^{22}/_{100}$ van de 504 studenten in de regtsgeleerdheid te Groningen waren ingeschreven, tegen $^{44}/_{100}$ te Leiden en $^{34}/_{100}$ te Utrecht; het ongunstigste was 1858, toen slechts $^{18}/_{100}$ der 550 juristen te Groningen studeerden, tegen $^{40}/_{100}$ te Leiden en $^{35}/_{100}$ te Utrecht.

Mogt al uit het voorgaande blijken, dat gedurende het tijdvak van 1844—1858 de toestand der godgeleerde faculteiten gunstiger is geworden, terwijl de juridische weinig veranderingen heeft ondergaan, van de geneeskundige kan hetzelfde niet gezegd worden, daar het aantal der studenten in de geneeskunde, zoowel op zich zelf als in verhouding tot het geheele aantal, eene vrij aanzienlijke vermindering heeft ondergaan. Terwijl het in het jaar 1839, het eenige der vroegere jaren waarover juiste opgaven voor elke faculteit der drie hoogescholen in het bijzonder verstrekt zijn, nog 406 bedroeg, was het in 1844 reeds tot 345 gedaald, dat is 28 ten honderd van het geheele aantal studenten. Gedurende de zes daarop volgende jaren is het steeds afgenomen, zoodat het in 1850 slechts 169 of 16 ten honderd van het geheel bedroeg. Daarop is het te gelijk met de totale bevolking der hoogescholen en zelfs nog in eenigzins hoogere mate toegenomen, zonder echter weder zijne vorige hoogte te bereiken; in 1855 bedroeg het 285 of 20 ten honderd. De drie laatste jaren waren weder minder gunstig, daar het getal der studenten in de medicijnen gedurende dien tijd slechts 18 ten honderd bedroeg; in 1858 was hun cijfer 244. Gemiddeld over het geheele tijdvak van 1844—1858 bedroeg het getal 20 ten honderd van alle aan de drie hoogescholen ingeschrevenen.

De wijze, waarop de studenten in de geneeskunde over de drie hoogescholen verdeeld waren, heeft gedurende dit tijdvak nog al aanmerkelijke veranderingen ondergaan. Gemiddeld behoorden $^{22}/_{100}$ der te Leiden ingeschrevenen, $^{14}/_{100}$ der te Utrecht ingeschrevenen en $^{29}/_{100}$ der te Groningen ingeschrevenen tot de medische faculteit, waaruit blijkt dat zij in vergelijking van het geheele aantal studenten het best bezet was te Groningen en het slechtst te Utrecht. Te Leiden bedroeg het getal studenten in de geneeskunde in 1844 178 of 30 ten honderd van alle te Leiden ingeschrevenen; in 1850 daalde dit cijfer tot 78 of 17 ten honderd. In 1855 was het weder geklommen tot 152 of 24 ten honderd, en bedroeg op 31 December 1858 144 of 22 ten honderd van allen, die te Leiden als student waren ingeschreven. In vergelijking met de beide andere hoogescholen was de geneeskundige faculteit te Leiden steeds verreweg het sterkst bezet. In 1844 waren van de 100 studenten in de geneeskunde 52 te Leiden, 21 te Utrecht en 27 te Groningen ingeschreven. Het minst gunstige jaar voor Leiden was in dit opzigt het jaar 1852, toen slechts $^{42}/_{100}$ der 269 medici te Leiden studeerden, tegen $^{33}/_{100}$ te Utrecht en $^{25}/_{100}$ te Groningen; het gunstigste daarentegen het laatste jaar 1858, toen deze getallen $^{39}/_{100}$, $^{26}/_{100}$ en $^{35}/_{100}$ bedroegen, terwijl het geheel getal medici 244 bedroeg. Gemiddeld over het geheele tijdvak studeerden van de 100 studenten in de medicijnen 50 te Leiden, 26 te Utrecht en 24 te Groningen.

Te Utrecht studeerden in 1844 74 studenten in de geneeskunde, dat is 20 ten honderd van alle aan die hoogeschool ingeschrevenen. Hoewel dit getal in enkele jaren hooger is geweest, zoo als in 1852, toen het 89, en in 1854, toen het 78 bedroeg, zoo is toch het cijfer in verhouding tot de andere faculteiten steeds geringer geweest dan in 1844. In de jaren 1848 en 1849 daalde het zelfs tot 11 ten honderd; in het eerstgenoemde jaar waren er te Utrecht slechts 40 studenten in de geneeskunde. Tot in 1852 is het verhoudingscijfer aangegroeid tot 15, doch daarna weder gedaald; in 1858 bedroeg het 65 of 13 ten honderd van het geheele getal der te Utrecht ingeschrevenen. In vergelijking met de beide andere hoogescholen was de toestand der Utrechtsche geneeskundige faculteit het ongunstigst in 1844, toen van de 345 studenten in de geneeskunde $^{21}/_{100}$ te Utrecht studeerden, tegen $^{52}/_{100}$ te Leiden en $^{27}/_{100}$ te Groningen; het gunstigste in 1852, toen er van de 269 $^{33}/_{100}$ te Utrecht, $^{42}/_{100}$ te Leiden en $^{25}/_{100}$ te Groningen waren ingeschreven. Uit het voorgaande blijkt tevens, dat het aantal medici te Utrecht, hoewel op zich zelf beschouwd verminderd, toch in vergelijking met de andere hoogescholen gewonnen heeft.

Aan de Groningsche hoogeschool waren in 1844 33 en in 1845 34 ten honderd van alle ingeschrevenen studenten in de geneeskunde. Hun geheele getal bedroeg in die beide

jaren 93 en 87. Van dat tijdstip af is het getal aanzienlijk gedaald tot in 1850, toen het slechts 42 of 19 ten honderd bedroeg; wel is in de daaropvolgende jaren het cijfer weder eenigzins geklommen, daar het in 1853 78 of 27 ten honderd bedroeg, doch sedert is het weder gaan dalen, zoodat er in het jaar 1858 aan de Groningsche hoogeschool slechts 35 studenten in de geneeskunde waren of 17 ten honderd van het geheele aantal aldaar ingeschrevenen. Vergelijkt men het getal studenten in de geneeskunde te Groningen met het getal van hen, die aan de twee andere hoogescholen bij de medische faculteit waren ingeschreven, dan valt die vergelijking voor Groningen niet gunstig uit. Terwijl toch in 1844 27 van de 100 medici te Groningen waren ingeschreven, en dit cijfer in 1846 tot 30 geklommen was, is het daarna, vooral in de laatste vijf jaren, aanzienlijk gedaald; in 1853 bedroeg het nog 28 ten honderd, in 1854 24, in 1855 22, in 1856 18; in 1857 klom het weder tot 19, doch daalde in 1858 zelfs tot 15 ten honderd, daar er in laatstgenoemd jaar van de 244 studenten in de geneeskunde slechts 35 te Groningen waren ingeschreven. Gedurende de jaren 1844-1849 was het getal studenten in de geneeskunde te Groningen steeds grooter dan te Utrecht; van het jaar 1850 af is het daarentegen, met uitzondering alleen van 1853, steeds kleiner en op het laatst zelfs aanmerkelijk geringer geweest.

Het gering aantal der studenten, uitsluitend bij de wis- en natuurkundige faculteiten ingeschreven, maakt het moeijelijk ook voor deze een dergelijk overzigt te geven als voor de drie voorgaande faculteiten. In vergelijking met deze heeft het in den loop van bovengemeld tijdvak slechts geringe verandering ondergaan; gemiddeld studeerden van de 1000 studenten 24 in de wis- en natuurkunde; de beide uitersten hadden plaats in het jaar 1844, toen dit cijfer 18, en in het jaar 1850, toen het 29 bedroeg; in 1858 was de toestand ook gunstig, daar toen op de 1000 studenten 28 tot deze faculteit behoorden. Beschouwt men het getal der voor de wis- en natuurkundige wetenschappen ingeschrevenen geheel op zich zelf, dan is 1858 zelfs het gunstigste jaar van het geheele tijdvak van 1844—1858; er waren toen 17 te Leiden, 14 te Utrecht en 7 te Groningen, dus in het geheel 38, bij deze faculteit ingeschreven; het ongunstigste jaar was daarentegen 1844, toen hun getal slechts 22 bedroeg, namelijk 9 te Leiden, 9 te Utrecht en 4 te Groningen. Gemiddeld over het geheele tijdvak kan men stellen: 14 te Leiden, 11 te Utrecht en 4 te Groningen, in het geheel 29. Daaruit blijkt dan tevens, dat deze faculteit te Groningen steeds het minst bezet was, ook in vergelijking van het geheele aantal ingeschrevenen. Aldaar toch behoorden $^{17}/_{1000}$ van het geheel aantal ingeschrevenen, te Utrecht $^{25}/_{1000}$ en te Leiden $^{26}/_{1000}$ tot de wis- en natuurkundige faculteit; tusschen Utrecht en Leiden was dus het onderscheid slechts gering.

Ook voor de letterkundige faculteit, hoewel meer studenten tellende dan de wis- en natuurkundige, is het moeijelijk de verhouding uit te drukken, daar eene geringe vermeerdering of vermindering aan eene der hoogescholen op die cijfers reeds een aanzienlijken invloed uitoefent. Het getal der studenten in de letteren aan de drie hoogescholen te zamen bedroeg over het tijdvak van 1844—1858 gemiddeld 5 ten honderd van alle ingeschrevenen. In 1844 is het 5,7 ten honderd geweest, klom in 1848 tot 7.1 ten honderd, doch is daarna bijna onophoudelijk gedaald, zoodat in 1858 slechts 3.6 ten honderd in de letteren studeerden. Ook het volstrekte getal, dat in 1844 71 bedroeg, is aanmerkelijk afgenomen; in 1848 was het nog 74, maar is toen bijna doorgaande gedaald, zoodat het in 1858 slechts 49 bedroeg. Aan de Leidsche hoogeschool was het getal der litteratoren steeds het grootste, ook in verhouding tot het geheele getal der aldaar ingeschrevenen. Gemiddeld studeerden er van de 60 studenten in de letteren 37 te Leiden, 13 te Utrecht en 10 te Groningen. Voor Leiden was het getal het grootst in 1846, namelijk 46, het geringst in 1856, te weten 28. Voor Utrecht had het maximum 22 plaats in 1844, het minimum 8 in 1858; voor Groningen het maximum 17 in 1847, het minimum 6 in 1858. In laatstgenoemd jaar waren er te Leiden 35, te Utrecht 8 en te Groningen 6 ingeschreven; uit eene vergelijking van deze cijfers met die van de voorgaande jaren blijkt duidelijk, dat de vrij aanzienlijke vermindering der litteratoren zich aan de Leidsche hoogeschool slechts zeer weinig heeft doen gevoelen, zoodat die vermindering nagenoeg geheel ten koste van de beide andere hoogescholen heeft plaats gehad.

Vat men de voorgaande beschouwingen in korte woorden te zamen, dan kan men de uitkomsten ongeveer op de volgende wijze uitdrukken.

1°. Het geheele aantal studerenden heeft van het jaar 1831 tot 1844 eene langzame vermindering ondergaan, zoodat het in dat tijdvak van 1624 tot 1250 is gedaald. Na de invoering van het staatsexamen in 1845 is het nog aanzienlijker afgenomen, zoodat het in 1847 het minimum 1025 bereikte. Na de invoering van het Koninklijk besluit van 1 Julij 1850 (*Staatsblad* n°. 36), vooral echter na dat van 4 Augustus 1852 (*Staatsblad* n°. 136), is het weder vrij aanzienlijk aangegroeid, zoodat het in 1856 tot 1441 klom. De jaren

1857 en 1858 waren minder gunstig. Het besluit van 4 Augustus 1853 (*Staatsblad* n°. 31) schijnt geen merkbaren invloed op de bevolking der hoogescholen te hebben uitgeoefend.

2°. De Leidsche hoogeschool telde steeds het grootste aantal studenten, uitgezonderd in het jaar 1852, toen zij in dit opzigt door de Utrechtsche werd overtroffen. De Groningsche hoogeschool was steeds de minst bevolkte. In 1858 studeerden er van de honderd studenten 48 te Leiden, 37 te Utrecht en 15 te Groningen.

3°. De bevolking der Leidsche hoogeschool is vrij aanzienlijk toegenomen tot het jaar 1836. Na eenige jaren op dit gunstig standpunt te zijn gebleven, is het aantal studenten aldaar afgenomen tot het jaar 1852; sedert is het weder toegenomen en zelfs boven het gemiddelde gerezen.

4°. Het getal der studenten te Utrecht onderging in de jaren 1830—1838 weinig verandering; in de daarop volgende jaren tot 1848 nam het vrij aanzienlijk af, doch heeft zich weldra van dien achteruitgang hersteld, daar het in 1852 zijn maximum bereikte en zelfs dat der Leidsche hoogeschool overtrof. Van dit jaar af tot 1856 bleef het (met uitzondering alleen van het haar 1853) op dit gunstig standpunt. De vermindering van het geheele aantal studenten in 1857 heeft zich echter bijna uitsluitend aan de Utrechtsche hoogeschool doen gevoelen.

5°. De bevolking der Groningsche hoogeschool onderging weinig verandering tot het jaar 1838; daarna nam zij tot 1843 eenigzins toe en bleef tot 1847 op dit gunstig standpunt. Sedert echter is het aantal studenten, vooral in de laatste jaren, vrij aanzienlijk afgenomen.

6°. Het getal studenten in de godgeleerdheid is van het jaar 1844 af tot 1856 bijna gestadig toegenomen, zoodat het in 1856 twee maal meer bedroeg dan in 1844. Alleen in de twee laatste jaren, 1857 en 1858, was hun getal geringer. De theologische faculteit was steeds aan de Utrechtsche hoogeschool het sterkst bezet. De vermeerdering aan de hoogescholen te Leiden en te Utrecht was ongeveer gelijk; te Groningen daarentegen was zij minder aanzienlijk; in vergelijking met de beide andere hoogescholen was de bevolking der theologische faculteit te Groningen aan het einde van het tijdvak 1844—1858 veel ongunstiger dan bij het begin, daar van de 100 studenten in de godgeleerdheid in 1844 26, doch in 1858 slechts 13 te Groningen ingeschreven waren.

7°. Het getal der studenten in de regtsgeleerdheid heeft gedurende het tijdvak 1844—1858 nagenoeg gelijken tred gehouden met het geheele aantal studenten; alleen is van 1844—1849 eenige vermeerdering, in de daarop volgende jaren tot 1854 eenige vermindering waargenomen, welke zich in de laatste jaren wel grootendeels, doch niet geheel hersteld heeft, zoodat het cijfer der juristen zich in 1858 nog iets onder het gemiddelde bevond. De juridische faculteit was steeds te Leiden het sterkst, te Groningen het minst bezet; de gemiddelde verhouding tusschen het getal der juristen aan de drie hoogescholen verschilde echter slechts weinig van die van alle ingeschrevenen. Groote veranderingen onderging zij aan geene der hoogescholen; de zoo even vermelde vermindering van het getal juristen in verhouding tot het geheel aantal studenten heeft zich echter het meest aan de Leidsche hoogeschool doen gevoelen, waar het aantal studenten in de regtsgeleerdheid gedurende de jaren 1847—1857 steeds in verhouding tot het geheele aantal ingeschrevenen is afgenomen. Ook te Utrecht nam het gedurende dit tijdvak af, maar niet in zoo sterke mate; te Groningen daarentegen onderging de verhouding tusschen het getal juristen en dat van alle ingeschrevenen de minste verandering, hoewel het volstrekt getal in de laatste jaren is afgenomen.

8°. Het getal der studenten in de geneeskunde is gedurende het tijdvak 1844—1858 vrij aanzienlijk afgenomen; terwijl in 1844 van de honderd studenten 28 in de geneeskunde studeerden, bedroeg dit cijfer in 1858 slechts 18. In de jaren 1851—1855 is wel eenige vooruitgang waargenomen, maar deze is weder door achteruitgang gevolgd. Het sterkst heeft zich die vermindering doen gevoelen aan de Groningsche hoogeschool, hoewel het getal der studenten in de geneeskunde in verhouding tot het geheele aantal aldaar ingeschrevenen in 1858 nog gunstiger was dan te Utrecht. Aan de Utrechtsche hoogeschool was de medische faculteit in verhouding tot de andere faculteiten steeds het zwakst bezet. In het begin van het tijdvak 1844—1858 was die verhouding de gunstigste voor Groningen, doch in het laatste jaar voor Leiden. Van de 100 studenten in de geneeskunde telde Leiden er in 1858 59, Utrecht 26 en Groningen 15; gemiddeld over het geheele tijdvak waren deze getallen 50, 26 en 24.

9°. Het getal der studenten in de wis- en natuurkunde heeft over het algemeen nagenoeg

gelijken tred gehouden met het geheele getal ingeschrevenen. In de laatste jaren is echter eenige vooruitgang waargenomen. Aan de Leidsche en Utrechtsche hoogescholen telde de wis- en natuurkundige faculteit, ook in verhouding tot het geheele getal ingeschrevenen, steeds veel meer studenten dan aan de Groningsche.

10°. Het getal der studenten in de letteren is in de laatste jaren gaandeweg afgenomen, zoowel in verhouding tot het geheele aantal ingeschrevenen, als op zich zelf beschouwd. De vermindering heeft zich het minst doen gevoelen aan de hoogeschool te Leiden, het meest aan die te Utrecht. De letterkundige faculteit was te Leiden het sterkst bezet, zoodat het getal der litteratoren te Leiden steeds meer bedroeg dan dat aan de beide andere hoogescholen te zamen. In 1858 waren er te Leiden 35, tegen 8 te Utrecht en 6 te Groningen.

De Regering deelt deze uitkomsten van een naauwkeurig statistisch onderzoek mede, zonder te treden in eene beschouwing der oorzaken, welke op het eene tijdstip tot vermeerdering, op een ander tot vermindering van het getal studenten bij de eene of andere faculteit hebben geleid. Verandering in het personeel der hoogleeraren kan somtijds daartoe hebben aanleiding gegeven; maar ook vele andere oorzaken, die echter onmogelijk met zekerheid kunnen worden aangewezen en slechts op gissingen zouden kunnen berusten, hebben zonder twijfel daartoe evenzeer bijgedragen.

§ 5. HULPMIDDELEN VOOR HET ONDERWIJS.

Aan den hoogleeraar J. Geel, eersten bibliothecaris der boekerij der Leidsche hoogeschool, is bij Koninklijk besluit van den 28sten November 1858, n°. 80, op zijn verzoek een eervol ontslag uit die betrekking verleend; in zijne plaats is bij hetzelfde Koninklijk besluit als eerste bibliothecaris benoemd dr. W. G. Pluygers, prorector aan het gymnasium te Leiden. De Leidsche bibliotheek werd met ongeveer 800 werken verrijkt, waaronder vele die aangekocht waren uit de kostbare verzamelingen van dr. Temminck te Leiden en van de heeren van Voorst te Amsterdam. Van de boekwerken werd een veelvuldig gebruik gemaakt, als ook van de handschriften, waarvan verscheidene aan buitenlandsche geleerden ten gebruike werden afgestaan. De bibliotheek der Oostersche handschriften is vlijtig bezocht en met belangrijke bijdragen verrijkt. De benoeming van dr. P. de Jong tot lector in de Persische en Turksche talen heeft op de studie der Oostersche letterkunde eenen gunstigen invloed uitgeoefend. De werkzaamheden hebben zich dit jaar bepaald tot het geheel voltooijen van den catalogus der Hebreeuwsche handschriften door dr. M. Steinschneider, het voortzetten van den druk der *Annotatio* op het *Arabisch lexicon geographicum*, alsmede van Turksche handschriften en van den catalogus der verzameling van Arabische, Persische en Turksche handschriften, door de Akademie der Wetenschappen ten behoeve der Leidsche hoogeschool ten gebruike afgestaan. De 2de adjutor interpretis legati Warneriani en dr. Land hebben ook vele werkzaamheden ten nutte van de Oostersche letterkunde verrigt.

Te Utrecht bleef de nieuw gebouwde zaal aan de verwachting beantwoorden; met het inrigten eener nieuwe leeskamer en met verbeteringen aan de kamers van den bibliothecaris is dit jaar aangevangen. Door wijlen vrouwe A. Munter, douairière van den heer E. baron van Hardenbroek van Lockhorst, is aan de bibliotheek een legaat van f 2000 geschonken, waarvoor verscheidene boekwerken zijn aangekocht. Tot aankoop van werken over de Oostersche litteratuur, waarin tot dusverre eene groote leemte bestond, is op verzoek van den hoogleeraar Millies eene som van f 500 besteed.

Te Groningen is met het einde van 1858 de nieuwe stelselmatige indeeling, rangschikking, plaatsing en beschrijving van alle gedrukte boeken der bibliotheek voltooid; bovendien zijn de handschriften voor een groot gedeelte op nieuw gecatalogiseerd en bij de vakken, tot welke zij behooren, ingedeeld. Met het afzonderlijk overschrijven van alle boektitels, voorkomende in den thans voltooiden wetenschappelijken catalogus, welke kopijen bestemd zijn om later te dienen bij de zamenstelling van eenen nieuwen ten behoeve van het publiek in druk uit te geven catalogus, is men gedurende dit jaar ijverig voortgegaan. Het gebouw der bibliotheek verkeert in eenen slechten toestand, zoodat het zelfs door herstellingen niet in eenen met het doel overeenkomstigen staat kan worden gebragt.

In het akademisch ziekenhuis te Leiden zijn op de mannenzaal behandeld 71 lijders, van welke 5 zijn overleden; op de vrouwenzaal 83 lijderessen, waarvan 9 zijn overleden. In de heelkundige kliniek werden 76 lijders verpleegd, namelijk 54 mannen en 22 vrouwen, waarvan 7 zijn overleden en 7 nog in behandeling waren; bij velen hunner zijn heelkundige operatien verrigt. De heelkundige polykliniek leverde 349 gevallen op van onderscheiden aard. Voor de kraamzaal werden in dit jaar 81 zwangere vrouwen ingeschreven; de bij enkele te verrigten kunstbewerkingen werden onder opzigt van den

hoogleeraar aan de oudste candidaten toevertrouwd. De gezondheidstoestand der kraamvrouwen was dit jaar bijzonder gunstig. Voor de verloskundige polykliniek werden 219 vrouwen ingeschreven, van welke 181 aan hare huizen zijn verlost. In de polykliniek van vrouwen- en kinderziekten werden er in dit jaar 185 behandeld, namelijk 31 vrouwen en 154 kinderen; deze oefening werd ook dienstbaar gemaakt aan het inenten der koepokken, welke bewerking bij 29 kinderen met goed gevolg is verrigt. De klagten over het gebrek aan ruimte in het nosocomium zijn ook dit jaar weder herhaald; met de uitbreiding was nog geen aanvang gemaakt. Van regeringswege heeft het niet aan pogingen ontbroken om de zoo lang aanhangige zaak tot een gewenscht einde te brengen. Op de dringende vertoogen van curatoren gaven burgemeester en wethouders te kennen, dat zij levendig van de op hen ten deze rustende verpligting doordrongen waren, en het diep betreurden dat de voorstellen, daartoe in der tijd door hen ingediend, door den gemeenteraad niet werden bekrachtigd; dat het hun ernstig streven bleef middelen te vinden, waardoor in de bezwaren der kosten, waarvoor de meerderheid van dien raad was teruggedeinsd, eenige verligting kon worden gebragt. Bij het einde van het jaar was het onderzoek nog aanhangig.

De verzameling van heelkundige werktuigen is verrijkt met eenige instrumenten voor oogheelkunde en eenige andere werktuigen voor dagelijksch gebruik. Ook de verzameling van verloskundige en pathologische werktuigen onderging eenige uitbreiding. Het anatomisch kabinet werd onder andere verrijkt met eene verzameling van 25 afgietsels in guttapercha van het gehoorwerktuig van onderscheidene dieren, door dr. CLAUDIUS, prosector bij de akademie te Kiel, ten geschenke aangeboden.

Te Utrecht werd nog steeds geklaagd over den ongunstigen toestand der localen, waarin de zieken moeten worden verpleegd, hoewel aan den anderen kant niet werd ontkend, dat door den aankoop eener belendende woning in het jaar 1857 eenige verbetering was aangebragt. Door den raad der gemeente Utrecht is eene commissie belast met het ontwerpen van een plan voor een geheel nieuw gasthuis, dat tevens voor het akademisch onderwijs zou worden ingerigt. Men verwachtte dat dit plan, dat reeds in gereedheid was gebragt, weldra door den druk zoude bekend gemaakt worden. Curatoren vleiden zich, dat door eene krachtige zamenwerking van de Regering en de gemeente zoodanig plan zou kunnen verwezenlijkt worden.

Het aantal zieken op de polykliniek was gedurende den afgeloopen cursus zeer aanzienlijk. Op de kliniek zijn meer lijders opgenomen dan in een der voorgaande jaren. De kraamkamer werd door een honderdtal kraamvrouwen bezocht; de gezondheidstoestand aldaar was over het algemeen goed te noemen. De verschillende verzamelingen voor het verlos- en heelkundig onderwijs bevonden zich in een goeden staat.

De verwachting van den hoogleeraar DONDERS, in het vorig Verslag vermeld, dat weldra eene stichting tot stand zou komen ter verpleging van behoeftige en minvermogende ooglijders, die tevens dienstbaar zou gemaakt worden aan het onderwijs in de oogheelkunde, is verwezenlijkt. Van het nieuwe gasthuis werd ook voor het akademisch onderwijs in de ophthalmologie veel partij getrokken. Onderscheidene vreemdelingen maakten van deze gelegenheid gebruik tot bijwoning van dat onderwijs.

Het physiologisch laboratorium werd op den duur voorzien met alles wat tot de experimentele physiologie en mikroskopie wordt vereischt. De localen zijn echter voor verbetering vatbaar.

Het anatomisch kabinet is verrijkt geworden door vele zeer belangrijke voorwerpen, onder andere met zeer fraaije praeparaten van eene boa, eene uitstekende verzameling van eijernesten en van praeparaten, betrekking hebbende op de vorming der eijeren in de vogels en vervaardigd door den prosector VAN DER WURFF, verscheidene door den hoogleeraar SCHROEDER VAN DER KOLK geïnjicieerde voorwerpen betrekkelijk de ziekelijke aandoening der longen en hare vaten, als ook eenige afgietsels van schedels van verschillende menschenrassen.

In het akademisch ziekenhuis te Groningen zijn gedurende dezen cursus behandeld 705 lijders; hieronder waren 479 inwendig, 186 uitwendig zieken en 40 kraamvrouwen. In het geheel zijn er van deze 116 overleden, terwijl er 75 in behandeling bleven. Het gemiddelde getal zieken bedroeg 105. In de ambulatorische kliniek zijn daarenboven ruim 500 zieken behandeld en in de polykliniek ruim 30. Aangaande de verschillende verzamelingen en kabinetten is niets anders medegedeeld dan dat zij, voor zooveel de fondsen zulks toelieten, eenige uitbreiding ondergingen.

De kabinetten voor de natuurkunde hebben aan de drie hoogescholen weder eenige uitbreiding in verband met de vorderingen der wetenschap ondergaan. Onder andere werd voor dat te Leiden aangekocht een toestel van JAMIN voor de elliptische polarisatie, voor dat te Utrecht een model van eene turbine en eenige toestellen voor galvanisme.

Aangaande de te Leiden bestaande gelegenheid tot praktische oefening in de scheikunde

valt niets mede te deelen, dan dat men hoopte daaraan in het volgend jaar, wanneer het nieuwe gebouw op de Ruïne zoude in gebruik genomen worden, de vereischte uitbreiding te kunnen geven; onderscheidene voor de praktische oefeningen onontbeerlijke werktuigen waren daartoe reeds aangekocht. Te Utrecht verkeerde het scheikundig laboratorium in eenen goeden toestand; talrijke oefeningen hadden daar plaats onder leiding van den hoogleeraar MULDER en de adsistenten dr. OUDEMANS en dr. VLAANDEREN. Het vertrek van laatstgenoemde naar Oost-Indie wordt door den hoogleeraar als een gevoelig verlies voor de inrigting beschouwd. Van de in het scheikundig laboratorium te Groningen aangeboden gelegenheid tot praktische oefeningen werd met veel belangstelling door studenten en door pharmaceuten gebruik gemaakt; die instelling bleef steeds op eene uitmuntende wijze aan haar doel beantwoorden.

Aan het nieuwe observatorium te Leiden is met ijver gearbeid, zoodat men rekende het in den loop van den volgenden cursus te kunnen betrekken. De observator, dr. M. HOEK, gelijk hiervoor gemeld is, tot hoogleeraar te Utrecht benoemd, is vervangen door den heer N. M. KAM, candidaat is de wis- en natuurkunde. De sterrewacht te Utrecht bevindt zich in een goeden staat. Te Groningen kon bij gebrek aan werktuigen en bij gemis aan eene geschikte plaats tot het verrigten van waarnemingen de sterrekunde niet praktisch beoefend worden. De wis- en natuurkundige faculteit heeft den wensch uitgedrukt, dat daarin door de Regering mogt worden voorzien. Hierop is geantwoord, dat voor het oogenblik het stichten van het nieuwe observatorium te Leiden zoo aanzienlijke kosten veroorzaakte, dat het niet mogelijk was, te gelijker tijd ook aan de andere hoogescholen in de hulpmiddelen voor het sterrekundig onderwijs in allen deele te voorzien; dat te Utrecht het verlangen naar astronomische werktuigen was te kennen gegeven, waarin eerst zoude worden voorzien; en dat daarna in overweging zou worden genomen, wat van regeringswege ten behoeve van het sterrekundig onderwijs te Groningen zou kunnen worden gedaan.

Het beheer van het rijks-museum van natuurlijke historie te Leiden is op de bij het vorig Verslag medegedeelde wijze gevoerd door den opperdirecteur en den directeur, nadat hun werkkring was omschreven in eene instructie, waarvan een afdruk als bijlage C hiernevens gaat. In verband met het bepaalde bij art. 20 heeft de opperdirecteur, de hoogleeraar VAN DER HOEVEN, tegen eene billijke schadevergoeding, eene verzameling van versteeningen en eene collectie insecten aan het museum overgedaan. Door ruil verkreeg men onder meer andere eene verzameling van grootendeels Noordsche vogels van den heer B. CONRADSEN te Kopenhagen. Onder de geschenken verdienen vermeld te worden eene nieuwe bezending van visschen van dr. BLEEKER te Batavia, verschillende diersoorten van de Kust van Guinea, door den gouverneur, den heer NAGTGLAS, toegezonden, 15 paradijsvogels, aangeboden door den heer DUYMAER VAN TWIST, oud-gouverneur-generaal van Nederlandsch Indie, alsmede 16 stuks huiden van zoogdieren uit Nepaul, door den heer HODGSON, Engelsch resident aldaar, ten geschenke gegeven. De verplaatsingen, waarvan reeds vroeger melding is gemaakt, zijn voortgezet; in de lange beneden-gaanderij is eene reeks hooge kasten afgewerkt, waarin de buideldieren, zwijndieren, miereneters, spitsdieren en waldieren geplaatst zijn. Ook de knaagdieren en de verscheurende dieren hebben eene verplaatsing ondergaan, terwijl een begin werd gemaakt met het opzetten van verscheidene dubbele rijen van lange kasten, bestemd voor zoogdieren en vogels. De entomologische verzameling is voor een groot gedeelte herzien en op nieuw gedetermineerd. De fossile conchylien van dr. VOLTZ en de door dr. JUNGHUHN bijeengebragte fossilien van Java zijn gedetermineerd en verder bearbeid bij de afdeeling voor de ongelede en ongewervelde dieren, met hulp van de afdeeling voor de mineralogie, voor zooverre die daarbij vereischt werd. Die afdeeling werd verrijkt door rotssoorten, op eene wetenschappelijke reis in Italie door den conservator bijeengebragt, waaronder vele belangrijke lavasoorten. Ook werd in die afdeeling opgenomen eene groote verzameling van rotssoorten uit Suriname, ontvangen door tusschenkomst van dr. W. C. H. STARING te Haarlem. Het museum heeft bij voortduring de aandacht van binnen- en buitenlandsche geleerden tot zich getrokken; onder de laatstgenoemden verdienen vermelding de heeren SCLATER van Londen, WESTWOOD van Oxford, DOHRN van Stettin, GUYON van Algiers, JÁN van Milaan en BAER van St. Petersburg. Omtrent het personeel der inrigting zijn gunstige berigten ontvangen, terwijl omtrent den toestand der gebouwen niets bijzonders valt op te merken.

Het kabinet voor natuurlijke historie te Utrecht is verrijkt door den aankoop van een aantal fraai opgezette zoogdieren en vogels. Omtrent dat te Groningen zijn geene bijzonderheden mede te deelen.

De akademische kruidtuin te Leiden verkeerde in een goeden staat. De gewassen, die zich bevonden in dat gedeelte, waar de nieuwe sterrewacht is gebouwd, zijn, voor zooverre zij verplant konden worden, naar een ander gedeelte overgebragt. In dit jaar

is ook voltooid het eerste gedeelte van een nieuw register der planten, die in den kruidtuin worden gekweekt. Te Utrecht bleef de kruidtuin in denzelfden toestand; eene groote plantenkast, die sedert geruimen tijd bouwvallig was, zoude weldra moeten worden afgebroken en door eene nieuwe vervangen. Ook te Groningen werd eene geheele vernieuwing van de oranjerie in den hortus noodzakelijk geacht, daar eene volledige herstelling wegens den bouwvalligen toestand nagenoeg onmogelijk werd geacht.

Het rijksherbarium te Leiden ontving weder even als in vroegere jaren onderscheidene geschenken, zoowel van binnen- als van buitenlandsche geleerden en belangstellenden. Daaronder verdienen genoemd te worden de heeren HORANINOW te St. Petersburg, HANBURY te Londen, professor BLYTT en professor RASCH te Christiania, en het bestuur van de *Société royale d'agriculture et d'horticulture de la Belgique*. De verzameling van gedroogde planten van VERRIJST en de *apparatus Beverningianus*, tot dusverre op de akademische bibliotheek bewaard, werden naar het herbarium overgebragt. Onder de geleerde vreemdelingen, welke dit jaar het herbarium bezochten, verdienen genoemd te worden de heeren KLAUPRECHT uit Carlsruhe, LINDEN en SCHRAM uit Brussel, VON SCHLAGINTWEIT uit Berlijn, DE LA BORDE uit Parijs, en anderen. Twee voor het leger in Oost-Indie bestemde militaire apothekers hebben gedurende geruimen tijd met veel ijver dagelijks van het herbarium gebruik gemaakt om de flora der Oost-Indische bezittingen te leeren kennen. De directeur heeft in den loop van dit jaar het 1ste deel van de nieuwe serie zijner *Flora Javae* voltooid, bij welk werk van de rijke bouwstoffen, welke het herbarium aanbood, een ruim gebruik is gemaakt. Ook voor andere botanische werken zijn die bouwstoffen met vrucht geraadpleegd, terwijl overigens uit den doubletten-voorraad onderscheidene voorwerpen ten geschenke zijn gegeven, hetzij uit erkentelijkheid voor vroegere gaven, hetzij tot bevordering van wetenschappelijke onderzoekingen.

Van het archaeologisch kabinet te Leiden onderging de afdeeling der Aziatische monumenten uitbreiding door geschenken en aankoopen; onder eerstgenoemde verdient bijzondere vermelding eene verzameling ethnographische voorwerpen uit Borneo afkomstig, door den heer A. M. MONTIJN, oud-burgemeester van Oudewater, aan den Koning aangeboden; een zestal steenen beelden uit Java, voor eenige jaren aan het genootschap *Natura artis magistra* te Amsterdam ten geschenke gegeven, zijn thans onder voorbehoud van eigendomsregt bij het museum geplaatst. De in het vorig Verslag vermelde afgietsels van Assyrische oudheden zijn met eenige andere, die reeds vroeger in het museum aanwezig waren, vereenigd en vormen eene belangrijke onder-afdeeling. De afdeeling der Grieksche monumenten werd verrijkt door een geschenk van den heer jhr. J. P. SIX VAN HILLEGOM, bestaande in eenige beschilderde vazen en andere voorwerpen; die der Romeinsche monumenten door eenige hier te lande gevonden voorwerpen, en vooral door 32 zeer fraaije gipsafgietsels van Grieksche, Etrurische of Romeinsche beeldjes, door het bestuur der Koninklijke musea te Berlijn ten geschenke aangeboden. De afdeeling der Germaansche, Celtische, Frankische en vaderlandsche monumenten werd uitgebreid door vele geschenken, grootendeels aangeboden door den heer jhr. J. P. Six en anderen, alsmede door 40 verschillende voorwerpen, uit de oude paalwoningen van het meer van Constanz in het Groothertogdom Baden afkomstig en door den conservator dr. JANSSEN, bij gelegenheid eener van rijkswege ondersteunde wetenschappelijke reize in het jaar 1859 volbragt, aangekocht. De heer T. R. KEMPER te Amsterdam gaf, onder voorbehoud van zijn eigendomsregt, twee zeer belangrijke bronzen halsringen, afkomstig van het Udelerveen, bij het museum in bewaring; terwijl eindelijk de afdeeling der Amerikaansche oudheden werd verrijkt met een geschenk van den heer VAN LANSBERGE, gouverneur van de kolonie Suriname, bestaande in eene fraai bewerkte steenen wigge met ingebeitelde figuren, gevonden op eenen berg op het eiland Saba, eene der Nederlandsche West-Indische bezittingen. De boekerij werd dit jaar ook weder met eenige boekwerken vermeerderd. Van het werk, waarin de Egyptische monumenten op last en voor rekening der Regering worden bekend gemaakt, is de 19de aflevering uitgegeven. Door de meerdere ruimte, ten gevolge van den in het vorig Verslag vermelden opbouw verkregen, heeft men over het algemeen voor eene meer doelmatige plaatsing kunnen zorg dragen.

Het munt- en penningkabinet te Leiden is weder uitgebreid door aankoop van een belangrijk aantal Nederlandsche en vreemde gedenkpenningen en munten.

Het kabinet van platen, prenten en pleisterbeelden is even als in vorige jaren door verschillende geschenken verrijkt geworden.

ATHENAEUM TE AMSTERDAM.

Het collegie van curatoren onderging gedurende het jaar 1858/59 geene verandering. De in het vorig jaar benoemde hoogleeraar dr. A. HEYNSIUS aanvaardde den 4den October

1858 het hoogleeraarsambt in de physiologie. Het Doopsgezinde seminarium leed een gevoelig verlies door het overlijden van den hoogleeraar J. VAN GILSE.

De aangekondigde lessen zijn alle gegeven, met uitzondering van het door den hoogleeraar SCHNEEVOOGT aangekondigde collegie over de psychiatrie, en dat van den hoogleeraar MOLL over de dogmatiek, waarvoor zich geene toehoorders aanboden. De hoogleeraar BEIJERMAN gaf, behalve zijne aangekondigde lessen, nog eenen cursus over het Midden-Nederlandsch gedicht *van den Vos Reinaerde*, en over de gedichten van VONDEL. De hoogleeraar MIQUEL gaf populaire lessen over plantenkunde, terwijl de hoogleeraren MATTHES en VON BAUMHAUER wekelijks lessen gaven over onderwerpen, tot de natuur- en scheikunde behoorende. Al deze lessen werden met groote belangstelling bijgewoond.

Het getal der studenten in het studiejaar 18$^{58}/_{59}$ bedroeg:

in de godgeleerdheid,	bij recensie	38,	voor 't eerst	14,	te zamen	52,
» » regtsgeleerdheid,	» »	29,	» »	13,	» »	42,
» » geneeskunde,	» »	14,	» »	5,	» »	19,
» » wis- en natuurkunde,	» »	1,	» »	»	» »	1,
» » letteren,	» »	1,	» »	»	» »	1,
		83		32		115

Het geheele aantal was dus 3 minder dan in het vorig jaar. De vermindering bedroeg 8 voor de godgeleerdheid en 1 voor de wis- en natuurkunde; daarentegen was het getal der studenten in de regten met 5 en dat in de geneeskunde met 1 aangegroeid, terwijl er, even als in den vorigen cursus, slechts één student in de letteren was.

Zoo als in vorige jaren werden de lessen der hoogleeraren in de natuur- en geneeskundige vakken bovendien bijgewoond door de leerlingen der klinische school. Van enkele maakten ook pharmaceuten gebruik. In den loop van het jaar zijn drie studenten gepromoveerd in de godgeleerdheid, een in de letteren en vijf in de regten. Onder de te Utrecht gepromoveerden waren bovendien 3 juristen en 1 wis- en natuurkundige, die alleen het laatste jaar aldaar hadden doorgebragt, doch hunne eigenlijke opleiding aan het Amsterdamsche athenaeum genoten hadden. Twee studenten in de geneeskunde en één in de godgeleerdheid hebben in het tweede studiejaar het athenaeum verlaten, hetgeen door curatoren aan het hooge bedrag der collegiegelden wordt toegeschreven.

De berigten over den ijver en het gedrag der studenten zijn over het algemeen gunstig; vooral wordt de ijver voor de geneeskundige vakken geroemd. Minder gunstig zijn de berigten van den hoogleeraar VETH, die zich beklaagt, dat zijne collegien door de studenten van het Doopsgezinde seminarium verwaarloosd werden.

De bibliotheek is gedurende het jaar 18$^{58}/_{59}$ toegenomen met 564 nommers. Onder de geschenken, welke zij ontving, verdienen, behalve de van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken ontvangene, vermeld te worden verscheidene belangrijke werken door den heer S. ALOFSEN te Jersey-City in Noord-Amerika toegezonden. Door de studenten werd van de boekerij een veelvuldig gebruik gemaakt.

Het nieuwe museum anatomicum, waartoe eene som van f 4000 was besteed, is den 23sten Mei 1859 door burgemeester en wethouders, verscheidene leden van den gemeenteraad, curatoren en professoren, in oogenschouw genomen. Het mogt de algemeene goedkeuring verwerven en moet als eene belangrijke aanwinst voor het athenaeum beschouwd worden.

In den hortus botanicus is op nieuw onderwijs gegeven in de algemeene beginselen van tuinbouw, waarvan een vrij aanzienlijk getal aanstaande bloemisten gebruik maakten.

Het scheikundig laboratorium werd den 4den April 1859 met een bezoek van den Koning vereerd. Het blijft op eene uitmuntende wijze in de behoeften voorzien; verscheiden studenten en leerlingen der klinische school, alsmede eenige andere jongelieden, maakten met ijver gebruik van de hun aangeboden gelegenheid tot praktische oefeningen.

Het nieuwe gebouw voor de beoefening der pathologische anatomie en operative chirurgie, dat in het Binnengasthuis is opgerigt, bewees uitstekende diensten; ook van het physiologisch laboratorium werd door de studenten geregeld gebruik gemaakt. Aan den hoogleeraar is een buitengewoon subsidie van f 250 toegestaan tot aankoop van de meest onmisbare instrumenten, welke onmogelijk uit de gewone toelage konden worden aangekocht.

De verzameling van pathologische voorwerpen is met 85 nieuwe praeparaten vermeerderd, bijna alle afkomstig van ziektegevallen in het Binnengasthuis waargenomen. Ook werden er naauwkeurige aanteekeningen gehouden van een honderdtal der meest belangrijke lijkopeningen, in dat gasthuis verrigt. Van de lijders, die aldaar verpleegd werden, zijn gedurende den cursus 18$^{58}/_{59}$ uitgekozen voor het klinisch onderwijs in de geneeskunde 432 mannen en 248 vrouwen; voor het onderwijs en de oefening in de heelkunde 447 mannen en 330 vrouwen; voor de diagnostische kliniek 129 mannen en 184 vrouwen,

en voor het onderwijs in de verloskunde alle gedurende voormeld tijdvak verrigte verlossingen, ten getale van 281. De lessen over de bijzondere geneesleer en die aan het ziekbed, zoowel als die in de heelkunde en de heelkundige oefeningen, zijn bijgewoond door 12 studenten van het 3de en 4de jaar en door 3 candidaten in de geneeskunde; de lessen in de algemeene geneesleer, alsmede die over de ziektekunde en diagnostische kliniek door 17 studenten van het 2de studiejaar. Het onderwijs in de verloskunde werd gevolgd door 12 studenten en 3 candidaten in de medicijnen, alsmede door 13 vrouwelijke leerlingen.

ATHENAEUM TE DEVENTER.

In het personeel der curatoren en hoogleeraren had dit jaar geene verandering plaats. De nieuw benoemde adsistent bij het scheikundig laboratorium, de heer G. WALIG Hz., heeft bij het begin van dezen cursus zijne betrekking aanvaard; zijne werkzaamheden gaven tot tevredenheid aanleiding.

De aangekondigde lessen zijn geregeld gegeven en werden vlijtig bijgewoond. De hoogleeraar VAN VLOTEN hield bovendien eenige openbare voorlezingen over vaderlandsche geschiedenis.

Het getal der kweekelingen bedroeg 31, namelijk 15 studenten, 13 pharmaceuten en 3 industrielen. Van de studenten waren er 3 in de godgeleerdheid, 6 in de regtsgeleerdheid, 2 in de geneeskunde, 2 in de wis- en natuurkundige wetenschappen en 2 in de letteren. Vergelijkt men deze getallen met de in het vorig Verslag medegedeelde, dan bevindt men, dat het getal der studenten met 5 is toegenomen, namelijk met 4 in de regten en 1 in de wis- en natuurkunde. Het getal der pharmaceuten was hetzelfde gebleven; daarentegen heeft het getal van hen, die voor de nijverheid ingeschreven waren, eene aanzienlijke vermindering ondergaan, daar het van 9 tot 3 daalde.

De verzamelingen voor het onderwijs zijn weder uitgebreid. De bibliotheek is met eenige belangrijke werken vermeerderd. Het natuurkundig kabinet werd vooral ook door de medewerking van het natuur- en scheikundig genootschap met verscheidene nieuwe instrumenten verrijkt. Het scheikundig laboratorium heeft zich, wat de toestellen aangaat, eveneens langzamerhand uitgebreid; door 15 kweekelingen werd van de aangeboden gelegenheid tot praktische oefeningen in de scheikunde gebruik gemaakt. Ook het herbarium en het waren-kabinet zijn toegenomen. De van wege het gemeentebestuur aangeboden gronden voor eenen proeftuin werkten gunstig voor het onderwijs in de landbouwkunde aan het athenaeum. De hoogleeraar L. MULDER was voornemens het volgend jaar een cursus te geven in populaire kruidkunde, bestemd voor bloemisten en kweekelingen van tuinlieden; men verwachtte, dat daaraan door velen deel genomen zou worden.

LATIJNSCHE SCHOLEN EN GYMNASIEN.

§ 1. ALGEMEEN OVERZIGT.

Het getal der Latijnsche scholen en gymnasien is hetzelfde gebleven als in het vorig jaar; het bedroeg 63. Het cijfer der Latijnsche scholen bedroeg 33, even als in $18^{57}/_{58}$. Zij waren bij het begin van het schooljaar gevestigd te Breda, Bergen op Zoom, Helmond, Uden, Gemert, Eindhoven, Grave, Heusden, Megen, Ravenstein, Arnhem, Tiel, Culenborg, Zevenaar, Zalt-Bommel, Groenlo, Elburg, Doetinchem, Lochem, Schiedam, Gorinchem, Hoorn, Utrecht, Amersfoort, Harlingen, Sneek, Bolsward, Dokkum, Joure, Zwolle, Enschede, Almelo en Ootmarssum. In den loop van het jaar 1859 is daarin nogtans eenige verandering gekomen, daar het gymnasium te Wageningen weder in eene Latijnsche school is veranderd, terwijl daarentegen de Latijnsche school te Zalt-Bommel in een gymnasium is herschapen, zoo als later meer in bijzonderheden zal worden vermeld, wanneer over die scholen zal worden gehandeld.

Het getal der voorloopig erkende gymnasien bedroeg 7; zij waren bij het begin van het schooljaar gevestigd te Boxmeer, Wageningen, Alkmaar, Enkhuizen, Franeker, Kampen en Oldenzaal; bij het einde van het jaar was dat te Wageningen als zoodanig vervallen, doch moest daarentegen het gymnasium te Zalt-Bommel hieronder gerekend worden.

Definitief erkende gymnasien waren er 23, namelijk te 's Hertogenbosch, Nijmegen, Zutphen, Harderwijk, Doesburg, Rotterdam, 's Gravenhage, Leiden, Dordrecht, Delft, Gouda, Brielle, Amsterdam, Haarlem, Middelburg, Zierikzee, Leeuwarden, Deventer, Groningen, Winschoten, Assen, Meppel en Maastricht.

In de volgende tabel worden aangewezen het getal en de soort der onderwijzers, welke aan deze onderscheidene instellingen werkzaam waren, alsmede het getal der leerlingen op den 15den Januarij 1859.

PROVINCIEN.	Gemeenten, waar gymnasien of Latijnsche scholen gevestigd zijn.	Feitelijke bevolking der gemeenten op 31 December 1858.	GETAL DER ONDERWIJZERS.									GETAL DER LEERLINGEN.			
			Doctor in de letteren.	Doctor in de wis- en natuurkunde.	Candidaat in de letteren.	Candidaat in de wis- en natuurkunde.	Bezitter eener acte van den 1sten rang.	Bezitter eener acte van den 2den rang.	Bezitter eener acte van toelating voor levende talen, enz.	Zonder graad of rang.	TOTAAL.	Gemengde afdeeling.	1ste afdeeling (oude talen).	2de afdeeling.	TOTAAL.
NOORDBRABANT	's Hertogenbosch	23,210	2	»	»	»	»	2	1	2	7	»	22	31	53
	Breda	15,551	2	»	»	»	1	»	»	»	3	»	10	»	10
	Bergen op Zoom	8,279	1	»	»	»	»	1	»	»	2	»	5	»	5
	Helmond	5,803	1	»	»	»	»	»	»	1	2	»	7	»	7
	Uden	5,514	»	»	»	»	»	»	»	2	2	»	22	»	22
	Gemert	4,671	1	»	»	»	»	»	»	1	2	»	25	»	25
	Eindhoven	3,241	»	»	»	»	»	»	»	2	2	»	19	»	19
	Grave	2,982	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	5	»	5
	Heusden	2,411	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	7	»	7
	Boxmeer	2,217	1	»	2	»	»	2	»	»	5	»	30	10	40
	Megen	1,847	»	»	»	»	»	»	»	1	1	»	13	»	13
	Ravenstein	920	»	»	»	»	»	»	»	3	3	»	22	»	22
GELDERLAND	Arnhem	22,435	2	»	»	»	1	2	»	»	5	»	23	»	23
	Nijmegen	22,303	3	»	»	»	2	1	»	1	7	»	21	19	40
	Zutphen	13,184	5	1	»	»	»	»	»	»	6	»	39	44	83
	Tiel	6,980	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	4	»	4
	Harderwijk	6,168	2	»	»	»	»	2	»	»	4	»	11	12	23
	Culenborg	5,625	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	4	»	4
	Wageningen	5,309	1	»	»	»	»	1	»	»	2	»	4	»	4
	Doesburg	4,011	2	»	»	»	»	2	»	»	4	»	10	»	10
	Zevenaar	3,805	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	8	»	8
	Zalt-Bommel	3,620	1	»	»	»	»	1	»	»	2	»	18	»	18
	Groenlo	2,507	1	»	»	»	»	2	»	»	3	»	6	14	20
	Elburg	2,478	1	»	1	»	1	»	»	»	3	»	15	»	15
	Doetinchem	2,363	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	8	»	8
	Lochem	2,232	1	»	»	»	»	1	»	»	2	»	5	»	5
	Rotterdam	*104,178*	*4*	»	»	»	»	*1*	*4*	*2*	*11*	*21*	*29*	*35*	*85*

Zuidholland	Rotterdam	104,178	4	»	»	»	»	1	4	2	11	21	29	35	85
	's Gravenhage	80,242	4	»	»	»	1	4	1	»	10	»	70	40	110
	Leiden	36,661	5	2	1	»	»	»	2	1	11	10	15	10	35
	Dordrecht	22,794	3	1	»	»	»	»	3	»	7	»	12	6	18
	Delft	19,711	2	1	»	»	»	1	»	1	5	»	36	»	36
	Gouda	15,169	3	»	»	»	»	»	4	»	7	»	19	10	29
	Schiedam	15,085	1	»	»	»	»	1	»	»	2	»	9	»	9
	Gorinchem	9,102	1	»	»	»	»	1	»	»	2	»	14	»	14
	Brielle	4,491	2	»	»	»	»	2	»	»	4	»	12	9	21
Noordholland	Amsterdam	260,527	6	»	»	»	»	1	4	1	12	»	58	27	85
	Haarlem	28,529	2	»	»	»	1	1	2	»	6	»	12	20	32
	Alkmaar	10,515	1	»	»	»	»	1	»	»	2	»	13	11	24
	Hoorn	9,748	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	7	»	7
	Enkhuizen	5,259	1	»	»	»	»	2	»	»	3	7	7	6	20
Zeeland	Middelburg	15,947	1	1	»	»	»	1	»	»	3	»	14	»	14
	Zierikzee	7,293	2	»	»	»	»	1	»	»	3	»	8	8	16
Utrecht	Utrecht	53,859	5	1	»	»	1	»	2	»	9	»	69	»	69
	Amersfoort	12,671	1	»	1	»	»	1	»	»	3	»	27	»	27
Friesland	Leeuwarden	24,720	3	»	1	»	»	»	1	»	5	»	35	»	35
	Harlingen	9,711	1	»	»	»	1	»	»	»	2	»	3	»	3
	Sneek	8,570	3	»	»	»	»	1	»	»	4	»	28	»	28
	Franeker	5,646	2	»	»	»	»	»	»	»	2	»	19	5	24
	Bolsward	4,475	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	3	»	3
	Dokkum	4,425	1	»	»	»	»	»	»	»	1	»	20	»	20
	Joure	2,793	»	»	»	»	»	1	»	1	2	»	»	»	»
Overijssel	Zwolle	19,193	2	1	»	»	»	»	»	»	3	»	21	»	21
	Deventer	17,234	3	1	»	»	»	2	»	1	7	»	30	28	58
	Kampen	12,694	3	»	»	»	1	»	1	»	5	»	8	37	45
	Enschede	4,395	1	»	»	»	»	1	»	»	2	»	2	25	27
	Almelo	3,497	1	»	»	»	»	1	»	»	2	»	4	»	4
	Oldenzaal	3,118	2	1	»	»	»	1	»	»	4	»	11	17	28
	Ootmarssum	1,748	2	»	»	»	»	2	»	»	4	»	21	11	32
Groningen	Groningen	35,898	5	1	»	»	»	2	»	»	8	27	67	4	98
	Winschoten	4,797	1	1	»	»	»	»	1	»	3	»	7	17	24
Drenthe	Meppel	6,707	1	»	»	1	»	1	»	»	3	5	7	5	17
	Assen	5,381	1	»	»	»	»	1	1	»	3	»	26	24	50
Limburg	Maastricht	28,602	4	1	2	1	»	3	2	3	16	»	62	87	149
	Totaal		114	13	8	2	10	51	29	24	251	70	1168	572	1810

De 63 inrigtingen telden, blijkens deze tabel, 251 onderwijzers en 1810 leerlingen. In vergelijking met het vorig jaar is het aantal onderwijzers met 1 verminderd. Het onderging vermeerdering te Delft en te Oldenzaal, terwijl eene vacature te Schiedam vervuld werd; daarentegen waren er tijdens het indienen der verslagen nog vacatures te Hoorn, Middelburg en Winschoten, terwijl te Kampen het getal ten gevolge van eene veranderde regeling met één verminderd werd. Van deze 251 onderwijzers waren er, blijkens de tabel, 114 doctor en 8 candidaat in de letteren, 13 doctor en 2 candidaat in de wis- en natuurkunde, 10 onderwijzers van den 1sten en 51 onderwijzers van den 2den rang, van welke 61 de meesten bovendien eene speciale toelating hadden voor eene of meer levende talen of voor de wis- en natuurkunde, 29 welke alleen eene acte van toelating hadden voor een of meer dier vakken, alsmede 24 die òf vrijgesteld waren van het bezit van een graad of van eene acte, òf, bij gemis van de gevorderde, slechts tijdelijk aangesteld waren. Hieronder waren ook begrepen één meester in de regten, twee candidaten in de godgeleerdheid, 3 onderwijzers in de teekenkunst en één in het schoonschrijven.

Van de 1810 leerlingen behoorden er 1168 tot de eerste, 572 tot de tweede en 70 tot de gemengde afdeeling. Vergelijkt men deze getallen met die van het vorig jaar, dan blijkt het, dat het totaal nagenoeg hetzelfde is gebleven; het was namelijk slechts met 4 toegenomen. Op de gemengde afdeeling was er 1 minder, op de eerste of Latijnsche waren er 30 meer, doch op de tweede 17 minder. De vermindering op de Latijnsche afdeeling, waarop in het vorig Verslag is gewezen, heeft zich dus gedeeltelijk weder hersteld, doch slechts ten koste van de tweede afdeeling.

Het getal der leerlingen op de Latijnsche scholen (waaronder nog die te Zalt-Bommel is gerekend, doch niet die te Wageningen), hetwelk in 1857 492 en in 1858 478 had bedragen, is in 1859 tot 504 geklommen, daaronder ook rekenende 50, welke te Groenlo, Ootmarssum en Enschede alleen gebruik maakten van het onderwijs in levende talen en in wiskunde, doch niet van dat in de oude talen. Van deze Latijnsche scholen telden 14 minder dan tien leerlingen, waaronder eene (die te Joure) wederom zonder leerlingen was, 6 van tien tot negentien, 10 van twintig tot negen en twintig, ééne 32 en ééne (die te Utrecht) 69 leerlingen. Op 10 dier scholen was slechts één docent met het onderwijs belast, op 13 waren twee docenten, op 6 drie docenten, op 2 vier docenten, op 1 vijf en op 1 negen docenten. Het gemiddeld aantal onderwijzers op elke inrigting bedroeg tusschen 2 en 3, het gemiddeld getal leerlingen op elke inrigting ruim 15, en het gemiddeld getal leerlingen op elk docent ruim 6.

De 7 voorloopig erkende gymnasien (waaronder nog dat te Wageningen doch niet dat te Zalt-Bommel is gerekend) telden in Januarij 1859 23 onderwijzers, 7 leerlingen op de gemengde, 92 op de eerste, 86 op de tweede afdeeling, dus in 't geheel 185 leerlingen. Deze getallen verschillen slechts weinig van die in het vorig jaar; zij zijn iets gunstiger voor de eerste afdeeling, welke 3 leerlingen meer telde, terwijl de tweede afdeeling met 10 verminderd was; de gemengde afdeeling telde er 3 meer; het geheel aantal was 4 minder. Het gymnasium te Wageningen telde slechts vier leerlingen; van de overige waren er 4 met tusschen twintig en dertig en twee met tusschen veertig en vijftig leerlingen. Het getal docenten bedroeg op 3 dezer scholen twee, op 2 drie, op 1 vijf en op 1 zes. Gemiddeld telde elk voorloopig erkend gymnasium dus 3 onderwijzers en 26 leerlingen; op elke 9 leerlingen was dus één onderwijzer.

Op de 23 definitief erkende gymnasien werd onderwijs gegeven door 152 onderwijzers. Het getal leerlingen bedroeg 63 op de gemengde, 622 op de eerste en 436 op de tweede afdeeling, dus in 't geheel 1121. In vergelijking met het vorig jaar was er dus eene vermindering van 18 leerlingen, namelijk 4 op de gemengde en 24 op de tweede afdeeling, terwijl het getal leerlingen op de eerste afdeeling met 10 was toegenomen. Men ziet, dat deze veranderingen slechts gering zijn, en dat men dus eigenlijk niet zeggen kan, dat de geheele toestand eene bepaalde wijziging heeft ondergaan. Van deze gymnasien waren er 5 met tien tot negentien leerlingen, 4 met twintig tot negen en twintig, 4 met dertig tot negen en dertig, 1 met veertig tot negen en veertig, 3 met vijftig tot negen en vijftig, 3 met tachtig tot negen en tachtig, 1 met 98, 1 met 110 en een met 149 leerlingen. Het getal der docenten bedroeg op 5 inrigtingen drie, op 3 vier, op 2 vijf, op 2 zes, op 5 zeven, op 1 acht, op 1 tien, op 2 elf, op 1 twaalf en op 1 zestien. Elk definitief erkend gymnasium telde gemiddeld 49 leerlingen, waarvan 3 voor de gemengde, 27 voor de eerste en 19 voor de tweede afdeeling; gemiddeld was er één docent voor ruim 7 leerlingen; het gemiddeld getal docenten op elk gymnasium bedroeg tusschen 6 en 7.

In het onderwijs, dat aan de bovengenoemde 63 inrigtingen gegeven werd, is geene verandering van eenig belang gekomen; op eenige kleinere wijzigingen zal gewezen worden, wanneer van elke inrigting in 't bijzonder het een en ander zal worden medegedeeld.

§ 2. LATIJNSCHE SCHOLEN.

Het getal der leerlingen op de tien Latijnsche scholen in Noordbrabant bedroeg 11 meer dan in het voorgaande jaar, te weten 135. Veranderingen van eenig belang zijn er niet voorgevallen bij deze inrigtingen, waarvan slechts 2 drie docenten, 5 twee en 3 een docent tellen, en waar het onderwijs zich in den regel bepaalt tot de vakken voorgeschreven bij artt. 9 en 10 van het Koninklijk besluit van den 2den Augustus 1815, n°. 14. Omtrent geene dier inrigtingen zijn eenige meldenswaardige bijzonderheden mede te deelen. Het getal der leerlingen was toegenomen met 1 te Bergen op Zoom, met 2 te Uden, met 5 te Gemert, met 5 te Eindhoven, met 2 te Megen en met 2 te Ravenstein; het was verminderd met 4 te Breda, met 1 te Helmond en met 1 te Grave, terwijl het te Heusden evenveel bedroeg als in het vorig jaar.

In Gelderland groeide het aantal der leerlingen op de negen Latijnsche scholen aan van 93 tot 105. Het vermeerderde met 3 te Arnhem, met 1 te Culenborg, met 3 te Zevenaar, met 4 te Zalt-Bommel, met 4 te Groenlo en met 2 te Lochem; daarentegen verminderde het met 2 te Tiel, met 1 te Elburg en met 2 te Doetinchem. Omtrent geene dezer inrigtingen is iets bijzonders mede te deelen, wat het onderwijs aangaat; alleen is uit Arnhem gemeld, dat er over het algemeen een merkbare vooruitgang plaats had; de vergrooting van het locaal, waarvan in het vorig Verslag sprake was, had plaats gehad en voldeed goed. De Latijnsche school te Zalt-Bommel is, zoo als hierboven reeds met een woord gemeld is, in den loop van het jaar 1859 in een gymnasium veranderd. Dit geschiedde bij besluit van den gemeenteraad van den 15den December 1858, hoofdzakelijk omdat eene vroeger in die gemeente bestaande Fransche kostschool was opgeheven, en men meende het best in de behoefte aan onderwijs in levende talen en wiskunde te kunnen voorzien, door aan de Latijnsche school eene tweede afdeeling toe te voegen en haar alzoo in een gymnasium te herscheppen. Nadat in het overgelegde ontwerp van een reglement op verlangen van den Minister van Binnenlandsche Zaken eenige wijzigingen waren gemaakt, heeft genoemde Minister, bij beschikking van den 25sten Februarij 1859, n°. 128, 5de afdeeling, namens den Koning, het gemeentebestuur van Zalt-Bommel gemagtigd, in de plaats van de Latijnsche school voorloopig als eene proeve een gymnasium op te rigten. De gemeenteraad heeft daarna bij besluit van den 25sten Mei 1859 tot leeraar in de levende talen aan de aldus gewijzigde instelling benoemd den heer G. C. LOUWENRIER.

In Zuidholland onderging het getal leerlingen aan de Latijnsche school te Schiedam geene verandering. De heer J. STEYNIS Gz., in plaats van dr. D. G. CRAMER als onderwijzer in de wiskunde aangesteld, heeft bij het begin van dit schooljaar zijne taak aangevangen. In April 1859 is door curatoren aan den gemeenteraad een voorstel tot wijziging der inrigting gedaan, waaromtrent evenwel bij het einde van het schooljaar nog geene beslissing genomen was. Omtrent de Latijnsche school te Gorinchem valt niets bijzonders mede te deelen, dan dat het getal leerlingen 4 meer bedroeg dan in het vorig jaar.

In de regeling van het onderwijs aan de Latijnsche school te Hoorn is in den loop van dit schooljaar geene verandering gemaakt. Nogtans was er een plan ontworpen om onder de vakken van onderwijs ook de levende talen op te nemen, en tevens op eene meer doelmatige wijze, dan tot dusverre geschied was, voor het onderwijs in de wiskunde zorg te dragen. Volgens dat plan zoude het onderwijzend personeel bestaan uit een rector, een conrector, belast met het onderwijs in de eerste beginselen der oude talen en met dat in de levende talen, en een lector voor het wiskundig onderwijs. Daar echter de verwezenlijking van dat plan tot eene vermeerderde jaarlijksche uitgave van f 2000 zoude leiden, heeft de gemeenteraad zich tot de Regering gewend, met verzoek om in die som f 1200 's jaars bij te dragen. Bij het einde van het schooljaar was hieromtrent nog niet beslist; bij de Regering bestond echter het voornemen om de gevraagde ondersteuning, waardoor eene aanmerkelijke verbetering in het onderwijs zou kunnen gebragt worden, te verleenen, bijaldien de daartoe vereischte gelden op de Staatsbegrooting voor 1860 tot hare beschikking werden gesteld.

Het getal leerlingen aan de Latijnsche school te Utrecht is met 2 vermeerderd, dat aan die te Amersfoort met 2 afgenomen. Omtrent beide inrigtingen zijn gunstige be-

rigten ontvangen. Het wiskundig onderwijs aan de Latijnsche school te Utrecht, dat tijdelijk geheel aan dr. J. Tip was opgedragen, is in den loop van 1859 definitief geregeld; er is bepaald het ook voor het vervolg geheel aan één docent op te dragen, en is dien ten gevolge genoemde leeraar daarmede belast geworden.

Het getal der leerlingen op de vijf Latijnsche scholen in Friesland bedroeg even als in het vorig jaar 54; het was te Harlingen met 2 afgenomen, te Sneek met 2 vermeerderd, en te Bolsward en Dokkum onveranderd gebleven. De Latijnsche school te Joure telde weder geene leerlingen. Omtrent geene dier inrigtingen is iets bijzonders medegedeeld, dan alleen dat er voornitzigt bestond dat het getal der leerlingen te Harlingen, dat in den laatsten tijd zeer verminderd was, in het volgend jaar eene vrij aanzienlijke vermeerdering zou ondergaan.

Op de Latijnsche scholen in Overijssel onderging het getal der leerlingen weinig verandering. Te Zwolle bleef het onveranderd; te Enschede nam het af met 1 en te Almelo met 4, terwijl het te Ootmarssum met 6 vermeerderde. De toestand dezer inrigtingen heeft geene wijziging ondergaan.

§ 3. VOORLOOPIG ERKENDE GYMNASIEN.

De zeven voorloopig erkende gymnasien waren bij het begin van dit schooljaar gevestigd te Boxmeer, Wageningen, Alkmaar, Enkhuizen, Franeker, Kampen en Oldenzaal. Daarbij is, zoo als hiervóór reeds is medegedeeld, in den loop van 1859 nog gekomen dat te Zalt-Bommel, terwijl daarentegen dat te Wageningen weder eene Latijnsche school is geworden.

De berigten aangaande het gymnasium te Boxmeer zijn gunstig. Het getal der leerlingen is weder toegenomen met 11, zoodat het thans 40 bedroeg, namelijk 30 aan de eerste en 10 aan de tweede afdeeling.

Te Wageningen bestond reeds in Augustus 1858 het voornemen om het voorloopig erkend gymnasium weder in eene Latijnsche school met slechts éene afdeeling te veranderen. Daar intusschen de docent der levende talen, de heer D. Strumper, was overleden, is door den gemeenteraad in Februarij 1859 daartoe besloten, alsmede om de tweede afdeeling van het gymnasium, welke steeds zeer weinig leerlingen had geteld, te vervangen door eene nieuwe inrigting, waar onderwijs zoude worden gegeven in levende talen en in de wis- en geschiedkundige vakken. Dien ten gevolge is een gewijzigd reglement voor de Latijnsche school aan de goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken onderworpen, die, nadat daarin eenige wijzigingen waren gebragt, bij beschikking van den 27sten April 1859, nº. 134, 5de afdeeling, heeft toegestaan, dat het gymnasium weder in eene Latijnsche school met slechts éene afdeeling veranderd werd. Het onderwijs in de oude talen en in de bijvakken is dien ten gevolge even als vroeger opgedragen aan den rector dr. G. E. J. Everts, terwijl als docent in de wiskunde is aangesteld de heer J. B. A. J. Janssen.

Aangaande de twee voorloopig erkende gymnasien in Noordholland, gevestigd te Alkmaar en te Enkhuizen, valt niets bijzonders mede te deelen. Aan het eerstgenoemde was het aantal leerlingen juist hetzelfde als in het vorig jaar, namelijk 13 aan de eerste en 11 aan de tweede afdeeling. Te Enkhuizen was daarentegen het getal der leerlingen aan de voorbereidende klasse met 3, aan de eerste afdeeling met 5 toegenomen, terwijl het aan de tweede met 4 was afgenomen. Omtrent het onderwijs, vooral aangaande het aan laatstgemelde inrigting gegevene, zijn gunstige berigten ontvangen.

Aan het gymnasium te Franeker waren even als in het vorig jaar 19 leerlingen aan de eerste afdeeling; de tweede telde er echter slechts 5, dus 3 minder dan het vorig jaar. Bijzonderheden omtrent het onderwijs zijn niet medegedeeld.

Aan het gymnasium te Kampen is de voor vier jaren opgerigte voorbereidende klasse met het einde van den cursus 1858/59 opgeheven, en is door den gemeenteraad besloten, in plaats daarvan eene zoogenaamde Fransche school op te rigten. De heer J. P. B. Eschauzier, aan wien, zoo als in het vorig Verslag is medegedeeld, verlof was verleend, is nog niet definitief vervangen. Ten gevolge van de opheffing der voorbereidende klasse zoude echter het getal der docenten, dat thans vijf bedroeg, geene vermeerdering behoeven, en zoude dan waarschijnlijk een gedeelte van het wiskundig onderwijs aan dr. C. J. Spat worden opgedragen. Het getal leerlingen was in dit schooljaar minder aanzienlijk dan in het vorige; het was 2 minder op de eerste en 8 minder op de tweede afdeeling.

Omtrent het gymnasium te Oldenzaal is niets bijzonders medegedeeld: het getal der leerlingen was hetzelfde gebleven.

§ 4. DEFINITIEF ERKENDE GYMNASIEN.

Omtrent het gymnasium te 's Hertogenbosch zijn weder gunstige berigten ontvangen; het aantal der leerlingen bedroeg 53, namelijk 22 aan de eerste en 31 aan de tweede afdeeling, welk getal eenigzins geringer is dan in het voorgaande jaar; door curatoren is echter opgemerkt, dat deze vermindering valt binnen de gewone grenzen van de veranderingen, welke jaarlijks in het getal leerlingen zijn en nog zullen worden waargenomen. In het personeel der leeraars is geene verandering gekomen, behalve dat in den loop van het jaar de hulpleeraar J. J. VAN DER STOK door den heer J. M. SISTERMANS, bezitter eener acte voor de levende talen, is vervangen. Door eene verhooging van de uit de gemeentekas verstrekte toelage heeft de jaarwedde van sommige leeraars eene geringe vermeerdering kunnen ondergaan. In het onderwijs zelf is geene verandering gemaakt; alleen is door curatoren toegestaan, dat een viertal jongelieden, die overigens wegens hunnen meer gevorderden leeftijd niet in de termen vielen om op het gymnasium te worden toegelaten, de lessen over natuur- en scheikunde bijwoonden.

Het gymnasium te Nijmegen telde den 15den Januarij 1859 21 leerlingen aan de eerste en 19 aan de tweede afdeeling, te zamen 40; in den loop van het jaar hadden echter 50 leerlingen van het onderwijs gebruikt gemaakt. Van de tweede afdeeling is één leerling na vergelijkend examen als scheepsklerk en één als kweekeling aan de militaire geneeskundige school te Utrecht geplaatst, terwijl één leerling met goed gevolg het toelatings-examen tot de Delftsche akademie heeft afgelegd. Over het algemeen was men over de vorderingen der leerlingen zeer tevreden. Van een cursus over het Grieksch van het Nieuwe Testament en een over de Italiaansche taal, beide door den rector gegeven, maakten eenige leerlingen met goed gevolg gebruik.

Het personeel der leeraren aan het gymnasium te Zutphen onderging bij het einde van dit jaar weder eenige verandering, ten gevolge der benoeming van dr. W. G. BRILL tot hoogleeraar aan de hoogeschool te Utrecht, en van dr. C. P. BURGER tot leeraar in de wiskunde aan de Koninklijke Akademie te Delft. In plaats van eerstgenoemde is tot leeraar in de levende talen benoemd dr. W. JULIUS, waarnemend rector te Deventer; in plaats van den heer BURGER is tot leeraar in de wis- en natuurkunde aangesteld dr. D. G. CRAMER, professor aan het athenæum te Maastricht. De nieuw benoemden zouden den 1sten September 1859 hunne werkzaamheden aanvangen. Het aantal der leerlingen bedroeg 83, waarvan 39 aan de eerste en 44 aan de tweede afdeeling. Curatoren deelen mede, dat het grootste gedeelte dezer leerlingen buiten de stad te huis behoorden. In vergelijking met het vorige jaar was het getal leerlingen aan de tweede afdeeling met 5 toegenomen. De berigten, omtrent den toestand van het onderwijs ontvangen, mogen in alle opzigten gunstig genoemd worden. Ook de hulpmiddelen bevonden zich in eenen goeden toestand; daaronder verdient vermelding eene fraaije verzameling van wandkaarten, die door het gemeentebestuur was aangekocht.

Aan het gymnasium te Harderwijk telde dit jaar de tweede afdeeling 3 leerlingen meer dan in het vorige. De berigten omtrent het onderwijs luiden gunstig. Te Doesburg bedroeg het getal der leerlingen weder 10. In Mei 1859 had het gymnasium het overlijden te betreuren van den lector in de wiskunde, den heer A. VAN DER MEY, terwijl bij het einde van den cursus de rector dr. C. A. ENGELBREGT het gymnasium zoude verlaten ten gevolge van eene benoeming tot gelijke betrekking aan het gymnasium te Deventer. Bij het eindigen van het schooljaar was in deze beide vacaturen nog niet voorzien.

De zeven gymnasien in Zuidholland telden in dit jaar 334 leerlingen, waarvan 31 op de gemengde, 193 op de Latijnsche en 110 op de tweede afdeeling. In vergelijking met het vorig jaar bedroeg de vermindering op de Latijnsche afdeeling 9, op de tweede 12, terwijl de gemengde afdeeling 8 leerlingen meer telde; het geheele getal was dus met 13 afgenomen. De ontvangen berigten omtrent het onderwijs zijn gunstig. Te Leiden is de tweede praeceptor dr. H. A. KLEIN benoemd tot eersten praeceptor, terwijl in zijne plaats is aangesteld de heer F. A. DE GRAAFF, candidaat in de letteren. De heer S. F. GROEN is op zijn verzoek eervol ontslagen uit zijne betrekking van leeraar der Fransche taal, en vervangen door den heer J. M. REINDERS, bezitter eener acte voor de Fransche taal. Het getal der leerlingen aan dit gymnasium is sedert het vorig jaar met 7 toegenomen; de hoogste klasse telde er echter geene. Te Dordrecht was het daarentegen vrij aanzienlijk afgenomen, daar het van 27 tot 18 daalde; het was vooral de eerste afdeeling, welke deze achteruitgang trof, daar het getal harer leerlingen van 20 tot 12 verminderde, zonder dat daarvoor evenwel eene bijzondere reden kon worden aangewezen. Te Delft was het met 9 toegenomen, hetgeen door curatoren grootendeels wordt toegeschreven aan de verbeterde

regeling van het wiskundig onderwijs. Te Gouda was het getal der leerlingen met 11 verminderd, van welke 10 voor de tweede afdeeling; door eene met den volgenden cursus in te voeren wijziging in de inrigting dier afdeeling was evenwel aan het onderwijs meer doelmatigheid gegeven, zoodat op toeneming van het getal harer leerlingen was te hopen, schoon overigens te Gouda, ten gevolge van het afwisselend garnizoen en der omstandigheid, dat de meerderheid der leerlingen van het gymnasium van elders komt, in den regel groote afwisseling in het getal der leerlingen plaats heeft. In plaats van dr. C. P. Burger, naar Zutphen vertrokken, is in November 1858 tot lector in de wiskunde benoemd de heer M. F. van Aken, bezitter eener acte voor de wiskunde.

Het Amsterdamsche gymnasium telde bij het begin van dit jaar 94, en op den 15den Januarij 85 leerlingen, dus weder 6 minder dan het vorig jaar; van hen bezochten 58 de eerste en 27 de tweede afdeeling; de laagste klasse is, zoo als reeds in het vorig Verslag is medegedeeld, in twee afdeelingen gesplitst, zoodat ook nu meer bepaald kon worden opgegeven, hoeveel van hare leerlingen tot elke der hoofdafdeelingen behoorden. Uit eene vergelijking met het vorig jaar blijkt, dat de vermindering alleen de eerste afdeeling getroffen heeft, terwijl de tweede daarentegen eenige leerlingen meer telde. In plaats van den heer F. M. Cowan is tot leeraar der Engelsche taal benoemd de heer F. J. Millard, bezitter eener acte van toelating voor de Engelsche taal.

Omtrent het gymnasium te Haarlem is niets bijzonders mede te deelen, dan dat het getal der leerlingen met 5 was toegenomen, waarvan 2 op de eerste en 3 op de tweede afdeeling.

Aan het gymnasium te Middelburg onderging het getal der leerlingen op nieuw eenige vermindering, daar het van 19 tot 14 daalde. De conrector F. H. Batenburg is in Maart 1859 overleden; zijne werkzaamheden zijn voor het overige gedeelte van den cursus door den rector waargenomen; bij het einde van het schooljaar was in de vacature nog niet voorzien. De berigten omtrent het onderwijs aan dit gymnasium, als ook aangaande dat te Zierikzee, welks eerste afdeeling eenigzins was toegenomen, luiden gunstig.

Het gymnasium te Leeuwarden heeft, wat het getal leerlingen aangaat, geene verandering ondergaan. Het had het verlies te betreuren van den leeraar in de nieuwe talen dr. A. L. Brugsma, die in November 1858 overleed, en in Mei 1859 vervangen werd door den heer D. G. van Wijk, candidaat in de letteren en bezitter eener acte van toelating voor de levende talen.

De rector van het gymnasium te Deventer, dr. D. H. Hoenebeek Hissink, van wiens ongesteldheid reeds in het vorig Verslag melding is gemaakt, is in October 1858 overleden; daar de tijdelijke waarneming van het rectoraat gedurende het schooljaar 1858/59 door den gemeenteraad was opgedragen aan dr. W. Julius, heeft dit overlijden geene staking in het onderwijs veroorzaakt. In den loop van het schooljaar is tot rector benoemd dr. C. A. Engelbregt, rector van het gymnasium te Doesburg, die met het begin van den volgenden cursus zijne taak zoude aanvangen. De berigten aangaande het onderwijs zijn allezins gunstig; twee leerlingen der tweede afdeeling hebben met goeden uitslag het toelatings-examen voor de Delftsche akademie afgelegd. Het getal der leerlingen bedroeg 5 meer dan het vorig jaar, namelijk 4 op de eerste en 1 op de tweede afdeeling.

Het gymnasium te Groningen bevond zich in eenen gunstigen toestand; het getal der leerlingen bedroeg 5 meer, namelijk 98, waarvan 27 in de voorbereidende klasse en 67 in de eerste afdeeling; de tweede afdeeling telde slechts 4 leerlingen. Aangaande het gymnasium te Winschoten luiden de berigten gunstig. Curatoren hadden aan de Regering het verlangen te kennen gegeven om eene voorbereidende klasse aan het gymnasium toe te voegen; daarop is echter door den Minister van Binnenlandsche Zaken geantwoord, dat zulks onnoodig scheen, daar weldra ten gevolge van de voorschriften der wet van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) het lager onderwijs in de gemeente Winschoten op eene voldoende wijze zou behooren geregeld te worden, waardoor dan tevens in de behoefte aan eene behoorlijke opleiding voor het gymnasium zoude worden voorzien.

Ook omtrent de gymnasien in Drenthe zijn gunstige berigten ontvangen; wel was het aantal leerlingen niet toegenomen, maar de toestand van het onderwijs werd zeer voldoende genoemd. Te Assen is de heer M. G. de Jongh, die bij het begin van den cursus zijne lessen aangevangen had, weinige weken later weder vertrokken ten gevolge van eene benoeming aan het gymnasium te Winschoten. In zijne plaats is tot leeraar in de wis- en natuurkunde aangesteld de heer J. A. Blommendaal, bezitter van eene acte van toelating voor die vakken.

De eerste afdeeling van het athenaeum te Maastricht telde dit jaar 62 leerlingen, dus 8 meer dan het vorige jaar; de tweede telde er 87 dus 7 minder. In den loop van den cursus onderging het personeel der leeraren geene verandering; tegen het einde

werd dr. D. G. Cramer, professor in de wiskunde voor de hoogere klassen der beide afdeelingen, benoemd tot leeraar in de wis- en natuurkunde aan het gymnasium te Zutphen. In zijne plaats is aangesteld de heer H. W. Schoeder van der Kolk, candidaat in de wis- en natuurkunde, die met het begin van den nieuwen cursus zijne functien zoude aanvaarden. De berigten omtrent het onderwijs en de bij het einde van den cursus afgelegde examina luiden gunstig. Even als in vorige jaren was het getal der leerlingen in de lagere klassen veel aanzienlijker dan in de hoogere, vooral aan de tweede afdeeling; men betreurde het, dat niet een grooter aantal den cursus ten einde bragten, in plaats van reeds een paar jaar vroeger de inrigting te verlaten. Men wist echter voor het oogenblik geene middelen aan te wijzen om hierin verandering te brengen, doch koesterde de hoop, dat meer en meer de voordeelen eener wetenschappelijke opleiding zouden worden ingezien. De verschillende verzamelingen bevonden zich in eenen goeden toestand. Het locaal voor de natuurkundige instrumenten, waarvan in het vorig Verslag melding is gemaakt, was tot stand gekomen en voldeed goed. Het scheikundig laboratorium was met gazlicht voorzien, zoowel ten gebruike bij de proeven en onderzoekingen, als tot verlichting.

KONINKLIJKE AKADEMIE TE DELFT.

In het regeringsverslag over $18^{56}/_{57}$ zijn de redenen medegedeeld, die er toe hadden geleid om, ter vervanging van den tot Minister van Binnenlandsche Zaken benoemden directeur, het beheer der akademie op te dragen aan eenen raad van bestuur, bestaande uit vijf docenten bij de inrigting. Nadat gedurende twee studiejaren het beheer op dien voet was gevoerd, is het raadzaam geoordeeld den tijdelijken maatregel te doen ophouden, en overeenkomstig de organieke bepalingen weder eenen directeur aan het hoofd der akademie te plaatsen. Daartoe is door den Koning bij besluit van den 3den Julij 1859, n°. 45, benoemd de heer J. A. Keurenaer, gepensioneerd majoor-ingenieur in Nederlandsch Indie en onder-directeur der genie in de 2de militaire afdeeling op Java, die kort vóór den aanvang van den nieuwen cursus zijne betrekking heeft aanvaard.

Bij eene vroegere gelegenheid heeft de Regering medegedeeld, dat zij aan gemelden raad van bestuur voorschriften had gegeven, ten einde zich in staat te zien gesteld, uitvoerigere mededeelingen aangaande deze inrigting in haar verslag te doen. Het aftreden van den raad op een tijdstip, dat hij tot het zamenstellen van het gebruikelijke verslag nog niet was overgegaan, heeft ten gevolge gehad, dat dit verslag moest worden vervaardigd door den nieuw benoemden directeur, die, hoewel zooveel mogelijk de gegeven voorschriften daarbij in acht nemende, nogtans uit den aard der zaak de opgaven van anderen heeft moeten volgen, waardoor het hem minder gemakkelijk was aan den wensch der Regering te voldoen, dan wanneer hij reeds gedurende den afgeloopen cursus in betrekking ware geweest. Mogten alzoo de mededeelingen over het studiejaar $18^{58}/_{59}$ nog in enkele opzigten te wenschen overlaten, de Regering vertrouwt, dat die over den volgenden cursus nog beter aan het doel zullen beantwoorden.

In den loop van het studiejaar onderging het onderwijzend personeel geene verandering. Naar aanleiding evenwel van een voorstel van den raad van bestuur is daaraan in het belang der studien eenige uitbreiding gegeven, en zijn bij Koninklijk besluit van den 1sten Mei 1859 n°. 49, benoemd tot leeraar in de wiskunde dr. C. P. Burger, leeraar in de wiskunde aan het gymnasium te Zutphen, en tot leeraar in de waterbouwkunde de heer M. Simon, civiel-ingenieur, welke beiden echter eerst met den volgenden cursus hunne betrekking zouden aanvaarden. Met inbegrip van deze twee nieuw-benoemden bestond het onderwijzend personeel, behalve den directeur, aan wien geen onderwijs was opgedragen, uit 22 personen, waarvan 4 den titel van hoogleeraar droegen. Het onderwijs in de wiskundige vakken, het meetkundig teekenen en de werktuigkunde was opgedragen aan den hoogleeraar dr. R. Lobatto en de leeraren W. J. Kempers, L. Cohen Stuart, R. van Goens en dr. C. P. Burger; dat in de waterbouwkunde en het waterbouwkundig teekenen aan den hoofdingenieur van den waterstaat D. J. Storm Buysing en den leeraar M. Simon; dat in de bouwkunde en het bouwkundig teekenen aan den leeraar J. E. Terwinkel; dat in de natuurkunde aan den hoogleeraar dr. W. L. Overduyn; dat in de scheikunde aan den leeraar dr. E. Mulder; dat in de mineralogie, geologie, metallurgie en natuurlijke geschiedenis aan den hoogleeraar dr. S. Bleekrode; dat in het teekenen aan den leeraar P. Tetar van Elven; dat in het modelmaken aan den heer G. Reuvekamp; dat in het ijkwezen aan den heer A. van der Toorn; dat in de Nederlandsche taal aan den leeraar dr. G. van Wieringhen Borski; dat in de

Fransche taal aan den leeraar G. J. F. GUFFROY; dat in de Hoogduitsche taal aan den leeraar D. BUDDINGH; dat in de Engelsche taal aan den leeraar R. H. ARNTZENIUS; dat in de geschiedenis en in de staathuishoudkunde aan den leeraar mr. M. A. M. 's GRAVESANDE GUICHERIT; dat in de Oostersche talen, land- en volkenkunde en het Mohammedaansch regt aan den hoogleeraar dr. T. ROORDA en aan de leeraren dr. J. PIJNAPPEL en mr. S. KEYZER.

Het aantal kweekelingen is weder toegenomen. De laatste cursus telde blijkens het vorig Verslag in den aanvang 203 kweekelingen; later kwamen er nog 6 bij, zoodat het getal tot 209 klom. Van dezen verlieten 58 de akademie, terwijl er 66 nieuwen werden ingeschreven, zoodat de cursus $18^{58}/_{59}$ met 217 kweekelingen begon. Van dezen werden 29 opgeleid tot Oost-Indische ambtenaren 1ste klasse, waaronder één ambtenaar met verlof; 88 tot Oost-Indische ambtenaren 2de klasse, waaronder één doctor in de wis- en natuurkunde en 2 ambtenaren met verlof; 1 voor het mijnwezen in Indie; 7 voor het ijkwezen, waaronder één doctor in de wis- en natuurkunde; terwijl 92 gebruik maakten van de lessen voor algemeene studie en voor de aanstaande ingenieurs; onder deze laatsten was één doctor in de godgeleerdheid.

Gedurende het studiejaar zijn er 2 overleden, terwijl 56 in den loop van het jaar of bij het einde van den cursus de akademie hebben verlaten, 30 na afgelegd examen, en 26 wegens verandering van bestemming of om verschillende redenen. Van de genoemde 30 kweekelingen hebben 8 een voldoend examen afgelegd tot verkrijging van het diploma van Oost-Indisch ambtenaar der 1ste klasse en 12 voor dat van Oost-Indisch ambtenaar der 2de klasse; 8 hebben een voldoend eind-examen afgelegd als civiel-ingenieur en 1 als ijker, terwijl 1 zijne studien als ingenieur voor het mijnwezen volbragt. De volgende tabel wijst nader in bijzonderheden aan, hoe de bovengemelde kweekelingen over de verschillende studiejaren verdeeld waren, en welke wijzigingen er in den loop van het jaar in het getal der kweekelingen van elk studiejaar hebben plaats gehad.

STUDIEJAAR EN BESTEMMING.	Bij den aanvang van den cursus aanwezig.	Overleden.	Vertrokken wegens veranderde bestemming.	Voldoend examen afgelegd.	Bij het einde van den cursus aanwezig.
1ste studiejaar.					
Algemeene studie	22	»	1	»	21
IJkwezen	4	»	1	»	3
Oost-Indische ambtenaren 2de kl.	25	»	4	»	21
2de studiejaar.					
Algemeene studie	41	1	5	»	35
IJkwezen	3	»	1	1	1
Oost-Indische ambtenaren 2de kl.	24	»	4	»	20
3de studiejaar.					
Civiel-ingenieurs	17	»	»	»	17
Oost-Indische ambtenaren 1ste kl.	15	»	3	»	12
» » 2de kl.	23	1	2	»	20
4de studiejaar.					
Civiel-ingenieurs	12	»	»	8	4
Mijn-ingenieurs	1	»	»	1	»
Oost-Indische ambtenaren 1ste kl.	14	»	3	8	3
» » 2de kl.	16	»	2	12	2
Totaal . . .	217	2	26	30	159

Eigenlijke overgangs-examens van het eene studiejaar in het volgende hebben er niet plaats gehad. De overgang geschiedde op bij den raad van bestuur ingediende verklaringen der docenten. De uitslag hiervan was, dat 4 kweekelingen van het 1ste studiejaar, 20 van het 2de en 6 van het 3de studiejaar niet tot het volgende konden bevorderd worden. Ook bij het eind-examen hebben sommigen òf niet voldaan òf zich vroeger teruggetrokken, namelijk 4 kweekelingen voor civiel-ingenieur, 3 voor Oost-Indische ambtenaren der 1ste klasse, waaronder één ambtenaar met verlof, benevens 3 Oost-Indische ambtenaren der 2de klasse, waaronder ook één ambtenaar met verlof.

Daar de ondervinding der laatste jaren geleerd had, dat het door de akademie te Delft opgeleverde getal ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie niet toereikende was voor de behoefte van die dienst, is het noodig geacht, in afwachting van eene definitive herziening der bestaande bepalingen betreffende de opleiding van en benoembaarheid tot ambtenaren, daarin reeds aanstonds zooveel doenlijk te voorzien. Dien ten gevolge heeft het den Koning behaagd, op de voordragt van den Minister van Kolonien, daaromtrent eenige bepalingen vast te stellen bij het besluit van den 2den Mei 1859, n°. 33, waarvan een afschrift als bijlage D bij dit Verslag is gevoegd.

Wat het onderwijs aangaat, zoo werd geklaagd, dat de lessen van het 1ste en 2de studiejaar, voornamelijk sommige wiskundige lessen en die in de levende talen, ongeregeld bezocht werden. Aan het wiskundig onderwijs werd in het eerste en tweede studiejaar veel tijd besteed; met differentiaal-rekening werd in het 2de studiejaar een aanvang gemaakt; de integraal-rekening sloot zich in het 3de studiejaar daaraan en bepaalde zich meer bijzonder tot de eenvoudigste meetkundige toepassingen. Met de statica werd eerst in het 3de studiejaar begonnen, waarop in dat en in het 4de studiejaar de hydrostatica, dynamica en hydrodynamica volgden. Ook geodesie en praktische oefeningen in het waterpassen werden in het 3de studiejaar behandeld.

Het natuurkundig onderwijs bestond uit een tweejarigen cursus voor de beide eerste studiejaren over de algemeene natuurkunde, alsmede een tweejarigen voor het 3de en 4de studiejaar over de toegepaste natuurkunde, zonder dat echter eene scherpe afscheiding tusschen theorie en toepassing gemaakt werd. De toepassingen betroffen hoofdzakelijk de hydrodynamica, de leer der golven, der warmte en der electricitéit. Het onderwijs in de scheikunde ving aan met het 2de studiejaar en omvatte de beginselen der anorganische scheikunde; in het 3de studiejaar werden meer toepassingen behandeld, zoowel van de organische als van de anorganische. In het laatste gedeelte van den cursus werden de voornaamste Oost-Indische producten uit een scheikundig oogpunt beschouwd. Bovendien werden er ten behoeve der Oost-Indische ambtenaren lessen gegeven in de landbouwscheikunde; het waren ook vooral deze kweekelingen, welke van de gelegenheid tot praktische oefeningen in het scheikundig laboratorium gebruik maakten. De lessen in mineralogie, geologie en metallurgie voor aanstaande mijn-ingenieurs werden door éénen kweekeling gevolgd; die over natuurlijke historie werden door 23 kweekelingen van het 2de studiejaar bijgewoond.

De waterbouwkundige lessen werden, behalve aan de toekomstige ingenieurs, ook aan zoodanige aanstaande Oost-Indische ambtenaren gegeven, die dit vak boven de scheikunde verkozen. In het 3de studiejaar werden behandeld het bouwen van houten en steenen duikers, houten, steenen en ijzeren bruggen, verschillende soorten van beweegbare bruggen; vooris werd gehandeld over de verdediging van kusten en stranden, en over rijswerken op de boven- en benedenrivieren. In het 4de jaar omvatte dit onderwijs de wegen, zoo gewone als straat-, gruis- en spoorwegen, den sluizenbouw, de havens en werken behoorende tot de groote zeevaart, de molens en stoomwerktuigen in betrekking tot de bemaling van polders en droogmakerijen, en eindelijk de hydrographie van ons land.

De bouwkundige lessen, hoofdzakelijk voor civiel-ingenieurs bestemd, liepen in het 2de en 3de studiejaar over de architectuur en in het 4de over de constructie of zoogenaamde *art de bâtir*.

Het onderwijs in het handteekenen werd gegeven volgens de methode van Dupuis, en bevatte de perspectief, alsmede de proportieleer van het menschelijk ligchaam. De modelmakerij werd, behalve door de toekomstige ingenieurs en ambtenaren, ook door de aanstaande ijkers bezocht; ten behoeve van laatstgenoemden werd bovendien onderrigt gegeven in het verifieren, justeren, roeijen en peilen, welke vakken zoowel theoretisch als praktisch behandeld werden.

Bij het geschiedkundig onderwijs, dat voornamelijk aan de kweekelingen van het 3de en 4de studiejaar, die tot Oost-Indische ambtenaren werden opgeleid, gegeven werd,

had men steeds meer bepaaldelijk het oog op de handelsbelangen van Nederland; daaraan sloten zich, bij het onderwijs in de land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie, eenige lessen over de geschiedenis der Oost-Indische Compagnie.

Het onderwijs in de Nederlandsche taal en stijl liep over de vier studiejaren en omvatte de grammatica, de syntaxis, den prozastijl en in het laatste jaar de geschiedenis der letterkunde. Die in de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche taal- en letterkunde bepaalden zich tot de behandeling der taalregels, benevens praktische oefeningen en een overzigt der letterkunde, bloemlezingen uit de beste schrijvers enz. Met uitzondering van het Engelsch, dat ook nog in het 2de studiejaar onderwezen werd, bepaalde zich dit onderwijs tot het 1ste studiejaar.

De lessen in de Oostersche talen, alleen voor de aanstaande Oost-Indische ambtenaren bestemd, liepen, wat het Javaansch betreft, over de vier studiejaren voor die der 2de klasse, en over de twee laatste voor die der 1ste klasse. Met het Maleisch werd eerst in het 2de studiejaar een aanvang gemaakt. In de laatste jaren werden zoowel Maleische als Javaansche gesteendrukte fac-simile's gelezen, alsmede Javaansche brieven. Verder werden drie Javaansche heldendichten behandeld. Dit onderwijs in de talen ging steeds gepaard met onderwijs in de land- en volkenkunde van Nederlandsch Indie, het Mohammedaansch regt, toegepast op Java, benevens Javaansche wetten.

De vergrooting der akademische gebouwen, waarvan in het vorig Verslag reeds gesproken is, is in den loop van dit jaar voltooid; dien ten gevolge was nu het aantal localen, zoowel voor leer- als teekenzalen, allezins voldoende. De verschillende verzamelingen bevonden zich in een gewenschten toestand. Onder de aangekochte werktuigen bekleedden eenige instrumenten ten gebruike bij het onderwijs in de geodesie de voornaamste plaats. De akademie ontving bovendien een belangrijk geschenk van wege mevr. de baronnesse NAHUYS VAN BURGST, geboren HODGSON, bestaande in eene verzameling van door haren echtgenoot nagelaten geschriften betreffende de geschiedenis, het bewind en de administratie van Nederlandsch Indie, benevens eene kleine verzameling van mineralen van haren vader, uit Engeland afkomstig.

ONDERWIJS BIJ DE LAND- EN ZEEMAGT.

§ 1. SCHOLEN BIJ DE CORPSEN.

De corpsscholen hebben dit jaar weder op voldoende wijze aan hare bestemming beantwoord. Bij de infanterie en cavalerie werd onderrigt gegeven in het lezen, schrijven, rekenen en het stellen van eenvoudige militaire dienstrapporten. Behalve in deze vakken werd bij de artillerie nog onderwijs gegeven in de eerste beginselen van sommige artillerie-wetenschappen, en bij het bataillon mineurs en sapeurs in de beginselen der algebra, meetkunde, militaire administratie en van sommige der tot het wapen behoorende wetenschappen. Het getal militairen, die van het onderwijs in de scholen bij de verschillende corpsen gebruik maakten is opgegeven in de volgende tabel.

NAMEN DER CORPSEN.	AANTAL ONDERWIJZERS.			AANTAL LEERLINGEN.				Aantal leerlingen, die bij hunne toelating niet of hoogst gebrekkig konden lezen en schrijven.
	Met onderwijzers-rang.	Zonder onderwijzers-rang.	Totaal.	Onder-officieren en korporaals.	Soldaten, (staande armée), tamboers enz.	Miliciens.	Totaal.	
INFANTERIE.								
Regement grenadiers en jagers	1	3	4	122	62	»	184	7
1ste regement infanterie.	»	26	26	147	93	226	466	97
2de » »	1	9	10	141	69	36	246	16
3de » »	2	16	18	134	90	210	434	59
4de » »	»	16	16	164	80	62	306	58
5de » »	3	12	15	105	53	49	207	54
6de » »	4	11	15	154	107	111	372	67
7de » »	3	10	13	179	215	12	406	65
8ste » »	1	6	7	120	63	34	217	15
Koloniaal werfdepôt	1	»	1	36	44	»	80	8
Totaal	16	109	125	1302	876	740	2918	446

CAVALERIE.

CAVALERIE.

1ste regement dragonders	1	2	3	22	17	»	39	20
2de » »	»	5	5	25	25	»	50	23
3de » »	1	5	6	25	45	»	70	17
4de » »	1	1	2	13	23	»	36	20
5de » »	»	2	2	17	26	»	43	12
Totaal	3	15	18	102	136	»	238	92

ARTILLERIE.

Regement veld-artillerie, regementsschool	»	7	7	9	35	»	44	17
Regement veld-artillerie, avondschool	»			14	38	»	52	»
1ste regement vesting-artillerie	»	5	5	16	39	»	55	1
2de » »	»	4	4	15	29	»	44	30
3de » »	»	11	11	37	78	»	115	25
Regement rijdende artillerie	»	6	6	»	17	»	17	6
Corps pontonniers	»	4	4	4	9	»	13	2
Totaal	»	37	37	95	245	»	340	81

MINEURS EN SAPEURS.

Bataillon mineurs en sapeurs	»	4	4	16	44	»	»	»
Algemeen totaal	19	165	184	1515	1301	740	3556	624

Daarbij valt op te merken, dat, hoewel ten gevolge van art. 15 der wet van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) de hier vermelde onderwijzers niet in het bezit behoeven te zijn van acten van bekwaamheid, het nogtans wenschelijk is toegeschenen, de vroegere onderscheiding tusschen hen die zoodanige acten bezitten, en hen die daarvan verstoken zijn, te behouden, opdat voortdurend kunne blijken in hoe verre in dit opzigt verandering heeft plaats gehad.

Uit deze opgaven blijkt, dat de lessen werden bijgewoond door 3556 militairen, dus door 31 minder dan in het vorig jaar. Daaronder waren 624 of ruim 17 ten honderd, die niet of slechts gebrekkig konden lezen en schrijven. In het vorig jaar bedroeg dit getal 552 op 3587, dat is ruim 15 ten honderd. De verhouding was thans weder als in het schooljaar $1856/57$.

Op de school ter opleiding van fortificatie-opzigters hebben 8 onderofficieren van het bataillon mineurs en sapeurs onderwijs genoten. Twee hunner konden bij de eerste gelegenheid voor de betrekking van fortificatie-opzigter in aanmerking komen; terwijl twee anderen, hoezeer nog niet in alle opzigten aan het voorgeschreven eind-examen kunnende voldoen, des gevorderd goede diensten als fortificatie-opzigter zouden kunnen bewijzen.

§ 2. INSTRUCTIE-BATAILLON.

Op den 1sten September 1859 bestond dit bataillon uit 28 officieren en 618 onderofficieren, korporaals en manschappen. Het getal van hen, die bij het bataillon gedetacheerd waren, hetzij tot het geven van onderwijs, hetzij om opgeleid te worden tot onderofficier hier te lande of in Oost-Indie, of wel ter voorziening in bijzondere diensten, beliep op genoemd tijdstip 196 onderofficieren, korporaals en soldaten. Van 1 September 1858 tot den laatsten Augustus 1859 werden bij het bataillon 434 jongelingen aangenomen; het jaar te voren bedroeg dit getal 442. In den loop van het jaar zijn 20 van hen overgegaan tot de categorie der militairen, die bij het bataillon voor de dienst bij het leger in Oost-Indie worden opgeleid.

Van die 434 jongelingen waren er:

uit de provincie Noordbrabant	53
» » » Gelderland	48
» » » Zuidholland	93
» » » Noordholland	75
» » » Zeeland	26
» » » Utrecht	24
» » » Friesland	12
» » » Overijssel	17
» » » Groningen	19
» » » Drenthe	5
» » » Limburg	22
» de Indische bezittingen	26
vreemdelingen	14

Hieronder waren:

60	zoons	van	officieren;
12	»	»	onderofficieren of soldaten;
117	»	»	ambtenaren;
189	»	»	mindere beambten, winkeliers enz.
52	»	»	ambachtslieden.

De uitkomsten van het onderwijs waren weder voldoende.

Het getal der leerlingen bedroeg op den 1sten September 1859:

in de 3de klasse	90
» » 2de »	284
» » 1ste »	268
op den wetenschappelijken cursus	76
Te zamen	718

De uitkomsten van het onderwijs in de Fransche en in de Hoogduitsche taal waren zeer bevredigend, even als die der lessen in de Maleische-taal, welke aan de voor Oost-Indie bestemde militairen werden gegeven. Gedurende het schooljaar 1858/59 werden van de onderscheidene regementen van het wapen der infanterie 74 korporaals bij het instructie-bataillon gedetacheerd om tot den graad van onderofficier te worden opgeleid. Na een voldoend examen te hebben afgelegd, zijn 65 als sergeant en 9 als fourrier naar hunne corpsen teruggekeerd. Verder zijn door het bataillon aan de corpsen infanterie hier te lande 1 sergeant, 19 fourriers en 357 korporaals verstrekt, en aan het leger in Oost-Indie 23 sergeanten, 3 fourriers en 5 korporaals. Het geheele getal bedraagt alzoo 482 onderofficieren en korporaals.

Van de onderofficieren, die tot het kader van het bataillon behooren, zijn 14, na examen te hebben afgelegd, tot 2den luitenant bevorderd.

§ 3. WETENSCHAPPELIJKE CURSUS BIJ DE CORPSEN.

Deze cursus, bestemd voor militairen, die zich tot het officiers-examen voorbereiden, is geregeld voortgezet. Het getal leerlingen bedroeg 391, waaronder 285 van de infanterie, 47 van de cavalerie en 39 van de artillerie. In den loop van het schooljaar hebben 103 den cursus verlaten ten gevolge van hunne bevordering tot officier of om andere redenen.

In November 1858 heeft er te Breda een examen plaats gehad tot het verkrijgen van den rang van 2den luitenant bij het leger, tot hetwelk 103 onderofficieren zijn toegelaten; 14 hunner hebben aan de vereischten niet voldaan.

Daarenboven werd in October 1859 te 's Gravenhage een examen gehouden voor de betrekking van 2den luitenant-kwartiermeester en van 2den luitenant-administrateur van kleeding en wapening. Van de 18 geëxamineerden zijn 9 toegelaten; bij gemis van vacaturen konden slechts twee hunner in eerstgemelde betrekking worden geplaatst.

In het geheel zijn in het afgeloopen schooljaar 91 onderofficieren van het leger tot officier bevorderd, als:

bij de infanterie hier te lande	73
» » » in Oost-Indie	1
» » cavalerie hier te lande	3
» » artillerie » » »	11
» » » in Oost-Indie	1
» » militaire administratie	2

§ 4. KONINKLIJKE MILITAIRE AKADEMIE.

Door Zijne Majesteit den Koning is bij Kabinetschrijven van den 21sten Julij 1859, nº. 45, bepaald, dat voortaan de jongelingen, alvorens als kadet op de Koninklijke Militaire Akademie te kunnen worden toegelaten, den vollen ouderdom van 15 jaren zullen moeten hebben bereikt. Dit besluit is genomen in het belang van de ontwikkeling der jongelieden, zoowel op de akademie zelve als voor het afleggen van het admissie-examen.

In het toezigt over de kadetten zijn voorloopig als proef eenige wijzigingen gebragt strekkende om dit toezigt meer onmiddellijk door officieren te doen uitoefenen. Wanneer de tijd het doeltreffende daarvan zal hebben aangetoond, zullen die wijzigingen in het reglement worden opgenomen.

a. *Personeel der inrigting.*

De zamenstelling der speciale commissie van inspectie is onveranderd gebleven. Bij het personeel van officieren en civile beambten hebben de veranderingen bestaan in het vervangen van acht officieren en een lector, die de akademie, deels door bevordering, deels door overplaatsing, deels door het stellen op wachtgeld, hebben verlaten; terwijl dat personeel verder met twee luitenants is vermeerderd, die hoofdzakelijk bestemd zijn tot het mede uitoefenen van toezigt over de kadetten.

De meest loffelijke melding kan weder worden gemaakt van het onderwijzend personeel. De vlijt, de vorderingen en het gedrag der kadetten gaven over het algemeen redenen

van tevredenheid. Van de kweekelingen van het 2de studiejaar nogtans kan niet zoo gunstig worden getuigd, daar de meesten hunner in October 1858 binnen het akademiegebouw baldadigheden hebben gepleegd, waarvoor zij met gemis van vacantie zijn gestraft, terwijl de aanleggers voor één jaar bij de corpsen van het leger zijn gedetacheerd.

b. *Onderwijs.*

Het theoretisch en praktisch onderwijs heeft geregeld plaats gehad en voldoende uitkomsten opgeleverd.

De kadetten van het 4de en 3de studiejaar hebben als gewoonlijk gedurende zes weken een kamp betrokken op de Teteringsche heide, waar zij aan verschillende praktische oefeningen met vrucht hebben deel genomen.

De kadetten van het 2de studiejaar, wien het genot der vacantie was ontzegd, hebben dien tijd in het kamp doorgebragt, waar zij met onderscheidene militaire oefeningen nuttig zijn bezig gehouden.

Het studiejaar werd ingetreden met 322 kadetten, waarvan 91 tot het 1ste, 90 tot het 2de, 84 tot het 3de en 57 tot het 4de studiejaar behoorden. Onder deze waren 15 die de lessen van het 1ste, 5 die de lessen van het 2de, en 2 die de lessen van het 3de studiejaar voor de tweede maal volgden Het eind-examen is met goed gevolg afgelegd door 55 kadetten, die vervolgens tot 2den luitenant zijn aangesteld. Twee hebben daarbij niet voldaan en zouden later op nieuw aan een examen onderworpen worden.

De nieuw-aangestelde officieren waren over de verschillende wapens verdeeld als volgt:

16 bij de infanterie hier te lande;
2 » » » in Oost-Indie;
10 » » cavalerie hier te lande;
19 » » artillerie » » »
1 » » » in Oost-Indie;
3 » » genie hier te lande;
4 » » » in Oost-Indie;

Tot het admissie-examen in Junij 1859 zijn 208 adspiranten opgeroepen. Daarvan zijn 6 niet opgekomen, 24 bij het geneeskundig onderzoek ongeschikt voor de dienst verklaard en dus 178 tot het examen toegelaten.

Van dit getal is een voldoend examen afgelegd door 76, die daarop tot kadet zijn aangesteld, met uitzondering van één, die van eene plaatsing als kadet voor het wapen der infanterie in Oost-Indie heeft afgezien. De overige 102 adspiranten hebben niet aan de vereischten voldaan. De vakken waarin, en het getal adspiranten door wie in die vakken naar het oordeel der examen-commissie een onvoldoend examen werd afgelegd, zijn als volgt:

rekenkunde	77	
evenredigheden	83	
maten en gewigten	58	
stelkunde	75	
meetkunde	67	
aardrijkskunde	34	
geschiedenis	53	
Nederlandsche taal	32	
Fransche taal	56	
Hoogduitsche taal	20	van de 48 adspiranten, bestemd voor de dienst hier te lande;
Engelsche taal	32	van de 54 adspiranten, bestemd voor de dienst in Oost-Indie.

Daaruit blijkt, dat de kennis in de wiskunstige vakken weder het meest te wenschen overliet.

De 75 toegelaten kadetten waren over de verschillende wapenen verdeeld als volgt:

30 voor de infanterie hier te lande;
18 » » » in Oost-Indie;
4 » » cavalerie hier te lande;
10 » » artillerie » » »
8 » » » in Oost-Indie;
2 » » genie hier te lande;
3 » » » in Oost-Indie.

c. *Hulpmiddelen voor het onderwijs.*

De bibliotheek werd met enkele werken vermeerderd. Door de akademie werden uitgegeven: *Handleiding tot de beoefening der dierkunde*, door H. SCHLEGEL, 2de deel, met 27 platen, en *Gronden der beschrijvende meetkunst voor de kadetten van alle wapenen*, door J. BADON GHYBEN. Voorts werden eenige andere boekwerken herdrukt.

De verzameling van modellen onderging geene noemenswaardige verandering.

d. *Toegevoegd onderwijs.*

Ook in dit jaar werd geen cursus voor toegepaste studien ten behoeve van officieren uit het leger gehouden. Het onderwijs in het hoefbeslag leverde weder voldoende uitkomsten op. Een smidsleerling is als bekwaam hoefsmid bij een der cavaleriecorpsen van het leger geplaatst.

§ 5. KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE MARINE TE WILLEMSOORD.

a. *Personeel van het instituut.*

Het bevel over het instituut bleef opgedragen aan den kapitein ter zee H. WIPFF; het onderwijzend personeel onderging geene verandering. Evenmin kwam er wijziging in de verdeeling van het onderwijs.

De officieren, belast met de dienst der politie, de luitenants ter zee der 2de klasse D. SCHUURMAN en J. P. A. LAPIDOTH, werden op den 1sten October 1858 vervangen door de luitenants ter zee der 2de klasse J. H. P. E. KNIPHORST en G. BIJL DE VROE, die op hunne beurt den 1sten April en den 9den Augustus 1859 plaats maakten voor de luitenants ter zee 2de klasse jhr. ridder H. A. VAN RAPPARD en H. VAN GOENS, van welke wederom de eerstgenoemde den 16den Augustus 1859 door den luitenant ter zee 2de klasse jhr. N. A. HOLMBERG DE BECKFELDT, en deze den 1sten September daaraanvolgende door den luitenant ter zee 2de klasse J. A. P. J. DE ROY VAN ZUIDEWIJN werd opgevolgd.

De officier-machinist instructeur P. A. VAN AKEN, tot nog toe tevens belast met de dienst der politie, werd daarvan, vermits veelvuldige werkzaamheden hem elders riepen, ontheven, en vervangen door den 2den luitenant bij het corps mariniers M. C. KONING. Het gebrek aan luitenants ter zee der 2de klasse, reeds oorzaak van te veelvuldige mutatien in dit gedeelte der dienst, liet niet toe daarvoor nog een zeeofficier van dien rang te bestemmen.

Het getal onderofficieren van politie, in het vorige jaar verdubbeld, had eene betere en geregelder dienstregeling ten gevolge, en veroorloofde een hunner, den sergeant G. VAN DIJL, met den titulairen rang van sergeant-majoor aan te stellen tot chef der politie, voor zooverre betreft het houden van toezigt op de dienst der overige onderofficieren.

De cursus werd aangevangen met 122 adelborsten, te weten: 36 van de 2de klasse, waaronder 1 bestemd voor den scheepsbouw, en 86 van de 3de klasse, waaronder 40 nieuw-benoemden, van welke 3 bestemd voor den scheepsbouw hier te lande, 3 voor rekening van het Departement van Kolonien voor hetzelfde vak in Oost-Indie, en 4 bestemd voor het corps mariniers.

Drie adelborsten van de 3de klasse, waarvan er 2 reeds twee jaren en de andere één jaar dezelfde lessen zonder voldoende vrucht hadden bijgewoond, erlangden op hun ver-

zoek, gedurende den vacantietijd, die het studiejaar voorafgaat, hun eervol ontslag. Twee anderen, die wegens langdurige ziekte aan het overgangs-examen niet hadden kunnen voldoen, en wier lust in de zeedienst merkbaar was verminderd, volgden hen spoedig na hunne terugkomst op het instituut.

De onderwijzers kweten zich loffelijk van hunne taak, en gaven zoo doende eenen krachtigen steun aan de pogingen om deze inrigting tot opleiding van zeeofficieren, met de beschikbare middelen, zoo goed mogelijk aan hare roeping te doen beantwoorden. Twee adelborsten der 2de klasse werden uit hoofde van wangedrag van het instituut verwijderd. Het gedrag der overigen gaf in het algemeen ruime stof tot tevredenheid; de overtredingen, hoe menigvuldig ook bij sommigen, waren op zich zelve van weinig beteekenis en behoorden onder die, welke aan knapen, die zich aan de zeedienst wijden, eigen zijn.

b. *Onderwijs.*

Te dezen opzigte werd de verdeeling gevolgd, welke bij de oprigting van het instituut is aangenomen en in het Verslag van het vorige jaar vermeld. De adelborsten voor den scheepsbouw en de mariniers, die dit jaar waren geplaatst, en alzoo hunne opleiding geheel op het instituut zullen ontvangen, woonden het onderwijs bij, gegeven aan de kweekelingen voor de zeedienst, uitgenomen dat gedeelte, hetwelk voor hunne bestemming volstrekt onnoodig werd geacht. In de plaats daarvan kregen de eerstgenoemden les in het scheepsbouwkundig teekenen en meer uitvoerig in de scheepsbouwkunde, en die voor de mariniers in de wapenleer, de soldatenschool en het situatieteekenen.

Des winters duurden de morgenlessen van 8 tot $11/2$ ure en des zomers van $71/2$ tot $13/4$, de namiddaglessen van 4 tot 7, de algemeene eigene oefeningen van 7 tot $81/2$ ure. Na elke les werden eenige oogenblikken verpozing gegeven.

Van het onderwijs in de muziek, waartoe voor allen gelegenheid bestaat, werd betrekkelijk weinig gebruik gemaakt.

De leeraars der verschillende godsdienstige gezindheden ontvingen de adelborsten eenmaal 's weeks ter catechisatie, en namen die van het oudste studiejaar, met goedvinden der ouders, vóór hun vertrek van het instituut tot lidmaten aan.

De gewoonte, om voor den aanvang van het onderwijs eenige oogenblikken aan godsdienstige lectuur, naar de keuze der ouders, te besteden, hield ook dit jaar stand.

Zijner Majesteits instructievaartuig *Urania* kruiste in de Zuiderzee gedurende de maand Junij met de adelborsten van het 2de en gedurende Julij en Augustus met die van het hoogste studiejaar, nadat deze alvorens hun theoretisch eind-examen voor eene daartoe door den Koning benoemde commissie hadden afgelegd, welke na verloop van den kruistogt de gemaakte praktische vorderingen onderzocht.

Bij verschillende gelegenheden reikte de kommandant aan 32 adelborsten, wegens buitengewone vorderingen, vlijt en goed gedrag, onderscheidingsteekenen uit, bestaande voor die van het oudste studiejaar in de vergunning tot het dragen van eene van gouddraad geborduurde kroon op den kraag, voor die van het tweede in hetzelfde voorregt, doch de kroon geborduurd van kemelsgaren, en voor die van het jongste studiejaar in de vergunning tot het dragen van den ponjaard. Daarenboven ontvingen vele anderen tot aanmoediging getuigschriften van tevredenheid.

Het onderrigt in de gymnastiek en het schermen geschiedde thans in localen, grenzende aan de gewone leerzalen, waartoe vroeger een gebouw aan het andere einde van 's Rijks werf was afgestaan. Deze verandering bragt een beter geheel in het instituut, maakte het toezigt gemakkelijker, en had daardoor een gunstigen invloed op de vorderingen.

Eene tweede niet onbelangrijke verbetering was de verplaatsing der boekerij van een zolder naar eene ruime voor bibliotheek zeer doelmatig ingerigte zaal, gelijkvloers met de overige localen van het instituut. Hierin zijn de boeken tegen bederf meer gewaarborgd en kan er beter gebruik van worden gemaakt.

Geldelijke bezwaren waren oorzaak, dat het inrigten eener amusementszaal voor de adelborsten, eene lang gevoelde en erkende behoefte, nog niet had kunnen plaats hebben. Vóór den aanvang van het schooljaar $18^{59}/_{60}$ was evenwel de aanbouw van zoodanig locaal aanbesteed en begonnen.

In het besef, dat voor knapen van 13- tot 18jarigen leeftijd, die men den ganschen dag zedelijk en stoffelijk poogt te ontwikkelen, en waarvan de ligchaamsbouw bij sommigen tijdens hunne komst dikwerf veel te wenschen overlaat, een goed en degelijk voedsel eene onmisbare behoefte is, werd daaraan de meeste zorg gewijd. In den regel

waren er weinige en geene ernstig zieken, en het uiterlijk voorkomen van nagenoeg allen droeg het kenmerk van eene uitmuntende gezondheid en levenslust.

Eene door den Koning benoemde commissie deed in de maand Mei eene inspectie en bragt van hare bevinding zeer gunstig rapport uit.

Na volbragten studietijd en voldoend afgelegd examen werden bevorderd: tot adelborst der 1ste klasse 28 van de 2de; tot adsistent van den scheepsbouw 1 adelborst van de 2de, en tot adelborst van de 2de klasse 25 van de 3de, terwijl 35 adelborsten van het jongste studiejaar in eene hoogere afdeeling overgingen.

Een getal van 29 adelborsten bleef derhalve buiten bevordering of verhooging, alzoo nagenoeg 1/3 van het geheel; eene verhouding, welke te groot is, om niet aanleiding te geven tot een ernstig onderzoek, of zij ook het gevolg kan zijn van gebreken welke der opleiding aankleven, en zouden kunnen worden weggenomen zonder de instelling te schokken of haar nog grooter kwaad te berokkenen.

Overigens is door de kommanderende officieren van Zijner Majesteits schepen gemeld, dat de van het instituut afkomstige adelborsten der 1ste klasse elke in redelijken zin gestelde verwachting hebben overtroffen.

§ 6. OPLEIDING VAN BOOTSMANSLEERLINGEN AAN BOORD VAN HET WACHTSCHIP TE VLISSINGEN.

De opleiding en het onderwijs der bootsmansleerlingen ondergingen geene verandering. In September 1858 bevonden zich aan boord:

40 bootsmansleerlingen der 2de klasse,
1 ligtmatroos,
16 jongens,
—
te zamen 57 leerlingen.

Bovendien werden bij de opleiding geplaatst: 1 bootsmansleerling der 2de klasse, 7 ligtmatrozen en 45 jongens, zoodat tot vergrooting van het schoollocaal moest worden overgegaan. In den loop van het jaar werden 33 jongens en 7 ligtmatrozen bevorderd tot bootsmansleerlingen der 2de klasse, 28 bootsmansleerlingen der 2de klasse werden tot de 1ste klasse bevorderd, terwijl 28 der 1ste klasse op naar zee bestemde schepen werden overgeplaatst; verder werden 3 bootsmansleerlingen der 2de klasse en 2 jongens uit hoofde van hunnen bijzonderen aanleg tot stuurmansleerling bevorderd, 1 bootsmansleerling der 2de klasse en 1 jongen ontslagen, de eerste omdat zijn diensttijd verstreken was, de andere wegens ligchaamsgebreken, terwijl eindelijk 2 bootsmansleerlingen en 5 jongens uit hoofde van geheele ongeschiktheid werden verwijderd. In September 1859 waren alzoo nog aanwezig 47 bootsmansleerlingen der 2de klasse, 1 ligtmatroos en 20 jongens.

§ 7. 'S RIJKS KWEEKSCHOOL VOOR MILITAIRE GENEESKUNDIGEN TE UTRECHT.

Sedert het vorig Verslag is aan den eersten officier van gezondheid der 1ste klasse KERST, leeraar, tevens belast met het toezigt op en de leiding van het geheele onderwijs, op zijn verzoek pensioen verleend. De school verliest in hem een man van uitgebreide wetenschappelijke kennis en rijpe ondervinding, die gedurende meer dan dertig jaren aan de inrigting vele goede en gewigtige diensten heeft bewezen. Hij werd opgevolgd door den eersten officier van gezondheid der 2de klasse QUARIN WILLEMIER, die gedurende eene reeks van jaren aan de kweekschool werkzaam was. Een officier van gezondheid der 2de klasse is verder bij de inrigting geplaatst tot aanvulling van het personeel der leeraren, waarin overigens geene veranderingen hebben plaats gehad. Al de leeraren hebben zich beijverd hunne taak behoorlijk te volbrengen; ook het toezigt over het gedrag der kweekelingen werd naar behooren gehouden. Met het onderwijs en de verdere opleiding is op de gebruikelijke wijze voortgegaan; de uitkomsten getuigen van de zorgen daaraan besteed. Het gedrag der kweekelingen was over het algemeen vrij goed en hun gezondheidstoestand voldoende.

Bij den aanvang van den cursus telde de school 93 kweekelingen, waarvan één, wegens ziekte met onbepaald verlof naar huis gezonden, het onderwijs niet heeft bijgewoond. Later is hem, daar er geene hoop op herstel was, een eervol ontslag verleend.

De uitslag der onderscheidene examens, onder voorzitterschap van den inspecteur der geneeskundige dienst van de landmagt gehouden, was als volgt.

De 25 kweekelingen van het 4de studiejaar hebben allen een voldoend examen voor de betrekking van officier van gezondheid der 3de klasse afgelegd. Ingevolge hunne bestemming zijn daarvan benoemd in dien rang:

bij de landmagt hier te lande	6
» » zeemagt	6
» het leger in Oost-Indie	13

De kweekelingen van het 3de studiejaar zijn allen tot de lessen van het 4de studiejaar overgegaan en die van het 2de jaar naar de lessen van het 3de jaar, met uitzondering van drie, van welke één wegens onvoldoende vorderingen de lessen van het 2de studiejaar op nieuw moest bijwonen, één wegens ziekte, die hem welligt zal verhinderen zijne studien te vervolgen, geen deel heeft kunnen nemen aan het overgangs-examen, en één is overleden.

Een der kweekelingen van het 1ste studiejaar zou de lessen zijner klasse moeten herhalen; twee, opgeleid voor de dienst in Oost-Indie, werden, na dit studiejaar bij herhaling vruchteloos te hebben bijgewoond, ontslagen; de overigen zijn tot het 2de studiejaar overgegaan.

Na afloop van den cursus hadden zich 39 adspirant-kweekelingen aangemeld tot het afleggen van het admissie-examen; 1 hunner is niet opgekomen; 4 zijn wegens ligchamelijke ongeschiktheid niet tot het examen toegelaten, 11 hebben niet aan de vereischten van het examen voldaan, namelijk:

5	in de	Nederlandsche taal;
5	» »	Fransche »
5	» »	Hoogduitsche »
8	» »	Engelsche »
10	» »	Latijnsche »
9	» »	Grieksche »
6	» »	algemeene geschiedenis;
4	» »	vaderlandsche »
8	» »	aardrijkskunde;
5	» »	rekenkunde;
9	» »	stelkunde;
8	» »	meetkunde.

Voorts heeft een adspirant wegens ziekte het examen niet voleindigd.

Het aantal der op den 1sten September 1859 nieuw-aangekomen kweekelingen bedroeg 22, dat der overigen 64. Deze 86 jongelingen worden opgeleid tot de betrekking van officier van gezondheid der 3de klasse voor de onderstaande diensten, als:

voor het leger hier te lande	14
» de dienst bij de zeemagt	21
» » » in Oost-Indie	51

Wat de uitbreiding van de hulpmiddelen voor het onderwijs aangaat heeft men zich dit jaar bepaald tot het aanschaffen en herstellen van eenige voor het onderwijs onmisbare scheikundige en physische instrumenten.

De bibliotheek is naar gewoonte met eenige werken en tijdschriften vermeerderd; de zamenstelling der voor de studien benoodigde handleidingen door de leeraren wordt vervolgd.

Behalve de reeds vermelde examens zijn bij de kweekschool nog afgenomen twee van officieren van gezondheid der 2de klasse voor de 1ste klasse, met goed gevolg; drie van officieren van gezondheid der 3de klasse voor de 2de klasse, met goed gevolg; één van een apotheker der 2de klasse voor de 1ste klasse voor de West-Indien, met goed gevolg; één van een apotheker der 3de klasse tot de 2de klasse voor het leger hier te lande,

met goed gevolg, eindelijk vier voor de betrekking van apotheker der 3de klasse voor het leger hier te lande, waarvan een met goed gevolg.

§ 8. OPLEIDING VAN MILITAIRE APOTHEKERS VOOR HET LEGER IN OOST-INDIE.

Het aantal kweekelingen, die gedurende den cursus 1858/59 gebruik maakten van het onderwijs, onder toezigt van den hoogleeraar G. J. MULDER te Utrecht gegeven, bedroeg vijf, waarvan drie in het derde en twee in het vierde studiejaar. De berigten omtrent het gedrag en de vordeningen dezer jongelieden zijn zeer gunstig; bij een zorgvuldig examen, dat aan het einde van den cursus is afgenomen, hebben zij allen blijken gegeven, dat zij met vrucht van het onderwijs hadden gebruik gemaakt. De twee van het 4de studiejaar zijn tot apothekers der 3de klasse voor de dienst in Nederlandsch Indie benoemd.

Daar bij de van regeringswege, onder dagteekening van den 16den Mei 1859, gegeven inlichtingen is vermeld over welke vakken het onderwijs zich uitstrekte, schijnt zoodanige opgave thans achterwege te kunnen blijven. Bij het examen bleek het, dat de kennis in de plantenkunde in sommige opzigten nog wel iets te wenschen overliet; het was echter te verwachten, dat hierin verbetering zoude komen ten gevolge van de hierboven vermelde benoeming van den heer MIQUEL tot hoogleeraar aan de Utrechtsche hoogeschool. Ook in algemeene natuurkunde had de bekwaamheid grooter kunnen zijn; het minder voldoende van hunne kennis in dit vak wordt door den hoogleeraar MULDER alleen toegeschreven aan de geringe wiskundige kennis, welke bij de kweekelingen wordt aangetroffen. Daarentegen waren hunne vorderingen in scheikunde en pharmacie zeer voldoende; behalve de algemeene scheikunde hadden zij ook de analytische en geregtelijke scheikunde en de proefondervindelijke pharmacie onder de leiding der heeren VLAANDEREN en OUDEMANS, adsistenten bij het Utrechtsche laboratorium, beoefend. Naar het getuigenis van den hoogleeraar MULDER hebben de kweekelingen bijzonder vlijtig gebruik gemaakt van de gelegenheid tot praktische oefening, hun in het laboratorium aangeboden. De kweekelingen hebben zich bovendien in het praktische der artsenijbereidkunde vlijtig geoefend in de garnizoensapotheek en in twee burgerapotheken te Utrecht. Omtrent hunne werkzaamheden aldaar zijn zeer gunstige getuigenissen afgelegd, zoodat het te wachten was, dat de twee tot apothekers der 3de klasse benoemde in alle opzigten aan de eischen van hunne nieuwe betrekking zouden kunnen voldoen.

KLINISCHE SCHOLEN.

De school te Rotterdam telde in den cursus 1858/59 31 mannelijke en 2 vrouwelijke kweekelingen, alzoo 4 minder dan het vorige jaar.

Gedurende dien tijd hebben hun examen afgelegd in de heel- en verloskunde 2, in de heelkunde 1, als apotheker 1, als vroedvrouw 1.

Het gedrag der leerlingen leverde volgens het getuigenis van alle lectoren reden op van tevredenheid.

De 7 lectoren beijverden zich als vroeger om het onderwijs zoo volledig en vruchtbaar mogelijk te geven.

Dr. OUDEMANS onderwees de kruidkunde, niet slechts theoretisch, maar ook praktisch in den hortus botanicus, benevens de anatomie en physiologie der planten. De kennis der simplicia, de pharmacodynamie en de dierkunde werden ook door hem onderwezen.

De heer VAN DER BURG, overtuigd van den belangrijken invloed die meer en meer door de natuurkunde op de scheikunde wordt uitgeoefend, verbond zijne lessen over de scheikunde met het onderrigt in de natuurkunde, zooveel mogelijk door proeven opgehelderd. Hij onderwees daarenboven de artsenijbereidkunde en gaf aan de leerlingen ruimschoots gelegenheid, zich in de praktische en analytische scheikunde te oefenen.

Dr. GODDARD behandelde de leer der generatie en de vegetative verrigtingen bij den mensch. Het onderwijs in de weefselleer werd opgehelderd door het gebruik van het mikroskoop, en werden de leerlingen door hem geoefend in het gebruik maken daarvan, en in het vervaardigen van mikroskopische præparaten. De anatomie werd door hem zoowel theoretisch, als topographisch en praktisch door demonstratien op het cadaver, of op voorwerpen uit den dierentuin, of op het kunstcadaver, onderwezen.

Dr. GROSHANS opende zijnen gewonen cursus met de beginselen der logica, en deelde daarna uitgebreide historisch-geneeskundige bijzonderheden mede. Hij behandelde ook nu weder de ziekten der schepelingen in de tropische gewesten.

Nadat dr. MOLEWATER zijnen cursus geopend had met de beschouwing van de classificatie der ziekten, behandelde hij al de ziektetoestanden der digestie-organen. Aan de opzettelijke physiologisch-pathologische behandeling van den diabetes mellitus werden eenige lessen gewijd.

De propædeutische en de gewone kliniek vonden ruimschoots stof in de 700 lijders, welke aan het onderwijs werden dienstbaar gemaakt. Door de leerlingen werden de belangrijke gevallen opgeteekend; onder belangelooze leiding van dr. SCHMIDT hadden 150 lijkopeningen plaats.

Dr. POLANO onderwees de theoretische en bij 603 lijders de praktische heelkunde, bij welke talrijke belangrijke operatien in het bijzijn der leerlingen werden verrigt. Op het cadaver oefenden zij zich daarin.

De heer KOSTER onderwees belangeloos de verband- en instrumentenleer.

Dr. VAN DER LOOY gaf het theoretisch verloskundig onderwijs afzonderlijk aan mannen en vrouwen. Op de kraamzaal werden 96 verlossingen gedaan onder de leiding van dien lector, en 22 in de stad onder toezigt der vroedvrouwen. Zes maal werd de aanwending der kunst noodig geoordeeld en onder toezigt van den lector bewerkstelligd.

Het aantal leerlingen aan de heel- en verloskundige school te Amsterdam heeft bedragen 46, waaronder 11 pharmaceuten.

Ten aanzien der lijders, welke dienstbaar zijn geweest aan het onderwijs, en der verdere hulpmiddelen zijn hierboven bij het verslag aangaande het athenaeum te Amsterdam de vereischte mededeelingen gedaan. Daarnaar kan alzoo worden verwezen. Overigens zijn de lessen regelmatig gegeven.

De geneeskundige school te Hoorn werd bezocht door 11 mannelijke leerlingen en 1 vrouwelijke.

De lectoren roemen den toenemenden lust tot studie en het getrouw bijwonen der lessen. Drie leerlingen hebben een voldoend examen als heelkundigen ten platten lande en 1 als verloskundige afgelegd.

Door dr. VERKADE werd op verzoek van lectoren onderwijs gegeven in physiologie in verband met mikroskopie.

Te Alkmaar werd de geneeskundige school bezocht door 9 leerlingen, die de geregeld gegeven lessen gezet volgden. Door gebrek aan lijken had het anatomisch onderwijs minder plaats. Het klinisch onderwijs werd dagelijks in het gasthuis gegeven.

Van het onderwijs aan de klinische school te Haarlem is door 19 leerlingen gebruik gemaakt, nadat 5 anderen tot plattelands-geneeskundigen bevorderd waren. Door allen werd een ijverig gebruik gemaakt van de geregeld gegeven lessen.

De verdeeling in studiejaren blijkt voortdurend eenen gunstigen invloed uit te oefenen op den ijver en de regelmatige opvolging der studien van de leerlingen.

De heer BROOS heeft bij den aanvang van den cursus de plaats van den overleden lector REUDLER ingenomen.

Het aanbod van den heer LOGEMAN, om belangeloos onderwijs in de natuurkunde te geven, is met dankbaarheid aangenomen.

Lectoren hebben zich beijverd om het onderwijs in overeenstemming te brengen met den tegenwoordigen stand der wetenschap en de behoeften der leerlingen. Zij meenen dan ook, dat de staat der school in het afgeloopen jaar gunstig mag genoemd worden.

Het getal leerlingen aan de geneeskundige school te Middelburg bedroeg op 1 Januarij 1859 19 heel- en vroedmeesters, 8 apothekers en 4 vroedvrouwen, te zamen 31. Hun gedrag en de waarneming der lessen wordt door de lectoren geroemd.

Schaarsche van lijken was een beletsel om het praktisch onderwijs in de ontleedkunde zoo volledig te geven als men dit wenschte.

Het verbeterd onderwijs in de schei- en natuurkunde heeft een merkbaren invloed bij de leerlingen op de beoefening der natuurkunde van den mensch.

Het klinisch onderwijs in de ziektekunde geschiedde bij 69 lijders. Door veranderde inrigting is de vroegere gelegenheid niet meer aanwezig om de behandeling waar te nemen van syphilitische vrouwen.

In de pharmacie worden de leerlingen praktisch onderwezen in de stadsapotheek.

Door de zorg van den lector in de heelkunde werden de leerlingen geoefend in het vaccineren.

Het genoemde gebrek aan lijken was evenzeer een beletsel voor de beoefening der operative heelkunde op ruime schaal. Van de voorhanden gelegenheid is een zoo ruim mogelijk gebruik gemaakt.

In de heelkundige kliniek werden 72 lijders behandeld, waaronder meerdere gewigtige operatien voorkwamen.

In de polykliniek kwamen 91 lijders in behandeling, van welke een groot deel tot de bedeelden behoorden, waardoor de armenkassen van dit deel harer verpleging bevrijd werden.

Drie leerlingen vergezelden regelmatig den gemeente-heelmeester en eenen anderen heelmeester bij hunne bezoeken aan de huizen der armen.

Onder toezigt van deskundigen werden door de leerlingen 48 verlossingen verrigt.

Door den lector in de scheikunde werden in plaats van de bepaalde 4, thans 7 lessen in de week gegeven, waarvan 3 in de anorganische, 2 in de organische scheikunde en 2 in de pharmacie. Bovendien oefenden de leerlingen zich praktisch in het laboratorium. Omtrent deze werkplaats en het nut, dat zij oplevert voor het onderwijs, wordt door den lector zeer gunstig berigt. Aangaande de beoefening der natuur- en der kruidkunde kan alleen het vroegere gunstige herhaald worden. Voor het physisch kabinet werden meerdere instrumenten aangekocht; ook de boekerij werd vermeerderd. De anatomische en pathologisch-anatomische verzameling werd met 33 voorwerpen verrijkt; en eene verzameling mikroskopische præparaten voor de histologie aangekocht. De verzameling van scheikundige en pharmaceutische voorwerpen ten dienste van het onderwijs bevat, door de aanvulling daarvan, thans 246 specimina.

Voor de heelkunde werd een tweede twaalftal was-præparaten voor de pathologie van het oog aangekocht, en voor de botanie eene verzameling mikroskopische præparaten.

Niettegenstaande het verminderd getal der leerlingen, mag toch de toestand der school gunstig genoemd worden, wegens de toenemende ontwikkeling van het onderwijs en door den ijver van lectoren en leerlingen.

'S RIJKS VEEARTSENIJSCHOOL.

Door de toelating van 2 adspirant-kweekelingen is het getal der kweekelingen gedurende het afgeloopen schooljaar geklommen tot 16. Hun gedrag en ijver voor de studie gaven alle reden tot tevredenheid. De directeur maakt daarvan loffelijke melding.

Aan het eind-examen hebben 6 kweekelingen, waaronder 4 voor rekening van het Departement van Oorlog, deel genomen, die na zeer voldoenden uitslag allen tot veeartsen der 1ste klasse zijn bevorderd.

Het onderwijs in de verschillende leervakken is onafgebroken en regelmatig op denzelfden voet voortgezet.

Het moet allezins wenschelijk geacht worden, dat ten behoeve der school een aantal runderen worde aangekocht, zoowel om de kweekelingen te oefenen in den dagelijkschen omgang met het vee en de behandeling van kleine gebreken daarvan, als voornamelijk om hun gelegenheid te geven tot praktische oefening bij het afkalven.

Aan de ziekenstallen der inrigting zijn in behandeling geweest 502 paarden, 36 runderen, 3 ezels, 34 geiten, 12 varkens, 279 honden, 20 katten en eenige huisvogels.

Buiten het terrein der school (op de zoogenaamde ambulatorische kliniek) werden nog bovendien 27 paarden en 20 runderen behandeld. In het geheel zijn 942 zieke dieren in behandeling genomen.

Van de 637 behandelde grootere huisdieren zijn 503 genezen, 13 gestorven, 37 verbeterd; in behandeling bleven 29, van 43 is de afloop niet bekend; 13 stuks zijn afgemaakt of als ongeneeslijk beschouwd.

Ook de lessen in de heelkunde en operative heelkunde leverden ruime gelegenheid tot waarneming en oefening. Het aantal der groote en kleine operatien door de kweekelingen van het 3de en 4de studiejaar bij dieren verrigt bedroeg 270.

De theoretische verloskunde werd regelmatig onderwezen. De oefeningen in het ontleden van de vruchtteelt op het fantôme zijn vlijtig en blijkens de ervaring met vrucht waargenomen. Om de bovenvermelde reden heeft het aan de gelegenheid ontbroken om de kweekelingen den normalen loop van de dragt en de verlossing te doen waarnemen.

Het aantal recepten, aan de kliniek voorgeschreven en door de kweekelingen onder de leiding van een deskundige bereid, bedroeg 2949, zijnde 546 meer dan in het voorgaande jaar.

Aan de hoefsmederij zijn 337 paarden beslagen, waaronder 1225 ijzers gelegd zijn. In dit getal zijn begrepen 61 ijzers, aangelegd bij paarden, die wegens voetgebreken kreupel waren. Buitendien zijn nog 117 kunstijzers vervaardigd voor paarden, aan misvorming van den hoef lijdende.

De materiele hulpmiddelen voor het onderwijs zijn, zoover de uitgaven dit gedoogden, onderhouden en aangevuld.

Voor de lessen in natuurkunde werden onder meer andere werktuigen aangeschaft: drie platen voor klankfiguren, een electro-magnetische toestel, en eene galvanische batterij van 6 cellen.

De verzameling van scheikundige præparaten is door aankoop van een aantal alkaloïden vermeerderd.

Het kabinet voor zoölogie en ontleedkunde, alsmede dat voor de ziektekundige ontleedkunde, zijn in zeer goeden staat onderhouden. Het eerste is met 87, het laatste met 31 præparaten verrijkt.

Voor de bibliotheek zijn eenige belangrijke werken aangeschaft en de tijdschriften bijgehouden.

Aan de gebouwen zijn de noodzakelijke herstellingen verrigt, doch worden daaraan weldra niet onbelangrijke te gemoet gezien.

LANDHUISHOUDKUNDIGE SCHOOL TE GRONINGEN.

De berigten aangaande de landhuishoudkundige school te Groningen luiden gunstig. Het getal leerlingen in het winterhalfjaar was echter niet zoo aanzienlijk als in het vorig jaar; het bedroeg 25. In den zomer van 1859 maakten eerst 17 jongelieden van het onderwijs gebruik; later groeide hun getal aan tot 20.

Het onderwijzend personeel onderging geene verandering. Tegen het einde van den cursus werd de onderdirecteur, de heer C. J. M. Jongkindt Coninck, benoemd tot directeur der kolonien van weldadigheid te Frederiksoord. In zijne plaats is tot onderdirecteur benoemd de heer J. Boeke, die echter eerst tegen den winter van 1859 zijne betrekking heeft aanvaard.

Het onderwijs gedurende het winterhalfjaar liep over de volgende vakken. De heer G. Jurling gaf onderwijs in de wiskunde, landmeetkunde en landhuishoudkunde, alsmede in het teekenen; de natuurkundige lessen werden gegeven door den heer T. Hofkamp, die in de eerste beginselen der scheikunde door den heer O. Lofvers, die in de scheikunde voor meergevorderden door dr. J. M. van Bemmelen, die in de landbouwscheikunde en toegepaste scheikunde door den hoogleeraar P. J. van Kerckhoff. Het onderwijs in dierkunde werd gegeven door den hoogleeraar C. Mulder, dat in de kennis der huisdieren en hunne leefregelkunde door den heer J. C. Billroth, dat in de geologie door dr. G. A. Stratingh. De onderdirecteur Jongkindt Coninck gaf onderwijs in de werktuigkunde in betrekking tot den landbouw, de bereiding van de landbouwvoortbrengselen en de beginselen der volkshuishoudkunde, terwijl door den directeur, den hoogleeraar H. C. van Hall, onderwijs werd gegeven in de kruidkunde, de landhuishoudkunde en den kolonialen landbouw. Voorts waren de leerlingen in de gelegenheid gesteld, gebruik te maken van het museum van natuurlijke historie en vergelijkende ontleedkunde, van de verzameling voor den landbouw, alsmede van den landhuishoudelijken tuin der hoogeschool.

Gedurende het zomerhalfjaar bestond het onderwijs in praktische oefeningen in den landbouw onder de leiding van den bouwmeester Leenders, en in een doorloopend onderwijs in het landhuishoudelijk boekhouden en onderrigt in den praktischen landbouw door den heer Jongkindt Coninck, alsmede in herhalingen van het gedurende den winter behandelde door denzelfde en door den heer Jurling, die des zomers op de boerderij der school met de leerlingen woont. Bovendien hadden er gedurende den zomer nog oefeningen plaats in het landmeten en waterpassen onder toezigt van den heer Jurling, en in de scheikunde onder toezigt van den heer van Bemmelen, terwijl enkele gedeelten der landhuishoudkunde, kruidkunde of andere vakken door den hoogleeraar van Hall afzonderlijk behandeld werden.

In de maand Maart 1859 heeft het eindexamen van twee leerlingen der school plaats gehad, die daarbij zeer voldoende blijken van kunde aan den dag legden. Het werd bijgewoond door den Commissaris des Konings in de provincie Groningen. Later is de instelling nog bezocht door de heeren dr. J. Wttewaall en L. A. F. H. baron van Heeckeren, door den Minister van Binnenlandsche Zaken belast om een onderzoek naar den toestand der landhuishoudkundige school en van het daar gegeven onderwijs in te stellen. Daar dit onderzoek tot eene gunstige uitkomst heeft geleid, is door de Regering tot verhooging van het rijkssubsidie tot een jaarlijksch bedrag van f 4000, aan te vangen met het jaar 1860, besloten.

INRIGTING VOOR ONDERWIJS IN KOOPHANDEL EN NIJVERHEID TE AMSTERDAM.

Het getal leerlingen bij deze inrigting bedroeg op den 1sten Januarij 1859 42. In Maart verlieten 5 leerlingen de school, om tot eene of andere maatschappelijke betrekking over te gaan, terwijl er 10 nieuwe werden aangenomen. In Mei werden er nog 2 geplaatst, zoodat de cursus 1858/59 eindigde met 47 leerlingen. Van dezen verlieten 16 de inrigting; daarentegen werden er 23 nieuwe ingeschreven, zoodat de nieuwe cursus met 54 leerlingen zoude aanvangen.

Het onderwijzend personeel onderging geene vermeerdering, doch de tijd bestemd voor onderwijs in talen en correspondentie werd uitgebreid. Het onderwijs omvatte de Nederlandsche, Fransche, Hoogduitsche en Engelsche taal en correspondentie, het koopmansrekenen, het schoonschrijven, het Italiaansch boekhouden, de natuurkunde, de scheikunde, de warenkunde, de wiskunde, de handelsgeschiedenis, de aardrijkskunde en de staathuishoudkunde. De examens, die alle drie maanden gehouden werden, als ook het in Julij gehouden openbare examen, gaven duidelijke bewijzen van de zorgen door de docenten aan de inrigting besteed, als ook van den ijver en goeden geest der leerlingen.

SCHOLEN VOOR DE ZEEVAART.

De cursus van de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam is den 31sten Augustus 1858 aangevangen met 87 kweekelingen, te weten: 3 bevaren en 84 onbevaren, terwijl zich op zeereizen bevonden 45 kweekelingen, van welke 23 op hunne tweede en 22 op hunne eerste reis waren.

Aangaande het onderwijs valt weinig bijzonders mede te deelen; het werd geregeld voortgezet en door de leerlingen met vrucht bijgewoond. Men tracht steeds zooveel mogelijk met den tijd mede te gaan en de uitkomsten van wetenschap en ervaring op het onderwijs toe te passen, die zoowel van elders als van wege het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut te Utrecht geregeld aan commissarissen worden medegedeeld. De in de beide laatste jaren gegeven cursus in de kennis van schip en tuig heeft wel aan het doel beantwoord; daar echter de onderwijzer voor dat vak zich wegens het toenemen zijner werkzaamheden in eene andere betrekking verhinderd zag om dit onderwijs voort te zetten, trachtten commissarissen op eene andere wijze daarin te voorzien.

Van de 87 jongelingen, die zich in het gesticht bevonden, zijn er in den loop van het jaar 3 op verzoek der ouders en om ziekte ontslagen; 4 zijn door den Minister van Marine benoemd als stuurmansleerlingen op de gouvernements-schooners en kruisbooten in Nederlandsch Indie. Van de 80 overigen zijn de 3 bevaren jongelingen tot het doen hunner tweede reis naar zee gezonden; in den verderen loop van het studiejaar zijn 19 jongelingen, die allen tot de 3de of hoogste klasse behoorden, eveneens naar zee gezonden tot het doen hunner eerste zeereis; zoodat van de onbevaren kweekelingen in de 1ste en 2de klasse er zich bij het einde van den cursus 1858/59 nog 58 in het gesticht bevonden.

Van de 22 kweekelingen, die bij het begin van den cursus op hunne eerste reis waren, en van de 19, die, blijkens het hiervóór gemelde, in den loop van het jaar tot het doen hunner eerste reis op schepen geplaatst zijn, is 1 op reis overleden en zijn 14 in het gesticht teruggekeerd; dien ten gevolge waren er nog 26 afwezig. Van de 14 teruggekeerden zijn er 13 voor de tweede reis op schepen geplaatst.

Op de tweede reis bevonden zich bij den aanvang van den cursus 23 jongelingen. Zooals hiervóór is gemeld, is dit getal vermeerderd door de 3 bevaren, die zich bij den aanvang van het jaar in het gesticht bevonden, en de 13 bevaren, die van hunne eerste reis terugkeerden, zijnde dus te zamen 39 jongelingen. Hiervan zijn er 2 op reis overleden en zijn 12 in het gesticht teruggekeerd, die op eene enkele uitzondering na allen eervol als kweekelingen zijn ontslagen. Op de tweede reis waren dus bij het einde van den cursus nog 25 jongelieden, terwijl het geheele getal der zich op reis bevindende 51 bedroeg.

Hoewel naar het verslag van commissarissen de kweekelingen hoe langer hoe meer voldeden aan de eischen der reederijen en gezagvoerders, hetgeen door de gunstige aan hen verstrekte getuigschriften wordt gestaafd, was het nogtans ten gevolge van den min gunstigen toestand, waarin de scheepvaart gedurende het jaar, waarover dit Verslag loopt, verkeerde, dikwijls moeijelijk om plaatsing te verkrijgen voor de kweekelingen, die commissarissen tot het doen eener zeereis geschikt achtten.

Den 8sten en 9den Augustus had het examen plaats van de adspiranten; dien ten gevolge werden 23 jongelingen als kweekelingen gekozen, die met den nieuwen cursus de laagste of eerste klasse zouden vormen. Die cursus zoude dus aanvangen met 81 onbevaren en 1 bevaren kweekeling.

De heer J. J. GRANPRÉ MOLIÈRE, sedert 1827 werkend lid van het bestuur, is als zoodanig afgetreden, doch door commissarissen tot commissaris-honorair benoemd.

Het onderwijs aan de wis- en zeevaartkundige school te Harlingen onderging geene verandering. Het getal leerlingen bedroeg 126; door 15 hunner werd in Maart 1859 examen afgelegd voor eene daartoe benoemde commissie, met dat gevolg, dat 1 den rang bekwam van eersten stuurman voor de groote vaart, 1 dien van eersten stuurman voor de atlantische vaart, 5 dien van tweeden stuurman voor de groote vaart, 5 dien van tweeden stuurman voor de atlantische vaart, en 3 dien van derden stuurman voor de groote vaart. Het gedrag en de vorderingen der leerlingen hadden tot tevredenheid aanleiding gegeven. De onderwijzer VAN SLEE zoude zijne betrekking aan deze school voor eene dergelijke te Amsterdam verlaten; bij het einde van den cursus was door commissarissen nog niet voor goed in de daardoor onstaande vacature voorzien.

Het onderwijs in de zeevaartkunde, te Nes op Ameland door den onderwijzer R. G. KUIKEN gegeven, werd bijgewoond door 11 zeelieden van Ameland en 1 van Dokkum; bovendien maakten 7 alleen van het wiskundig onderwijs gebruik. Omtrent de vorderingen en het gedrag der leerlingen zijn gunstige berigten ontvangen.

Het onderwijs in de zeevaartkunde bij de akademie Minerva te Groningen werd bijgewoond door 87 leerlingen, die er een geregeld en goed gebruik van maakten. Door de commissie tot het examineren van varenslieden zijn 17 jongelieden geëxamineerd, waarvan 1 werd bevorderd tot eersten stuurman voor de groote vaart, 1 tot eersten stuurman voor de atlantische vaart, 6 tot tweeden stuurman voor de groote vaart, 3 tot tweeden stuurman voor de atlantische vaart, 5 tot derden stuurman voor de groote vaart en 1 tot stuurman voor de Europesche vaart.

LAGER ONDERWIJS.

INLEIDING.

Zoo als reeds in het vorig Verslag is medegedeeld, kwam op den 13den Augustus 1857 de nieuwe wet op het lager onderwijs tot stand, om met 1°. Januarij 1858 in werking te treden. De Regering heeft zich dien tusschentijd ten nutte gemaakt om verschillende zaken voor te bereiden, welke met de nieuwe regeling in verband stonden. Welke maatregelen te dien einde genomen zijn, zal blijken wanneer zij bij de behandeling van de onderdeelen van dit Verslag ter sprake zullen komen.

Waren alle voorschriften der wet reeds verbindend geweest van het tijdstip af waarop zij in werking trad, dan zoude dit Verslag een overzigt behooren te geven van den nieuwen stand van zaken en den invloed kunnen schetsen, dien de wettelijke bepalingen op den toestand van het onderwijs hadden uitgeoefend. Bij art. 70 is echter aan de gemeenten een termijn van drie jaren toegestaan tot het in werking brengen van een gedeelte der voorschriften van de wet. Dien ten gevolge is in den loop van het jaar 1858 nog slechts in een zeer gering getal gemeenten de regeling van het onderwijs tot stand gekomen, en het is thans gebleken, dat de meeste gemeenten, terugdeinzende voor de grootere uitgaven, welke zij ten behoeve van het lager onderwijs zullen te dragen hebben, het uiterste van dien termijn hebben afgewacht en de wet eerst met het begin van 1861 volledig in toepassing zullen brengen. De jaren 1858, 1859 en 1860 vormen dus een tijdperk van overgang, gedurende hetwelk het lager onderwijs gedeeltelijk zich nog bevindt in den vroegeren toestand, gedeeltelijk volgens de nieuwe bepalingen geregeld is. Het zal dus zeer moeijelijk wezen, gedurende die jaren een juist en volledig overzigt van den toestand te geven, en men zal zich dus wel moeten bepalen tot mededeeling van meer op zich zelve staande feiten.

Het is voornamelijk om deze reden, dat in dit Verslag de beschouwingen over de verschillende onderwerpen, die tot het lager onderwijs behooren, voor elke provincie in het bijzonder zijn medegedeeld, en dat alleen dàar, waar men meende dat zulks veilig kon geschieden, eenige algemeene beschouwingen over den toestand in het geheele Rijk daarbij zijn gevoegd. Nog eene andere omstandigheid was in acht te nemen. Dit Verslag is het eerste, dat onder de werking der nieuwe wet wordt opgesteld; het schildert dus den toestand van het lager onderwijs op het tijdstip dat de nieuwe verordeningen in werking traden, en moet alzoo later als uitgangspunt dienen, wanneer men den toestand, zoo als die ten gevolge der nieuwe regeling geworden is, wil vergelijken met den vroegeren, ten

einde daaruit eenige gevolgtrekkingen aangaande den invloed der wet af te leiden. Het is dus wenschelijk geoordeeld, omtrent elke provincie in meer bijzonderheden te treden dan anders welligt noodig zou geweest zijn, opdat men later zoude kunnen nagaan, in hoeverre de werking der nieuwe voorschriften in de onderscheidene provincien al of niet dezelfde is geweest. Hoewel deze wijze van behandeling soms aanleiding gaf tot herhalingen, heeft men nogtans gemeend haar althans voor dit Verslag te moeten volgen.

Wat de indeeling van het verslag aangaat, zoo is het minder gepast voorgekomen, dezelfde volgorde te behouden, die bij vorige verslagen werd in acht genomen. Men heeft gemeend zich eenigermate te moeten houden aan de indeeling der wet zelve, wel niet in dier voege, dat alle te behandelen onderwerpen in het Verslag volkomen in dezelfde volgorde voorkwamen als in de wet, hetgeen uit den aard der zaak moeijelijk kan geschieden en niet bevorderlijk zou zijn om een goed overzigt van het geheel te geven; maar zoodanig, dat het Verslag in eenige onderafdeelingen werd verdeeld, aldus gekozen, dat zij van zelf aanleiding gaven om alle punten te bespreken, waarvan in de wet wordt melding gemaakt, en die tevens geschikt zijn om in het Verslag te worden behandeld.

Overigens heeft men gemeend, hoewel zich in den regel binnen den tijdkring houdende waarover dit Verslag loopt (1 Januarij—31 December 1858), de grens nu en dan te mogen overschrijden, wanneer het de mededeeling eener zaak gold, die, in 1858 begonnen, eerst in een volgend jaar tot een einde werd gebragt, en waarvan het nu reeds van belang kan worden geacht den afloop te vernemen.

§ 1. GETAL EN SOORT DER SCHOLEN.

Het getal der lagere scholen, welke bij het begin en bij het einde van het jaar 1858 in de onderscheidene provincien bestonden, wordt vermeld in de volgende tabel.

PROVINCIEN.	OPENBARE SCHOLEN						BIJZONDERE SCHOLEN.						ALGEMEEN TOTAAL.	
	waar alleen gewoon lager onderwijs wordt gegeven.		waar bovendien één of meer vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs worden onderwezen.		TOTAAL.		Gesubsidieerde.		Niet-gesubsidieerde.		TOTAAL.			
	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.
Noordbrabant. .	256	255	53	54	309	309	1	1	119	128	120	129	429	438
Gelderland. . .	269	268	61	61	330	329	6	7	109	121	115	128	445	457
Zuidholland . .	223	223	44	44	267	267	4	5	218	240	222	245	489	512
Noordholland. .	263	265	28	28	291	293	1	1	217	236	218	237	509	530
Zeeland. . . .	112	111	28	28	140	139	3	3	22	25	25	28	165	167
Utrecht. . . .	77	76	12	12	89	88	2	2	79	79	81	81	170	169
Friesland . . .	334	334	20	20	354	354	2	2	14	20	16	22	370	376
Overijssel . . .	190	191	22	21	212	212	1	1	38	39	39	40	251	252
Groningen. . .	212	212	2	1	214	213	3	3	40	49	43	52	257	265
Drenthe . . .	135	137	4	4	139	141	1	1	12	10	13	11	152	152
Limburg . . .	125	125	46	46	171	171	»	»	65	61	65	61	236	232
Totaal .	2 196	2 197	320	319	2 516	2 516	24	26	933	1 008	957	1 034	3 473	3 550

Wanneer men het getal der openbare lagere scholen bij het begin van het jaar 1858 vergelijkt met de opgaven, in het Verslag over 1857 gedaan, dan valt het aanstonds in het oog, dat er een aanmerkelijk verschil bestaat ten voordeele van het jaar 1858. Men zoude echter dwalen zoo men hieruit meende te mogen afleiden, dat bij den aanvang der nieuwe regeling reeds aanstonds een zoo aanzienlijk getal openbare lagere scholen is opgerigt. De reden van die vermeerdering is de volgende.

Bij art. 2 van het reglement A, behoorende bij de wet van den 3den April 1806, werden openbare scholen genoemd al die, welke uit eenige openbare kas geheel of gedeeltelijk regtstreeks onderhouden of ondersteund werden. Dien ten gevolge moesten daaronder gerekend worden alle scholen, welker hoofdonderwijzers, hoewel hun inkomen grootendeels bestond uit de schoolgelden, eene toelage genoten van het Rijk, de provincie of de gemeente, onverschillig of die toelage in geld werd uitbetaald, dan of zij bestond in het kosteloos gebruik van schoollocaal of woning. Bij het onderzoek der opgaven over het jaar 1858, welke die over de vorige jaren in volledigheid ver overtroffen, bleek het, dat er in alle provincien verscheidene scholen waren, die tot deze categorie behoorden, doch tot dusverre steeds als bijzondere scholen waren opgegeven. In de tweede plaats deed zich de vraag voor, onder welken naam deze en vele andere scholen, welke geheel in hetzelfde geval verkeerden, doch steeds openbare genoemd waren, onder de werking der nieuwe wet moeten worden vermeld, daar volgens art. 3 dier wet eene school alleen dan eene openbare is, wanneer zij door de gemeente, de provincie of het Rijk, afzonderlijk of gezamenlijk, is opgerigt en wordt onderhouden. De Regering heeft gemeend, zoo als blijkt uit den hiernevens als bijlage E in afschrift overgelegden brief van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van den 8sten Februarij 1859, n°. 108, 5de afdeeling, dat zoolang het onderwijs in eene gemeente niet is geregeld overeenkomstig de voorschriften der wet van 1857, althans voor zooverre het getal der openbare scholen aangaat, de scholen wat haren naam aangaat in denzelfden toestand moesten blijven, waarin zij onder de werking der wet van 1806 verkeerden, zoodat die scholen, welke uit eenige openbare kas onderstand genoten, gedurende dien tijd evenzeer als openbare moesten worden opgegeven, zelfs al ware het ook waarschijnlijk, dat zij bij de regeling van het onderwijs volgens de voorschriften der wet niet langer als openbare zouden blijven bestaan, maar eenvoudig in het genot van eenig subsidie uit de gemeentekas zouden blijven. Dien ten gevolge zijn vele scholen, die vroeger ten onregte onder de bijzondere waren gerekend, thans onder de openbare opgegeven.

In Noordbrabant bedroeg het aantal der openbare scholen dien ten gevolge zoowel bij het begin als bij het einde van het jaar 1858 309, terwijl er voor 1857 slechts 298 waren opgegeven. Nieuwe openbare scholen zijn er in deze provincie noch bij het begin noch in den loop van 1858 opgerigt; het verschil van 11 scholen moet daaraan worden toegeschreven, dat negen scholen in de gemeenten Oisterwijk, Tilburg, Vlijmen, Geffen, Eindhoven, Oirschot, Breda, Waalwijk en Bergen op Zoom, vroeger ten onregte onder de bijzondere waren gerekend, terwijl er bovendien voor 1857 door de voormalige provinciale commissie van onderwijs twee te weinig waren opgegeven.

In Gelderland waren over 1857 337 openbare scholen opgegeven, dus 7 meer dan bij het begin van 1858. Deze vermindering is daaraan toe te schrijven, dat bij nader onderzoek is gebleken, dat 7 scholen te Zevenaar, Duiven, Groessen, Rosendaal en Hemmen, vroeger ten onregte als openbare waren opgegeven, dat 4 scholen te Harderwijk, Barneveld en Eibergen, vroeger als openbare vermeld, in gesubsidieerde bijzondere zijn veranderd bij gelegenheid dat in den loop van 1858 in die gemeenten het getal der scholen en de jaarwedden der onderwijzers volgens de nieuwe wet zijn geregeld; en dat daarentegen 4 scholen te Zutphen, Eibergen, Culenborg en Leeuwen, vroeger ten onregte als bijzondere opgegeven, thans onder de openbare zijn geteld. De vermindering met éene, welke het getal der openbare scholen blijkens vorenstaande tabel in den loop van 1858 heeft ondergaan, is veroorzaakt door het opheffen van eene openbare school voor meer uitgebreid onderwijs voor meisjes te Doesburg; terwijl daarentegen op éene school, te Ammerzoden, het onderwijs in enkele vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs is ingevoerd geworden.

In Zuidholland waren voor 1857 259 openbare scholen opgegeven; het is echter gebleken, dat er 8 onder de bijzondere waren opgenomen, die als openbare moesten beschouwd worden, namelijk eene school in elke der gemeenten 's Gravenhage, Monster, Noordwijkerhout en Hellevoetsluis, twee te Woerden en twee te Dordrecht. Daar in geene dezer gemeenten het onderwijs in 1858 overeenkomstig de voorschriften der nieuwe

wet geregeld is, zijn deze scholen nu onder de openbare opgegeven, welker getal dien ten gevolge 267 bedroeg. In den loop van het jaar heeft het geene verandering ondergaan.

Voor Noordholland worden er voor het begin van 1858 291 opgegeven, dat is drie minder dan voor 1857; de reden daarvan is, dat vroeger eene school te Schagen, waaraan drie hoofdonderwijzers werkzaam zijn, ten onregte als drie scholen was opgegeven, en dat bovendien nog een viertal andere scholen ten onregte onder de openbare waren opgenomen. Daarentegen waren toen eene school te Nieuwer-Amstel en twee te Helder ten onregte onder de bijzondere gerekend. In den loop van het jaar 1858 is het cijfer nog met twee vermeerderd ten gevolge van het oprigten van eene nieuwe school in de gemeente Haarlemmermeer aan den Vennepertogt en eene in de gemeente Broek in Waterland; in elke dezer gemeenten is het getal der openbare scholen dien ten gevolge van twee tot drie gebragt.

In Zeeland waren volgens het vorig Verslag in 1857 137 openbare scholen; in vorenstaande tabel worden er voor het begin van 1858 140 opgegeven. Dit verschil is veroorzaakt doordat te Middelburg drie scholen, die vroeger tot de bijzondere der 2de klasse behoorden, krachtens art. 68 der wet met 1 Januarij 1858 als openbare zijn overgenomen; dat te Neuzen eene school, vroeger ten onregte onder de bijzondere opgegeven, thans is gebleken tot de openbare te behooren, terwijl eene openbare school te Zierikzee vroeger ten onregte onder de kleine-kinderscholen was gerekend. Daarentegen zijn voor 1858 niet vermeld de sedert Augustus 1857 gesloten hulpschool te Schakerloo, gemeente Tholen, en de eerste stadsschool te Hulst, welke sedert December 1856 is opengevallen en met de tweede openbare school in die gemeente vereenigd geworden. In den loop van het jaar is het getal der openbare scholen nog met eene verminderd, ten gevolge der opheffing van de door het overlijden van den hoofdonderwijzer vacant geworden burgerschool te Vlissingen, waartoe door het gemeentebestuur, in verband met de ophanden zijnde regeling van het lager onderwijs, was besloten.

De provincie Utrecht telde bij het begin van 1858 89 openbare scholen, terwijl er voor 1857 slechts 81 waren vermeld. Deze vermeerdering moet daaraan worden toegeschreven, dat in de eerste plaats de tusschenschool te Utrecht, twee scholen te Maarssen, benevens eene school in elke der gemeenten Abcoude-Baambrugge, Loenen en Rhenen ten onregte onder de bijzondere waren opgegeven, terwijl met 1 Januarij 1858 vier bijzondere scholen der 2de klasse te Utrecht door de gemeente als openbare overgenomen zijn; daarentegen waren door de voormalige provinciale commissie twee scholen te veel opgegeven. In den loop van het jaar is eene openbare school opgeheven, namelijk eene bijschool te Veenkade, gemeente Vinkeveen en Waverveen, waarvan de hoofdonderwijzer in het begin van 1858 is overleden, en wier vervulling niet noodzakelijk geacht werd in afwachting der regeling van het onderwijs.

In Friesland bestonden blijkens de bovenstaande tabel in 1858 354 openbare scholen; voor 1857 werden er 358, dus vier meer, opgegeven. De oorzaak is dat deze scholen, vroeger onder de openbare geteld, thans zijn bevonden hetzij onder de bijzondere, hetzij onder de herhalingscholen te behooren. In den loop van het jaar heeft het getal der scholen geene verandering ondergaan.

Voor Overijssel worden er 212 opgegeven, dus 2 meer dan in 1857. Eene school te Deventer en eene meisjesschool te Ootmarssum waren vroeger ten onregte onder de bijzondere geteld. Het getal der scholen voor gewoon lager onderwijs is in de maand Januarij 1858 met *één* vermeerderd, ten gevolge van het oprigten eener openbare school te Dedemsvaart, gemeente Ambt Hardenberg; daarentegen is eene openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs te Kampen, welke door het overlijden van den onderwijzer vacant was geworden, bij besluit van den gemeenteraad opgeheven.

In de provincie Groningen waren bij het begin van 1858 214 openbare scholen; bij het vorig Verslag waren er daarentegen slechts 207 opgegeven, hetgeen daaraan moet worden toegeschreven, dat vier scholen te Veendam, benevens eene school in elke der gemeenten Bellingwolde, Winschoten en Onstwedde, verkeerdelijk vroeger onder de bijzondere waren vermeld. In den loop van het jaar is er *ééne* school opgeheven, namelijk de school voor meer uitgebreid onderwijs voor meisjes te Groningen; bij de regeling van het onderwijs in die gemeente was men voornemens op eene andere wijze in de behoefte te voorzien.

Voor de provincie Drenthe worden 139 openbare scholen opgegeven als bestaande bij het begin van het jaar 1858; in het vorig Verslag werd slechts van 135 zoodanige scholen melding gemaakt. Het verschil van vier scholen is daardoor veroorzaakt, dat vroeger ten onregte eene school te Meppen, gemeente Zweelo, alsmede eene meisjesschool te

Meppel onder de bijzondere waren gerekend, terwijl twee bijscholen, welke toen vacant waren, door de voormalige provinciale commissie van onderwijs niet waren medegeteld. In den loop van het jaar zijn in de gemeente Odoorn twee nieuwe scholen geopend, namelijk te Exloermond en te Valtherveen.

In Limburg bedroeg het getal der openbare scholen in 1858 171, dus negen meer dan er voor 1857 waren opgegeven. De scholen te Heugem, gemeente Gronsveld, te Wahlwitter, gemeente Wittem, te Ubagsberg, gemeente Voerendaal, te Einighausen en te Guttecoven, gemeente Limbricht, te Doenraad, gemeente Oirsbeek, te Puth, gemeente Schinnen, te Zwartbroek en te Tungelray, gemeente Weert, alsmede eene meisjesschool te Roermond, zijn vroeger ten onregte onder de bijzondere vermeld, terwijl daarentegen door de provinciale commissie eene school te veel was opgegeven. Onder de openbare scholen in Limburg komen er twee voor, welke alleen door het Rijk worden onderhouden: het zijn de rijks-lagere scholen te Maastricht en te Roermond. In den loop van 1858 heeft het getal der openbare scholen in Limburg geene verandering ondergaan.

Uit het voorgaande blijkt, dat er voor het begin van 1858 38 openbare scholen meer worden opgegeven dan voor 1857. In het geheel waren vroeger 53 scholen ten onregte onder de bijzondere gesteld, die thans om de hierboven vermelde reden onder de openbare zijn opgenomen, tot dat bij de regeling van het onderwijs in de betrokken gemeenten zal bepaald zijn, of zij al dan niet openbare zullen blijven; 7 bijzondere scholen zijn bij den aanvang van 1858 door de gemeenten als openbare overgenomen; ten gevolge van eene vergissing der betrokken provinciale commissien waren er bovendien in Noordbrabant en Drenthe 4 scholen te weinig opgegeven. Daarentegen zijn er vroeger, ten gevolge van min juiste opgaven, in Gelderland, Noordholland, Utrecht, Friesland en Limburg 20 te veel vermeld; 2 openbare scholen moeten als bij het begin van 1858 opgeheven beschouwd worden, terwijl 4, die vroeger als openbare beschouwd werden, bij de regeling van het onderwijs in de betrokken gemeenten bijzondere zijn geworden.

In den loop van het jaar 1858 zijn er vijf openbare scholen opgeheven, namelijk ééne in elke der provincien Gelderland, Zeeland, Utrecht, Overijssel en Groningen; daarentegen zijn er vijf nieuwe opgerigt, waarvan twee in Noordholland, eene in Overijssel en twee in Drenthe. Het geheel getal was dus bij het einde van het jaar, even als bij het begin, 2516.

Wanneer men in het getal der bijzondere scholen, welke in het vorig Verslag werden opgegeven, de veranderingen brengt, voortvloeijende uit de hiervóór vermelde verkeerde benaming aan sommige daarvan gegeven en uit de overname door de gemeenten van 3 bijzondere scholen te Middelburg en 4 te Utrecht, dan moesten er bij het begin van 1858 aanwezig zijn: in Noordbrabant 118, in Gelderland 108, in Zuidholland 217, in Noordholland 213, in Zeeland 18, in Utrecht 68, in Friesland 16, in Overijssel 33, in Groningen 41, in Drenthe 9 en in Limburg 54, in het geheel 895 bijzondere scholen.

Bij het door het nieuwe schooltoezigt ingesteld onderzoek is het echter gebleken, dat er bij het begin van 1858 in het geheel 957 bijzondere scholen, dus 62 meer, bestonden, waarvan 2 in Noordbrabant, 7 in Gelderland, 5 in Zuidholland, 5 in Noordholland, 7 in Zeeland, 13 in Utrecht, 6 in Overijssel, 2 in Groningen, 4 in Drenthe en 11 in Limburg. De meeste daarvan waren vroeger niet opgegeven, enkele zijn aanstonds met het in werking treden der wet geopend. Ook in den loop van het jaar is het getal nog met 77 vermeerderd, zoo als uit de vorenstaande tabel blijkt.

In Noordbrabant zijn in den loop van 1858 4 bijzondere scholen opgeheven, namelijk: 3 te 's Hertogenbosch en 1 te Oosterhout; daarentegen zijn er 13 nieuwe geopend, namelijk: 8 te 's Hertogenbosch, 1 te Heusden, 2 te St. Oedenrode, 1 te Breda en 1 te Waspik, zoodat het getal, dat bij het begin van het jaar 120 bedroeg, met 9 is toegenomen. Onder deze scholen komt ééne gesubsidieerde voor, namelijk eene meisjesschool te Tilburg, aan welker hoofdonderwijzeres door de gemeente voor het jaar 1858 een subsidie van f 100 is verleend.

In Gelderland groeide het getal der bijzondere scholen gedurende het jaar 1858 aan van 115 tot 128. Nieuwe scholen werden er ten getale van 15 opgerigt, namelijk: eene te Barneveld, Harderwijk, Nijkerk, Groenlo, Winterswijk, Wisch, Doesburg, Tiel, Valburg, Ubbergen, 2 te Zevenaar en 3 te Nijmegen; daarentegen werden er twee opgeheven: de eene te Groenlo, de andere te Ammerzoden. Het getal der gesubsidieerde bijzondere bedroeg bij het begin van het jaar 6, waarvan twee voor meer uitgebreid onderwijs te Barneveld, de eene voor jongens, de andere voor meisjes, eene meisjesschool voor meer uitgebreid onderwijs te Harderwijk, eene school te Eibergen en eene te Zevenaar; voorts de Israëlitische school te Zalt-Bommel, waarvan de hoofdonderwijzer zoowel onder de vorige wet als in 1858 eene jaarwedde van de gemeente ontving.

Hoewel de Israëlitische scholen in sommige opzigten volgens de wet van 1806 als openbare scholen kunnen beschouwd worden, wanneer zij voor het maatschappelijk onderwijs een subsidie uit de gemeentekas genieten (het rijkssubsidie, uitsluitend voor het godsdienstig onderwijs gegeven, moet hier buiten beschouwing blijven), zoo heeft men nogtans gemeend ze in den regel als gesubsidieerde bijzondere te moeten aanmerken, daar in geene der gemeenten, waar zoodanige scholen gevestigd zijn, zich het geval heeft voorgedaan, waarop is gedoeld in art. 5 lit. *e* van het Koninklijk besluit van den 10den Mei 1817, dat er namelijk stads-armenscholen of andere dezer plaats vervangende inrigtingen zouden ontbreken, waar de Israëlitische kinderen, die op de godsdienstige armenscholen onderwijs genieten, maatschappelijk onderwijs kunnen ontvangen. Het getal der gesubsidieerde bijzondere scholen in Gelderland is in den loop van het jaar van 6 tot 7 geklommen, ten gevolge van het oprigten der hiervóór reeds gemelde bijzondere school voor meisjes te Doesburg ter vervanging van eene vroeger bestaande openbare, die bij de regeling van het onderwijs in die gemeente is opgeheven.

Voor de provincie Zuidholland worden 222 bijzondere scholen opgegeven bij het begin, 245 bij het einde van 1858. Nieuwe werden er opgerigt: 7 te 's Gravenhage, 10 te Rotterdam, 2 te Leiden, 2 te Boskoop, eene te Bodegraven, te Sliedrecht, te Vianen en te Gorinchem; opgeheven werden eene bijzondere school te Aarlanderveen, benevens eene weeshuisschool te Gouda; eene bijzondere school te Hillegom werd eveneens opgeheven, doch door eene andere vervangen, aan welker hoofdonderwijzer door de gemeente een subsidie is verleend. De vier overige in de tabel vermelde gesubsidieerde bijzondere scholen zijn de Israëlitische scholen te Gouda, Dordrecht en Gorinchem, benevens eene school te Alblasserdam, aan welker hoofdonderwijzer in 1858 een schoollocaal door de gemeente is verstrekt.

In Noordholland bestonden op 1 Januarij 1858 218 bijzondere scholen, waaronder 6, welke te Amsterdam op dien dag het eerst geopend waren. In den loop van het jaar zijn er nog 25 nieuwe opgerigt, namelijk: 19 te Amsterdam, 2 te Hoorn en 1 te Uithoorn, te Alkmaar, te Helder en te Wormerveer; daarentegen zijn er in hetzelfde jaar 6 opgeheven, te weten: 3 te Amsterdam, 1 te Uithoorn, de school van het departement der Maatschappij tot nut van 't algemeen te Haarlem en de Israëlitische school te Zaandam. Dien ten gevolge bedroeg het geheele aantal der bijzondere scholen in Noordholland bij het einde van 1858 237, waarvan 181 te Amsterdam. Onder deze scholen was slechts ééne gesubsidieerde, namelijk de Israëlitische school te Hoorn.

In Zeeland worden voor 1 Januarij 1858 opgegeven 25 bijzondere scholen, waaronder ééne te Middelburg en 2 te Vlissingen, welke met den aanvang van dat jaar geopend waren. In den loop van het jaar is dit getal nog met 3 vermeerderd, namelijk 2 te Middelburg en eene te Neuzen. De 3 gesubsidieerde bijzondere zijn de Israëlitische scholen te Middelburg en te Zierikzee, alsmede eene te Nieuwe Sluis, gemeente Breskens, welke vroeger als openbare had moeten worden aangemerkt, doch bij de regeling van het onderwijs in die gemeente voor zooveel het getal openbare scholen aangaat, het vroeger genoten subsidie van f 25 's jaars heeft behouden.

De provincie Utrecht telde bij het begin van het jaar 1858 81 bijzondere scholen. In den loop van het jaar werden er 2 opgerigt, namelijk eene te Utrecht en eene te Jutphaas; daar er echter tevens 2 werden opgeheven, te weten eene te Mijdrecht en eene te Breukelen-Nijenrode, heeft het geheele getal in den loop van dat jaar geene verandering ondergaan. De 2 als gesubsidieerde opgegevene zijn de Israëlitische scholen te Utrecht en te Amersfoort.

In Friesland bestonden bij den aanvang van 1858 16 bijzondere scholen, waaronder ééne te Leeuwarden, die eerst op dat tijdstip geopend was. In den loop van het jaar groeide het getal aan tot 22, ten gevolge van het oprigten van nieuwe scholen te Leeuwarden, te Heerenveen, te Joure, te Koudum, te Sneek en te Workum. De beide gesubsidieerde waren de Israëlitische scholen te Leeuwarden en te Sneek.

De provincie Overijssel telde bij het begin van 1859 39 bijzondere scholen, waarvan er 3 in den loop van het jaar werden opgeheven, namelijk ééne Roomsch-katholijke weeshuisschool en eene Israëlitische school te Zwolle, benevens eene school te Deventer; daarentegen werden er 4 nieuwe opgerigt, te weten 2 te Deventer, 1 te Zwartsluis en 1 te Oldemarkt, zoodat er bij het einde van het jaar in Overijssel 40 bijzondere scholen waren. Eene daarvan is onder de gesubsidieerde gerekend, namelijk eene meisjesschool te Goor, in welke gemeente het getal der openbare scholen reeds was bepaald, en tevens aan de hoofdonderwijzeres dezer bijzondere school eene toelage van f 100 was verleend.

In de provincie Groningen telde men bij het begin van 1858 43 bijzondere scholen.

In den loop van het jaar is er slechts ééne opgeheven, namelijk te Groningen; daarentegen werden er te Groningen 5 nieuwe opgerigt, benevens 1 te Bedum, te Middelstum, te Appingedam, te Nieuwe Pekela en te Stadskanaal; daardoor klom het geheele getal tot 52. Daaronder waren 3 gesubsidieerde, namelijk de Israëlitische scholen te Groningen, te Winschoten en te Veendam.

De provincie Drenthe telde bij den aanvang van 1858 13 bijzondere scholen; nieuwe zijn er in den loop van het jaar niet opgerigt, doch twee opgeheven, namelijk te Paterswolde en te Peize. De in de tabel vermelde gesubsidieerde school is eene diakonieschool te Meppel, aan welker hoofdonderwijzer uit de gemeentekas eene toelage van f 70 werd verstrekt.

In Limburg worden voor het begin van 1858 65 bijzondere scholen opgegeven. Nieuwe zijn er in den loop van het jaar niet opgerigt, doch vier hebben opgehouden te bestaan, namelijk 2 te Maastricht, 1 te Nieuwstad en 1 te Urmond. Gesubsidieerde bijzondere werden er in deze provincie niet gevonden.

Vat men het voorgaande te zamen, dan blijkt het, dat er bij het begin van 1858 in Nederland 957 bijzondere scholen waren, waarvan 24 een subsidie uit de gemeentekas genoten, en waaronder 10, welke op 1 Januarij 1858 waren opgerigt; dat er in den loop van dat jaar in het geheel nog 104 nieuwe scholen zijn tot stand gekomen, waaronder 2 door de gemeente gesubsidieerde, terwijl er daarentegen 27 zijn opgeheven, zoodat het geheele aantal bijzondere scholen met 77 is vermeerderd en dus aangegroeid tot 1 034. Van de daaronder begrepen 26 gesubsidieerde bijzondere scholen waren 14 Israëlitische scholen, aan welke, behalve het rijkssubsidie voor het godsdienstig onderwijs, nog eene toelage uit de gemeentekas voor het maatschappelijk onderwijs werd verstrekt.

Neemt men het totaal der openbare en bijzondere scholen, dan bevindt men, dat het bij den aanvang van het jaar 3 473 bedroeg, daaronder begrepen 10 met 1 Januarij 1858 opgerigte bijzondere scholen, en dat het in den loop van dat jaar is aangegroeid tot 3 550; het is dus toegenomen met 77, alle bijzondere scholen.

De verhouding tusschen het getal der openbare en bijzondere scholen is blijkens het voorgaande zeer verschillend in de onderscheidene provincien. Zij was het gunstigst voor de openbare scholen in Friesland, waar bij het einde van 1858 onder honderd lagere scholen 94 openbare en 6 bijzondere waren; daarop volgt Drenthe, waar op de honderd scholen 93 openbare en 7 bijzondere werden aangetroffen; in Overijssel waren op elke honderd scholen 84 openbare en 16 bijzondere; in Zeeland 83 openbare en 17 bijzondere, in Groningen 80 openbare en 20 bijzondere, in Limburg 74 openbare en 26 bijzondere, in Gelderland 72 openbare en 28 bijzondere, in Noordbrabant 71 openbare en 29 bijzondere, in Noordholland 55 openbare en 45 bijzondere, in Zuidholland en in Utrecht 52 openbare en 48 bijzondere. Op het platteland werden over het algemeen slechts zeer weinig bijzondere scholen aangetroffen; van daar dan ook, dat in die provincien, welke de meeste groote gemeenten tellen, de verhouding voor de openbare scholen de minst gunstige is. Zoo waren er onder andere te 's Hertogenbosch 7 openbare en 22 bijzondere scholen, te Breda 1 openbare en 14 bijzondere, te Arnhem 9 openbare en 10 bijzondere, te Zutphen 7 openbare en 5 bijzondere, te Nijmegen 5 openbare en 22 bijzondere, te 's Gravenhage 8 openbare en 48 bijzondere, te Delft 3 openbare en 16 bijzondere, te Leiden 2 openbare en 27 bijzondere, te Rotterdam 7 openbare en 68 bijzondere, te Schiedam 6 openbare en 6 bijzondere, te Gouda 4 openbare en 9 bijzondere, te Dordrecht 3 openbare en 16 bijzondere, te Amsterdam 17 openbare en 181 bijzondere, te Haarlem 5 openbare en 18 bijzondere, te Middelburg 6 openbare en 10 bijzondere, te Utrecht 7 openbare en 43 bijzondere, te Leeuwarden 12 openbare en 5 bijzondere, te Zwolle 3 openbare en 13 bijzondere, te Deventer 6 openbare en 5 bijzondere, te Groningen 5 openbare en 33 bijzondere, te Maastricht 2 openbare en 22 bijzondere.

Behalve de vermelde openbare lagere scholen moeten hier nog genoemd worden die, welke als herhalingscholen en Zondagscholen worden opgegeven. Het onderwijs op de herhalingscholen wordt in den regel des avonds gegeven aan personen, die reeds vroeger meer of minder volledig onderwijs hebben ontvangen en boven den gewonen leeftijd zijn van hen, die de lagere school bezoeken. Zondagscholen zijn die genaamd, waar lager onderwijs wordt gegeven aan volwassenen of aan volwassenen en kinderen te zamen, welke vroeger geen of slechts zeer onvolledig onderwijs hebben genoten; in den regel gaat dit onderwijs op de bijzondere Zondagscholen gepaard met godsdienstig onderwijs of met bijbellezen. Volgens de over 1858 ontvangen opgaven bestonden er in Noordbrabant 3 herhalingscholen en 39 Zondagscholen, in Gelderland 7 herhalingscholen en 7 Zondagscholen, in Zuidholland 17 herhalingscholen en 15 Zondagscholen, in Noord-

holland 24 herhalingscholen en 8 Zondagscholen, in Zeeland 4 herhalingscholen en 7 Zondagscholen, in Utrecht 4 herhalingscholen en 5 Zondagscholen, in Friesland 17 herhalingscholen en 5 Zondagscholen, in Overijssel 7 herhalingscholen en 5 Zondagscholen, in Groningen 23 herhalingscholen en 11 Zondagscholen, in Drenthe 4 herhalingscholen en 2 Zondagscholen, in Limburg 2 herhalingscholen en 3 Zondagscholen; dus in 't geheel 112 herhalingscholen en 107 Zondagscholen. Van de eerstgenoemde waren 39 openbare, 16 gesubsidieerde bijzondere en 57 niet-gesubsidieerde bijzondere; van de Zondagscholen 31 openbare, 9 gesubsidieerde bijzondere en 67 niet-gesubsidieerde bijzondere. Hierbij valt echter nog op te merken, dat deze opgaven voor sommige provincien als onvolledig te beschouwen zijn; zoo zijn er onder andere voor Amsterdam volstrekt geene opgegeven, hoewel er in vroegere jaren verscheidene voor de hoofdstad op de tabellen voorkwamen. De Regering hoopt een volgend jaar deze opgaven vollediger te kunnen maken.

Zoo als hiervóór reeds is opgemerkt, hebben zeer weinige gemeenten in den loop van het jaar 1858 het lager onderwijs geheel volgens de voorschriften der nieuwe wet geregeld. Van daar dat de hierboven opgegeven getallen van de openbare en bijzondere scholen niet als normale getallen voor het vervolg mogen worden aangemerkt. Waarschijnlijk toch zullen die nog eenige wijziging ondergaan, wanneer in elke gemeente het getal der openbare scholen wordt vastgesteld, dat er zal moeten zijn, ten einde aan het voorschrift van art. 16 der wet te voldoen. In afwachting van eene mededeeling der geheele regeling komt het echter der Regering niet onbelangrijk voor hier te vermelden, in welke gemeenten reeds eene geheele of gedeeltelijke regeling van het onderwijs heeft plaats gehad, en wat door de inspecteurs in de onderscheidene provincien is medegedeeld omtrent het al of niet voldoende van het getal openbare scholen voor de behoeften van het onderwijs.

In geene gemeente van Noordbrabant is de regeling van het onderwijs in haren geheelen omvang geschied, hoewel Gedeputeerde Staten bij eene circulaire van 18 Maart 1858 aan de gemeentebesturen hunne beschouwingen dienaangaande uitvoerig hebben medegedeeld. Alleen te Princenhage is de regeling in 1858 naar behooren ontworpen. De gemeenten Heesbeen c. a., Baarle-Nassau, Chaam, Engelen en Baardwijk hebben een begin daarmede gemaakt; hetzelfde geldt voor de gemeente Oss, Ravenstein, Stratum, Zundert, Standdaarbuiten, Aalst, Budel, Oud- en Nieuw-Gastel en Rijsbergen, waar het getal der openbare scholen werd bepaald; te Goirle en Dinther en te Valkenswaard werden bovendien de jaarwedden der hoofdonderwijzers onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten vastgesteld. In het algemeen schijnt er, volgens de berigten van den inspecteur, geene behoefte te zijn aan vermeerdering van het getal der openbare scholen. Eene uitzondering daarop maken echter de gemeenten Breda, waar slechts ééne openbare school is, Zundert, waar wegens de uitgebreidheid van het grondgebied meer dan ééne school noodig geacht wordt, alsmede de gemeenten Capelle, waar een aanzienlijk gedeelte der bevolking te ver van de eenige school verwijderd is, en Deurne, waar eene derde school noodzakelijk geacht wordt. In de gemeente Oudheusden en Elshout heeft de gemeenteraad bij gelegenheid van de vacature van eene der beide in die gemeente bestaande scholen besloten, die niet te vervullen en het getal der openbare scholen voortaan op ééne te bepalen, namelijk die te Elshout; dit besluit is door Gedeputeerde Staten van Noordbrabant niet goedgekeurd, maar hebben zij krachtens het 2de lid van art. 17 der wet vermeerdering bevolen. De gemeenteraad is van dat besluit in beroep gekomen bij den Koning, die bij besluit van den 25sten Augustus 1859, n°. 45, de beslissing van Gedeputeerde Staten gehandhaafd heeft.

In twee gemeenten, waar wegens de uitgebreidheid van haar grondgebied bij verspreide bevolking een grooter aantal scholen vereischt werd dan anders noodig zou geweest zijn, is onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, krachtens art. 20 der wet, aan het hoofd van eene school een hoofd- of hulponderwijzer geplaatst, wiens jaarwedde minstens f 200 zoude bedragen; namelijk te St. Oedenrode voor de school te Nijnsel, en te Beugen voor de school te Rijckevoort.

Gemeenschappelijke scholen zijn er in Noordbrabant in den loop van 1858 niet tot stand gekomen; wel bestonden er in de gemeenten Boxtel, Veghel, Berlicum, Geldrop, Terheiden, Fijnaart en Willemstad, maar daar in geene dier gemeenten het onderwijs volgens de nieuwe voorschriften was geregeld, was omtrent het lot en de verdere bestemming dier scholen nog niets beslist.

In de provincie Gelderland is in de gemeente Oldebroek het onderwijs geheel geregeld en in den loop van 1858 in werking gekomen. In verscheidene andere heeft men echter

zich daarmede bezig gehouden. Te Nijmegen was ook reeds alles geregeld, doch door bijzondere omstandigheden is de nieuwe regeling niet voor Januarij 1859 in werking kunnen komen. Bovendien is in de gemeenten Arnhem, Appeltern, Barneveld, Batenburg, Doesburg, Doorwerth, Ede, Eibergen, Ermelo, Haaften, Harderwijk, Hoevelaken, Horssen, Lochem, Nijkerk, Putten, Waardenburg, Winterswijk en Zutphen het getal der openbare scholen bepaald; in Appeltern, Barneveld, Batenburg, Ermelo en Harderwijk zijn bovendien de jaarwedden der onderwijzers vastgesteld. Over het algemeen wordt het getal der openbare scholen, zoo als het vóór de invoering der nieuwe wet bestond, voor voldoende gehouden; alleen maken daarop eene uitzondering de gemeenten Arnhem, Apeldoorn, Ede, Epe, benevens Rozendaal, Zevenaar, Duiven en Hemmen, in welke vier laatstgenoemde geene openbare scholen aanwezig waren. Te Waardenburg bestonden vroeger twee openbare scholen; met goedvinden van Gedeputeerde Staten is bepaald, dat voortaan alleen die te Waardenburg eene openbare zoude zijn, terwijl die te Neerijnen zou veranderd worden in eene bijzondere, ten behoeve van welke een subsidie door de gemeente zou gegeven worden. Ook te Nijmegen zoude het getal der scholen in de buitenwijken met eene verminderd worden, daar in plaats van de beide scholen te Hees en te Neerbosch ééne voldoende geacht werd; daarentegen werd het getal der openbare scholen binnen de muren met ééne voor gewoon lager onderwijs vermeerderd.

Krachtens art. 20 der wet zijn aan het hoofd der school te Altforst, gemeente Appeltern, en van de scholen in de buurtschappen de Glind, Zwartebroek, Stroe en Kootwijk, gemeente Barneveld, hoofd- of hulponderwijzers geplaatst, met eene jaarwedde tusschen f 200 en f 400; Gedeputeerde Staten hebben aan deze maatregelen hunne goedkeuring geschonken. Gemeenschappelijke scholen bestonden er geene andere dan die te Gooy en Veldwijk, welke voor kinderen uit de gemeenten Hengelo en Zelhem bestemd was.

In de provincie Zuidholland is de nieuwe regeling van het onderwijs in den loop van 1858 in werking gekomen in de gemeenten Bergambacht, Hardinxveld en Hillegom. Te Gouda en te Monster is eveneens alles geregeld, doch zijn de daaruit voortvloeijende wijzigingen niet vóór 1859 in werking gekomen. Daarenboven werd het aantal scholen vastgesteld in de gemeenten Oud-Alblas, Alblasserdam, Alkemade, Nieuw-Beijerland, Oud-Beijerland, Bergambacht, Bodegraven, den Bommel, Boskoop, Cappelle op den IJssel, Dubbeldam, Everdingen, 's Gravesande, Hagestein, Hazerswoude, Heinenoord, Hekendorp, Hoog-Blokland, Hoornaar, Kralingen, Krimpen op de Lek, Lange Ruigeweide, Leerbroek, Leerdam, Loosduinen, Maasdam, Maasland, Maassluis, Oud- en Nieuw-Mathenes, Middelharnis, Mijnsheerenland, Naaldwijk, Nieuwkoop, Nieuwland, Noordeloos, Oegstgeest, Overschie, Papekop, Poortugaal, Reeuwijk, Rijswijk, Schiebroek, Schipluiden, Sliedrecht, Sluipwijk, Oude Tonge, Veur, Voorburg, Voorschoten, Waarder, Wateringen, Westmaas, Zevenhuizen en Zwammerdam. In onderscheidene dezer gemeenten heeft men zich ook reeds met de regeling van de jaarwedden der onderwijzers bezig gehouden. Naar het oordeel van den inspecteur zal het getal der openbare scholen in verscheidene gemeenten, vooral in de meest aanzienlijke, vermeerdering behooren te ondergaan. De gemeenten Stein, Vlaardinger-Ambacht, Rietveld, Zegwaard, Noord-Waddinxveen, Broek, Peursum en Tienhoven bezaten tot dusverre geene openbare scholen; de kinderen uit die gemeenten bezochten de scholen in de naburige gemeenten. Door de gemeentebesturen was magtiging gevraagd om zich met naburige gemeenten te verstaan tot gemeenschappelijke schoolregeling. Onder de plaatsen, waar nog openbare scholen zouden moeten worden opgerigt, worden door den inspecteur genoemd de buurt Waalsdorp in de gemeente Wassenaar, de buurt aan den Hoek van Holland, waar de gemeenten Naaldwijk en 's Gravesande te zamen eene school zouden behooren te onderhouden; voorts in de gemeenten Monster en Wateringen eene school voor de buurt aan de Quintsheul, te Aarlanderveen eene school voor het gedeelte langs den Rhijn, te Zevenhuizen eene school voor de buurt aan het Oude Verlaat; eindelijk nog eene openbare school te Barwoutswaarder en eene tweede school te Numansdorp.

In geene gemeente der provincie Zuidholland is in den loop van 1858 krachtens art. 20 der wet een hoofd- of hulponderwijzer met eene jaarwedde lager dan f 400 aan het hoofd eener school geplaatst.

In tien gemeenten der provincie Noordholland heeft eene geheele regeling van het onderwijs plaats gehad, namelijk te Andijk, Barsingerhorn, Callandsoog, Krommenie, Enkhuizen, Haringcarspel, Hensbroek, Winkel, Wognum en Zijpe. Bovendien werd het getal der openbare scholen vastgesteld in de gemeenten Broek in Waterland, Buiksloot, Egmond aan Zee, Haarlemmermeer, Oudorp, Rijp en Vlieland; in enkele van deze zijn

ook de jaarwedden der onderwijzers geregeld. In vele andere was de regeling wel voorbereid, maar nog niet geheel vastgesteld. Het thans bestaande getal der openbare scholen wordt voor de meeste plattelandsgemeenten voldoende geacht; daarentegen is het in de grootere gemeenten, inzonderheid te Amsterdam, veel te gering. Op de armen- en tusschenscholen aldaar is geene voldoende gelegenheid om alle kinderen, welker opneming verlangd wordt, te plaatsen, zoodat velen eerst op zeven- of achtjarigen leeftijd kunnen worden opgenomen. Hetzelfde is het geval te Zaandam, waar volgens de berekening van het schooltoezigt ten gevolge van gebrek aan scholen eenige honderden kinderen van onderwijs verstoken zijn. Voorts verdient hier nog vermeld te worden, dat te Wormerveer eene vóór zeven jaren door een bijzonder persoon opgerigte school, waar kosteloos onderwijs werd gegeven aan kinderen van behoeftigen, door de weduwe van den eigenaar aan de gemeente is geschonken, met schoolgebouw en verder bijbehooren, onder voorwaarde dat zij zoude in stand gehouden worden. De gemeente heeft deze daarna tot eene armenschool ingerigt.

Art. 20 is slechts in ééne gemeente van Noordholland toegepast, namelijk te Broek in Waterland voor de school te Uitdam, aan welker hoofd een hulponderwijzer is geplaatst op eene jaarwedde van f 200 met vrije woning en tuin. Gemeenschappelijke scholen zijn er in den loop van het jaar 1858 niet tot stand gekomen; de besturen der gemeenten Obdam, Berkhout en Spanbroek zijn echter door Gedeputeerde Staten gemagtigd tot regeling van het beheer en het onderhoud der gemeenschappelijke school aan den Spierdijk. Bovendien gebeurde het ook in deze provincie veelvuldig, dat kinderen gebruik maakten van het onderwijs in eene school van eene naburige gemeente, wanneer die gemakkelijker voor hen gelegen was.

In de provincie Zeeland is het onderwijs geheel geregeld in de gemeenten Aagtekerke, Arnemuiden, Colijnsplaat, Ellemeet, Kats, Kortgene, Serooskerke en Wissekerke; de nieuwe regeling zoude echter eerst met 1 Januarij 1859 in haren geheelen omvang in werking treden. Eene gedeeltelijke regeling had plaats in de gemeenten Middelburg, St. Laurens, Noordwelle, Oud-Vossemeer, St. Maartensdijk, Vlissingen, Axel en Oosterland. Ook te Breskens is daarmede een aanvang gemaakt, doch Gedeputeerde Staten hebben krachtens art. 17 der wet het door den gemeenteraad vastgestelde getal openbare scholen onvoldoende geacht. Bij het einde van 1858 was deze zaak echter nog niet afgeloopen. Over het algemeen schijnt het getal der openbare scholen voldoende te zijn. In Middelburg heeft het gemeentebestuur, zoo als reeds hiervóór is vermeld, gebruik gemaakt van de bevoegdheid, verleend bij art. 68, 4de lid, der wet, om drie bijzondere scholen der tweede klasse over te nemen. Ook te Vlissingen werd besloten tot gelijke overname van twee bijzondere scholen, in te gaan met den 1 Januarij 1859.

In geene gemeente van Zeeland zijn in den loop van het jaar 1858 gemeenschappelijke scholen tot stand gekomen; ook is in geene gemeente art. 20 van de wet toegepast geworden.

In de provincie Utrecht is slechts ééne gemeente, waar de regeling van het lager onderwijs reeds in 1858 is in werking gekomen, te weten de gemeente Utrecht. Aldaar werd dien ten gevolge onderwijs gegeven op twee armenscholen, eene tusschenschool en op vier burgerscholen, waarvan twee uitsluitend voor jongens en ééne alleen voor meisjes. De drie laatstgenoemde waren vroeger bijzondere scholen en zijn door het gemeentebestuur, krachtens art. 68, 4de lid, als openbare overgenomen. In de gemeente de Bilt is eveneens de regeling vastgesteld, evenwel om met 1 Januarij 1859 in werking te treden. Bovendien is het getal der openbare scholen vastgesteld te Bunschoten, Linschoten, Loosdrecht, Nigtevecht, Wijk bij Duurstede, IJsselstein en Zeist; ook te Amersfoort heeft men met de regeling een aanvang gemaakt. Over het algemeen zal het getal der openbare scholen slechts weinig vermeerdering behoeven te ondergaan; in verscheidene gemeenten bestaan er echter in het geheel geene, te weten in Breukelen St. Pieters, Laag-Nieuwkoop, Loenersloot, Maarsseveen, Achttienhoven, Maarn, Rijsenburg, Haarzuylens, Hoenkoop, Ouden-Rhijn, Snelrewaard, Veldhuizen en Willeskop. De kinderen uit die gemeenten waren nogtans tot dusverre niet van onderwijs verstoken; te Rijsenburg bestaat eene bijzondere school, en in de overige maakten de kinderen van de scholen in naburige gemeenten gebruik, veelal ten gevolge van overeenkomsten tusschen de betrokken gemeentebesturen. Zoo dient bijv. de school te Kockengen tevens voor kinderen uit Laag-Niekoop; die te Maarssen tevens voor Maarsseveen; die te Tienhoven is gemeen met Breukelen St. Pieters en Maarsseveen; die te Westbroek met Achttienhoven; die van de Meern, gemeente Vleuten, met Ouden-Rhijn en die te Veenendaal gemeen met Ede in Gelderland. In den loop van het jaar is door Gedeputeerde Staten magtiging verleend

tot het gemeenschappelijk regelen van het onderwijs aan Maarssen en Maarsseveen, aan Polsbroek met Vlist en Bonrepas in Zuidholland, aan Maarsseveen, Breukelen St. Pieters en Tienhoven, aan Wilnis met Nieuwkoop en Woerden in Zuidholland, aan Vleuten, Haarzuylens en Ouden-Rhijn, alsmede aan Abcoude-Baambrugge en Vinkeveen. In den loop van 1858 is echter deze aangelegenheid nog in geene dezer gemeenten voor goed geregeld. Niettemin acht de inspecteur het wenschelijk, dat in sommige buurten bijscholen worden opgerigt, aan welker hoofd alsdan volgens art. 20 der wet een hulponderwijzer met eene jaarwedde van f 200 zoude kunnen geplaatst worden. In den loop van 1858 is dat artikel overigens op geene school in de provincie Utrecht toegepast.

In drie gemeenten der provincie Friesland, namelijk te Dokkum, te Idaarderadeel en te Smallingerland, is de regeling van het onderwijs in 1858 tot stand gekomen. Te Sneek heeft eene gedeeltelijke regeling plaats gehad, die echter eerst met 1859 zoude in werking treden. Hoewel ook in andere gemeenten reeds voorbereidende maatregelen daartoe genomen waren, was er echter nog niets vastgesteld. Het is niet waarschijnlijk, dat het getal der openbare scholen, dat in deze provincie naar evenredigheid veel aanzienlijker is dan in de andere, eene vermeerdering van eenig belang zal ondergaan. Gemeenschappelijke scholen worden er niet aangetroffen; ook is tot dusverre art. 20 der wet nog door geen gemeentebestuur in toepassing gebragt.

In Overijssel is de volledige regeling van het onderwijs tot stand gekomen in de gemeenten Bathmen, Blankenham, Goor, Haaksbergen, Hellendoorn, Losser en Rijssen. Eene gedeeltelijke regeling had plaats te Kampen, Kuinre, Steenwijkerwold en Wierden. In twee der genoemde gemeenten is art. 20 toegepast; te Haaksbergen namelijk, alwaar het getal der openbare scholen op vier bepaald is, zijn aan het hoofd der scholen te Boekelo en te Brammelo hulponderwijzers geplaatst met jaarwedden van f 330 en f 270; in de gemeente Hellendoorn is het getal scholen op 6 bepaald; aan het hoofd van éene daarvan, die te Elen en Rhaan, is een hulponderwijzer met eene jaarwedde van f 200 geplaatst. De school te Egede in dezelfde gemeente wenschte het gemeentebestuur op te heffen; Gedeputeerde Staten hebben echter deze zaak aangehouden, tot dat het onderwijs in de naburige gemeente den Ham zou zijn geregeld, wanneer eerst zoude kunnen worden nagegaan, of inderdaad aan die school behoefte bestaat. Gemeenschappelijke scholen zijn er in 1858 niet opgerigt; alleen hebben de gemeenten Goor en Markelo eene door Gedeputeerde Staten goedgekeurde overeenkomst gesloten, waarbij de voorwaarden zijn geregeld, op welke, even als vroeger, kinderen uit Markelo van de openbare school te Goor kunnen gebruik maken.

In de provincie Groningen is in den loop van 1858 nog in geene gemeente het onderwijs geheel volgens de voorschriften der wet geregeld. Alleen in de gemeente Adorp heeft de gemeenteraad het getal der openbare scholen vastgesteld. In de gemeente Groningen is de verordening tot regeling van het getal der scholen in 1858 ontworpen, doch uitvoering is er nog niet aan gegeven. Het heeft nogtans niet ontbroken aan de noodige aansporing van het provinciaal bestuur, dat in eene circulaire zijne zienswijze aangaande die regeling heeft medegedeeld, na daaromtrent met den inspecteur in overleg te zijn getreden. Op het platteland schijnt het getal der openbare scholen over het algemeen voldoende; in de grootere gemeenten, vooral te Groningen, zal eene vermeerdering noodig zijn, welke men onderstelt dat blijkens de aanhangige plannen tot stand zal komen. Tot dusverre is art. 20 nog niet toegepast. Gemeenschappelijke scholen bestonden er reeds verscheidene; de gemeenten Marum en Grootegast hebben zich vereenigd tot het onderhouden der school te Noordwijk; Leek en Marum, voor zooverre de scholen te Zevenhuizen, Nuis en Niebert betreft; Beerta en Nieuwe Schans aangaande de school te Oudezyl; eindelijk de gemeenten Leek, Zuidhorn, Oldekerk, Aduard, Hoogkerk en Marum voor de scholen te Enumatil en Oostwold. Voor de school te Wilp, gemeente Opsterland, provincie Friesland, zoude eene gemeenschappelijke regeling plaats hebben tusschen die gemeente en de gemeente Marum.

In de provincie Drenthe is Zuidlaren de eenige gemeente waar het onderwijs volgens de nieuwe voorschriften geheel is geregeld geworden. Het getal der openbare scholen werd bovendien vastgesteld in de gemeenten Emmen, Peize, Odoorn, Oosterhesselen, Borger, Anlo, Eelde, Vledder, de Wijk, Dwingelo, Meppel en Diever. Aan het hoofd der scholen te Vastenow en te Zuidbarge, gemeente Emmen, te Zuidlaarderveen, gemeente Zuidlaren, en te Drouwen, gemeente Borger, zijn met goedkeuring van Gedeputeerde Staten krachtens art. 20 der wet hoofd- of hulponderwijzers geplaatst op jaarwedden van ten minste f 200. Ook is in deze provincie het 3de lid van art. 51 toegepast, als zijnde bij Koninklijk besluit van den 21sten October 1858, n°. 89, vergunning verleend om aan het hoofd der school te Gasteren, gemeente Anlo, eenen hulponderwijzer te

plaatsen met eene jaarwedde van f 175. Gemeenschappelijke regeling van scholen heeft er in 1858 in Drenthe niet plaats gehad; voor sommige gemeenten zal zij echter in het vervolg noodig zijn.

In acht gemeenten van Limburg heeft in den loop van 1858 de regeling van het onderwijs in zijnen geheelen omvang plaats gehad; te weten te Arcen, Heel, Horst, Maasbree, Nieuwstad, Sevenum, Ubach over Worms en Vaals; bovendien werd nog het getal der openbare scholen vastgesteld te Herten, Sittard en Venray. In laatstgenoemde gemeente is met goedkeuring van Gedeputeerde Staten art. 20 der wet toegepast op de scholen in de dorpen Merselo, Leunen, Castenray, Oirlo en Oostrum; de jaarwedde van de aan het hoofd dezer scholen geplaatste hulponderwijzers is bepaald op f 200 en $^1/_6$ van de schoolgelden. Gemeenschappelijke regeling van scholen heeft er in 1858 niet plaats gehad, hoewel het waarschijnlijk is, dat zich in sommige gemeenten de behoefte daartoe zal doen gevoelen.

Vat men het voorgaande te zamen, dan blijkt het, dat nog slechts in zeer weinige gemeenten de geheele regeling van het lager onderwijs volgens de voorschriften der wet is tot stand gekomen; dat men in ongeveer 150 gemeenten tot eene gedeeltelijke regeling is overgegaan, en het getal en de soort der openbare scholen bepaald heeft; dat men ook in verscheidene gemeenten zich met de voorbereidende werkzaamheden heeft bezig gehouden, doch dat men in zeer vele, waarschijnlijk wel in de grootste helft der gemeenten, de regeling dezer gewigtige aangelegenheid heeft uitgesteld. De voorname reden, die daartoe leidde, was de overtuiging dat de nieuwe regeling eene niet onaanzienlijke vermeerdering van uitgaven voor de gemeenten zoude ten gevolge hebben, welke men zoolang mogelijk wenschte uit te stellen; het is dan ook om die reden, dat in enkele gemeenten wel in den loop van 1858 eene regeling is opgemaakt en aan de goedkeuring van Gedeputeerde Staten aangeboden, doch dat tevens daarbij is bepaald, dat zij niet vóór 1 Januarij 1861, het uiterste tijdstip door de wet toegestaan, zoude in werking treden. Aan de noodige voorlichting en aansporing van de provinciale besturen heeft het niet ontbroken; onderscheidene hebben reeds in 1858 door circulaires bij de gemeentebesturen op eene spoedige regeling aangedrongen en hen tevens opmerkzaam gemaakt op alles, wat daarbij behoorde in acht genomen te worden.

§ 2. ONDERWIJZEND PERSONEEL.

Het getal der hoofd- en hulponderwijzers, hoofd- en hulponderwijzeressen en kweekelingen, die bij het begin en bij het einde van het jaar 1858 werkzaam waren bij de openbare, gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde bijzondere scholen in de onderscheidene provincien, is vermeld in de twee volgende tabellen.

PROVINCIEN.	Openbare scholen.		Gesubsidieerde bijzondere scholen.		Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen.		TOTAAL.		Openbare scholen.		Gesubsidieerde bijzondere scholen.		Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen.	
	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.
	Hoofdonderwijzers.								**Hulponderwijzers.**					
Noordbrabant . . .	302	298	»	»	53	56	355	354	137	132	»	»	54	50
Gelderland	317	309	4	4	73	78	394	391	160	150	2	2	68	67
Zuidholland	259	259	4	5	161	173	424	437	275	262	1	2	271	273
Noordholland. . . .	284	286	1	1	152	161	437	448	215	215	1	1	260	257
Zeeland.	134	132	3	3	17	18	154	153	78	71	»	»	11	13
Utrecht.	86	83	2	2	56	57	144	142	66	62	2	2	62	64
Friesland	344	343	2	2	11	16	357	361	157	152	2	3	4	3
Overijssel	205	205	»	»	36	36	241	241	113	100	»	»	19	16
Groningen.	212	212	3	3	36	41	251	256	114	109	2	2	30	34
Drenthe	131	130	1	1	12	10	144	141	39	37	»	»	8	8
Limburg	170	169	»	»	33	31	203	200	68	68	»	»	18	23
TOTAAL. . .	2 444	2 426	20	21	640	677	3 104	3 124	1 422	1 358	10	12	805	808
	Hoofdonderwijzeressen.								**Hulponderwijzeressen.**					
Noordbrabant . . .	4	4	1	1	65	72	70	77	4	5	»	»	196	205
Gelderland	13	12	2	2	36	43	51	57	20	16	1	4	35	43
Zuidholland	8	8	»	»	56	66	64	74	9	9	»	»	89	86
Noordholland. . . .	9	9	»	»	73	74	82	83	6	6	»	»	132	123
Zeeland	6	5	»	»	3	5	9	10	5	5	»	»	3	4
Utrecht.	3	3	»	»	20	19	23	22	6	6	»	»	25	25
Friesland	6	6	»	»	3	4	9	10	9	9	»	»	»	1
Overijssel	7	7	1	1	8	9	16	17	9	9	»	»	8	10
Groningen.	1	1	»	»	5	7	6	8	1	1	»	»	9	9
Drenthe	2	2	»	»	»	»	2	2	4	4	»	»	»	»
Limburg	2	2	»	»	32	30	34	32	4	4	»	»	41	43
TOTAAL. . .	61	59	4	4	301	329	366	392	77	74	1	4	538	549

TOTAAL.		Openbare scholen.		Gesubsidieerde bijzondere scholen.		Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen.		TOTAAL.		Openbare scholen.		Gesubsidieerde bijzondere scholen.		Niet-gesubsidieerde bijzondere scholen.		TOTAAL.	
1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.	1 Jan.	31 Dec.
		Kweekelingen. (Mannelijke)								**Totaal.**							
191	182	80	79	»	»	36	32	116	111	519	509	»	»	143	138	662	647
230	219	128	122	»	»	46	36	174	158	605	581	6	6	187	181	798	768
547	537	188	205	1	1	205	207	394	413	722	726	6	8	637	653	1365	1 387
476	473	118	109	1	1	137	137	256	247	617	610	3	3	549	555	1169	1 168
89	84	78	73	»	»	11	13	89	86	290	276	3	3	39	44	332	323
130	128	39	32	4	4	54	53	97	89	191	177	8	8	172	174	371	359
163	158	82	82	»	»	5	7	87	89	583	577	4	5	20	26	607	608
132	116	94	93	»	»	26	24	120	117	412	398	»	»	81	76	493	474
146	145	71	70	»	»	12	15	83	85	397	391	5	5	78	90	480	486
47	45	18	19	1	1	15	15	34	35	188	186	2	2	35	33	225	221
86	91	48	57	»	»	13	8	61	65	286	294	»	»	64	62	350	356
2 237	2 178	944	941	7	7	560	547	1 511	1 495	4 810	4 725	37	40	2 005	2 032	6 852	6 797
		Kweekelingen. (Vrouwelijke)								**Totaal.**							
200	210	»	»	»	»	15	14	15	14	8	9	1	1	276	291	285	301
56	63	3	4	»	»	21	14	24	18	36	32	3	6	92	100	131	138
98	95	4	5	»	»	53	56	57	61	21	22	»	»	198	208	219	230
138	129	3	6	»	»	40	47	43	53	18	21	»	»	245	244	263	265
8	9	4	3	»	»	1	1	5	4	15	13	»	»	7	10	22	23
31	31	4	4	»	»	7	8	11	12	13	13	»	»	52	52	65	65
9	10	4	5	»	»	»	»	4	5	19	20	»	»	3	5	22	25
17	19	6	4	»	»	1	1	7	5	22	20	1	1	17	20	40	41
10	10	»	1	»	»	3	3	3	4	2	3	»	»	17	19	19	22
4	4	»	»	»	»	»	»	»	»	6	6	»	»	»	»	6	6
45	47	1	1	»	»	17	18	18	19	7	7	»	»	90	91	97	98
616	627	29	33	»	»	158	162	187	195	167	166	5	8	997	1 040	1 169	1 214

Vergelijkt men deze opgaven met die, welke voorkomen in het vorig regeringsverslag, dan merkt men een vrij aanzienlijk verschil op tusschen de toenmalige cijfers en die welke thans voor den 1sten Januarij 1858 worden opgegeven. Voor 1857 zijn namelijk vermeld voor de openbare scholen 2 409 hoofdonderwijzers, 1 587 hulponderwijzers en 642 kweekelingen, te zamen 4 638 mannelijke onderwijzers aan de openbare scholen. Aan de bijzondere scholen waren toen werkzaam 689 hoofdonderwijzers, 832 hulponderwijzers en 321 kweekelingen, te zamen 1 842 mannelijke onderwijzers. Het geheele mannelijke onderwijzend personeel telde dus in 1857 6 480 personen, te weten 3 098 hoofdonderwijzers, 2 419 hulponderwijzers en 963 kweekelingen. Het vrouwelijke onderwijzend personeel aan de openbare scholen bestond toen uit 55 onderwijzeressen en 79 secondanten, te zamen 134; dat aan de bijzondere scholen uit 297 onderwijzeressen en 480 secondanten, te zamen 777; in het geheel bedroeg het dus 352 onderwijzeressen en 559 secondanten, te zamen 911. Het geheele personeel der lagere scholen bedroeg dus in 1857 volgens de over dat jaar verstrekte opgaven 3 450 hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen, 2 978 hulponderwijzers en hulponderwijzeressen, en 963 mannelijke kweekelingen, te zamen 7 391 personen.

Het getal der hoofdonderwijzers, dat voor 1 Januarij 1858 in de vorenstaande tabel wordt opgegeven, bedraagt 3 104, dus slechts 6 meer dan voor 1857 is opgegeven. Aan de openbare scholen bedraagt het echter 2 444, dus 35 meer; aan de bijzondere scholen 660, dus 29 minder. Dit moet daaraan worden toegeschreven, dat in de eerste plaats de opgaven thans als vollediger te beschouwen zijn; dat voorts, zoo als hiervóór reeds is opgemerkt, verscheidene scholen, vroeger als bijzondere aangemerkt, thans onder de openbare gerangschikt zijn; en eindelijk dat bij het begin van het jaar eenige nieuwe bijzondere scholen zijn opgerigt geworden. Het getal der hoofdonderwijzeressen op 1 Januarij 1858 bedroeg 366, namelijk 61 op de openbare en 305 op de bijzondere scholen; dit maakt, in vergelijking met de opgaven over 1857, 6 meer voor de openbare en 8 meer voor de bijzondere, dus in 't geheel een hooger bedrag van 14 onderwijzeressen. Het personeel der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen telde dus op 1 Januarij 1858 2 505 op de openbare en 965 op de bijzondere scholen, te zamen 3 470. Hiervóór is opgegeven, dat het getal der openbare scholen op dat tijdstip 2 516, dat der bijzondere 957 bedroeg. Het verschil tusschen het getal scholen en het getal hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen laat zich, voor zooverre de openbare scholen betreft, verklaren door het bestaan van vacaturen ten gevolge van overlijden of verplaatsing van onderwijzers, en voor zooverre de bijzondere scholen aangaat, door de omstandigheid, dat er verscheidene bijzondere scholen zijn opgegeven, aan welker hoofd zich twee onderwijzers of onderwijzeressen bevinden.

Grooter nog is het verschil tusschen het hulppersoneel bij de openbare en bijzondere scholen, wanneer men de opgaven over 1857 en die voor den 1sten Januarij 1858 vergelijkt. Op laatstgemeld tijdstip telden de openbare scholen 1 422 hulponderwijzers en 944 mannelijke kweekelingen, te zamen 2 366, benevens 77 hulponderwijzeressen en 29 vrouwelijke kweekelingen, te zamen 106, zoodat het geheele hulppersoneel aan de openbare scholen uit 2 472 personen bestond. Uit de getallen voor 1857 opgegeven blijkt, dat thans vermeld worden 165 hulponderwijzers minder, doch 302 kweekelingen meer, dus in 't geheel 137 personen meer. De vermindering van het getal hulponderwijzers moet daaraan worden toegeschreven, dat vroeger als zoodanig ook werden opgegeven de bezitters van den 4den rang, doch dat dezen thans onder de kweekelingen zijn begrepen, voor zooverre zij beneden de 18 jaren oud waren. Ook de vermeerdering van het vrouwelijk personeel moet waarschijnlijk daaraan worden toegeschreven, dat vroeger de kweekelingen niet op de tabellen vermeld werden.

De bijzondere scholen telden op 1 Januarij 1858 815 hulponderwijzers en 567 kweekelingen, te zamen 1 382 personen, benevens 539 hulponderwijzeressen en 158 kweekelingen, te zamen 697 personen; het geheele hulppersoneel op de bijzondere scholen bestond dus uit 2 079 personen. Vergelijkt men deze getallen met de opgaven over 1857, dan vindt men eene vermindering met 17 hulponderwijzers en eene vermeerdering met 235 kweekelingen, dus in 't geheel eene vermeerdering met 218 personen, welke gedeeltelijk moet worden toegeschreven aan dezelfde redenen, welke voor de vermeerdering bij de openbare scholen zijn opgegeven, gedeeltelijk aan het oprigten van een vrij aanzienlijk getal bijzondere scholen. Ook de opgaven voor het vrouwelijk personeel overtreffen die van het jaar 1857 met 59 hulponderwijzeressen, terwijl bovendien 158 vrouwelijke kweekelingen worden vermeld. De openbare en bijzondere scholen telden dus te zamen bij het begin van 1858 een getal van 2 237 hulponderwijzers en 616 hulponderwijzeressen, te zamen 2 853, benevens 1 511 mannelijke en 187 vrouwelijke kweekelingen, te zamen

1 698; het algemeen totaal van het hulppersoneel op alle lagere scholen bedroeg dus 4 551 personen. Daar het getal der hoofdonderwijzers en der hoofdonderwijzeressen op hetzelfde tijdstip, zoo als zoo even is opgegeven, 3 470 bedroeg, zoo was het totale cijfer van het onderwijzend personeel 8 021, waarvan 3 470 hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen, 2 853 hulponderwijzers en hulponderwijzeressen en 1 698 kweekelingen; van dezen waren 6 852 van het mannelijk en 1 169 van het vrouwelijk geslacht.

De hiervóór vermelde getallen hebben in den loop van het jaar 1858 nog verschillende veranderingen ondergaan. Het getal der hoofdonderwijzers bedroeg bij de openbare scholen bij het einde van 1858 2 426, dus 18 minder dan bij het begin; dat der hoofdonderwijzeressen bij dezelfde soort van scholen was met 2 afgenomen, zoodat het slechts 59 bedroeg: het getal van beide te zamen bedroeg bij het einde van het jaar 2 485, dus 20 minder dan bij het begin; dit verschil moet enkel worden toegeschreven aan het bestaan van vacaturen, daar het totaal getal der openbare scholen bij het einde van 1858 hetzelfde was als bij het begin. Daarentegen telden de bijzondere scholen bij het einde van het jaar 698 hoofdonderwijzers en 333 hoofdonderwijzeressen, te zamen 1 031, dat is 38 hoofdonderwijzers en 28 hoofdonderwijzeressen meer dan bij het begin, welk verschil aan de nieuw opgerigte bijzondere scholen moet worden toegeschreven. Het geheele personeel der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen bedroeg dus bij het einde van het jaar 3 516, alzoo 46 meer dan bij het begin; het bestond uit 3 124 hoofdonderwijzers, of 20 meer dan bij het begin, en 392 hoofdonderwijzeressen of 26 meer dan op 1 Januarij 1858.

Het getal der hulponderwijzers bij de openbare scholen is in den loop van het jaar verminderd met 64 en dus gedaald tot 1 358; dat der hulponderwijzeressen daalde tot 74 en verminderde dus met 3; de totale vermindering bedroeg dus 67, waardoor het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen aan de openbare scholen bij het einde van het jaar slechts 1 432 bedroeg. Bij de bijzondere scholen waren bij het einde van het jaar 820 hulponderwijzers en 553 hulponderwijzeressen, te zamen 1 373, dus 5 hulponderwijzers en 14 hulponderwijzeressen meer dan bij het begin. Het geheele personeel der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen aan alle lagere scholen bedroeg derhalve bij het einde van het jaar 2 805, of 48 minder dan bij het begin; het bestond uit 2 178 hulponderwijzers, of 59 minder dan bij het begin, en 627 hulponderwijzeressen, of 11 meer dan op 1 Januarij 1858.

Het getal der mannelijke kweekelingen op de openbare scholen verminderde in den loop van het jaar met 3 en bedroeg dien ten gevolge bij het einde 941; dat der vrouwelijke vermeerderde met 4, waardoor het tot 33 klom; het totaal was dus 974. De bijzondere scholen telden bij het einde van het jaar 554 mannelijke en 162 vrouwelijke kweekelingen, dus 13 mannelijke minder en 4 vrouwelijke meer; het geheele getal bedroeg dus 716 of 9 minder dan bij het begin. Het geheele getal der kweekelingen aan alle lagere scholen bedroeg bij het einde van het jaar 1 690 of 8 minder dan bij het begin; het bestond uit 1 495 mannelijke en 195 vrouwelijke kweekelingen en telde dus 16 mannelijke minder en 8 vrouwelijke meer dan op 1 Januarij 1858.

Bij het einde van het jaar 1858 bestond alzoo het onderwijzend personeel der lagere scholen uit 8 011 personen, waarvan 4 891 op de openbare en 3 120 op de bijzondere scholen werkzaam waren. De totale vermindering, die dit getal in den loop van het jaar ondergaan had, bedroeg 10; op de openbare scholen was het verminderd met 86, doch daarentegen op de bijzondere toegenomen met 76. Het mannelijk personeel bestond uit 6 797 personen, of 55 minder dan bij het begin van het jaar; het vrouwelijk personeel telde 1 214 personen, of 45 meer dan op 1 Januarij 1858.

Eene vergelijking van het getal der onderwijzers in de verschillende provincien met het getal der scholen kan alleen dan belangrijk zijn, wanneer tevens het getal der leerlingen wordt opgegeven, die van het onderwijs gebruik maken. Daarom zal dit punt behandeld worden in de volgende afdeeling van dit Verslag, waarin sprake zal zijn van het getal der kinderen, die op de openbare en bijzondere scholen het onderwijs bijwonen. Ook over het bedrag der jaarwedden, voor zooverre die in enkele gemeenten geregeld zijn, zal later worden gehandeld, wanneer van de inkomsten der onderwijzers sprake zal zijn. Omtrent de bekwaamheid en hetgeen verder op het onderwijzend personeel betrekking heeft wordt in de verslagen der inspecteurs nog het volgende medegedeeld.

Noordbrabant. Ten aanzien der onderwijzers in deze provincie wordt over het algemeen een loffelijk getuigenis afgelegd, wat ijver en gedrag aangaat, terwijl velen zich door hunne bekwaamheid gunstig onderscheiden, hetgeen te meer op prijs gesteld mag

worden, daar velen hunner slechts eene karige belooning genieten. Dit heeft dan ook bij niet weinigen ten gevolge, dat zij zich niet uitsluitend aan het onderwijs wijden, hetgeen op den toestand van het onderwijs aan sommige scholen een min gunstigen invloed uitoefent. Sommige onderwijzers hebben zich met goed gevolg toegelegd op het geven van meer verstandelijk onderwijs; enkelen echter zijn niet genoegzaam op de hoogte om in te zien, wat aan hen en hun onderwijs ontbreekt. De hooge jaren van eenigen maken hen ongeschikt om langer met goed gevolg aan het hoofd eener school te staan. Nogtans mag men rekenen, dat op de helft der openbare scholen hoofdonderwijzers aanwezig zijn, volkomen voor hunne taak berekend; op een veertigtal scholen treft men onderwijzers aan, die, hetzij door gevorderden leeftijd, hetzij uit anderen hoofde, hun ambt niet behoorlijk kunnen waarnemen en weinig dienst bewijzen; het is te voorzien, dat bij de regeling van het onderwijs de meesten van dezen door anderen zullen vervangen worden; bij de overigen, ruim een hondertal, laat niet de ijver, maar in sommige opzigten de bekwaamheid te wenschen over. Wat de hoofdonderwijzers op de bijzondere scholen aangaat, van hen kunnen een dertigtal gerekend worden de noodige bekwaamheid te bezitten; een zevental zijn echter voor hunne betrekking ten eenen male ongeschikt; bij de overigen, ten getale van 20, kan de bekwaamheid niet meer dan matig genoemd worden. Voor zooverre de hoofdonderwijzeressen betreft, mogen de vier, welke aan het hoofd van openbare scholen staan, en verscheidene van haar, die bijzondere scholen houden, met den meesten lof vermeld worden. Het is er echter verre van af, dat allen op deze gunstige verklaring aanspraak kunnen maken. Bij velen valt meer te roemen over den ijver, dan over de bekwaamheid.

De berigten omtrent de hulponderwijzers in de provincie Noordbrabant zijn niet zeer gunstig. Bij vergelijking met vorige jaren is eer op achteruitgang dan op vooruitgang te wijzen. Er heeft te veel afwisseling plaats bij het personeel, vooral in de openbare scholen, hetgeen op het onderwijs nadeelig werkt. Grootendeels moet dit worden toegeschreven aan de schaarschte van jongelieden, die zich aan het onderwijzersvak toewijden; de min gunstige omstandigheden, waarin het grootste gedeelte der hulponderwijzers zich in den laatsten tijd bevond, hebben aanleiding gegeven, dat de weinigen, die beschikbaar zijn, bij elke gelegenheid hun lot trachten te verbeteren, en dat het dus bij elke nieuwe keuze moeijelijker wordt den geschikten man te vinden. De werking der nieuwe wet heeft nog te kort geduurd, om hierop eenen merkbaren invloed te kunnen uitoefenen; de voorschriften der wet, die op de hulponderwijzers betrekking hebben, zijn nog bijna nergens in werking gekomen. Regeling van hunne jaarwedden heeft nog slechts in zeer weinige gemeenten plaats gehad; aan het voorschrift van art. 18, waarbij bepaald is uit hoeveel personen het hulppersoneel op de openbare scholen moet bestaan, is nog bijna nergens voldaan, zoodat er nog vele scholen zijn, waar het onderwijs van meer dan 70 leerlingen alleen aan den hoofdonderwijzer is opgedragen. De kosten van het houden van een hulponderwijzer kwamen onder de vorige wet in Noordbrabant doorgaans ten laste van den hoofdonderwijzer, waardoor de belangen van het onderwijs in den regel zeer benadeeld werden; het getal der hulponderwijzers was dan ook in 1858 nog lang niet wat het zal moeten wezen, wanneer de bepaling van art. 18 overal zal moeten worden toegepast. Op 309 openbare scholen toch waren bij het einde van 1858 slechts 132 hulponderwijzers en 5 hulponderwijzeressen aanwezig, dus te zamen 137. Het is echter niet te ontveinzen, dat het in het begin onmogelijk zal zijn, gemeld voorschrift overal in toepassing te brengen, daar het getal der beschikbare onderwijzers waarschijnlijk niet voldoende zal zijn om aan de openbare scholen het aldaar gevorderd getal van hulponderwijzers te kunnen plaatsen.

Bij de bijzondere scholen is de verhouding tusschen het getal der scholen en het getal der hulponderwijzers gunstiger. Op 129 scholen telde men 50 hulponderwijzers en 205 hulponderwijzeressen, te zamen 255. Gemiddeld telde dus elke bijzondere school 2 hulponderwijzers of hulponderwijzerressen, terwijl van de openbare zelfs nog niet éene van de twee scholen van een hulponderwijzer voorzien was.

In den loop van het jaar 1858 is in de provincie Noordbrabant geen onderwijs gegeven door onbevoegden noch buiten de grenzen der bevoegdheid, zoodat de bepalingen van artt. 8 en 9 der wet niet zijn toegepast.

Het onderzoek, naar aanleiding van art. 68 in het werk gesteld, of alle onderwijzers, die op 1 Januarij 1858 in betrekking waren, wettig die betrekkingen vervulden, heeft voor nagenoeg allen tot eene gunstige uitkomst geleid. Alleen bleek dit niet het geval te zijn met de onderwijzers der beide weeshuizen te 's Hertogenbosch, den onderwijzer van de stads-armenschool te Breda en dien in het Roomsch-katholijk burgerweeshuis

aldaar. De hoofdonderwijzer van de armenschool te Breda, slechts bezitter van den derden rang, heeft bij het eerste examen den rang van hoofdonderwijzer verkregen en is toen op wettige wijze krachtens de voorschriften van art. 22 door den gemeenteraad als hoofdonderwijzer dier school benoemd, waaraan hij sedert dertig jaren met ijver was werkzaam geweest. Voor de bijzondere scholen aan de weeshuizen te Breda en te 's Hertogenbosch zijn eveneens maatregelen genomen, die echter aan het einde van 1858 nog niet tot eene stellige uitkomst geleid hadden. Voorts bevond zich aan eene openbare school voor meisjes te Bergen op Zoom eene hulponderwijzeres, die slechts in het bezit was van eene acte van algemeene toelating als schoolhouderes, afgegeven door de voormalige provinciale commissie van onderwijs in Utrecht. In het najaar van 1858 heeft zij met goed gevolg het examen ter verkrijging eener acte als hulponderwijzeres afgelegd, waardoor de ten haren opzigte bestaande onwettigheid is vervallen. Eenige kweekelingen zijn in den loop van het jaar ontslagen, omdat zij den ouderdom van 18 jaren bereikt hadden en niet vielen in de termen van het derde en vierde lid van art. 5. Aan twee kweekelingen is door den inspecteur krachtens de hem bij dit artikel gegeven bevoegdheid magtiging verleend om tot aan het eerstvolgend examen als zoodanig werkzaam te blijven.

Gelderland. Van de bekwaamheid en geschiktheid van verreweg de meeste hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen, zoowel aan openbare als aan bijzondere scholen in deze provincie, is met lof melding gemaakt; ook hun ijver wordt geprezen. Dit neemt echter niet weg, dat er gevonden worden, wier bekwaamheid niet boven het peil van middelmatigheid staat, die in de afgelegen buurten, welke zij bewonen, geene gelegenheid noch prikkel vinden om zich verder te bekwamen, of die op hunnen gevorderden leeftijd geen lust meer gevoelen om zich op nieuwe vakken toe te leggen. Even als in Noordbrabant zullen er van deze laatsten verscheiden bij de regeling van het onderwijs ontslagen worden.

Van de hulponderwijzers, hulponderwijzeressen en kweekelingen van beiderlei kunne mag getuigd worden, dat zij nagenoeg zonder uitzondering zich allen op hun vak toeleggen en dat zeer velen beloven eenmaal kundige en geschikte onderwijzers te zullen worden. Men heeft opgemerkt, dat de bepaling der wet, waarbij ieder kweekeling, die den leeftijd van 18 jaren heeft bereikt, verpligt is zich aan een examen te onderwerpen, wil hij op eene school werkzaam blijven, zeer heilzaam werkt. Aangaande het gedrag van het onderwijzend personeel worden, op geringe uitzonderingen na, zeer gunstige getuigenissen afgelegd.

Gebrek aan hulponderwijzers en kweekelingen doet zich in Gelderland ook in hooge mate gevoelen, vooral in de kleinere gemeenten op het platteland. De voorschriften van art. 18 zijn dan ook nog bijna nergens in toepassing kunnen gebragt worden. De pogingen in sommige gemeenten in het werk gesteld, om hulponderwijzers te krijgen tegen het bij de wet bepaalde minimum van jaarwedde, zijn vruchteloos gebleven.

De bepalingen van artt. 8 en 9 zijn in deze provincie toegepast geworden in de volgende gevallen. Te Oosterbeek, gemeente Renkum, werd onderwijs gegeven door iemand, die daartoe niet bevoegd was; nadat door den schoolopziener in het 1ste district procesverbaal was opgemaakt, is de beklaagde door het kantongeregt veroordeeld tot eene geldboete van f 25 of bij wanbetaling tot eene gevangenisstraf van drie dagen. Een ander, in dezelfde gemeente, aangeklaagd van buiten zijne bevoegdheid onderwijs gegeven te hebben, is bij gebrek aan voldoend bewijs vrijgesproken. Te Ermelo heeft de plaatselijke schoolcommissie proces-verbaal opgemaakt tegen A. Mooy, bezitter van den 3den rang, die eene bijzondere school in die gemeente geopend had, en, in weerwil van herhaalde waarschuwingen, met het geven van onderwijs was voortgegaan. Hij is daarop veroordeeld tot eene geldboete van f 40, en is de gevangenisstraf bij wanbetaling bepaald op vijf dagen. Eindelijk heeft de plaatselijke schoolcommissie te Doesburg proces-verbaal opgemaakt tegen G. Vijzelaar aldaar, die haar gebleken was schoolonderwijs te geven zonder daartoe bevoegd te zijn, hetgeen eene veroordeeling tot eene geldboete van f 25 of bij wanbetaling tot eene gevangenisstraf van vier dagen ten gevolge heeft gehad.

Nagenoeg alle hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen, die den 1sten Januarij 1858 op scholen in de provincie Gelderland werkzaam waren, zijn gebleken wettig die betrekking te vervullen. De eenige uitzonderingen betreffen eenen onderwijzer te Scherpenzeel en den waarnemenden onderwijzer te Heelsum, gemeente Doorwerth; op beide plaatsen is echter aan den onwettigen stand van zaken een einde gemaakt. Van de hulponderwijzers en hulponderwijzeressen waren er enkelen, die òf niet het vereischte examen hadden afgelegd, òf, voor zooverre de hulponderwijzeressen aangaat, het examen

in eene andere provincie hadden afgelegd en dus onbevoegd waren om in Gelderland onderwijs te geven. Zij hebben allen het vereischte examen bij de eerste gelegenheid gedaan, of bij gebreke daarvan hunne betrekking neêrgelegd. Aan 23 kweekelingen, die òf het examen ter verkrijging eener acte als hulponderwijzer of als hulponderwijzeres met ongunstig gevolg hebben afgelegd, òf door bijzondere omstandigheden verhinderd zijn geweest dat examen af te leggen, is door den inspecteur krachtens het vierde lid van art. 5 der wet vergund tot aan het eerstvolgend examen als kweekelingen werkzaam te blijven.

Zuidholland. De berigten omtrent het onderwijzend personeel in deze provincie mogen over het algemeen gunstig genoemd worden. Zoo het onderwijs onder hunne leiding of door hen gegeven niet altijd de gewenschte vruchten draagt, moet dit niet zoo zeer aan hen zelven worden toegeschreven, als wel aan verschillende omstandigheden, waaronder het ongeregeld schoolgaan eene eerste plaats bekleedt. Het getal der onderwijzers, welken het aan genoegzame ontwikkeling en geschiktheid om kundigheden aan de leerlingen mede te deelen ontbreekt, is niet aanzienlijk; de meesten onderscheiden zich door hunnen ijver om hunne dikwijls moeijelijke taak naar behooren waar te nemen.

Gebrek aan onderwijzers, vooral aan hulponderwijzers, doet zich ook in deze provincie gevoelen; op zeer weinige scholen is dan ook nog de bijstand van den hoofdonderwijzer zoodanig ingerigt, als in art. 18 is voorgeschreven.

Er zijn in 1858 in Zuidholland drie gevallen bekend geworden, waarin door onbevoegden onderwijs werd gegeven. Onder de gemeente Zevenhuizen werd eene school gehouden door iemand, die in het geheel geene acte bezat; door de zorg van het gemeentebestuur is daaraan een einde gemaakt, zonder dat het noodig is geweest proces-verbaal op te maken. Hetzelfde is het geval geweest in de gemeente Strijen. Er hebben twee veroordeelingen tot boete plaats gehad, de eerste van H. J. Moll te Leiden, die eene bijzondere school hield zonder voorzien te zijn van de bescheiden, bedoeld bij art. 37 *b* en *c* der wet; de tweede van A. van Beek te Ridderkerk, welke lager onderwijs had gegeven, zonder eene acte van bekwaamheid te bezitten. Bij het begin van 1858 bleek het, dat verscheidene personen sedert vele jaren onderwijs gaven in wiskunde, zonder eene acte van bekwaamheid voor dat vak te bezitten; nagenoeg allen hebben bij de eerstvolgende gelegenheid het vereischte examen afgelegd. Ook is door vele onderwijzeressen, die op scholen in Zuidholland werkzaam waren, doch vroeger in eene andere provincie eene acte als schoolhouderes verkregen hadden, in 1858 een examen als hoofd- of hulponderwijzeres afgelegd. Op verscheidene bewaarscholen werd lager onderwijs gegeven, zonder dat zij, die het gaven, daartoe bevoegdheid hadden; er zijn door het schooltoezigt maatregelen genomen om dit misbruik in het vervolg te beletten.

Aan een vijftal kweekelingen is door den inspecteur de vergunning verleend, bedoeld bij het laatste lid van art. 5 der wet.

Noordholland. Over het gedrag der onderwijzers in deze provincie luiden de berigten in alle opzigten gunstig; slechts een paar maakten op den algemeenen regel eene uitzondering; een van dezen is in den loop van 1858 overleden. Ook de ijver van allen wordt geroemd, ofschoon velen met hinderpalen te kampen hebben, die wel geschikt zijn om den moed te ontnemen; hoofdzakelijk zijn het gemis aan belangstelling bij vele ouders, slechte overeenstemming tusschen de huisselijke opvoeding en de opleiding in de school, gebrek aan de noodige hulp, somtijds ook onvoldoende schoollocalen, vooral te karige bezoldiging, welke maken dat vele onderwijzers niet met dien lust zich aan het onderwijs wijden, dien men anders zoude mogen verwachten van hunne bekwaamheid. Bij de bijzondere scholen schaadt ook de in deze provincie, vooral in de hoofdstad, zoo aanzienlijke concurrentie, welke maakt dat de onderwijzers maar al te dikwijls hun beter inzigt opofferen aan hun geldelijk belang, en meer acht geven op de eischen van het publiek dan op die van een goed onderwijs. Ten gevolge van die concurrentie verkeeren velen van hen in kommervolle omstandigheden, die natuurlijk op het door hen gegeven onderwijs een nadeeligen invloed uitoefenen.

De klagt over gebrek aan hulponderwijzers doet zich ook in deze provincie luide hooren; het zal, komt hierin geene verandering, onmogelijk zijn, de voorschriften van art. 18 der wet overal in toepassing te brengen. De voornaame oorzaak moet gezocht worden in de meestal vrij karige bezoldigingen, zoowel van hoofd- als van hulponderwijzers: over het algemeen schijnt men in Noordholland, vooral in de gemeenten op het platteland, nog weinig doordrongen te zijn van het belangrijke van de betrekking van onderwijzer en van de noodzakelijkheid om dezen, door hem van de dagelijks terugkeerende

geldelijke zorgen te bevrijden, in staat te stellen een degelijk en ontwikkelend onderwijs te geven.

Vervolgingen ter zake van onbevoegd onderwijs geven hebben er in Noordholland in 1858 niet plaats gehad. Enkele kweekelingen, die boven de jaren waren, zijn van de scholen, waar zij werkzaam waren, verwijderd; sommigen van hen hebben met gunstig gevolg het examen als hulponderwijzer afgelegd.

Van geene onderwijzers of onderwijzeressen, die bij het in werking treden der wet in betrekking waren, is het gebleken, dat de daartoe gevorderde wettigheid ontbrak, met uitzondering van ééne hulponderwijzeres, die slechts eene acte bezat, in eene andere provincie afgegeven; zij heeft echter bij de eerste gelegenheid een voldoend examen ter verkrijging der vereischte acte afgelegd.

Zeeland. Uit deze provincie wordt gemeld, dat de bekwaamheid van het onderwijzend personeel uit den aard der zaak zeer uiteenloopende is. Er zijn vele onderwijzers, die zeer kundig mogen genoemd worden en door studie op de hoogte der paedagogische wetenschappen trachten te blijven, maar er zijn er ook wier kunde en bekwaamheid slechts middelmatig mag genoemd worden. Van hunnen ijver kan over het algemeen een gunstig getuigenis worden afgelegd. Hun gedrag en de geest, die onder hen heerscht, mogen, op weinige uitzonderingen na, uitmuntend genoemd worden.

Even als in de andere provincien, doet zich ook in Zeeland gebrek aan hulponderwijzers gevoelen, zoodat de toepassing van art. 18 bij de regeling niet zonder moeite zal kunnen geschieden.

Vervolgingen ter zake van onderwijs door onbevoegden hebben er in de provincie Zeeland niet plaats gehad. Een paar gevallen hebben zich voorgedaan, dat er onderwijs gegeven werd, hetzij door een onbevoegde, hetzij buiten de bevoegdheid; maar het is voldoende geweest dat het schooltoezigt hierop opmerkzaam maakte, om aan het onwettige onderwijs een einde te maken.

Nagenoeg alle op 1 Januarij 1858 in functie zijnde onderwijzers en onderwijzeressen waren wettig in hunne betrekking werkzaam. Vier hulponderwijzeressen, die slechts eene acte als schoolhouderes bezaten, in eene andere provincie afgegeven, hebben zich aan een nader examen onderworpen en de vereischte acte verkregen. Drie hoofonderwijzeressen hebben examen gedaan in de handwerken voor meisjes, ten einde met dit onderwijs in hare school te kunnen voortgaan. Te Zierikzee bestond eene school, welke vroeger als eene kleine-kinderschool was beschouwd, doch thans bleek eene lagere school te zijn; de hoofdonderwijzeres, hierop opmerkzaam gemaakt, heeft toen voldaan aan de voorschriften van art. 37 der wet.

Utrecht. Het gedrag van het onderwijzend personeel in de provincie Utrecht heeft tot geene de minste klagten aanleiding gegeven; op enkele uitzonderingen na, trachten allen naar hun beste vermogen hunne werkzaamheden met den meesten ijver te vervullen. Aanleg en bekwaamheden loopen natuurlijk zeer uiteen, even als de geschiktheid om met kinderen om te gaan en om in de school orde te houden; niet zelden treft men bekwame onderwijzers aan, wier onderwijs bij gemis aan die geschiktheid niet die vruchten draagt, welke men van hunne kunde had mogen verwachten, terwijl daarentegen bij anderen gebrek aan uitgebreide kennis grootendeels vergoed wordt door meerdere geschiktheid om den leerlingen kundigheden mede te deelen. In de gemeenten Baarn en Langbroek bevinden zich onderwijzers van hooge jaren, welke het wenschelijk zoude zijn, dat door jongeren werden vervangen. De gemeentebesturen schijnen echter van het eervol ontslaan dier onderwijzers teruggehouden te worden door het vooruitzigt van krachtens art. 29 der wet een gedeelte van het hun te verleenen pensioen te moeten betalen.

Het personeel der hulponderwijzers is niet alleen te gering, maar het heeft zelfs, even als in sommige andere provincien, in den loop van het jaar nog vermindering ondergaan. Sommigen zijn naar andere provincien vertrokken, anderen hebben het onderwijs voor eene voordeeliger betrekking verlaten. Meer dan in eenige andere provincie doet zich in Utrecht de moeijelijkheid gevoelen om geschikte kweekelingen te vinden. Veelal moet men hen reeds nemen op eenen leeftijd, die, op zich zelven beschouwd, voor te jeugdig moet gehouden worden, daar zij anders tot een of ander ambacht overgaan, hetgeen door de meesten boven den onderwijzersstand verkozen wordt.

Verscheidene jongelieden, die op scholen werkzaam waren, hebben het hulponderwijzers-examen afgelegd; enkelen zijn, na het mislukken van dat examen, met toestem-

ming van den inspecteur nog tot het daaropvolgend examen werkzaam gebleven. Een enkele, die ook toen niet geslaagd is, heeft het onderwijs verlaten.

In de gemeente Utrecht is op de openbare scholen, na de invoering der nieuwe regeling, een hulppersoneel aangesteld, zooveel mogelijk overeenkomende met de voorschriften van art. 18; gebrek aan geschikte personen maakte het onmogelijk, die voorschriften reeds aanstonds geheel in toepassing te brengen. Ook in zeer vele scholen op het platteland zullen nog meer hulponderwijzers moeten worden aangesteld: volgens de berekening van den inspecteur ongeveer dertig.

Vervolgingen wegens onderwijs, door onbevoegden gegeven, hebben er in de provincie Utrecht niet plaats gehad. Bij de invoering der nieuwe wet waren de meeste onderwijzers wettig in betrekking; slechts enkelen, meestal hulponderwijzers op kostscholen, gaven les in de eene of andere vreemde taal of in de wiskunde, zonder daartoe bevoegd te zijn. Deze hebben allen in den loop van het jaar het vereischte examen afgelegd. Het geval, dat onderwijzeressen werkzaam waren, die slechts eene in eene andere provincie verkregen acte bezaten, deed zich ook hier bij verscheidene voor. De meeste van deze hebben zich met goed gevolg aan een examen onderworpen.

Friesland. De berigten omtrent het gedrag en de handelingen van het onderwijzend personeel in deze provincie waren, op enkele uitzonderingen na, gunstig. Alleen werd geklaagd over het gedrag van een hoofdonderwijzer aan eene der openbare scholen; het gemeentebestuur had zich geneigd getoond reeds tot zijn ontslag over te gaan, zoo niet de districts-schoolopziener had gemeend nog eenige pogingen tot verbetering te moeten aanwenden, die dan ook, volgens de ontvangen berigten, aanvankelijk een gunstig gevolg hebben gehad. In eene andere gemeente is een hulponderwijzer wegens slecht gedrag ontslagen. Aangaande de bekwaamheid der onderwijzers wordt opgemerkt, dat op enkele plaatsen nog onderwijzers gevonden worden, meestal oude en zwakke menschen, die noch de kunde, noch de praktische geschiktheid bezitten om hunne betrekking naar eisch waar te nemen en daarom door anderen behoorden vervangen te worden. Dat ook in deze provincie een zoo groot gebrek aan hulponderwijzers zoude heerschen als in de andere, wordt niet door den inspecteur gemeld. Eerst dan, wanneer bij de regeling van het onderwijs tevens het getal der hulponderwijzers en kweekelingen, bij art. 18 voorgeschreven, moet worden aangesteld, zal kunnen worden nagegaan, of er genoeg aanwezig zijn om in de behoefte te voorzien.

Bij het onderzoek, door het schooltoezigt ingesteld, is het niet gebleken, dat er onderwijs door onbevoegden in Friesland werd gegeven. De meeste onderwijzers waren op 1 Januarij 1858 wettig in hunne betrekking werkzaam; van enkelen is het gebleken, dat zij vroeger door de gemeentebesturen zonder vergelijkend examen en ook zonder dispensatie waren aangesteld. Voorts is het gebleken, dat de hoofdonderwijzer van Jellum, die sedert 1827 de betrekking van hoofdonderwijzer aan de openbare school te Beers tevens waargenomen heeft, in laatstgemelde betrekking slechts als voorloopig werkzaam moest beschouwd worden. Het gemeentebestuur heeft dan ook zwarigheid gemaakt hem als zoodanig te erkennen, en zal bij de wettelijke regeling van het schoolwezen in de gemeente de afzonderlijke school te Beers opheffen, of, zoo zij blijft bestaan, eenen anderen onderwijzer aan het hoofd dier school plaatsen.

Overijssel. De berigten omtrent het onderwijzend personeel in Overijssel zijn gunstig; hun gedrag wordt onberispelijk genoemd; hun ijver laat over het algemeen weinig te wenschen over, hetgeen te meer op prijs mag gesteld worden, wanneer men in aanmerking neemt, dat in den regel de bijstand van de hoofdonderwijzers in de openbare scholen verre van voldoende is. Op vele plaatsen werd tot dusverre te veel van één persoon gevergd, en het kan niet anders of het onderwijs moet er onder lijden, wanneer de leiding van alle veelal tamelijk bezette klassen aan één onderwijzer is opgedragen, voor wien de betrekking daardoor meer afmattend wordt dan menig ambacht het zijn zoude. Het is er dan ook verre van af, dat art. 18 reeds is ingevoerd; waarschijnlijk zal de uitvoering van dat artikel, wegens gebrek aan een voldoend getal hulponderwijzers, in den eersten tijd nog zeer moeijelijk zijn.

Er heeft in den loop van 1858 in Overijssel éene vervolging plaats gehad ter zake van onbevoegd onderwijs, te weten tegen H. Wagevoort te Avereest, die veroordeeld is tot eene geldboete van f 25, en bij wanbetaling tot eene gevangenisstraf van drie dagen. Nagenoeg alle onderwijzers en onderwijzeressen, die op 1 Januarij 1858 in betrekking waren, zijn gebleken wettig werkzaam te zijn. Bij een tweetal scholen te Deventer,

aan wier wettig bestaan iets ontbrak, zijn maatregelen genomen ten einde ze tot wettige inrigtingen te maken. Bovendien hebben bij de eerste gelegenheid verscheidene hulponderwijzers en hulponderwijzeressen, die geene voldoende toelating bezaten, een nader examen afgelegd. Aan een zestal kweekelingen is door den inspecteur, krachtens het laatste lid van art. 5 der wet, vergund om nog tot het eerstvolgend examen als kweekeling werkzaam te blijven.

Groningen. Aan de onderwijzers in deze provincie wordt door den inspecteur over het algemeen de lof toegekend van ijver en van bekwaamheid. Er bevinden zich echter onder hen eenige bejaarden, die niet met den tijd zijn medegegaan en niet beantwoorden aan de tegenwoordige behoeften; anderen weder, die, hoewel jong genoeg, op het voorbeeld hunner onderwijzers ouderwetsch en bij hunnen tijd ten achter zijn. Gelukkig is hun aantal slechts gering; grooter echter is dat van hen, dien het aan de noodige kracht ontbreekt om de aan hunne betrekking verbonden bezwaren, waardoor de vruchten van hunnen arbeid meer of min worden verijdeld, te bestrijden of schadeloos te maken. Die bezwaren zijn het ongeregeld schoolgaan der kinderen, gebrek aan belangstelling bij de ouders en aan medewerking in het huisgezin, vooral ook het gemis van den noodigen bijstand van hulponderwijzers en kweekelingen. Mogten er al enkele scholen gevonden worden, waar een allezins voldoend hulppersoneel aanwezig is, op menige school bestaat nogtans dringende behoefte aan vermeerdering. Heeft eenmaal de schoolregeling geheel plaats gehad, dan zal hierin grootendeels voorzien zijn, indien er ten minste een voldoend personeel zal te vinden zijn om aan den eisch van art. 18 der wet te voldoen. Over het gedrag der onderwijzers kan in het algemeen een loffelijk getuigenis gegeven worden; van enkele uitzonderingen zal later, wanneer van het ontslag van onderwijzers sprake zal zijn, melding gemaakt worden. Er heeft éene vervolging plaats gehad wegens onderwijs door onbevoegden gegeven, namelijk tegen J. D. IJzer, arbeider te Bellingwolde, die veroordeeld is tot eene geldboete van f 25. Voorts is bij arrest van het provinciaal hof M. Hendrikse, hulponderwijzer te Appingedam, schuldig verklaard aan valschheid in onderhandsche geschriften door het namaken van handteekeningen en het des bewust gebruik maken van die geschriften, en deswege, op grond van verligtende omstandigheden, veroordeeld tot eene correctionele gevangenisstraf van drie jaren en 15 geldboeten, elke van f 50. Krachtens het bepaalde bij art. 10 der wet heeft genoemde hulponderwijzer zijne bevoegdheid tot het geven van lager onderwijs verloren.

Enkele onderwijzers, die bij het in werking treden der nieuwe wet niet wettig in hunne betrekking werkzaam waren, heeft men hun onderwijs doen ophouden. Dit heeft alleen tot moeijelijkheden aanleiding gegeven bij D. G. Lunenborg, die te Nieuwe Pekela eene school hield waar onderwijs in levende talen werd gegeven, hoewel hij slechts eene acte van den 3den rang met daarop geplaatste aanteekeningen bezat, en nimmer eene speciale admissie volgens de vroegere verordeningen had bekomen. Hij heeft in het voorjaar van 1858 een examen afgelegd, maar met ongunstig gevolg. Hoewel met de meest mogelijke toegevendheid behandeld, heeft hij, nadat op herhaalde adressen aan den Koning, met verzoek om zonder bezit der gevorderde acte onderwijs te blijven geven, afwijzend was beschikt, toch aan het door hem gegeven onderwijs geen einde gemaakt, zoodat hij wegens het geven van onderwijs buiten zijne bevoegdheid is bekeurd. Bij vonnis van het kantongeregt te Winschoten veroordeeld tot eene geldboete van f 25 met subsidiaire gevangenisstraf van twee dagen, is hij daarvan in beroep gekomen en bij vonnis van de arrondissements-regtbank te Winschoten van alle regtsvervolging ontslagen. Op het beroep van den officier van justitie is dat vonnis bij arrest van den Hoogen Raad vernietigd en de zaak verwezen naar het provinciaal geregtshof te Groningen, die het vonnis van den kantonregter heeft bevestigd. Eene daartegen gedane voorziening in cassatie is bij arrest van den Hoogen Raad verworpen.

Drenthe. Op geen onderwijzer in Drenthe zijn, wat zijn gedrag betreft, in 1858 aanmerkingen gemaakt. IJver en bekwaamheid zijn zeer uiteenloopende. Van 67 onderwijzers, met welke de inspecteur zich in den loop van dit jaar meer van nabij heeft kunnen bekend maken, wordt gemeld dat er zich daaronder 23 bevinden, waarvan 5 met den rang van hulponderwijzer, die zeer goede schoolhouders mogen genoemd worden, tevens in het bezit zijn van meer kennis en wetenschappelijke geestbeschaving dan vele anderen, en zich toeleggen om hunne kundigheden steeds nog uit te breiden. Van 26 anderen wordt getuigd, dat zij ook als goede schoolhouders bekend staan en, hoewel in mindere mate dan de bovengemelden, lust hebben om hunne kennis en geschiktheid te

vermeerderen. Een tweetal wordt goed genoemd, doch zonder studie of lust om hunne kundigheden uit te breiden. Eindelijk wordt van 16 hoofdonderwijzers vermeld, dat zij, hetzij naar ligchaam, hetzij naar geest, niet voor hunne moeijelijke taak berekend zijn. De inspecteur koestert echter de hoop, dat enkele onderwijzers door de nieuwe regeling en bij de door de Regering betoonde belangstelling zich zullen opgewekt gevoelen om niet enkel werktuigelijk hunne schooldienst waar te nemen, maar om over hunne taak na te denken en er voor te werken. Van een tiental onderwijzers in deze provincie werd het wenschelijk geacht dat hun, hetzij om hunne hooge jaren, hetzij om hunnen ziekelijken toestand, pensioen werd verleend, opdat zij door beteren konden vervangen worden. De voorschriften van art. 18 zijn nog nagenoeg nergens in toepassing gebragt; alleen in de gemeente Borger zijn twee hulponderwijzers overeenkomstig die voorschriften aangesteld.

Vervolgingen wegens onderwijs door onbevoegden hebben er in Drenthe niet plaats gehad. Bij het in werking treden der wet waren in enkele gemeenten, te weten te Steenbergen, te Nieuw Schoonebeek, als ook op sommige winter-bijscholen, onderwijzers werkzaam, die niet in het bezit der vereischte acten waren. Dezen zijn geweerd, hoewel nog niet overal in de daardoor ontstane vacaturen is voorzien.

Limburg. Van de onderwijzers en onderwijzeressen in Limburg wordt wat het gedrag aangaat eene gunstige melding gemaakt; slechts weinigen maakten op dezen regel eene uitzondering. IJver en bekwaamheid zijn zeer verschillende.

Sommige gemeenten mogten zich verheugen in het bezit van uitstekende onderwijzers, doch ook velen hunner lieten in dit opzigt veel te wenschen over, en bleken, hetzij door gebrek aan de noodige opleiding, hetzij door gemis aan ijver, voor hunne taak slecht berekend te zijn. In enkele gemeenten zijn nog oude onderwijzers werkzaam, die het wenschelijk zoude zijn door jongere te vervangen; het gemeentebestuur gaat echter niet over tot het eervol ontslag, welligt om daardoor van het betalen van zijn aandeel in het aan den onderwijzer te verleenen pensioen verschoond te blijven. In sommige scholen is de bijstand van den hoofdonderwijzer voldoende, ook met het oog op art. 18 der wet; in vele echter zal het hulppersoneel bij de regeling van het onderwijs moeten vermeerderd worden. Dit zal echter waarschijnlijk tot moeijelijkheden aanleiding geven, daar het gebrek aan onderwijzers zich ook in de provincie Limburg doet gevoelen.

Veroordeelingen wegens onderwijs door onbevoegden gegeven hebben er in 1858 in Limburg niet plaats gehad. Ook is het niet gebleken, dat er zich onder de bij het begin van dat jaar in betrekking zijnde onderwijzers bevonden, die niet wettig in hunne betrekking werkzaam waren.

Vat men hetgeen omtrent het onderwijzend personeel in de onderscheidene provincien is medegedeeld in korte woorden te zamen, dan kan daaromtrent het volgende gezegd worden.

Het gedrag laat over het algemeen zeer weinig te wenschen over; op slechts enkele onderwijzers zijn er in dit opzigt aanmerkingen te maken. Het is der Regering aangenaam dit gunstig getuigenis te mogen afleggen, en hare tevredenheid uit te drukken, dat de onderwijzers, in weerwil van de vele zorgen van verschillenden aard, waaronder zoo velen gedrukt gaan, toch met waardigheid hunnen stand in de maatschappij weten te handhaven. De bekwaamheid is zeer uiteenloopende, maar toch, wanneer men de verschillende berigten te zamen vat, mag men het er voor houden, dat verreweg het grootste gedeelte der onderwijzers voor hunne taak berekend is, en dat er zich zelfs onder hen verscheidenen bevinden, die uitstekende bekwaamheid en geschiktheid bezitten. De meesten toonen ook den gewenschten ijver in het volbrengen der pligten, aan hunne moeijelijke taak verbonden. In den loop van het jaar 1858 heeft de Regering aan een drietal onderwijzers, die gedurende vijftig jaren hunne betrekking met ijver hadden waargenomen, eene zilveren medaille toegekend als een bewijs dat zij hunne verdiensten waardeerde. Deze waren J. van der Weide te Doornspijk, D. W. Brand te Amsterdam en J. Bos te Utrecht. Bovendien is aan H. van den Heuvel, hoofdonderwijzer aan eene der armenscholen te 's Gravenhage, van wege den Koning eene gouden medaille met 's Konings borstbeeld en een toepasselijk opschrift uitgereikt, bij gelegenheid dat eene afdeeling van het onderwijzers-genootschap aldaar, waarvan genoemde onderwijzer sedert de oprigting lid van het bestuur en sedert 1843 voorzitter was geweest, haar 40jarig bestaan vierde. Die medaille is hem bij die gelegenheid ter hand gesteld met een vereerend schrijven van den Minister van Binnenlandsche Zaken, waaruit bleek, hoe zeer de Regering zijne verdiensten ten opzigte van het onderwijs op prijs stelde. Behalve bij eenigen, die wegens hoogen ouderdom niet langer daarvoor berekend zijn, en, naar men hoopte, bij de regeling van het onderwijs door nieuwe onderwijzers vervangen zullen worden, schijnt door-

gaans gebrek aan ijver toe te schrijven aan de weinige belangstelling, die de onderwijzers bij de ouders en bij de gemeentebesturen ondervinden, als ook aan het ongeregeld schoolgaan der leerlingen, waardoor het zoo moeijelijk wordt, hen de gewenschte vorderingen te laten maken. Bij velen heeft de invoering der nieuwe wet reeds eenen gunstigen invloed uitgeoefend, daar de onzekerheid omtrent hun verder lot thans is weggenomen en het vooruitzigt op een ruimer bestaan, zoomede op een pensioen, wanneer zij niet meer tot het waarnemen hunner betrekking geschikt zullen zijn, is geopend; hun ijver is daardoor aangewakkerd en hun onderwijs zal er ongetwijfeld bij winnen. Welligt zal die verbetering van vooruitzigten ook meer jongelieden aansporen om zich aan het onderwijzersvak te wijden, hetgeen vooral daarom wenschelijk is, omdat nu reeds in de meeste provincien geklaagd wordt over gebrek aan hulponderwijzers, en bij eene regeling van het onderwijs in alle gemeenten, wanneer art. 18 zal moeten worden in toepassing gebragt tot regeling van den bijstand der hoofdonderwijzers der openbare scholen, dit gebrek zich nog meer zal doen gevoelen.

Slechts weinige personen, die bij het in werking treden der wet als onderwijzers werkzaam waren, zijn gebleken onwettig in die betrekking te zijn. Het schooltoezigt heeft over het algemeen met toegevendheid gehandeld en waar zij, die onderwijs gaven, niet de vereischte acte bezaten, gelegenheid gegeven om bij het eerstvolgend examen die acte te verkrijgen. Door de meesten is daaraan met gunstigen uitslag voldaan; bij de anderen zijn de noodige maatregelen genomen, opdat aan het onwettig gegeven onderwijs een einde kwam. Vervolgingen wegens onderwijs door onbevoegden gegeven hebben er slechts zeer weinig plaats gehad; het schooltoezigt heeft ook maar in zeer weinig gevallen gebruik behoeven te maken van de bij art. 62 verleende bevoegdheid om van de overtredingen der wet proces-verbaal op te maken.

Door een groot gedeelte van de schoolonderwijzers en onderwijzeressen werd ook huisonderrigt gegeven. Bovendien waren er verscheidene onderwijzers, die zich uitsluitend met het geven van huisonderwijs bezig hielden. In het begin van 1858 waren er volgens de opgaven van de inspecteurs 223 huisonderwijzers en 34 huisonderwijzeressen, te zamen 257; met het einde van het jaar was hun getal echter toegenomen tot 242 huisonderwijzers en 49 huisonderwijzeressen, te zamen 291. Van de huisonderwijzers telde men er 14 in Noordbrabant, 23 in Gelderland, 65 in Zuidholland, 35 in Noordholland, 11 in Zeeland, 29 in Utrecht, 25 in Friesland, 22 in Overijssel, 17 in Groningen, geen in Drenthe en 1 in Limburg; van de huisonderwijzeressen waren er 9 in Noordbrabant, 1 in Gelderland, 13 in Zuidholland, 3 in Noordholland, 3 in Zeeland, 14 in Utrecht, 2 in Friesland, 2 in Overijssel, geene in Groningen, 1 in Drenthe en 1 in Limburg. Daarbij valt echter nog op te merken, dat deze cijfers, voor zooverre Noordholland aangaat, niet veel vertrouwen verdienen wegens de onvolledigheid der opgaven voor zooverre Amsterdam betreft, waarvoor slechts 25 huisonderwijzers en 2 huisonderwijzeressen worden opgegeven. Pogingen om naauwkeuriger opgaven te verkrijgen zijn zonder gevolg gebleven.

§ 3. GETAL DER LEERLINGEN.

Het getal der leerlingen, welke in het jaar 1858 het onderwijs op de openbare en bijzondere scholen genoten, wordt aangewezen in de tabellen op bladz. 80—84, waarbij nog het volgende behoort te worden in acht genomen.

In de voorgaande Verslagen werd steeds de bevolking der scholen op 15 Januarij en op 15 Julij opgegeven. Daar men begreep, dat bijzondere omstandigheden ligtelijk eenen zekeren invloed, hetzij gunstig of ongunstig, konden uitoefenen, wanneer men één bepaalden dag tot telling van het getal der leerlingen aanwees, heeft men op voorstel der inspecteurs het gemiddelde schoolbezoek der maanden Januarij en Julij doen opgeven, door namelijk aan de onderwijzers voor te schrijven, gedurende die beide maanden dagelijks aanteekening van het getal der kinderen, die de school bezoeken, te houden, en bij het einde dier maanden daarvan het gemiddelde te nemen. In dien zin moet dan ook de in de volgende tabellen voorkomende uitdrukking: *gemiddeld getal der leerlingen in Januarij* of *in Julij* worden opgevat.

In de tweede plaats worden door: *leerlingen op de dagschool* al diegenen bedoeld, welke de dagschool bezoeken, onverschillig of zij al of niet op de avondschool gaan. In de kolom, waarboven de woorden: *op de avondschool* geplaatst zijn, worden alleen die leerlingen vermeld, welke de avondschool bezoeken zonder op de dagschool te gaan. Het totaal van alle kinderen, welke van het onderwijs gebruik maken, wordt dus gevonden door de som van deze twee kolommen te nemen. Bovendien wordt in de kolom: *op dag- en avondschool* nog opgegeven, hoeveel van de reeds genoemde dagscholieren ook van de avondlessen gebruik maken; het getal van dezen oefent dus op het algemeen totaal geen invloed uit.

PROVINCIEN.	GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP DE OPENBARE SCHOLEN.											
	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.			OP DAG- EN AVONDSCHOOL.			TOTAAL.		
	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.
						In Januarij.						
Noordbrabant . .	22 348	12 982	35 330	1 996	127	2 123	1 360	245	1 605	24 344	13 109	37 453
Gelderland . . .	22 207	16 756	38 963	2 997	562	3 559	1 239	255	1 494	25 204	17 318	42 522
Zuidholland . . .	22 377	18 226	40 603	2 559	940	3 499	1 999	548	2 547	24 936	19 166	44 102
Noordholland . .	19 895	16 166	36 061	1 114	455	1 569	1 543	691	2 234	21 009	16 621	37 630
Zeeland	9 287	6 342	15 629	1 024	407	1 431	865	147	1 012	10 311	6 749	17 060
Utrecht	5 278	4 192	9 470	644	218	862	136	29	165	5 922	4 410	10 332
Friesland. . . .	18 126	14 069	32 195	1 691	1 342	3 033	3 454	1 487	4 941	19 817	15 411	35 228
Overijssel. . . .	14 364	11 838	26 202	1 105	402	1 507	1 449	475	1 924	15 469	12 240	27 709
Groningen . . .	13 914	11 746	25 660	1 513	556	2 069	1 947	696	2 643	15 427	12 302	27 729
Drenthe	6 612	5 696	12 308	1 011	148	1 159	1 196	286	1 482	7 623	5 844	13 467
Limburg	11 322	7 859	19 181	255	27	282	89	64	153	11 577	7 886	19 463
TOTAAL	165 730	125 872	291 602	15 909	5 184	21 093	15 277	4 923	20 200	181 639	131 056	312 695
						In Julij.						
Noordbrabant . .	16 368	10 023	26 391	250	51	301	1 265	293	1 558	16 618	10 074	26 692
Gelderland . . .	16 074	12 795	28 869	267	131	398	578	128	706	16 341	12 926	29 267
Zuidholland . . .	21 279	18 452	39 731	458	350	808	1 517	562	2 079	21 737	18 802	40 539
Noordholland . .	21 728	18 294	40 022	179	78	257	567	181	748	21 907	18 372	40 279
Zeeland	6 637	5 318	11 955	72	109	181	435	83	518	6 709	5 427	12 136
Utrecht	5 079	4 321	9 400	87	69	156	89	15	104	5 166	4 390	9 556
Friesland. . . .	16 446	13 991	30 437	639	626	1 265	1 761	864	2 625	17 085	14 617	31 702
Overijssel. . . .	11 210	9 583	20 793	307	312	619	940	369	1 309	11 517	9 895	21 412
Groningen . . .	12 321	11 213	23 534	309	177	486	789	176	965	12 630	11 390	24 020
Drenthe	4 498	4 383	8 881	15	4	19	357	136	493	4 513	4 387	8 900
Limburg	8 356	5 858	14 214	26	17	43	61	51	112	8 382	5 875	14 257
TOTAAL	139 996	114 231	254 227	2 609	1 924	4 533	8 359	2 858	11 217	142 605	116 155	258 760

PROVINCIEN.	GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP DE GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.											
	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.			OP DAG- EN AVONDSCHOOL.			TOTAAL.		
	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.
						In Januarij.						
Noordbrabant . .	»	20	20	»	»	»	»	12	12	»	20	20
Gelderland . . .	156	100	256	»	»	»	48	1	49	156	100	256
Zuidholland . . .	107	70	177	4	2	6	11	4	15	111	72	183
Noordholland . .	31	22	53	»	»	»	»	»	»	31	22	53
Zeeland	61	38	99	7	4	11	»	»	»	68	42	110
Utrecht	105	67	172	4	4	8	6	6	12	109	71	180
Friesland	67	45	112	»	»	»	56	38	94	67	45	112
Overijssel. . . .	»	6	6	»	»	»	»	»	»	»	6	6
Groningen . . .	126	91	217	6	2	8	36	26	62	132	93	225
Drenthe	36	42	78	»	»	»	20	25	45	36	42	78
Limburg	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
TOTAAL	689	501	1 190	21	12	33	177	112	289	710	513	1 223
						In Julij.						
Noordbrabant . .	»	30	30	»	»	»	»	18	18	»	30	30
Gelderland . . .	116	97	213	»	»	»	35	1	36	116	97	213
Zuidholland . . .	113	68	181	2	1	3	13	2	15	115	69	184
Noordholland . .	36	23	59	»	»	»	»	»	»	36	23	59
Zeeland	36	33	69	»	»	»	»	»	»	36	33	69
Utrecht	102	67	169	3	3	6	5	5	10	105	70	175
Friesland	66	41	107	»	»	»	55	34	89	66	41	107
Overijssel. . . .	»	6	6	»	»	»	»	»	»	»	6	6
Groningen . . .	137	90	227	2	2	4	33	23	56	139	92	231
Drenthe	38	44	82	»	»	»	23	38	61	38	44	82
Limburg	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
TOTAAL	644	499	1 143	7	6	13	164	121	285	651	505	1 156

PROVINCIEN.	GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP DE NIET-GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.											
	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.			OP DAG- EN AVONDSCHOOL.			TOTAAL.		
	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.
						In Januarij.						
Noordbrabant . .	3 048	8 595	11 643	130	107	237	869	432	1 301	3 178	8 702	11 880
Gelderland . . .	3 627	3 686	7 313	640	169	809	844	85	929	4 267	3 855	8 122
Zuidholland . . .	11 415	9 356	20 771	991	836	1 827	1 443	385	1 828	12 406	10 192	22 598
Noordholland . .	9 128	8 361	17 489	397	607	1 004	508	188	696	9 525	8 968	18 493
Zeeland	885	752	1 637	91	31	122	150	19	169	976	783	1 759
Utrecht	3 090	2 781	5 871	242	172	414	392	99	491	3 332	2 953	6 285
Friesland. . . .	286	169	455	129	134	263	133	64	197	415	303	718
Overijssel. . . .	1 595	1 543	3 138	192	154	346	316	86	402	1 787	1 697	3 484
Groningen . . .	1 736	1 240	2 976	426	325	751	573	316	889	2 162	1 565	3 727
Drenthe	756	614	1 370	689	501	1 190	37	17	54	1 445	1 115	2 560
Limburg	1 705	3 492	5 197	111	39	150	32	30	62	1 816	3 531	5 347
TOTAAL	37 271	40 589	77 860	4 038	3 075	7 113	5 297	1 721	7 018	41 309	43 664	84 973
						In Julij.						
Noordbrabant . .	3 061	7 907	10 968	48	105	153	860	422	1 282	3 109	8 012	11 121
Gelderland . . .	3 303	3 562	6 865	266	66	332	728	85	813	3 569	3 628	7 197
Zuidholland . . .	11 487	9 612	21 099	853	684	1 537	1 455	366	1 821	12 340	10 296	22 636
Noordholland . .	9 324	8 854	18 178	275	428	703	521	182	703	9 599	9 282	18 881
Zeeland	873	701	1 574	42	21	63	200	30	230	915	722	1 637
Utrecht	3 237	2 979	6 216	224	177	401	451	127	578	3 461	3 156	6 617
Friesland. . . .	309	198	507	14	56	70	135	64	199	323	254	577
Overijssel. . . .	1 611	1 564	3 175	122	140	262	314	78	392	1 733	1 704	3 437
Groningen . . .	1 692	1 374	3 066	232	212	444	559	320	879	1 924	1 586	3 510
Drenthe	641	535	1 176	561	442	1 003	33	25	58	1 202	977	2 179
Limburg	1 586	3 071	4 657	71	33	104	17	27	44	1 657	3 104	4 761
TOTAAL	37 124	40 357	77 481	2 708	2 364	5 072	5 273	1 726	6 999	39 832	42 721	82 553

PROVINCIEN.	GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP ALLE BIJZONDERE SCHOLEN TE ZAMEN.											
	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.			OP DAG- EN AVONDSCHOOL.			TOTAAL.		
	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.
						In Januarij.						
Noordbrabant . .	3 048	8 615	11 663	130	107	237	869	444	1 313	3 178	8 722	11 900
Gelderland . . .	3 783	3 786	7 569	640	169	809	892	86	978	4 423	3 955	8 378
Zuidholland . . .	11 522	9 426	20 948	995	838	1 833	1 454	389	1 843	12 517	10 264	22 781
Noordholland . .	9 159	8 383	17 542	397	607	1 004	508	188	696	9 556	8 990	18 546
Zeeland	946	790	1 736	98	35	133	150	19	169	1 044	825	1 869
Utrecht	3 195	2 848	6 043	246	176	422	398	105	503	3 441	3 024	6 465
Friesland. . . .	353	214	567	129	134	263	189	102	291	482	348	830
Overijssel. . . .	1 595	1 549	3 144	192	154	346	316	86	402	1 787	1 703	3 490
Groningen . . .	1 862	1 331	3 193	432	327	759	609	342	951	2 294	1 658	3 952
Drenthe	792	656	1 448	689	501	1 190	57	42	99	1 481	1 157	2 638
Limburg	1 705	3 492	5 197	111	39	150	32	30	62	1 816	3 531	5 347
TOTAAL	37 960	41 090	79 050	4 059	3 087	7 146	5 474	1 833	7 307	42 019	44 177	86 196
						In Julij.						
Noordbrabant . .	3 061	7 937	10 998	48	105	153	860	440	1 300	3 109	8 042	11 151
Gelderland . . .	3 419	3 659	7 078	266	66	332	763	86	849	3 685	3 725	7 410
Zuidholland . . .	11 600	9 680	21 280	855	685	1 540	1 468	368	1 836	12 455	10 365	22 820
Noordholland . .	9 360	8 877	18 237	275	428	703	521	182	703	9 635	9 305	18 940
Zeeland	909	734	1 643	42	21	63	200	30	230	951	755	1 706
Utrecht	3 339	3 046	6 385	227	180	407	456	132	588	3 566	3 226	6 792
Friesland. . . .	375	239	614	14	56	70	190	98	288	389	295	684
Overijssel. . . .	1 611	1 570	3 181	122	140	262	314	78	392	1 733	1 710	3 443
Groningen . . .	1 829	1 464	3 293	234	214	448	592	343	935	2 063	1 678	3 741
Drenthe	679	579	1 258	561	442	1 003	56	63	119	1 240	1 021	2 261
Limburg	1 586	3 071	4 657	71	33	104	17	27	44	1 657	3 104	4 761
TOTAAL	37 768	40 856	78 624	2 715	2 370	5 085	5 437	1 847	7 284	40 483	43 226	83 709

PROVINCIEN.	GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN OP ALLE OPENBARE EN BIJZONDERE SCHOLEN TE ZAMEN.											
	OP DE DAGSCHOOL.			OP DE AVONDSCHOOL.			OP DAG- EN AVONDSCHOOL.			TOTAAL.		
	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.
						In Januarij.						
Noordbrabant . .	25 396	21 597	46 993	2 126	234	2 360	2 229	689	2 918	27 522	21 831	49 353
Gelderland . . .	25 990	20 542	46 532	3 637	731	4 368	2 131	341	2 472	29 627	21 273	50 900
Zuidholland . . .	33 899	27 652	61 551	3 554	1 778	5 332	3 453	937	4 390	37 453	29 430	66 883
Noordholland . .	29 054	24 549	53 603	1 511	1 062	2 573	2 051	879	2 930	30 565	25 611	56 176
Zeeland	10 233	7 132	17 365	1 122	442	1 564	1 015	166	1 181	11 355	7 574	18 929
Utrecht	8 473	7 040	15 513	890	394	1 284	531	134	668	9 363	7 434	16 797
Friesland. . . .	18 479	14 283	32 762	1 820	1 476	3 296	3 643	1 589	5 232	20 299	15 759	36 058
Overijssel . . .	15 959	13 387	29 346	1 297	556	1 853	1 765	561	2 326	17 256	13 943	31 199
Groningen . . .	15 776	13 077	28 853	1 945	883	2 828	2 556	1 038	3 594	17 721	13 960	31 681
Drenthe	7 404	6 352	13 756	1 700	649	2 349	1 253	328	1 581	9 104	7 001	16 105
Limburg	13 027	11 351	24 378	366	66	432	121	94	215	13 393	11 417	24 810
TOTAAL	203 690	166 962	370 652	19 968	8 271	28 239	20 751	6 756	27 507	223 658	175 233	398 891
						In Julij.						
Noordbrabant . .	19 429	17 960	37 389	298	156	454	2 125	733	2 858	19 727	18 116	37 843
Gelderland . . .	19 493	16 454	35 947	533	197	730	1 341	214	1 555	20 026	16 651	36 677
Zuidholland . . .	32 879	28 132	61 011	1 313	1 035	2 348	2 985	930	3 915	34 192	29 167	63 359
Noordholland . .	31 088	27 171	58 259	451	506	960	1 088	363	1 451	31 542	27 677	59 219
Zeeland	7 516	6 052	13 598	114	130	244	635	113	748	7 660	6 182	13 842
Utrecht	8 418	7 367	15 785	314	249	563	545	147	692	8 732	7 616	16 348
Friesland. . . .	16 821	14 230	31 051	653	682	1 335	1 951	962	2 913	17 474	14 912	32 386
Overijssel. . . .	12 821	11 153	23 974	429	452	881	1 254	447	1 701	13 250	11 605	24 855
Groningen . . .	14 150	12 677	26 827	543	391	934	1 381	519	1 900	14 693	13 068	27 761
Drenthe	5 177	4 962	10 139	576	446	1 022	413	199	612	5 753	5 408	11 161
Limburg	9 942	8 929	18 871	97	50	147	78	78	156	10 039	8 979	19 018
TOTAAL	177 764	155 087	332 851	5 324	4 294	9 618	13 796	4 705	18 501	183 088	159 381	342 469

In de vorige Verslagen werd steeds eene vergelijking gemaakt tusschen het getal der kinderen, die het onderwijs op de dagschool en op de avondschool bijwoonden, en de feitelijke bevolking der provincien op 1°. Jannarij van het jaar, waarover het Verslag liep, alsmede de bevolking zes jaren vroeger. Het is thans wenschelijk voorgekomen, ook hiervoor eenen anderen maatstaf aan te nemen, en namelijk het getal der schoolgaande kinderen te vergelijken met het getal der kinderen van een bepaalden leeftijd, welke op 1°. Januarij van het jaar, waarover het Verslag loopt, aanwezig waren. Wel kan het getal dier kinderen met geene volstrekte zekerheid aangewezen worden, maar het kan nogtans met groote waarschijnlijkheid worden afgeleid uit de uitkomsten der volkstelling van den 19den November 1849, in verband met de bekende feitelijke bevolking op 1°. Januarij 1858. Daarbij deed zich evenwel de vraag voor, welken leeftijd men ter vergelijking zoude nemen. Was de leeftijd der schoolgaande kinderen bekend, dan zoude zulks van zelf aangewezen worden; daar die echter tot dusverre niet werd opgegeven, miste men hier een zekeren maatstaf. Het is daarom verkieslijk voorgekomen, eenvoudig het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren te berekenen. Wel is daartegen in te brengen, dat vele kinderen beneden hun 6de jaar, ja zelfs beneden hun 5de reeds de lagere school bezoeken, en dat er ook wel enkelen boven den leeftijd van 12 jaren worden aangetroffen; maar men zag hierin geen voldoenden grond om de berekening tot den leeftijd van 5 — 12 jaren uit te strekken. Bovendien, daar men toch voor alle provincien denzelfden maatstaf neemt, kan de vergelijking tusschen die provincien even goed plaats hebben; eene vergelijking met het getal der kinderen van eenen bepaalden leeftijd kan alleen dan tot stellige uitkomsten leiden, wanneer wordt opgegeven van welken leeftijd de schoolgaande kinderen zijn; en hoewel zoodanige opgave nog niet in het volgende Verslag, evenmin als in dit, zal kunnen geschieden, zoo wordt niettemin de weg voorbereid om tot eene juiste school-statistiek te geraken, zoodat de Regering zich vleit later, wanneer het lager schoolwezen geheel volgens de voorschriften der nieuw wet zal zijn geregeld, tevens maatregelen te kunnen nemen om naauwkeurige statistische opgaven te leveren.

De uitkomsten, afgeleid uit de opgaven aangaande de feitelijke bevolking op 1°. Januarij 1858 en uit de uitkomsten der 3de tienjarige volkstelling, zijn bevat in de volgende tabel. Daarbij is als grondslag genomen, dat er op den 19den November 1849 van de 3 056 879 inwoners 206 976 jongens en 203 345 meisjes tusschen 6 en 12 jaren aanwezig waren, en dat op 1°. Januarij 1858 die verhouding dezelfde was gebleven.

PROVINCIEN.	Feitelijke bevolking op 1°. Januarij 1858.	Getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren.		
		Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant	441 950	29 924	29 398	59 322
Gelderland	400 125	27 091	26 616	53 707
Zuidholland	621 985	42 113	41 375	83 488
Noordholland	544 789	36 887	36 240	73 127
Zeeland	166 385	11 266	11 068	22 334
Utrecht	161 175	10 913	10 721	21 634
Friesland	270 618	18 323	18 001	36 324
Overijssel	235 284	15 931	15 651	31 582
Groningen	207 318	14 037	13 791	27 828
Drenthe	94 080	6 370	6 258	12 628
Limburg	215 086	14 563	14 308	28 871
Totaal . .	3 358 795	227 418	223 427	450 845

Vergelijkt men deze cijfers met het getal der kinderen, die blijkens de tabel op

bladz. 84 in Januarij 1858 de openbare en bijzondere scholen bezochten, dan bevindt men, dat van de 1 000 jongens tusschen 6 en 12 jaar in Utrecht 776, in Noordholland 788, in Zuidholland 805, in Noordbrabant 849, in Limburg 895, in Zeeland 908, in Gelderland 959, in Overijssel 1 002, in Friesland 1 008, in Groningen 1 124, in Drenthe 1 162 de dagschool bezochten; gemiddeld voor het geheele Rijk bedroeg het getal 894. Van de 1 000 meisjes tusschen 6 en 12 jaar waren er in Zeeland 644, in Utrecht 657, in Zuidholland 668, in Noordholland 677, in Noordbrabant 735, in Gelderland 772, in Friesland en Limburg 793, in Overijssel 855, in Groningen 948, in Drenthe 1 015, en gemiddeld in het geheele Rijk 747, die op de dagscholen onderwijs genoten. Neemt men de jongens en meisjes te zamen, dan zijn die getallen en de volgorde der provincien de volgende: Utrecht 717, Noordholland 733, Zuidholland 737, Zeeland 777, Noordbrabant 792, Limburg 844, Gelderland 866, Friesland 902, Overijssel 929, Groningen 1 037, Drenthe 1 089 en gemiddeld voor het geheele Rijk 822.

Houdt men tevens rekenschap van het getal der leerlingen, die behalve de reeds genoemden gebruik maakten van de avondscholen, dan ondergaan deze getallen nog eene aanzienlijke wijziging. Van de 1 000 jongens bezochten namelijk de avondschool (zonder de lessen der dagschool bij te wonen) in Limburg 25, in Noordholland 41, in Noordbrabant 71, in Overijssel 81, in Utrecht 82, in Zuidholland 84, in Zeeland en Friesland 100, in Gelderland 134, in Groningen 138 en in Drenthe 267, in het geheele Rijk 88; van de 1 000 meisjes in Limburg 5, in Noordbrabant 8, in Gelderland 27, in Noordholland 29, in Overijssel 36, in Utrecht 37, in Zeeland 40, in Zuidholland 43, in Groningen 64, in Friesland 82, in Drenthe 104, in het geheele Rijk 37; van de 1 000 jongens en meisjes in Limburg 15, in Noordholland 35, in Noordbrabant 40, in Utrecht en Overijssel 59, in Zuidholland 63, in Zeeland 70, in Gelderland 81, in Friesland 91, in Groningen 102, in Drenthe 186, in het geheele Rijk 63. Dien ten gevolge kan men het er voor houden, dat van de 1 000 kinderen tusschen 6 en 12 jaar de volgenden onderwijs genoten, hetzij op dagscholen, hetzij op avondscholen, hetzij op dag- en avondscholen beide: voor de jongens alleen, Noordholland 829, Utrecht 858, Zuidholland 889, Noordbrabant en Limburg 920, Zeeland 1 008, Overijssel 1 083, Gelderland 1 093, Friesland 1 108, Groningen 1 262, Drenthe 1 426, in het geheele Rijk 984; voor de meisjes alleen, Zeeland 684, Utrecht 694, Noordholland 706, Zuidholland 711, Noordbrabant 743, Limburg 798, Gelderland 799, Friesland 875, Overijssel 891, Groningen 1 012, Drenthe 1 119, het geheele Rijk 784; voor de jongens en meisjes te zamen, Noordholland 768, Utrecht 776, Zuidholland 800, Noordbrabant 832, Zeeland 847, Limburg 859, Gelderland 917, Overijssel 988, Friesland 993, Groningen 1 139, Drenthe 1 275, het geheele Rijk 885.

Eene vraag, welke zich naauw aansluit aan die, waarop de voorgaande getallen betrekking hebben, is deze, of de schoolgaande kinderen regelmatig gedurende het geheele jaar van het onderwijs gebruik hebben gemaakt. Zoo als hiervóór reeds is opgemerkt, heeft men thans eene opgave verlangd van het gemiddeld getal der leerlingen, die in Januarij en Julij de school bezochten, ten einde die opgave te kunnen vergelijken met die, welke vroeger door de provinciale commissien van onderwijs werden verstrekt. In hoe verre eene opgave van het getal der schoolgaande kinderen op slechts twee tijdstippen voldoende kan geacht worden om tot eene naauwkeurige beantwoording van deze belangrijke vraag te geraken, maakt thans een punt van onderzoek bij de Regering uit, als ook, of wel juist die tijdstippen als de zoodanige mogen worden aangemerkt, waarop het schoolbezoek het drukst en het slechtst plaats heeft. In afwachting van de uitkomsten van dat onderzoek bepaalt men zich in dit Verslag tot eene vergelijking van het schoolbezoek in Januarij en Julij. Terwijl vroeger die vergelijking plaats had voor alle leerlingen, zoowel voor de avondscholieren als voor de dagscholieren, zoo heeft men echter thans gemeend die alleen te moeten uitstrekken tot de leerlingen der dagscholen. Zeer vele avondscholen toch worden in den zomer niet gehouden; de verhouding tusschen het getal der avondscholieren is dien ten gevolge geheel verschillend van die tusschen de dagscholieren op de boven genoemde tijdstippen, en hoewel het getal van hen, die uitsluitend de avondschool bezoeken, slechts gering is in vergelijking van het getal der dagscholieren, zoo is het niettemin groot genoeg om de verhouding tusschen het getal der dagscholieren op die beide tijdstippen eene vrij aanzienlijke wijziging te doen ondergaan. Bovendien wordt dan eene vergelijking tusschen de verschillende provincien zeer moeijelijk, daar in de eene provincie veel meer gelegenheid tot avondschoolbezoek wordt aangeboden dan in de andere, en ook zeer ongelijk daarvan wordt gebruik gemaakt. Eindelijk zijn er onder hen, die uitsluitend van de avondschool gebruik maken, velen, die boven de

gewone jaren zijn van hen, die de lagere school bezoeken; zoolang dus de leeftijd der leerlingen niet wordt opgegeven, kan men ook hier bezwaarlijk tot eene naauwkeurige beoordeeling komen.

De verhouding tusschen het gemiddeld getal der kinderen, die in Januarij en in Julij de openbare scholen bezochten, was in 1858 voor de jongens alleen als 100 tot 68 in Drenthe, 71 in Zeeland, 72 in Gelderland, 73 in Noordbrabant, 74 in Limburg, 78 in Overijssel, 89 in Groningen, 91 in Friesland, 95 in Zuidholland, 96 in Utrecht, 109 in Noordholland, en 84 in het geheele Rijk; voor de meisjes alleen als 100 tot 75 in Limburg, 76 in Gelderland, 77 in Noordbrabant en Drenthe, 81 in Overijssel, 84 in Zeeland, 95 in Groningen, 99 in Friesland, 101 in Zuidholland, 103 in Utrecht, 113 in Noordholland en 91 in het geheele Rijk; voor de jongens en meisjes te zamen was de verhouding als 100 tot 72 in Drenthe, 74 in Gelderland en Limburg, 75 in Noordbrabant, 77 in Zeeland, 79 in Overijssel, 92 in Groningen, 95 in Friesland, 98 in Zuidholland, 99 in Utrecht, 111 in Noordholland en 87 in het geheele Rijk.

Voor de bijzondere scholen was de verhouding over het algemeen veel gunstiger. Tegen de 100 jongens, die in Januarij van het onderwijs op die scholen gebruik maakten, woonden in Julij het onderwijs bij 86 in Drenthe, 90 in Gelderland, 93 in Limburg, 96 in Zeeland, 98 in Groningen, 100 in Noordbrabant en Zuidholland, 101 in Overijssel, 102 in Noordholland, 105 in Utrecht, 106 in Friesland en 99 in het geheele Rijk. Voor de meisjes waren deze getallen voor Drenthe en Limburg 88, Noordbrabant 92, Zeeland 93, Gelderland 97, Overijssel 101, Zuidholland 102, Noordholland en Utrecht 106, Groningen 110, Friesland 112, voor het geheele Rijk 99. Voor de jongens en meisjes te zamen was de verhouding als 100 tot 87 in Drenthe, 90 in Limburg, 94 in Noordbrabant, Gelderland en Zeeland, 101 in Zuidholland en Overijssel, 103 in Groningen, 104 in Noordholland, 106 in Utrecht, 108 in Friesland en 99 in het geheele Rijk.

Neemt men alle lagere scholen te zamen, zoowel de openbare als de bijzondere, dan blijkt het dat in 1858 van de 100 jongens, die in Januarij de school bezochten, in Julij van het onderwijs gebruik maakten in Drenthe 71, in Zeeland 73, in Gelderland 75, in Limburg 76, in Noordbrabant 77, in Overijssel 80, in Groningen 89, in Friesland 91, in Zuidholland 97, in Utrecht 99, in Noordholland 107, in het geheele Rijk 87. Voor de meisjes bedroegen die getallen in Drenthe 78, in Limburg 79, in Gelderland 80, in Noordbrabant en Overijssel 83, in Zeeland 85, in Groningen 97, in Friesland 100, in Zuidholland 102, in Utrecht 105, in Noordholland 111 en in het geheele Rijk 93. Voor de jongens en meisjes eindelijk op alle lagere scholen was de verhouding als 100 tot 74 in Drenthe, 77 in Gelderland en Limburg, 78 in Zeeland, 80 in Noordbrabant, 82 in Overijssel, 93 in Groningen, 95 in Friesland, 99 in Zuidholland, 102 in Utrecht, 109 in Noordholland en 89 in het geheele Rijk.

Hiervóór is reeds opmerkzaam gemaakt op de ongelijke verhouding tusschen het getal der openbare en der bijzondere scholen in de onderscheidene provincien; daarmede staat in verband de vraag, welk gedeelte der schoolgaande kinderen van de openbare en welk gedeelte van de bijzondere gebruik maakt. Van de 100 jongens bezochten in Januarij 1858 in Friesland 98 de openbare en slechts 2 de bijzondere scholen; in Zeeland waren deze getallen 91 en 9, in Overijssel 90 en 10, in Drenthe 89 en 11, in Noordbrabant en Groningen 88 en 12, in Limburg 87 en 13, in Gelderland 85 en 15, in Noordholland 68 en 32, in Zuidholland 66 en 34, in Utrecht 62 en 38, in het geheele Rijk 81 en 19. Voor de meisjes alleen waren die getallen in Friesland 98 en 2, in Groningen en Drenthe 90 en 10, in Zeeland en Overijssel 89 en 11, in Gelderland 82 en 18, in Limburg 69 en 31, in Noordholland en Zuidholland 66 en 34, in Noordbrabant en Utrecht 60 en 40, in het geheele Rijk 75 en 25. Van de 100 jongens en meisjes te zamen bezochten in Januarij 1858 in Friesland 98 de openbare en 2 de bijzondere scholen; in Zeeland waren deze getallen 90 en 10, in Overijssel, Groningen en Drenthe 89 en 11, in Gelderland 84 en 16, in Limburg 79 en 21, in Noordbrabant 75 en 25, in Noordholland 67 en 33, in Zuidholland 66 en 34, in Utrecht 61 en 39, in het geheele Rijk 79 en 21.

De verhouding tusschen het getal der jongens en het getal der meisjes, die van het onderwijs gebruik maakten, blijkt reeds eenigzins uit hetgeen hiervóór is medegedeeld omtrent de verhouding tusschen het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren en het getal der schoolgaande kinderen. Eenvoudiger kan echter die verhouding op de volgende wijze worden uitgedrukt. Van de 100 kinderen, die in Januarij 1858 de openbare scholen bezochten, waren er in Noordbrabant 63 jongens en 37 meisjes, in Zeeland en Limburg 59 jongens en 41 meisjes, in Gelderland 57 jongens en 43 meisjes, in Utrecht en Friesland

56 jongens en 44 meisjes, in Zuidholland, Noordholland en Overijssel 55 jongens en 45 meisjes, in Groningen en Drenthe 54 jongens en 46 meisjes, in het geheele Rijk 57 jongens en 43 meisjes. Op de bijzondere scholen telde men op hetzelfde tijdstip in Friesland 62 jongens en 38 meisjes, in Groningen 58 jongens en 42 meisjes, in Zuidholland en Drenthe 55 jongens en 45 meisjes, in Zeeland 54 jongens en 46 meisjes, in Utrecht 53 jongens en 47 meisjes, in Noordholland 52 jongens en 48 meisjes, in Overijssel 51 jongens en 49 meisjes, in Gelderland 50 jongens en 50 meisjes, in Limburg 33 jongens en 67 meisjes, in Noordbrabant 26 jongens en 74 meisjes, in het geheele Rijk 48 jongens en 52 meisjes. Rekent men alle lagere scholen, zoowel de openbare als de bijzondere, te zamen, dan waren er van de 100 kinderen, die in Januarij 1858 de dagschool bezochten, in Zeeland 59 jongens en 41 meisjes, in Gelderland en Friesland 56 jongens en 44 meisjes, in Zuidholland, Utrecht en Groningen 55 jongens en 45 meisjes, in Noordbrabant, Noordholland, Overijssel en Drenthe 54 jongens en 46 meisjes, in Limburg 53 jongens en 47 meisjes, terwijl in het geheele Rijk van de 100 schoolgaande kinderen 55 jongens en 45 meisjes waren.

Het getal der leerlingen, welke zonder schoolgeld te betalen van het onderwijs gebruik maakten, was in de onderscheidene provincien zeer uiteenloopend. Over het algemeen mag het vrij aanzienlijk genoemd worden, daar het ruim een derde van het geheele getal der schoolgaande kinderen bedroeg. Onder de kosteloos onderwezenen zijn niet alleen gerekend die, welke, volgens het voorschrift van art. 33 der wet, als kinderen van bedeelden of van ouders, onvermogend om schoolgeld te betalen, daarvan zijn vrijgesteld, maar ook alle kinderen, die onderwijs genoten in scholen, waar geen schoolgeld werd betaald. Het getal der kosteloos onderwezenen in Januarij en Julij 1858 is aangewezen in de volgende tabel, waarbij alleen nog valt op te merken, dat de daarin voorkomende getallen betrekking hebben zoowel op de avondschool als op de dagschool, en dus moeten vergeleken worden met het totaal getal der leerlingen, die hetzij alleen de dagschool, hetzij alleen de avondschool, hetzij beide bezochten.

PROVINCIEN.	GETAL DER LEERLINGEN DIE KOSTELOOS ONDERWIJS GENOTEN HEBBEN.														
	OP DE OPENBARE SCHOLEN.			OP DE GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.			OP DE NIET-GESUBSIDIEERDE BIJZONDERE SCHOLEN.			OP ALLE BIJZONDERE SCHOLEN TE ZAMEN.			OP DE OPENBARE EN BIJZONDERE SCHOLEN TE ZAMEN.		
	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.	Jongens.	Meisjes.	TOTAAL.
In Januarij.															
Noordbrabant	5 870	3 002	8 872	»	»	»	1 177	4 707	5 884	1 177	4 707	5 884	7 047	7 709	14 756
Gelderland	6 610	4 878	11 488	9	7	16	1 501	1 480	2 981	1 510	1 487	2 997	8 120	6 365	14 485
Zuidholland	11 900	9 976	21 876	51	41	92	4 117	3 984	8 101	4 168	4 025	8 193	16 068	14 001	30 069
Noordholland	10 339	8 932	19 271	11	8	19	3 785	4 047	7 832	3 796	4 055	7 851	14 135	12 987	27 122
Zeeland	3 315	2 394	5 709	20	16	36	99	171	270	119	187	306	3 434	2 581	6 015
Utrecht	2 192	1 805	3 997	56	42	98	1 378	1 225	2 603	1 434	1 267	2 701	3 626	3 072	6 698
Friesland	5 823	4 936	10 759	63	38	101	121	92	213	184	130	314	6 007	5 066	11 073
Overijssel	4 458	3 627	8 085	»	»	»	365	408	773	365	408	773	4 823	4 035	8 858
Groningen	4 406	3 745	8 151	61	48	109	411	291	702	472	339	811	4 878	4 084	8 962
Drenthe	1 176	1 028	2 204	36	42	78	1 231	1 042	2 273	1 267	1 084	2 351	2 443	2 112	4 555
Limburg	2 962	1 854	4 816	»	»	»	833	1 774	2 607	833	1 774	2 607	3 795	3 628	7 423
TOTAAL	59 051	46 177	105 228	307	242	549	15 018	19 221	34 239	15 325	19 463	34 788	74 376	65 640	140 016
In Julij.															
Noordbrabant	4 124	2 267	6 391	»	»	»	1 082	4 226	5 308	1 082	4 226	5 308	5 206	6 493	11 699
Gelderland	4 003	3 350	7 353	10	7	17	1 096	1 283	2 379	1 106	1 290	2 396	5 109	4 640	9 749
Zuidholland	9 951	8 964	18 915	50	41	91	3 850	3 823	7 673	3 900	3 864	7 764	13 851	12 828	26 679
Noordholland	10 379	9 033	19 412	12	8	20	3 770	3 948	7 718	3 782	3 956	7 738	14 161	12 989	27 150
Zeeland	1 996	1 611	3 607	21	17	38	90	103	193	111	120	231	2 107	1 731	3 838
Utrecht	1 936	1 679	3 615	56	42	98	1 317	1 250	2 567	1 373	1 292	2 665	3 309	2 971	6 280
Friesland	4 809	4 443	9 252	62	34	96	29	25	54	91	59	150	4 900	4 502	9 402
Overijssel	3 745	3 232	6 977	»	»	»	352	400	752	352	400	752	4 097	3 632	7 729
Groningen	3 818	3 347	7 165	62	49	111	283	213	496	345	262	607	4 163	3 609	7 772
Drenthe	793	819	1 612	38	44	82	1 060	913	1 973	1 098	957	2 055	1 891	1 776	3 667
Limburg	2 025	1 328	3 353	»	»	»	791	1 628	2 419	791	1 628	2 419	2 816	2 956	5 772
TOTAAL	47 579	40 073	87 652	311	242	553	13 720	17 812	31 532	14 031	18 054	32 085	61 610	58 127	119 737

Daar voor het kosteloos schoolbezoek, even als voor het schoolbezoek in het algemeen, thans het *gemiddeld* getal der leerlingen in Januarij en Julij is opgegeven, terwijl vroeger die getallen voor 15 Januarij en 15 Julij werden medegedeeld, kan eene vergelijking dier getallen voor 1857 en 1858 moeijelijk plaats hebben, althans tot geene stellige uitkomsten leiden. Het totaal van de kosteloos onderwezenen in Januarij 1858 is ruim 6 000 lager dan in 1857; het verschil doet zich het sterkst voor de provincien Gelderland en Groningen gevoelen.

Hoewel in de voorgaande bladzijden de voornaamste opgaven betrekkelijk de statistiek van het getal der schoolgaande kinderen, als ook omtrent het getal der scholen en van het onderwijzend personeel zijn medegedeeld, zoo schijnt het nogtans wenschelijk, die onderscheidene getallen nogmaals voor elke provincie in het bijzonder in verband met elkander te beschouwen; alsdan kunnen er hier en daar eenige gevolgtrekkingen uit worden afgeleid, en wordt tevens de gelegenheid gegeven om eenige beschouwingen omtrent dit belangrijk onderwerp mede te deelen, door sommigen der inspecteurs in hunne verslagen ter kennis van de Regering gebragt. Ten einde echter elke provincie op zich zelve te kunnen vergelijken met het geheele Rijk, gaan hier eenige algemeene opgaven vooraf.

De 2 516 openbare scholen, alwaar werd onderwijs gegeven door 2 505 hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen, 1 499 hulponderwijzers en hulponderwijzeressen en 973 kweekelingen, dus te zamen door 4 977 personen, telden in Januarij op de dagschool 165 730 jongens en 125 872 meisjes, te zamen 291 602 kinderen, in Julij 139 996 jongens en 114 231 meisjes, te zamen 254 227 leerlingen. Op de 957 bijzondere scholen werd onderwijs gegeven door 965 hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen, door 1 354 hulponderwijzers en hulponderwijzeressen en door 725 kweekelingen, dus in 't geheel door 3 044 personen; het getal der leerlingen bedroeg in Januarij 37 960 jongens en 41 090 meisjes, te zamen 79 050, in Julij 37 768 jongens en 40 856 meisjes, te zamen 78 624 leerlingen. Het getal van alle lagere scholen te zamen bedroeg dus 3 473, waar onderwijs werd gegeven door 3 470 hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen, door 2 853 hulponderwijzers en hulponderwijzeressen en door 1 698 kweekelingen, te zamen 8 021 personen; het getal der leerlingen op de dagschool bedroeg in Januarij 203 690 jongens en 166 962 meisjes, te zamen 370 652; in Julij 177 764 jongens en 155 087 meisjes, te zamen 332 851 leerlingen. Van de hier genoemde leerlingen waren er op de openbare scholen in Januarij 15 277 jongens en 4 923 meisjes, te zamen 20 200, welke tevens de avondschool bezochten, op de bijzondere scholen 5 474 jongens en 1 833 meisjes, te zamen 7 307, die in hetzelfde geval verkeerden; van alle op de dagscholen gaande kinderen waren er dus 20 751 jongens en 6 756 meisjes, te zamen 27 507, die tevens de avondschool in Januarij bezochten. In Julij bedroegen deze getallen voor de openbare scholen 8 359 jongens en 2 858 meisjes, te zamen 11 217 leerlingen, voor de bijzondere 5 437 jongens en 1 847 meisjes, te zamen 7 284 kinderen; voor de openbare en bijzondere scholen beide 13 796 jongens en 4 705 meisjes, te zamen 18 501 kinderen. Behalve door de hier genoemden werden de openbare avondscholen nog bezocht in Januarij door 15 909 jongens en 5 184 meisjes, te zamen door 21 093 kinderen, in Julij door 2 609 jongens en 1 924 meisjes, te zamen door 4 533 kinderen; de bijzondere avondscholen in Januarij door 4 059 jongens en 3 087 meisjes, te zamen 7 146, in Julij door 2 715 jongens en 2 370 meisjes, te zamen 5 085 leerlingen; de openbare en bijzondere avondscholen te zamen in Januarij door 19 968 jongens en 8 271 meisjes, te zamen 28 239, in Julij door 5 324 jongens en 4 294 meisjes, te zamen 9 618 leerlingen. Dien ten gevolge bedroeg het geheele getal der onderwezenen in Januarij in de openbare scholen 181 639 jongens en 131 056 meisjes, te zamen 312 695, in de bijzondere scholen 42 019 jongens en 44 177 meisjes, te zamen 86 196, in alle lagere scholen 223 658 jongens en 175 233 meisjes, te zamen 398 891; in Julij in de openbare scholen 142 605 jongens en 116 155 meisjes, te zamen 258 760, in de bijzondere scholen 40 483 jongens en 43 226 meisjes, te zamen 83 709, in alle lagere scholen 183 088 jongens en 159 381 meisjes, te zamen 342 469 leerlingen.

Eene vergelijking dezer getallen met het getal der kinderen tusschen de 6 en 12 jaren op 1e. Januarij 1858 doet zien, dat van de 1 000 jongens 896 de dagschool bezochten, van de 1 000 meisjes 747, van de 1 000 kinderen in het algemeen 822. Hieruit mag nogtans niet afgeleid worden, dat de overige $^{178}/_{1000}$ van onderwijs verstoken waren, daar dit verschil eer schijnt te moeten worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat vele kinderen niet gedurende volle 6 jaren van het onderwijs gebruik maken. Bij gebrek aan opgaven aangaande den leeftijd der kinderen kunnen uit deze cijfers geene verdere gevolgen getrokken worden; alleen mag men er uit opmaken, dat de verhouding voor de meisjes ongunstiger is, hetgeen welligt daaraan moet worden toege-

schreven, dat over het algemeen meer meisjes dan jongens huisonderwijs ontvangen. Bovendien werd de avondschool nog bezocht door 88 jongens, 37 meisjes, gemiddeld door 63 kinderen, zoodat de verhouding van het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren tot het getal van hen, die, hetzij op de dagschool, hetzij op de avondschool onderwijs genoten, was als 1 000 tot 984 voor de jongens als 1 000 tot 784 voor de meisjes, en als 1 000 tot 885 voor alle leerlingen te zamen.

Verreweg het grootste gedeelte der kinderen werd op de openbare scholen onderwezen; 81 ten honderd der jongens, 75 ten honderd der meisjes en 79 ten honderd van allen te zamen, bezochten in Januarij 1858 de openbare dagscholen, terwijl de bijzondere 19 ten honderd der jongens, 25 ten honderd der meisjes en 21 ten honderd van beiden te zamen telden. Hieruit volgt dus, dat voor de meisjes meer van bijzondere scholen werd gebruik gemaakt dan voor de jongens. Zoo als nader blijken zal, kan dit niet als regel voor het geheele Rijk aangenomen worden, maar is dit verschil hoofdzakelijk daaraan toe te schrijven, dat in de provincien Noordbrabant en Limburg zeer vele bijzondere scholen voor meisjes bestaan. De verhouding tusschen de beide geslachten was dien ten gevolge ook verschillend; op de openbare scholen waren van de 100 leerlingen 57 jongens en 43 meisjes, op de bijzondere 48 jongens en 52 meisjes, terwijl van de 100 kinderen, die op de openbare of bijzondere scholen onderwezen werden (namelijk op de dagscholen), 55 jongens en 45 meisjes waren.

De verhouding tusschen het getal der scholen, het getal der onderwijzers en het getal der leerlingen was ook zeer verschillend voor de onderscheidene soorten van scholen. Gemiddeld telde in Januarij elke openbare school 1 hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres, 1 hulponderwijzer, hulponderwijzeres of kweekeling en 112 leerlingen; de verhouding van het getal scholen tot het onderwijzend personeel was als 10 tot 20. Op elken onderwijzer kwamen gemiddeld 59 leerlingen. Het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen stond in reden tot dat der kweekelingen als 10 tot 6,5. Voor de bijzondere scholen waren deze verhoudingen alle gunstiger, daar elke bijzondere school gemiddeld 1 hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres, 2,2 hulppersoneel en 82 leerlingen telde, zoodat op elken onderwijzer aldaar slechts 26 leerlingen kwamen; het getal scholen was tot het getal der onderwijzers in reden als 10 tot 32; de zamenstelling van het hulppersoneel was ook gunstiger dan op de openbare scholen, daar het getal hulponderwijzers en hulponderwijzeressen tot dat der kweekelingen in reden was als 10 tot 5,3. Neemt men de openbare en bijzondere scholen te zamen, dan telde elke school gemiddeld 1 hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres, 1,3 hulppersoneel en 107 leerlingen, zoodat op elken onderwijzer gemiddeld 46 leerlingen kwamen. De verhouding van het getal der scholen tot het getal der onderwijzers van beide geslachten was als 10 tot 23, die van het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen tot het getal der kweekelingen als 10 tot 5,9.

Voor zooverre eene vergelijking van het getal der schoolgaande kinderen op twee verschillende tijdstippen in staat kan stellen om over het meer of minder regelmatig schoolgaan te oordeelen, blijkt uit de voorgaande getallen, dat van de 100 jongens, die in Januarij 1858 de openbare dagscholen bezochten, in Julij slechts 84 in die scholen aanwezig waren; voor de meisjes was het schoolverzuim in den zomer minder aanzienlijk, daar 91 in Julij de openbare scholen bezochten tegen 100 in Januarij; voor beide geslachten te zamen was de verhouding als 100 tot 87. Op de bijzondere scholen was het schoolverzuim zeer gering, daar de verhouding tusschen het getal der kinderen in Januarij en dat in Julij was als 100 tot 99; voor de jongens en meisjes afzonderlijk was de verhouding dezelfde. Neemt men de openbare en bijzondere scholen te zamen, dan is de verhouding tusschen het getal der schoolgaande kinderen in Januarij en in Julij voor de jongens als 100 tot 87, voor de meisjes als 100 tot 93, voor alle leerlingen als 100 tot 89.

Het getal der kosteloos onderwezenen bedroeg op de openbare scholen in Januarij 33,6 ten honderd van allen, die de dag- of avondschool of wel beide bezochten; voor de jongens alleen was het 32,5, voor de meisjes 35,2 ten honderd; in Julij bedroeg het voor de jongens 33,4, voor de meisjes 34,5, voor beiden te zamen 33,9 ten honderd. Het was dus op beide tijdstippen iets grooter voor de meisjes dan voor de jongens; in Julij was dit verschil echter geringer dan in Januarij. Voor beide geslachten te zamen was het op beide tijdstippen nagenoeg hetzelfde. Voor de bijzondere scholen was het een weinig aanzienlijker, daar het in Januarij voor de jongens 36,5, voor de meisjes 44,0 en voor beiden te zamen 40,4, in Julij voor de jongens 34,6, voor de meisjes 41,8, voor beiden 38,3 ten honderd bedroeg. In den winter telden dus de bijzondere scholen ruim twee ten honderd meer kosteloos

onderwezen leerlingen; even als bij de openbare scholen hadden ook hier de meisjes de overhand. Rekent men alle lagere scholen bij elkander, dan bedroeg in Januarij het getal der kosteloos onderwezen jongens 33,3, dat der meisjes 37,5 en dat van beiden te zamen 35,1 ten honderd; in Julij dat der jongens 33,6, dat der meisjes 36,5 en dat van beiden te zamen 34,9 ten honderd. De verhouding van het geheele getal der onderwezenen en van het getal van hen, die kosteloos de scholen bezochten, was dus op beide tijdstippen nagenoeg hetzelfde: voor de jongens was het in den zomer 0,3 ten honderd aanzienlijker, voor de meisjes 1 ten honderd geringer.

Noordbrabant. Vergelijkt men het getal der schoolgaande kinderen in Noordbrabant met het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren, dan blijkt het, dat deze provincie beneden het gemiddelde blijft, zoowel wat dagschool als wat avondschool aangaat. Van de 1 000 jongens tusschen 6 en 12 jaren gingen er 849 op de dagschool en bovendien 71 op de avondschool, te zamen 920; van de 1 000 meisjes 735 op de dagschool en slechts 8 op de avondschool, te zamen 743; zoodat over het algemeen van de 1 000 kinderen tusschen 6 en 12 jaren 832 schoolonderwijs genoten, namelijk 792 op de dagschool en bovendien 40 op de avondschool. Noordbrabant was dus in dit opzigt ruim 5 ten honderd beneden het gemiddelde, namelijk 3 ten honderd voor de dagscholen en ruim 2 ten honderd voor de avondscholen. Uit de opgaven van den inspecteur blijkt, dat deze getallen ook voor de onderscheidene districten aanmerkelijk verschilden. De verhouding was het gunstigst voor het 3de, 2de, 6de en 9de, verreweg het ongunstigst voor het 10de schooldistrict.

De meisjes maakten naar evenredigheid meer van de bijzondere scholen gebruik dan de jongens. Van de 100 jongens bezochten 88 de openbare en slechts 12 de bijzondere scholen; van de 100 meisjes daarentegen genoten 60 onderwijs op openbare en 40 op bijzondere scholen; van alle kinderen te zamen genomen gingen 75 ten honderd op openbare en 25 op bijzondere scholen. Het aanzienlijk getal der bijzondere scholen voor meisjes, meerendeels scholen gehouden door geestelijke zusters en onder toezigt der geestelijkheid staande, schijnt oorzaak te zijn, dat de verhouding tusschen het getal der jongens en het getal der meisjes die onderwijs genoten in Noordbrabant iets gunstiger voor laatstgenoemden was, dan het gemiddelde; van de 100 kinderen, die in Januarij schoolonderwijs genoten, waren 54 jongens en 46 meisjes; voor de openbare scholen alleen waren van de 100 kinderen 63 jongens en 37 meisjes, voor de bijzondere alleen 26 jongens en 74 meisjes.

De verhouding tusschen het getal der schoolgaande kinderen in Januarij en in Julij was in Noordbrabant niet gunstig. De openbare scholen telden in Julij slechts 75 leerlingen tegen 100 in Januarij; voor de jongens alleen was de verhouding als 73, voor de meisjes als 77 tot 100. Voor de bijzondere scholen was de verhouding gunstiger, vooral voor de jongens, van welke er op beide tijdstippen evenveel aanwezig waren; voor de meisjes alleen was de verhouding in Januarij en in Julij als 100 tot 92, voor de jongens en meisjes te zamen als 100 tot 94. Op alle lagere scholen te zamen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 77, voor de meisjes als 100 tot 83, voor de jongens en meisjes te zamen als 100 tot 80. Hieruit blijkt dus, dat het schoolverzuim in den zomer in Noordbrabant nagenoeg 10 ten honderd meer bedroeg dan gemiddeld in het geheele Rijk.

Het getal der kosteloos onderwezenen op de openbare scholen was in Januarij geringer dan in de andere provincien, Drenthe alleen uitgezonderd; het bedroeg namelijk 24 ten honderd van hen, die, hetzij op de dagscholen, hetzij op de avondscholen, onderwijs genoten. Daarentegen ontvingen op de bijzondere scholen in Noordbrabant meer kinderen kosteloos onderwijs, dan in eenige andere provincie, behalve Drenthe (1). Van de 100 kinderen verkeeren 50 in dit geval; voor de meisjes alleen bedroeg dit getal 54, hetgeen moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat op vele scholen, onder toezigt der geestelijkheid staande, zeer vele leerlingen kosteloos worden toegelaten; voor de jongens alleen bedroeg het getal der kosteloos onderwezenen op de bijzondere scholen slechts 37 ten honderd, welk getal niet, zoo als dat der meisjes, een maximum is. Het geheele getal der op de lagere scholen in Noordbrabant kosteloos onderwezenen bedroeg 26 ten honderd voor de jongens, 35 ten honderd voor de meisjes en 30 ten honderd voor beiden te zamen, welk laatste cijfer nog ongeveer 5 ten honderd beneden het gemiddelde voor het geheele Rijk is. In Julij was de verhouding nagenoeg dezelfde; voor alle scholen te zamen was zij één ten honderd gunstiger; het schoolverzuim was dus bij de kosteloos onderwezenen iets minder dan bij de betalende leerlingen.

---

(1) Later zal blijken, waarom het in Drenthe in dit opzigt het gunstigst gesteld is.

De verhouding tusschen het getal der scholen, het getal der onderwijzers en het getal der leerlingen was in Januarij als volgt. Gemiddeld telde elke openbare school 114 leerlingen en 1,7 onderwijzend personeel, zoodat voor elken onderwijzer gemiddeld 67 leerlingen kwamen. De verhouding van het getal der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen tot het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen was als 10 tot 7, dus beneden het gemiddelde. Op de bijzondere scholen was de verhouding gunstiger, daar elke school gemiddeld 3,5 onderwijzend personeel en 97 leerlingen telde, zoodat op elken onderwijzer slechts 28 leerlingen kwamen; de verhouding van het getal der hoofdonderwijzers tot dat der hulponderwijzers (mann. en vrouw.) was aldaar als 10 tot 25. Neemt men alle lagere scholen te zamen, dan telde gemiddeld iedere school 2,2 onderwijzend personeel en 109 leerlingen, zoodat voor iederen onderwijzer gemiddeld 50 leerlingen kwamen; deze getallen verschillen slechts zeer weinig van de hiervóór opgegeven gemiddelden voor het geheele Rijk. De verhouding tusschen het getal der hulponderwijzers van beide geslachten en het getal der kweekelingen was voor de openbare scholen als 10 tot 5,7, voor de bijzondere als 10 tot 2,0, voor alle lagere scholen te zamen als 10 tot 3,4; daaruit volgt, dat het getal der kweekelingen in Noordbrabant naar evenredigheid minder aanzienlijk was dan in eenige andere provincie, vooral voor zooverre de bijzondere scholen betreft.

Gelderland. Het getal van hen, die in de maand Januarij de scholen in Gelderland bezochten, was vrij aanzienlijk. Tegen 1 000 kinderen van 6 tot 12 jaren, waren er 866, die van het onderwijs op de dagscholen gebruik maakten, benevens 81, welke de avondscholen bezochten, dus in 't geheel 947, die schoolonderwijs ontvingen. In vergelijking met het middencijfer voor het geheele Rijk was dus de toestand van Gelderland in dit opzigt gunstig, daar de dagscholen ruim 4, de dag- en avondscholen zamen ruim 6 ten honderd meer leerlingen telden. De verhouding was nogtans voor de jongens veel gunstiger dan voor de meisjes; tegen 1 000 jongens tusschen 6 en 12 jaren bezochten 959 de dagscholen en 134 de avondscholen, te zamen 1 093; tegen 1 000 meisjes van dien leeftijd telden de dagscholen er slechts 772, de avondscholen 27, te zamen 799.

De openbare scholen waren, in vergelijking met de andere provincien, sterk bezocht, daar 85 ten honderd van de jongens, 82 ten honderd van de meisjes en 84 ten honderd van alle kinderen op die scholen onderwezen werden. Dit laatste getal overtreft het middencijfer voor het geheele Rijk met 5 ten honderd. Op de openbare scholen telde men in Januarij op 100 leerlingen 57 jongens en 43 meisjes, op de bijzondere 50 jongens en 50 meisjes, op alle lagere scholen te zamen 56 jongens en 44 meisjes, dus 1 ten honderd meer jongens en minder meisjes dan gemiddeld in het geheele Rijk.

Mogten over het algemeen in Gelderland weinig kinderen van onderwijs verstoken zijn, de regelmatigheid, waarmede de scholen gedurende het geheele jaar bezocht werden, liet veel te wenschen over. Slechts 77 ten honderd van de kinderen, die in Januarij schoolgingen, maakten ook in Julij van het onderwijs gebruik; voor de jongens alleen was de verhouding als 100 tot 75, voor de meisjes als 100 tot 80. Voor de openbare scholen alleen was de verhouding nog ongunstiger, namelijk als 100 tot 72 voor de jongens, als 100 tot 76 voor de meisjes, en als 100 tot 74 voor beiden te zamen, dat is 13 ten honderd beneden het middencijfer voor het geheele Rijk. Voor de bijzondere scholen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 90, voor de meisjes als 100 tot 97, voor beiden te zamen als 100 tot 94, dus ook nog 5 ten honderd beneden het middencijfer. Het bovengemelde cijfer van 77 ten honderd voor alle schoolgaande kinderen van beide geslachten is 12 ten honderd beneden het gemiddelde voor het geheele Rijk. De inspecteur deelt dan ook in zijn jaarverslag aan de Regering mede, dat nagenoeg alle schoolopzieners over deze kwaal klagen, zonder echter afdoende middelen te kunnen aanwijzen om verbetering aan te brengen. Het ongeregeld schoolgaan ten platten lande wordt toegeschreven aan eene laakbare onverschilligheid en gebrek aan belangstelling bij de ouders, vooral onder de mindere klasse, bijzonder ook aan de zucht om reeds spoedig geldelijk voordeel van de kinderen te trekken. Het is buiten twijfel, dat het slecht en ongeregeld schoolgaan eenen allernadeeligsten invloed uitoefent op de gelijkheid van het onderwijs, zoodat niet alleen zij, die de school verzuimen, er onder lijden, maar ook diegenen, welke geregeld van het onderwijs gebruik maken. Volgens het oordeel van den schoolopziener in het 8ste district worden vele ouders, die zoo al niet onvermogend om schoolgeld te betalen, toch door die uitgaven te zwaar gedrukt worden, daardoor teruggehouden om hunne kinderen geregeld en langdurig de school te doen bezoeken; maar ook zij, die in de

gelegenheid zijn om voor hunne kinderen kosteloos onderwijs te verkrijgen, toonen nog onverschilligheid en houden hen dikwijls om elke beuzeling te huis, aldus de bewezen weldaad weinig erkennende. Mogt deze toestand over het algemeen bedroevend zijn, enkele uitzonderingen in deze provincie doen van den anderen kant zien, dat door zamenwerking van de gemeentebesturen en van de verschillende takken van het schooltoezigt het schoolgaan der kinderen zeer kan bevorderd worden. Zoo is het bijv. bij een naauwkeurig door de plaatselijke schoolcommissie ingesteld onderzoek gebleken, dat in de gemeente Rozendaal geen enkel kind, in de schooljaren verkeerende, van onderwijs verstoken is. School-examens, gepaard met kleine belooningen aan kinderen, die door vlijt en geregeld schoolbezoek uitmunten, schijnen tot dusverre heilzaam gewerkt te hebben. Ook te Warnsveld bezochten in Januarij en Julij evenveel kinderen de dagschool. Nog enkele gunstige voorbeelden zouden hier kunnen worden bijgebragt, die echter slechts als uitzonderingen mogen worden beschouwd en te zeldzaam zijn om op het geheele cijfer eenen merkbaren invloed uit te oefenen.

Dat het ongeregeld schoolbezoek in Gelderland bij de kosteloos onderwezenen niet minder, maar eer aanzienlijker is dan bij de betalende leerlingen, blijkt uit de volgende cijfers. Op de openbare scholen genoten, in Januarij 1858, 27 ten honderd der leerlingen kosteloos onderwijs, in Julij slechts 25 ten honderd; op de bijzondere scholen in Januarij 36, in Julij 32 ten honderd; op alle lagere scholen te zamen in Januarij 29, in Julij 27 ten honderd. Het getal der meisjes, die kosteloos onderwijs ontvingen, bedroeg in den regel één ten honderd meer, dat der jongens ruim één ten honderd minder dan het middencijfer. Het getal der kosteloos onderwezenen in Julij bedroeg slechts 67 ten honderd van hun getal in Januarij. Overigens was het getal der kosteloos onderwezenen in Gelderland over het algemeen gering, daar het ruim 6 ten honderd van het geheele getal der onderwezenen minder bedroeg dan voor het geheele Rijk.

De verhouding tusschen het getal der scholen, het getal der onderwijzers en het getal der leerlingen verschilde weinig van de gemiddelde; elke openbare school telde gemiddeld 1,9 onderwijzend personeel en 118 leerlingen, elke bijzondere school 2,5 onderwijzers en 66 leerlingen, elke lagere school in het algemeen 2,1 onderwijzers en 105 leerlingen; voor iederen onderwijzer kwamen dus op de openbare scholen 61 leerlingen, op de bijzondere 30 en op alle scholen te zamen gerekend 50 leerlingen. De verhouding van het getal der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen tot dat van het hulppersoneel was voor de openbare scholen als 10 tot 9, voor de bijzondere als 10 tot 15, voor alle lagere scholen te zamen als 10 tot 11. Het getal der kweekelingen was in verhouding tot het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen vrij aanzienlijk, daar de laatstgenoemden tot de eerstgenoemden in reden stonden als 10 tot 7,0 voor de openbare scholen, als 10 tot 6,3 voor de bijzondere scholen en als 10 tot 6,9 voor alle lagere scholen te zamen.

Zuidholland. In deze provincie maakten naar evenredigheid slechts weinig kinderen van het onderwijs in de lagere scholen gebruik. Tegen 1 000 kinderen tusschen 6 en 12 jaren telde men er in Januarij op de dagscholen slechts 737, op de avondscholen bovendien 63, te zamen 800. Voor de jongens alleen bedroegen deze cijfers 805 en 84, te zamen 889, voor de meisjes alleen 668 en 43, te zamen 711. Al deze cijfers zijn ongeveer 9 ten honderd beneden het gemiddelde. Het zou nogtans verkeerd zijn hieruit af te leiden, dat in Zuidholland betrekkelijk zooveel minder kinderen onderwijs genieten. Het verschil schijnt eerder daaraan te moeten worden toegeschreven, dat in deze provincie vele groote en aanzienlijke gemeenten zijn, waar vele kinderen van den meer gegoeden stand òf het lager onderwijs geheel te huis ontvangen, òf, na gedurende de eerste jaren huisonderwijs genoten te hebben, eerst op lateren leeftijd de scholen bezoeken. Ook kan de aanwezigheid van verscheidene bewaarscholen, waar de kinderen veelal tot hun zevende jaar blijven, invloed op het minder geregeld bezoeken van de lagere scholen uitoefenen. Naar het oordeel van den inspecteur werkt de heffing van schoolgeld niet gunstig op het schoolbezoek, vooral door de moeijelijkheid om juist aan te wijzen, wie als onvermogend om schoolgeld te betalen daarvan behooren te worden vrijgesteld. Wel wordt door sommigen beweerd, dat met meer ijver van de school wordt gebruik gemaakt indien een schoolgeld, hoe gering dan ook, betaald wordt; maar daar staat volgens het oordeel van den inspecteur tegenover, dat bij de minste geldelijke ongelegenheid de kinderen worden teruggehouden van de school, wanneer haar gebruik uitgaven vordert. Als voorbeelden worden aangehaald de gemeente Oegstgeest, waar na het kosteloos openstellen der school in weinige maanden het getal der leerlingen met ruim 30 ten honderd is toegenomen, als ook de gemeente Hardinxveld, alwaar de schoolbevolking

van 396 in Januarij is geklommen tot 467 in Julij, welke vermeerdering in verhouding tot eene bevolking van ruim 3 500 zielen zeer aanzienlijk mag genoemd worden. Andere gemeenten hebben dit voorbeeld gevolgd, zoo als Wateringen, Voorschoten, Hillegom, Middelharnis, de Bommel, Maasdam, Hoog Blokland. Ook in Loosduinen, Monster, Rijswijk, Naaldwijk, Voorburg en 's Gravesande zal voortaan geen schoolgeld geheven worden, even als voorheen, toen de kosten uit een daartoe bestemd schoolfonds bestreden werden. In hoeverre deze maatregelen op het schoolbezoek eenen gunstigen invloed uitoefenen, zal eerst dan blijken, wanneer zij gedurende eenigen tijd in werking zullen zijn geweest.

Het groot aantal der bijzondere scholen, vooral in de grootere gemeenten van Zuidholland, is oorzaak, dat het aantal leerlingen der openbare scholen in vergelijking met andere provincien gering was. Van de 100 kinderen gingen er 66 op openbare en 34 op bijzondere scholen; voor de jongens en meisjes afzonderlijk was de verhouding dezelfde. De verhouding tusschen het getal der jongens en meisjes, die schoolonderwijs genoten, was, even als gemiddeld voor het geheele Rijk, als 55 tot 45; op de bijzondere en op de openbare scholen afzonderlijk was de verhouding eveneens als 55 tot 45, zoodat in vergelijking met de meeste andere provincien de bijzondere scholen in Zuidholland minder door meisjes bezocht werden.

Aan het grooter getal der aanzienlijke gemeenten schijnt men het ook te moeten toeschrijven, dat de verhouding tusschen het getal der kinderen, die in Januarij en in Julij de scholen bezochten, veel gunstiger is dan in de meeste andere provincien. Tegen 100 kinderen in Januarij telden de openbare scholen er 98 in Julij; voor de jongens alleen bedroeg dit cijfer 95, voor de meisjes 101. Voor de bijzondere scholen was het getal der kinderen in Julij zelfs aanzienlijker dan in Januarij; voor de jongens was het op beide tijdstippen hetzelfde, voor de meisjes was de verhouding als 100 tot 102, voor de jongens en meisjes te zamen als 100 tot 101. Voor alle lagere scholen te zamen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 97, voor de meisjes als 100 tot 102, voor de jongens en meisjes als 100 tot 99, dus 10 ten honderd gunstiger dan het middencijfer voor het geheele Rijk.

Het getal van hen, die kosteloos onderwijs genoten, was zeer aanzienlijk in de provincie Zuidholland; op de openbare scholen bedroeg hun getal in Januarij 50 ten honderd van alle schoolgaande kinderen, op de bijzondere scholen 36, op alle lagere scholen 45 ten honderd; in Julij waren deze getallen 47 voor de openbare, 34 voor de bijzondere en 42 ten honderd voor alle lagere scholen. Het getal der kosteloos onderwezenen was dus in den zomer in verhouding tot het geheele getal ongeveer 3 ten honderd minder dan in den winter. Op alle scholen was het aantal der kosteloos onderwezen meisjes omtrent 3 ten honderd boven deze cijfers, dat der jongens evenveel daaronder. In vergelijking met het middencijfer voor het geheele Rijk bedroeg het getal der kosteloos onderwezenen op de openbare scholen 14 ten honderd meer, op de bijzondere scholen ruim 4 ten honderd minder, in het geheel 10 ten honderd meer.

De verhouding tusschen het getal der scholen, het getal der onderwijzers en het getal der leerlingen was niet ongunstig; gemiddeld telde elke openbare school 2,8 onderwijzend personeel en 152 leerlingen, elke bijzondere school 3,8 onderwijzend personeel en 95 leerlingen, elke lagere school in het algemeen 3,2 onderwijzers en 125 leerlingen. Daaruit blijkt, dat het onderwijzend personeel en het getal der leerlingen in verhouding tot het getal der scholen aanzienlijker was dan in eenige andere provincie. De verhouding tusschen het getal der onderwijzers en het getal der leerlingen was vrij gunstig; op de openbare scholen kwamen voor elken onderwijzer gemiddeld 55 leerlingen, op de bijzondere 25, op de lagere scholen in het algemeen 39 leerlingen. Het onderwijzend personeel was dus ook naar evenredigheid van het getal der leerlingen talrijker dan in de meeste andere provincien. Het aanzienlijk cijfer van gemiddeld 152 leerlingen op elke openbare school, hetwelk de naastbijkomende provincie (Noordholland) nog met 28 overtreft, doet zien, dat in Zuidholland over het algemeen vele sterk bevolkte scholen worden aangetroffen, hetgeen waarschijnlijk ook weder grootendeels aan het groot getal aanzienlijke gemeenten moet worden toegeschreven. Het getal der kweekelingen was over het algemeen naar evenredigheid aanzienlijker dan in de meeste andere provincien, vooral op de bijzondere scholen; de verhouding van het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen tot dat der kweekelingen was als 10 tot 6,7 voor de openbare scholen, als 10 tot 7,2 voor de bijzondere, en als 10 tot 7,0 voor alle lagere scholen te zamen.

Noordholland. Van de 1 000 leerlingen tusschen 6 en 12 jaren waren er in de pro-

vincie Noordholland slechts 733 die in Januarij de dagscholen en 35 die bovendien de avondscholen bezochten, dus in 't geheel 768, welke lager onderwijs genoten. Voor de jongens alleen waren deze getallen 788 en 41, te zamen 829, voor de meisjes alleen 677 en 29, te zamen 706. Voor de jongens alleen was dus de toestand in Noordholland ongunstiger dan in elke andere provincie; hun getal was voor de dagscholen nagenoeg 11 ten honderd, voor dag- en avondscholen beide $15^1/_2$ ten honderd beneden het gemiddelde voor het geheele Rijk; voor de meisjes bedroeg het verschil van het gemiddelde voor het geheele Rijk 7 tot 8 ten honderd, voor alle leerlingen te zamen 9 ten honderd op de dagscholen en 12 ten honderd op de dag- en avondscholen te zamen. Waaraan het slechte schoolbezoek in Noordholland is toe te schrijven, is voor alsnog moeijelijk aan te wijzen; niet onwaarschijnlijk is het, dat in de hoofdstad zelve een aanzienlijk getal der kinderen huisonderwijs genieten, en dat er ook velen zijn die in 't geheel geen onderwijs ontvangen, of er slechts gedurende een zeer korten tijd gebruik van maken. Voor zooverre het geheele getal der onderwezenen aangaat, kan het betrekkelijk gering getal van dezen gedeeltelijk daaraan worden toegeschreven, dat de avondscholen in Noordholland over het algemeen minder leerlingen telden dan in de meeste andere provincien.

Even als in Zuidholland, is ook in Noordholland het betrekkelijk groot getal der bijzondere scholen, vooral te Amsterdam, oorzaak dat de verhouding tusschen het getal der leerlingen op de openbare en op de bijzondere scholen voor de eerstgenoemden minder gunstig is; van de jongens waren er 68 ten honderd op de openbare dagscholen, van de meisjes 66 en van alle leerlingen 67 ten honderd. De verhouding tusschen het getal der jongens en meisjes op de dagscholen was als 55 tot 45 voor de openbare, als 52 tot 48 voor de bijzondere en als 54 tot 46 voor alle lagere scholen te zamen. Het getal der meisjes was dus, in verhouding tot het getal der jongens, grooter dan gemiddeld in de andere provincien, hetgeen waarschijnlijk grootendeels aan den invloed der bijzondere scholen moet worden toegeschreven.

Terwijl in bijna alle andere provincien van het Rijk het getal der schoolgaande kinderen in Januarij veel aanzienlijker was dan in Julij, zoo had daarentegen in Noordholland juist het tegenovergestelde plaats, zoowel voor de openbare als voor de bijzondere scholen, en evenzeer voor de jongens als voor de meisjes. Op de openbare scholen was de verhouding van het getal der jongens in Januarij en Julij als 100 tot 109, voor de meisjes als 100 tot 113, voor beiden te zamen 100 tot 111; op de bijzondere scholen voor de jongens als 100 tot 102, voor de meisjes als 100 tot 106, voor de jongens en meisjes te zamen als 100 tot 104; op alle lagere scholen te zamen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 107, voor de meisjes als 100 tot 111, voor de jongens en meisjes als 100 tot 109. Deze getallen verschillen, voor zooverre de bijzondere scholen aangaat, slechts weinig van de gemiddelden; het meest is het onderscheid in het oog loopend voor de openbare scholen. Uit de opgaven aangaande de verschillende districten blijkt, dat dit niet alleen aan den invloed der vier eerste districten (de hoofdstad) is toe te schrijven, maar dat ook in de plattelands-districten hetzelfde verschijnsel wordt waargenomen. Opmerkelijk is het, dat dit verschijnsel zich niet alleen in 1858, maar ook in verscheidene voorgaande jaren heeft voorgedaan. Naar het oordeel van den inspecteur moet het in de eerste plaats daaraan worden toegeschreven, dat de bevolking van Amsterdam een groot gedeelte van die der geheele provincie uitmaakt, en dat aldaar het minder schoolbezoek in de maand Julij, dat vooral ten platten lande wordt waargenomen, geen plaats vindt. Hetzelfde geldt ook voor de overige aanzienlijke gemeenten zoo als Haarlem, Alkmaar, Zaandam, Hoorn, Helder enz. Dat in de kleinere gemeenten op het platteland in de overige districten de scholen in den winter minder bezocht waren dan in den zomer, schijnt te moeten worden toegeschreven aan de algemeen in deze provincie geheerscht hebbende koortsen en andere ongesteldheden, zoo als mazelen, roodvonk en andere, ten gevolge waarvan vele scholen in het hart van den winter een aanzienlijk gedeelte der leerlingen moesten missen.

Bij de kosteloos onderwezenen wordt geene vermeerdering in Julij waargenomen; maar terwijl in de andere provincien hun getal in den zomer minder bedraagt dan in den winter, bestaat er in Noordholland blijkens de tabel op bladz. 89 geen verschil tusschen hun getal op de beide opgenoemde tijdstippen. Dit getal is aanzienlijker dan in eenige andere provincie, vooral op de openbare scholen, alwaar het in Januarij 51, in Julij 48 ten honderd van het geheele getal der onderwezenen bedroeg; dit schijnt vooral daaraan te moeten toegeschreven worden, dat in Amsterdam het onderwijs der betalende leerlingen grootendeels aan bijzondere scholen wordt overgelaten. Voor de bijzondere

scholen bedroeg het getal der kosteloos onderwezenen in Januarij 42, in Julij 41 ten honderd; voor alle lagere scholen te zamen in Januarij 48, in Julij 46 ten honderd van hen die op de dagscholen of op de avondscholen onderwijs ontvingen.

Elke openbare school in Noordholland telde gemiddeld 2,2 onderwijzend personeel en 124 leerlingen; elke bijzondere 3,7 onderwijzers en 80 leerlingen; elke lagere school in 't algemeen 2,8 onderwijzers en 105 leerlingen; voor elken onderwijzer kwamen dus op de openbare scholen 57 leerlingen, op de bijzondere scholen 22 en op de lagere scholen, alle te zamen gerekend, 37 leerlingen. Het getal der kweekelingen was in verhouding tot het geheele onderwijzend personeel geringer dan in de meeste provincien, vooral op de bijzondere scholen, waar de verhouding van het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen tot dat der kweekelingen was als 10 tot 4,5; voor de openbare scholen was die verhouding als 10 tot 5,5, voor alle lagere scholen te zamen als 10 tot 4,9.

Zeeland. Hoewel de provincie Zeeland wat het schoolbezoek betreft niet tot de allerongunstigste behoorde, zoo was nogtans de verhouding van het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren tot het getal der schoolgaande kinderen nog ver beneden het gemiddelde voor het geheele Rijk. Voor de dagscholen was die verhouding voor de jongens als 1 000 tot 908, voor de meisjes als 1 000 tot 644, voor de jongens en meisjes te zamen als 1 000 tot 777; voor de avondscholen moeten deze getallen nog verhoogd worden met 100, 40 en 70, zoodat de verhouding van het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren en van hen die, hetzij op de dagscholen, hetzij op de avondscholen onderwijs genoten, voor de jongens was als 1 000 tot 1 008, voor de meisjes als 1 000 tot 684, voor beiden te zamen als 1 000 tot 847. Uit deze cijfers blijkt dat het schoolbezoek bij de jongens vrij gunstig was, vooral op de avondscholen, doch dat daarentegen zeer weinig meisjes van het schoolonderwijs gebruik maakten, zoodat in deze provincie in dit opzigt de verhouding de meest ongunstige was, daar het getal der schoolgaande meisjes 10 ten honderd beneden het middencijfer was. Voor de jongens en meisjes te zamen was de verhouding 4 ten honderd beneden het gemiddelde voor het geheele Rijk.

Hiervóór is reeds vermeld, dat de provincie Zeeland slechts weinig bijzondere scholen telde; de verhouding tusschen de leerlingen der openbare scholen en die der bijzondere is dan ook geheel ten voordeele van eerstgenoemde; van de 100 kinderen, die de dagscholen in Januarij bezochten, gingen er 90 op openbare en 10 op bijzondere scholen; voor de jongens alleen was de verhouding als 91 tot 9, voor de meisjes als 89 tot 11. Van de 100 leerlingen, die de openbare dagscholen bezochten, waren 59 jongens en slechts 41 meisjes; voor de bijzondere was de verhouding als 54 tot 46, dus minder ongunstig voor de meisjes; het geringe getal der bijzondere scholen was echter oorzaak, dat ook op alle lagere scholen te zamen de verhouding nagenoeg was als 59 tot 41.

De verhouding tusschen het getal der schoolgaande kinderen in Januarij en Julij is voor de provincie Zeeland eveneens ver beneden de gemiddelde. Op de openbare scholen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 71, voor de meisjes als 100 tot 84, voor beiden te zamen als 100 tot 77. Op de bijzondere scholen was de verhouding als 100 tot 96 voor de jongens, als 100 tot 93 voor de meisjes en als 100 tot 94 voor beiden te zamen. Voor alle lagere scholen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 73, voor de meisjes als 100 tot 85, voor beide geslachten te zamen als 100 tot 78. Dit laatste cijfer is 11 ten honderd beneden het middencijfer voor het geheele Rijk; voor de jongens alleen bedraagt het verschil met dat cijfer 14, voor de meisjes 8 ten honderd.

Het getal der kosteloos onderwezenen was in Zeeland geringer dan het middencijfer; op de openbare scholen bedroeg het in Januarij 33 ten honderd van het geheele getal der onderwezenen, op de bijzondere slechts 17 ten honderd, op beide te zamen 32 ten honderd; in Julij waren deze cijfers nog 3 tot 4 lager, zoodat men mag aannemen dat in Zeeland het schoolbezoek bij de kosteloos onderwezenen nog ongeregelder plaats had dan bij de betalende leerlingen.

Elke openbare school in Zeeland telde gemiddeld 2,2 onderwijzend personeel en 112 leerlingen; elke bijzondere 2,0 onderwijzers en 69 leerlingen; elke lagere school gemiddeld 2,1 onderwijzend personeel en 105 leerlingen; voor elken onderwijzer kwamen dus op de openbare scholen 51 leerlingen, op de bijzondere scholen 35, op alle lagere scholen te zamen 49 leerlingen. De verhouding van het getal der scholen tot het getal der onderwijzers en onderwijzeressen was als 10 tot 21, die van de hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen tot het hulppersoneel als 10 tot 11, en die van het getal hulponderwijzers en hulponderwijzeressen tot dat der kweekelingen als 10 tot 9,7. Het getal der kweekelingen was naar evenredigheid van het getal der onderwijzers in Zeeland aanzienlijker dan in eenige andere provincie.

Utrecht. Zoo als hiervóór reeds is opgemerkt, is in geene provincie het getal der schoolgaande kinderen in verhouding tot de geheele bevolking ongunstiger dan in Utrecht. Van de 1 000 kinderen tusschen 6 en 12 jaren waren er slechts 717, die de dagscholen bezochten; bovendien maakten nog 59 van de avondscholen gebruik, waardoor het geheele getal der onderwezenen tot 776, dus nog iets boven het cijfer van Noordholland steeg. Voor de jongens alleen bedroegen deze getallen 776 voor de dagschool en 82 voor de avondschool, te zamen 858; voor de meisjes 657 en 37, te zamen 694; voor de jongens is dus, voor zooverre de dagscholen betreft, Utrecht de ongunstigste provincie, voor de meisjes werd zij alleen door Zeeland in dit opzigt overtroffen. Deze mingunstige toestand schijnt aan twee redenen te moeten worden toegeschreven. Vooreerst maakt de bevolking der gemeente Utrecht, waar zeer vele kinderen uit den meer gegoeden stand huisonderwijs genieten, nagenoeg een derde gedeelte van de bevolking der provincie uit. In de tweede plaats is, volgens de mededeeling van den inspecteur, het schoolbezoek op het platteland hoogst ongeregeld. Als algemeenen regel zoude men volgens hem kunnen aannemen, dat er doorgaans tusschen het $^1/_8$ en het $^1/_{10}$ der op den schoolstaat ingeschreven kinderen ontbreken, en wel telkens andere, daargelaten nog het grooter schoolverzuim in den zomer, wanneer een aanzienlijk gedeelte der leerlingen door de ouders wordt te huis gehouden om in het veld behulpzaam te zijn, op het vee te passen en dergelijke bezigheden te verrigten. Bij het bezoeken der scholen was het herhaaldelijk gebeurd, dat de onderwijzer hem een leerling aanwees, die voor het eerst in twee maanden ter school kwam, een ander die drie weken weggebleven was, een derde die ettelijke schooltijden verzuimd had; zelfs gebeurde het meermalen dat de ouders hun kind de geheele week te huis hielden, omdat het des Maandags niet ter school had kunnen komen, en zij het jammer vonden het volle schoolgeld voor die week te betalen, wanneer het slechts vier van de vijf schooldagen onderwijs genoot. Nog eene omstandigheid is oorzaak, dat de bovengemelde cijfers laag zijn, namelijk dat de kinderen veel te vroeg de school verlaten; het is eene zeldzaamheid een jongen van meer dan elf jaren op de dorpsschool te vinden; zelfs welgestelde landbouwers en andere ingezetenen laten hunne kinderen niet langer op de school, meenende dat zij dan iets behooren te doen voor den kost, en dat het schoolgeld, hoe weinig het ook moge bedragen, nuttiger kan worden besteed. Als voorbeeld van de geringe belangstelling van sommige ouders wordt door den inspecteur nog medegedeeld, dat hij op eene school een achtjarigen jongen had aangetroffen, die op uitdrukkelijk verlangen van de niet onbemiddelde ouders in het schrijven alleen moest worden afgerigt, opdat hij zijn naam zou kunnen teekenen, en als hij dat kon, de school aanstonds zoude verlaten.

Van de 100 schoolgaande kinderen in de provincie Utrecht bezochten er 61 de openbare en 39 de bijzondere scholen. Voor de jongens alleen waren deze cijfers 62 en 38, voor de meisjes 60 en 40. De verhouding tusschen het getal der jongens en meisjes verschilde slechts weinig van het middencijfer voor het geheele Rijk; de openbare scholen telden in Januarij 56 jongens tegen 44 meisjes, de bijzondere 53 jongens tegen 47 meisjes; alle lagere scholen te zamen 55 jongens tegen 45 meisjes.

Het aanzienlijk getal der kinderen, die bijzonder onderwijs genoten, komt bijna geheel voor de gemeenten Utrecht en Amersfoort. Op het platteland wordt het volksonderwijs bijna geheel in de openbare scholen gegeven, even als in de meeste andere provincien. Geheel anders is het echter in de gemeenten Utrecht en Amersfoort gesteld, waar niet alleen het onderwijs voor de meer gegoede klasse, maar ook dat voor behoeftigen en minvermogenden grootendeels op bijzondere scholen gegeven wordt. Zoo telde b. v. in Januarij de openbare armenschool te Amersfoort slechts 292 leerlingen, terwijl op de Hervormde diakonie-school en op de Roomsch-katholijke armenschool 444 leerlingen aanwezig waren. Te Utrecht was de verhouding nog ongunstiger voor de openbare scholen. Aldaar werden op hetzelfde tijdstip de openbare armen- en tusschenscholen door 777 leerlingen bezocht, de diakonie-scholen der onderscheidene Hervormde gezindten door 1 788, de Roomsch-katholijke armen- en tusschenscholen door 1 026 kinderen; van de behoeftigen en minvermogenden genoten dus slechts 23 ten honderd openbaar onderwijs; in Julij was de verhouding nog ongunstiger, daar het getal der leerlingen der openbare armenscholen toen slechts 20, dat der bijzondere 80 ten honderd bedroeg.

Liet het schoolbezoek in de provincie Utrecht over het algemeen veel te wenschen over, het verschil tusschen hen, die in Januarij en in Julij schoolonderwijs genoten, was daarentegen gering: behalve voor Noordholland was de verhouding voor Utrecht gunstiger dan voor eenige andere provincie. Voor de openbare scholen was de verhouding van het getal der leerlingen in Januarij tot dat in Julij als 100 tot 99, voor de jongens

alleen als 100 tot 96, voor de meisjes als 100 tot 103; op de bijzondere scholen voor de jongens als 100 tot 105, voor de meisjes als 100 tot 106, voor beiden te zamen als 100 tot 105. Voor alle lagere scholen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 99, voor de meisjes als 100 tot 105, voor beiden te zamen als 100 tot 102. Het getal der kosteloos onderwezenen was zoowel op de openbare als op de bijzondere een weinig boven het gemiddelde voor het geheele Rijk; het bedroeg in Januarij op de openbare scholen 39, op de bijzondere 42, op alle lagere scholen 40 ten honderd; in Julij op de openbare 38, op de bijzondere 39, op alle te zamen 38 ten honderd. Het getal der kosteloos onderwezenen was dus in verhouding tot het geheele getal der onderwezenen in den zomer ongeveer twee ten honderd geringer dan in den winter.

Elke openbare school telde in Januarij 1858 gemiddeld 2,3 onderwijzend personeel en 106 leerlingen, elke bijzondere 3,1 onderwijzend personeel en 74 leerlingen, elke lagere school in het algemeen 2,6 onderwijzend personeel en 90 leerlingen. Voor elken onderwijzer kwamen dus op de openbare scholen in Utrecht gemiddeld 46 leerlingen, op de bijzondere 24, op alle lagere scholen te zamen 34 leerlingen. Uit deze getallen blijkt, dat de provincie Utrecht in verhouding tot het getal der leerlingen meer onderwijzers telde dan eenige andere provincie. De verhouding van het getal der scholen tot het getal der onderwijzers was als 10 tot 26, die van het getal der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen tot het hulppersoneel als 10 tot 16, en die van het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen tot het getal der kweekelingen als 10 tot 6. In verhouding van het geheele getal der onderwijzers was dus het getal der kweekelingen niet geringer dan gemiddeld in de andere provincien; dit laatste moet echter alleen aan het betrekkelijk vrij aanzienlijk getal der kweekelingen in de aanzienlijkste gemeenten worden toegeschreven, daar zij in de kleinere gemeenten op het platteland zeer schaarsch waren, en het aldaar veel moeite kostte, om jongelieden tot het omhelzen van den onderwijzersstand over te halen.

Friesland. Volgens de opgaven van de plaatselijke schoolcommissien en van de districtsschoolopzieners bedroeg het getal der schoolgaande kinderen, zoowel op de avondscholen als op de dagscholen blijkens de tabel op bladz. 84, in Januarij 36 058, namelijk 20 299 jongens en 15 759 meisjes, in Julij 32 386, te weten 17 474 jongens en 14 912 meisjes. Deze opgaven verschillen van die, welke door den inspecteur zijn afgeleid uit zijne eigene aanteekeningen en uit de ieder kwartaal door de onderwijzers aan hem ingezonden staten van alle leerlingen, die in den loop van het kwartaal van het onderwijs gebruik hadden gemaakt. Volgens die staten werden de scholen in Friesland bezocht:

in den loop van het	1ste	kwartaal	door	21 907	jongens	en	16 758	meisjes,	te zamen	38 665
» » » » »	2de	»	»	20 096	»	»	16 810	»	»	»	36 906
» » » » »	3de	»	»	19 064	»	»	16 160	»	»	»	35 224
» » » » »	4de	»	»	21 947	»	»	16 198	»	»	»	38 865

Dat deze cijfers aanmerkelijk hooger zijn dan de hiervóór opgegevene, moet daaraan worden toegeschreven, dat deze getallen aanduiden het geheele getal der leerlingen, die in den loop van drie maanden van het onderwijs hebben gebruik gemaakt, onverschillig of dit schoolgaan al of niet met regelmatigheid plaats had, terwijl de hiervóór opgegevene slechts de gemiddelden aanduiden van het getal der kinderen, die in de maanden Januarij of Julij dagelijks in de scholen aangetroffen werden. Het is dus natuurlijk, dat deze laatste getallen aanzienlijk lager moeten zijn; zij geven door eene vergelijking met de uitkomsten van de kwartaalstaten van den inspecteur eenigzins het middel om na te gaan, of de leerlingen al of niet geregeld van het onderwijs gebruik maakten. In Januarij bijv. bedroeg het gemiddeld getal der schoolgaande kinderen 36 058, terwijl het geheele getal der in Januarij, Februarij en Maart onderwezenen 38 665 bedroeg; neemt men nu aan (hetgeen echter niet volkomen juist kan zijn), dat het getal der alleen in Januarij onderwezenen even groot was, dan blijkt er uit, dat er van de 100 onderwezenen doorgaans ongeveer 93 in de school aangetroffen werden. Eene vergelijking der getallen voor Julij en voor het 3de kwartaal leert, dat op dat tijdstip van de 100 onderwezenen nagenoeg 92 te gelijk in de school aanwezig waren. Aangaande den leeftijd der leerlingen wordt door den inspecteur nog medegedeeld, dat omstreeks 3 800 leerlingen ouder waren dan 12 jaren en nagenoeg 900 jonger dan 5 jaren.

Ten einde de getallen voor de provincie Friesland ook met die voor de andere provincien te kunnen vergelijken, volgt hier eene dergelijke opgave als voor die provincien hierboven gegeven is. Tegen 1 000 kinderen tusschen 6 en 12 jaren bezochten er 902 de

dagscholen, benevens 91 de avondscholen; te zamen dus 993. Voor de jongens alleen waren deze getallen 1008, 100 en 1108; voor de meisjes 793, 82 en 875. De verhouding was dus gunstiger dan in eene der tot dusverre behandelde provincien, hoewel zij, zoo als nader blijken zal, nog door Overijssel, Groningen en Drenthe overtroffen werd. Zij overtrof het middencijfer van het geheele Rijk met 8 ten honderd voor de dagscholen, met 11 ten honderd voor de dag- en avondscholen; voor de jongens alleen werd het middencijfer voor de dagscholen overtroffen met 11 ten honderd, voor de meisjes met nagenoeg 5 ten honderd, waaruit blijkt dat de toestand voor de jongens nog aanmerkelijk gunstiger was dan voor de meisjes. Eene vergelijking met het vorige jaar is, even als voor de andere provincien, moeijelijk wegens de veranderde wijze om het getal der leerlingen op te geven; uit de mededeelingen van den inspecteur blijkt echter, dat het getal der schoolgaande kinderen in 1858 geringer was dan in de voorgaande jaren, hetgeen alleen aan de in den loop van dat jaar in de provincie Friesland geheerscht hebbende koortsen moet worden toegeschreven.

In geene provincie werd meer van openbare scholen gebruik gemaakt dan in Friesland. Blijkens het hiervóór medegedeelde waren van de 370 scholen slechts 16 bijzondere; de verhouding tusschen het getal der leerlingen, die beide bezochten, is nog gunstiger voor de openbare scholen, daar van de 100 leerlingen, jongens of meisjes, 98 op openbare en slechts 2 op bijzondere scholen onderwezen werden. De verhouding tusschen het getal der jongens en het getal der meisjes op de openbare scholen was als 56 tot 44, dus nagenoeg als het middencijfer. Op de bijzondere scholen was daarentegen de verhouding als 62 tot 38, dus zeer ten gunste van de jongens; wegens het gering getal dezer scholen oefent dit echter geen invloed uit op het middencijfer voor alle lagere scholen, hetwelk met dat voor de openbare scholen overeenkomt.

De verhouding tusschen het getal der leerlingen in Januarij en Julij is in Friesland gunstiger dan in de meeste andere provincien; zij was voor de openbare scholen als 100 tot 91 voor de jongens, als 100 tot 99 voor voor de meisjes, als 100 tot 95 voor beiden te zamen; voor de bijzondere scholen was zij als 100 tot 106 voor de jongens, als 100 tot 112 voor de meisjes, als 100 tot 108 voor beide geslachten; voor alle lagere scholen te zamen als 100 tot 91 voor de jongens, als 100 tot 100 voor de meisjes, en als 100 tot 95 voor beiden te zamen. Dit laatste cijfer overtreft het middencijfer voor het geheele Rijk met 6 ten honderd.

Het getal der kosteloos onderwezenen was in Friesland in Januarij 31 ten honderd op de openbare scholen, 38 ten honderd op de bijzondere en 31 ten honderd op alle lagere scholen te zamen. In Julij bedroeg het zoowel op de openbare als op alle lagere scholen 29 ten honderd; op de bijzondere daalde het tot 22 ten honderd. In verhouding tot het geheele getal der onderwezenen was dus in Friesland, even als in de meeste andere provincien, het getal der kosteloos onderwezenen in den zomer geringer dan in den winter.

Elke openbare school in Friesland telde gemiddeld 1,7 onderwijzend personeel en 91 leerlingen; elke bijzondere 1,7 onderwijzend personeel en 35 leerlingen; elke lagere school in 't algemeen 1,7 onderwijzend personeel en 88 leerlingen. Friesland is de eenige provincie, waar de bijzondere scholen gemiddeld niet meer onderwijzers telden dan de openbare; daarentegen was het gemiddeld getal der leerlingen op elke bijzondere school zoo gering, dat voor elken onderwijzer op die scholen slechts 21 leerlingen kwamen, dus minder dan in eenige andere provincie. Voor de openbare scholen kwamen voor elken onderwijzer gemiddeld 53 leerlingen, dus minder dan het middencijfer voor het geheele Rijk; voor elken onderwijzer in het algemeen kwamen 52 leerlingen. De verhouding tusschen het getal der scholen en dat der onderwijzers was als 10 tot 17; die van het getal der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen tot het hulppersoneel als 10 tot 7, en die van het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen tot het getal der kweekelingen als 10 tot 5,2 op de openbare, als 10 tot 8,3 op de bijzondere en als 10 tot 5,3 op alle lagere scholen te zamen. Hoewel dus het getal der kweekelingen, die op de scholen werkzaam waren, niet groot was, zoo was nogtans de lust om zich voor het onderwijsvak voor te bereiden, zoo als later gebleken is, vrij aanzienlijk.

Overijssel. In deze provincie was de verhouding tusschen het getal der kinderen van 6 tot 12 jaren en het getal der schoolgaande kinderen vrij gunstig. Voor de dagscholen was zij voor de jongens als 1 000 tot 1 002, voor de meisjes als 1 000 tot 855, voor beiden te zamen als 1 000 tot 929, welke cijfers alle nagenoeg 11 ten honderd boven het middencijfer voor het geheele Rijk zijn. Voor de avondscholen komen er nog bij voor de jongens 81, voor de meisjes 36, voor beiden te zamen 59, zoodat het getal der kinderen

tusschen 6 en 12 jaren tot het geheele getal der onderwezenen in verhouding stond, voor de jongens als 1 000 tot 1 083, voor de meisjes als 1 000 tot 891, voor beiden te zamen als 1 000 tot 988. De openbare scholen telden ongeveer 89 ten honderd van alle leerlingen, de bijzondere 11 ten honderd; voor de jongens en meisjes afzonderlijk was de verhouding nagenoeg dezelfde. De verhouding tusschen het getal der jongens en meisjes was op de openbare scholen als 55 tot 45, op de bijzondere als 51 tot 49, op beide te zamen als 54 tot 46, dus weinig verschillende van het middencijfer voor het geheele Rijk.

De verhouding tusschen het getal der schoolgaande kinderen in Januarij en Julij was ongunstig in de provincie Overijssel. Zij was op de openbare scholen voor de jongens als 100 tot 78, voor de meisjes als 100 tot 81, voor beiden te zamen als 100 tot 79; op de bijzondere scholen was zij voor beide geslachten als 100 tot 101; voor alle lagere scholen te zamen als 100 tot 80 voor de jongens, als 100 tot 83 voor de meisjes en als 100 tot 82 voor beiden te zamen.

Mogt dus blijkens de voorgaande cijfers het geheele getal van hen die lager onderwijs genoten niet ongunstig zijn, zoo schijnt zulks echter hoofdzakelijk daaraan te moeten worden toegeschreven, dat de kinderen over het algemeen zeer jong naar de scholen worden gezonden, daar uit de berigten van den inspecteur blijkt, dat de kinderen de scholen over het algemeen veel te vroeg verlaten. De vrij gunstige verhouding geldt evenwel slechts voor de wintermaanden; in den zomer liet het schoolbezoek zeer veel te wenschen over, daar gemiddeld 17 ten honderd van de in Januarij schoolgaande kinderen in Julij geen onderwijs genoten. En dit cijfer is nog slechts een middencijfer voor de geheele provincie; beschouwt men elk district afzonderlijk, dan blijkt het dat het in sommige nog veel erger gesteld is; in het 6de district bedroeg het getal der schoolgaande kinderen op de dagscholen in den zomer slechts 64 ten honderd van hun getal in den winter, zoodat de dagscholen aldaar in den zomer gemiddeld door 36 ten honderd der leerlingen verzuimd werden.

De aanleiding tot het verschil in de onderscheidene districten moet volgens de mededeelingen van den inspecteur hoofdzakelijk gezocht worden in de verschillende middelen van bestaan, in verband met de gesteldheid van den bodem. Zoo is bij voorbeeld in het 2de district, waar zeer vele weiden en een overvloed van veevoeder gevonden worden, het schoolverzuim in den zomer veel geringer, namelijk ongeveer 8 ten honderd. In het 4de, 5de en 6de district, waar de voeding van het vee, dat een hoofdbestanddeel van de bezittingen der bevolking uitmaakt, meerdere bezwaren in zich heeft, is het schoolverzuim veel aanzienlijker; de kinderen worden daar des zomers gebruikt om òf het vee te hoeden òf veevoeder te verzamelen. In het 6de district oefenen de werkzaamheden aan de verveening verbonden bovendien een slechten invloed op het schoolgaan uit. De afschaffing in 1856 van het reglement op de schoolgelden van 1839 wordt ook door den inspecteur, even als door de voormalige commissie van onderwijs, beschouwd als zeer nadeelig op het schoolgaan te hebben gewerkt.

Uit de opgaven aangaande het getal der kosteloos onderwezenen blijkt dat onder dezen het schoolverzuim geringer was dan onder de betalende leerlingen. Op de openbare scholen waren in Januarij 29 ten honderd der schoolgaande kinderen kosteloos tot het onderwijs toegelaten, in Julij 33; op de bijzondere op beide tijdstippen 22 ten honderd; op alle lagere scholen te zamen in Januarij 28, in Julij 31 ten honderd. Het grootste gedeelte der kosteloos onderwezenen waren kinderen van bedoelden of van hen, die onvermogend waren om schoolgeld te betalen; in enkele gemeenten werd echter volstrekt geen schoolgeld geheven; het getal van deze is in den loop van 1858 nog met drie vermeerderd, namelijk Rijssen, Hengelo en Losser. Te Ambt Hardenberg zijn met den 1sten Januarij 1858 de schoolgelden afgeschaft, met dat gelukkig gevolg, dat het getal der schoolgaande kinderen aanstonds toenam, in den winter met 14 en in den zomer met ruim 30 ten honderd. Als bijdrage tot de beantwoording der vraag, in hoeverre het schoolgaan door kostelooze openstelling der scholen kan bevorderd worden, kan de volgende vergelijking strekken voor de gemeenten Avereest en Ambt Ommen, met de aangrenzende gemeenten Gramsbergen en Ambt Hardenberg, alle in het 6de district gelegen. In de beide eerstgenoemde, waar een schoolgeld van drie tot vier gulden 's jaars werd geheven, ging $^1/_{10}$ gedeelte der bevolking op de scholen; in de beide laatstgenoemde, waar het schoolgeld was afgeschaft, bedroeg het getal der schoolgaande kinderen $^1/_6$ van de bevolking.

Elke openbare school in Overijssel telde gemiddeld 2 onderwijzers en 124 leerlingen; elke bijzondere 2,5 onderwijzend personeel en 81 leerlingen; elke lagere school in het algemeen 2,1 onderwijzend personeel en 117 leerlingen. Deze cijfers doen zien, dat er in deze

provincie vele talrijk bezochte scholen waren. Voor elken onderwijzer kwamen op de openbare scholen 60 leerlingen, op de bijzondere 32, op de lagere scholen in het algemeen 55 leerlingen, welke cijfers gunstiger zijn dan de middengetallen voor het geheele Rijk. De verhouding tusschen het getal der scholen en het getal der onderwijzers was als 10 tot 20 bij de openbare, als 10 tot 25 bij de bijzondere en als 10 tot 21 bij alle lagere scholen; die van het getal der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen tot het hulppersoneel was als 10 tot 10 bij de openbare, als 10 tot 15 bij de bijzondere en als 10 tot 11 bij alle lagere scholen, terwijl eindelijk het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen tot dat der kweekelingen in reden was als 10 tot 8,2 bij de openbare, als 10 tot 10 bij de bijzondere en als 10 tot 8,5 bij alle lagere scholen te zamen. Hieruit blijkt, dat terwijl de vrij talrijke bevolking der scholen over het algemeen een sterker en beter hulppersoneel vereischte, dit nogtans, wat het getal aangaat, beneden het middencijfer was, en wat de mate van ontwikkeling betreft, ook te wenschen overliet, daar er betrekkelijk meer kweekelingen onder waren dan in eenige andere provincie, Zeeland alleen uitgezonderd.

Groningen. De verhouding van het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren en van hen die de dagscholen bezochten was in Januarij in de provincie Groningen als 1 000 tot 1 124 voor de jongens, als 1 000 tot 948 voor de meisjes, en als 1 000 tot 1 037 voor alle leerlingen. Voor de avondscholen moeten deze getallen nog vermeerderd worden met 138, 64 en 102, zoodat het getal der kinderen van 6 tot 12 jaren tot het geheele getal der onderwezenen in reden was als 1 000 tot 1 262 voor de jongens, als 1 000 tot 1 012 voor de meisjes en als 1 000 tot 1 139 voor beiden te zamen. Deze verhouding is dus gunstiger dan in alle andere provincien, Drenthe alleen uitgezonderd. Volgens de berigten van den inspecteur mag men het er voor houden, dat slechts weinig kinderen in de provincie Groningen van onderwijs verstoken zijn; dat het getal der onderwezenen aanzienlijker is dan het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren, moet daaraan worden toegeschreven, dat er verscheidenen onder de 6 jaren en ook enkelen boven de 12 jaren in de scholen worden aangetroffen; het verschil zoude nog aanzienlijker wezen, zoo niet, vooral op het platteland, zeer vele kinderen reeds vóór hun twaalfde jaar de school verlieten.

Het getal van hen, die de openbare scholen bezochten; was aanzienlijk in vergelijking van hen, die bijzonder onderwijs genoten. Van de 100 jongens gingen er 88 op openbare scholen en 12 op bijzondere, van de 100 meisjes 90 op openbare en 10 op bijzondere, van de jongens en meisjes te zamen 89 op openbare en 11 op bijzondere. De verhouding tusschen het getal der jongens en meisjes was op de openbare scholen gunstiger voor de meisjes dan in eenige andere provincie; zij was als 54 tot 46. Op de bijzondere scholen was zij daarentegen, met uitzondering van Friesland, het gunstigst voor de jongens, namelijk als 58 tot 42; het gemiddelde voor alle lagere scholen was als 55 tot 45 en kwam dus juist overeen met het middencijfer voor het geheele Rijk.

Hoewel nog een aanzienlijk getal van leerlingen des zomers de scholen verzuimden, zoo was toch ook de verhouding van het getal der leerlingen in Januarij en Julij in Groningen minder ongunstig dan het middencijfer voor het geheele Rijk. Op de openbare scholen was zij voor de jongens als 100 tot 89, voor de meisjes als 100 tot 95, voor beiden te zamen als 100 tot 92, dus 5 ten honderd boven het middencijfer; op de bijzondere scholen voor de jongens als 100 tot 98, voor de meisjes als 100 tot 110, voor beiden te zamen als 100 tot 103. Voor alle lagere scholen te zamen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 89, voor de meisjes als 100 tot 97, voor beiden te zamen als 100 tot 93 of 4 ten honderd boven het gemiddelde. Het getal der kosteloos onderwezenen bedroeg op de openbare scholen in Januarij 29, in Julij 30 ten honderd, op de bijzondere scholen in Januarij 21, in Julij 16 ten honderd, en op alle lagere scholen te zamen op beide tijdstippen 28 ten honderd van het geheele getal der schoolgaande kinderen. Daaruit blijkt dus, dat het schoolverzuim in Groningen iets minder was onder de kosteloos onderwezene dan onder de betalende leerlingen.

In hoeverre de afschaffing met 1 Januarij 1858 van het provinciale reglement op de schoolgelden, waarbij eenigermate eene schoolgeldpligtigheid was voorgeschreven, voordeelig of nadeelig op het geregeld schoolbezoek heeft gewerkt en nog zal werken, laat zich nog moeijelijk aanwijzen, daar in de eerste plaats eene vergelijking tusschen de jaren 1857 en 1858, zoo als hiervóór reeds is opgemerkt, niet naauwkeurig kan zijn, en ten andere veelvuldige koortsen in 1858 vele kinderen van de school terug hebben gehouden. Naar het oordeel van den inspecteur, was het echter niet te verwachten, dat door die afschaffing groote veranderingen in de zaak zouden worden gebragt, daar ook

onder de werking van dat reglement luide over het ongeregeld schoolgaan werd geklaagd. Ook thans zijn die klagten, voor zooverre het platteland aangaat, weder herhaald. Als een treffend voorbeeld der onverschilligheid van sommige ouders ten aanzien van het onderwijzen hunner kinderen, en van hunne zucht om door middel van dezen eenig voordeel te genieten, wordt gemeld dat in de gemeente Bellingewolde vele leerlingen de school verzuimden omdat zij door de nabij de grenzen wonende Hannoversche landbouwers gehuurd werden tot het verrigten van ligten veldarbeid, daar de ingezetenen van dat Rijk hunne eigen kinderen hiertoe niet mogen gebruiken wegens de aldaar bestaande schoolpligtigheid. Dergelijke feiten zijn ook niet vreemd in andere provincien, aan Pruissen grenzende, in welk Rijk eveneens schoolpligtigheid door de wet is vastgesteld.

Elke openbare school in de provincie Groningen telde gemiddeld 1,9 onderwijzend personeel en 120 leerlingen; elke bijzondere school 2,3 onderwijzend personeel en 74 leerlingen, elke lagere school in het algemeen 1,9 onderwijzend personeel en 112 leerlingen. Voor elken onderwijzer kwamen dus op de openbare scholen 64, op de bijzondere scholen 32, op alle lagere scholen te zamen 58 leerlingen, welke getallen ongunstiger zijn dan in alle andere provincien, behalve in Drenthe. De verhouding van het getal der scholen tot het getal der onderwijzers was als 10 tot 19 voor de openbare, als 10 tot 23 voor de bijzondere, als 10 tot 19 voor alle lagere scholen te zamen, dus ook beneden het gemiddelde; het getal der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen was tot het hulppersoneel in reden als 10 tot 9 (het middencijfer voor het geheele Rijk bedroeg 13); het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen was tot het getal der kweekelingen als 10 tot 5,5 en verschilde dus weinig van het gemiddelde. Het gering getal van het hulppersoneel gold dus evenzeer voor de kweekelingen als voor de eigenlijke hulponderwijzers en hulponderwijzeressen.

Drenthe. In geene provincie was de verhouding tusschen het getal der kinderen van 6 tot 12 jaren en het getal van hen die de school bezochten schijnbaar gunstiger dan in Drenthe. Voor de jongens was die verhouding in Januarij voor de dagscholen als 1 000 tot 1 162, waarbij nog 267 komen voor de avondscholen, dus in het geheel als 1 000 tot 1 429; voor de meisjes was die verhouding als 1 000 tot 1 015 voor de dagschool, als 1 000 tot 1 119 voor dag- en avondschool; voor de jongens en meisjes te zamen was de verhouding van het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren tot het getal der leerlingen op de dagschool als 1 000 tot 1 089, waarbij nog 186 zijn te voegen voor de avondschool, zoodat het totaal 1 275 bedroeg. Men zoude echter dwalen, zoo men uit deze getallen wilde afleiden dat Drenthe, wat het schoolbezoek aangaat, bovenaan behoort geplaatst te worden in de reeks der provincien. De eenige reden schijnt te zijn, dat de kinderen in Drenthe veel vroeger door de ouders naar school worden gezonden, niet zoo zeer om hen te doen onderwijzen, als wel om gedurende den schooltijd van hunne verzorging ontslagen te zijn. Blijkens mededeelingen van den inspecteur was het hem meermalen gebeurd, dat hij in de school kinderen van 3 jaren had aangetroffen, die wel leerlingen heeten, maar het inderdaad niet zijn, daar zij in den regel volstrekt niets doen of leeren; voor hen is dus de lagere school slechts eene bewaarplaats. De bovengenoemde verhoudingen zouden nog meer ten gunste van het getal der schoolgaande kinderen zijn, zoo zij, die de school bezochten, daar tot hun 12de of 13de jaar bleven; maar dit gebeurt in den regel niet. Het groot getal der leerlingen op de avondscholen moet alleen worden toegeschreven aan de scholen van de Maatschappij van Weldadigheid te Veenhuizen en te Frederiksoord, op welke in Januarij 1 085 van de in de tabel op blz. 82 vermelde 1 190 leerlingen onderwijs genoten. Het grootste gedeelte van dezen was boven den gewonen leeftijd van hen, die lager onderwijs ontvangen.

De verhouding tusschen het getal der leerlingen op de openbare scholen en dat op de bijzondere was voor de jongens als 89 tot 11, voor de meisjes als 90 tot 10, voor beiden te zamen als 89 tot 11. Onder de bijzondere scholen zijn in 1858 nog gerekend de bovengemelde scholen der Maatschappij van Weldadigheid, die echter later ten gevolge van den overgang tot het Rijk, als openbare scholen, en wel meer bepaaldelijk als rijks- lagere scholen zullen moeten worden aangemerkt. De verhouding zal dan nog meer dan in 1858 ten gunste der openbare scholen zijn. De openbare scholen worden betrekkelijk door veel meisjes bezocht, daar van de 100 leerlingen 54 jongens en 46 meisjes waren; de bijzondere scholen daarentegen telden betrekkelijk minder meisjes dan gemiddeld in het geheele Rijk, namelijk van de 100 leerlingen 55 jongens en 45 meisjes; op alle lagere scholen te zamen was de verhouding als 54 tot 46 en verschilde dus slechts weinig van het algemeen middencijfer.

De verhouding tusschen het getal der schoolgaande kinderen in Januarij en Julij was in deze provincie ongunstiger dan in eenige andere. Van de 100 jongens, die in Januarij

de openbare scholen bezochten, werden er in Julij slechts 68 aangetroffen; voor de meisjes bedroeg dit cijfer 77, voor beiden te zamen 72. Voor de bijzondere scholen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 86, voor de meisjes als 100 tot 88, voor beiden te zamen als 100 tot 87; voor alle lagere scholen te zamen voor de jongens als 100 tot 71, voor de meisjes als 100 tot 78, voor beiden te zamen als 100 tot 74. De bezigheden op het land moeten als de voornaamste, zoo niet als de eenige reden van dit aanzienlijk schoolverzuim worden aangemerkt. In sommige gemeenten was het nog veel erger gesteld, dan deze middencijfers voor de geheele provincie aanduiden. Zoo trof bijv. de inspecteur op eenen regenachtigen dag in September op de school te Zwiggelte slechts 5 leerlingen aan; gewoonlijk waren er, volgens het berigt van den onderwijzer, in dien tijd van het jaar 25, des winters 50. Te Elp vond hij 35 leerlingen, waarvan de grootste helft beneden vijf jaren; des winters kwamen er ongeveer 70 leerlingen ter school, waarvan echter slechts 36 tusschen 5 en 12 jaren oud. Te Westerbork telde de inspecteur er 80, waarvan 20 onder de vijf jaren; in den winter bedroeg het getal 150; te Balinge waren er 25, des winters ongeveer 80.

Het getal der kosteloos onderwezenen op de openbare scholen bedroeg in Januarij 16, in Julij 18 ten honderd van het geheele getal der onderwezenen, dus niet meer dan de helft van het middencijfer voor het geheele Rijk. Van de leerlingen op de bijzondere scholen betaalden in Januarij 89, in Julij 91 ten honderd geen schoolgeld, welke hooge cijfers alleen werden veroorzaakt door de omstandigheid, dat het onderwijs in de scholen der Maatschappij van Weldadigheid kosteloos werd gegeven. Het is dan ook alleen aan den invloed dezer inrigtingen toe te schrijven, dat het geheele getal der kosteloos onderwezenen in Januarij nog 28, in Julij 33 ten honderd van het geheele getal der onderwezenen op alle lagere scholen in Drenthe bedroeg.

Elke openbare school in Drenthe telde in Januarij gemiddeld slechts 1,4 onderwijzend personeel en 88 leerlingen, elke bijzondere 2,8 onderwijzend personeel en 111 leerlingen, elke lagere school in het algemeen 1,5 onderwijzend personeel en 91 leerlingen. De scholen waren dus in den regel gemiddeld door minder leerlingen bezocht dan in de andere provincien; de verhouding van het onderwijzend personeel tot het getal der leerlingen was ook minder gunstig dan het middencijfer, daar voor elken onderwijzer op de openbare scholen gemiddeld 63 leerlingen kwamen, op de bijzondere 39 en op de lagere scholen in het algemeen 59, dus 13 meer dan gemiddeld in het geheele Rijk. Het getal der scholen was in reden tot het getal der onderwijzers als 10 tot 14 bij de openbare, tot 28 bij de bijzondere en tot 15 bij alle lagere scholen te zamen. Het getal der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen was tot het hulppersoneel in reden als 10 tot 4 bij de openbare, als 10 tot 18 bij de bijzondere en als 10 tot 5 bij alle lagere scholen te zamen. Het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen stond tot het getal der kweekelingen in reden als 10 tot 4,2 bij de openbare, als 10 tot 20,0 bij de bijzondere en als 10 tot 6,7 bij alle lagere scholen te zamen. De openbare telden dus betrekkelijk weinig, de bijzondere veel kweekelingen, zoodat het totaal weinig van het algemeen middencijfer verschilde.

Limburg. In deze provincie was de verhouding van het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren tot het getal van hen die de dagschool bezochten, voor de jongens als 1 000 tot 895, voor de meisjes als 1 000 tot 793, voor beiden te zamen als 1 000 tot 844. Deze getallen komen, voor zooverre de jongens aangaat, juist overeen met het middencijfer voor het geheele Rijk; voor de meisjes is de verhouding nagenoeg 5 ten honderd gunstiger dan het middencijfer, voor allen te zamen 2 ten honderd gunstiger. De avondscholen telden daarentegen in Limburg weinig leerlingen, zoodat bovengemelde cijfers daarvoor slechts met 25, 5 en 15 vermeerderd moeten worden; de verhouding van het getal der kinderen tusschen 6 en 12 jaren en het geheele getal der onderwezenen, zoowel op de avondscholen als op de dagscholen, was dus voor de jongens als 1 000 tot 920, voor de meisjes als 1 000 tot 798, voor beiden te zamen als 1 000 tot 859, of nagenoeg 3 ten honderd beneden het middencijfer voor het geheele Rijk. De openbare scholen telden in verhouding tot de meeste andere provincien veel jongens, de bijzondere veel meisjes. Van de 100 jongens gingen er 87 op openbare en 13 op bijzondere scholen; van de 100 meisjes 69 op openbare en 31 op bijzondere; van de 100 kinderen in het algemeen 79 op openbare en 21 op bijzondere scholen, welk laatste cijfer juist met het gemiddelde over het geheele Rijk overeenkomt. Van de 100 leerlingen op openbare scholen waren in Januarij 59 jongens en 41 meisjes; van die op bijzondere scholen 33 jongens en 67 meisjes; in het geheel waren van de 100 schoolgaande kinderen 53 jongens en 47 meis-

jes, welk cijfer voor de meisjes gunstiger is dan in eenige andere provincie. De bijzondere scholen waren grootendeels scholen onder toezigt van de Roomsch-katholijke geestelijkheid; in de meeste werd zelfs door geestelijken onderwijs gegeven. In de gemeente Maastricht alleen bestonden 12 zoodanige scholen, waar onderwijs werd gegeven aan 828 jongens en 1 029 meisjes, te zamen 1 857 kinderen, terwijl de 2 openbare scholen slechts 698 en de andere 10 bijzondere 544 leerlingen telden. Het aanzienlijk getal der meisjes, die van het bijzondere onderwijs gebruik maakten, is ook alleen daaraan toe te schrijven, dat, even als in de provincie Noordbrabant, in vele kleinere gemeenten zich een betrekkelijk groot aantal van meisjesscholen bevonden, die door geestelijke zusters gehouden werden.

De verhouding tusschen het getal der leerlingen, die in Januarij en in Julij van het onderwijs gebruik maakten, was op de openbare scholen voor de jongens als 100 tot 74, voor de meisjes als 100 tot 75, voor beiden te zamen als 100 tot 74. Voor de bijzondere scholen was de verhouding voor de jongens als 100 tot 93, voor de meisjes als 100 tot 88, voor beiden te zamen als 100 tot 90; voor alle lagere scholen te zamen voor de jongens als 100 tot 76, voor de meisjes als 100 tot 79, voor alle leerlingen te zamen als 100 tot 77, dus 12 minder dan gemiddeld in het geheele Rijk. Deze cijfers toonen aan, dat het geregeld schoolbezoek in Limburg zeer veel te wenschen overliet. Met uitzondering van Drenthe was het schoolverzuim in den zomer aldaar het aanzienlijkst; het trof wel het sterkst de openbare scholen, maar ook de bijzondere scholen telden in den zomer veel minder kinderen dan in den winter, hetgeen gemakkelijk te verklaren is door de omstandigheid, dat verscheidene dier scholen zich in de plattelandsgemeenten bevonden en voor behoeftigen of minvermogenden bestemd waren.

Het getal der kosteloos onderwezenen bedroeg op de openbare scholen in Januarij 25, in Julij 23 ten honderd van het geheele getal der schoolgaande kinderen. Op de bijzondere bedroeg het in Januarij 49, in Julij 51 ten honderd; op alle lagere scholen te zamen in Januarij en in Julij 30 ten honderd van het geheele getal der onderwezenen. Het totaal cijfer was dus 5 ten honderd beneden het middencijfer voor het geheele Rijk.

Elke openbare school in Limburg telde gemiddeld 1,7 onderwijzend personeel en 112 leerlingen, elke bijzondere 2,3 onderwijzend personeel en 80 leerlingen, elke lagere school in het algemeen 1,9 onderwijzend personeel en 103 leerlingen. Dien ten gevolge kwamen voor iederen onderwijzer op de openbare scholen 65 leerlingen, op de bijzondere 34 en op alle lagere scholen te zamen 52 leerlingen; deze cijfers zijn minder gunstig dan in de meeste andere provincien, zoodat het hier vooral noodig zal zijn dat het onderwijzend personeel uitbreiding ondergaat. De verhouding tusschen het getal onderwijzers was voor de openbare als 10 tot 17, voor de bijzondere als 10 tot 23, voor alle lagere scholen te zamen als 10 tot 19; die van het getal der hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen tot het hulppersoneel als 10 tot 7 voor de openbare, als 10 tot 13 voor de bijzondere en als 10 tot 9 voor alle lagere scholen te zamen; die van het getal der hulponderwijzers en hulponderwijzeressen tot het getal der kweekelingen als 10 tot 6,8 voor de openbare, als 10 tot 5,1 voor de bijzondere en als 10 tot 6,0 voor alle lagere scholen te zamen. Laatstgemelde cijfers komen nagenoeg overeen met de middencijfers voor het geheele Rijk.

Behalve aan de hiervóór vermelde leerlingen, die op de eigenlijk gezegde lagere scholen onderwijs genoten, werd er, zoo als reeds is vermeld, ook lager onderwijs gegeven aan volwassenen op de herhaling- en Zondagscholen. De volgende tabel geeft een overzigt van het getal der onderwijzers en leerlingen, welke op die scholen werden aangetroffen. Daarbij is echter, zoo als hiervóór reeds is opgemerkt, in het oog te houden, dat deze opgaven niet als in alle opzigten juist mogen worden beschouwd, en dat het bij een naauwkeuriger onderzoek waarschijnlijk blijken zal, dat het getal der scholen en dus ook het getal der leerlingen aanzienlijker is, dan aldaar is opgegeven. Nadere toelichting schijnt de tabel niet te vereischen; alleen behoort nog te worden vermeld, dat onder het onderwijzend personeel enkele onderwijzeressen voorkomen, namelijk bij de herhalingscholen in Limburg 4, bij de Zondagscholen in Noordbrabant 72 (grootendeels geestelijke zusters), in Gelderland 1, in Friesland 3 en in Limburg 2, in het geheel 82 onderwijzeressen. Het mannelijk personeel bestond dus uit 322 onderwijzers; deze, zoowel als de onderwijzeressen, gaven voor het grootste gedeelte ook onderwijs op gewone lagere scholen, en komen dus als zoodanig reeds voor op de tabellen op bladzz. 68 en 69.

PROVINCIEN.	HERHALINGSCHOLEN.										ZONDAGSCHOLEN.										TOTAAL.									
	Getal der scholen.	Onderwijzend personeel.	GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN.								Getal der scholen.	Onderwijzend personeel.	GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN.								Getal der scholen.	Onderwijzend personeel.	GEMIDDELD GETAL DER LEERLINGEN.							
			In Januarij.				In Julij.						In Januarij.				In Julij.						In Januarij.				In Julij.			
			Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Kosteloos.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Kosteloos.			Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal	Kosteloos.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Kosteloos.			Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Kosteloos.	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Totaal.	Kosteloos.
Noordbrabant . .	3	5	301	10	311	279	25	10	35	35	39	118	1 683	1 580	3 263	3 263	1 605	1 593	3 198	3 198	42	123	1 984	1 590	3 574	3 542	1 630	1 603	3 233	3 233
Gelderland. . . .	7	7	229	56	285	245	86	"	86	46	7	9	134	172	306	306	118	161	279	279	14	16	363	228	591	551	204	161	365	325
Zuidholland . . .	17	27	515	367	882	569	152	286	438	315	15	37	453	581	1 034	935	308	413	721	721	32	64	968	948	1 916	1 504	460	699	1 159	1 036
Noordholland . .	24	33	524	270	794	572	87	80	167	140	8	11	134	46	180	26	44	8	52	27	32	44	658	316	974	598	131	88	219	167
Zeeland	4	6	97	91	188	188	19	22	41	41	7	16	149	152	301	283	95	93	188	163	11	22	246	243	489	471	114	115	229	204
Utrecht.	4	10	84	43	127	105	"	"	"	"	5	7	121	66	187	187	99	62	161	161	9	17	205	109	314	292	99	62	161	161
Friesland.	17	23	449	435	884	768	41	54	95	95	5	12	206	238	444	444	41	49	90	90	22	35	655	673	1 328	1 212	82	103	185	185
Overijssel	7	11	365	100	465	241	132	65	197	177	5	7	249	159	408	408	169	103	272	272	12	18	614	259	873	649	301	168	469	449
Groningen. . . .	23	24	533	393	926	916	144	89	233	233	11	17	206	205	411	411	212	199	411	411	34	41	739	598	1 337	1 327	356	288	644	644
Drenthe	4	4	157	86	243	243	"	"	"	"	2	6	115	123	238	238	95	100	195	195	6	10	272	209	481	481	95	100	195	195
Limburg.	2	9	108	180	288	210	95	180	275	195	3	5	96	87	183	145	102	83	185	143	5	14	204	267	471	355	197	263	460	338
TOTAAL	112	159	3 362	2 031	5 393	4 336	781	786	1 567	1 277	107	245	3 546	3 409	6 955	6 646	2 888	2 864	5 752	5 660	219	404	6 908	5 440	12 348	10 982	3 669	3 650	7 319	6 937

§ 4. OMVANG EN TOESTAND VAN HET LAGER ONDERWIJS.

De wet van 1857 heeft aan het gewoon lager onderwijs eene uitbreiding gegeven, ten gevolge waarvan verscheidene vakken, die tot dusverre nog slechts in enkele scholen behandeld werden, verpligtend zijn geworden voor alle openbare scholen. De vakken, die volgens art. 16 dier wet in alle openbare scholen moeten onderwezen worden, zijn het lezen, het schrijven, het rekenen, de beginselen der vormleer, der Nederlandsche taal, der aardrijkskunde, der geschiedenis, der kennis van de natuur en het zingen. Hoewel op vele goede scholen het onderwijs deze vakken omvatte, zoo werden sommige daarvan nogtans in de meeste gemist. Nu vorderde wel de nieuwe wet, dat aanstonds al die vakken in het onderwijs op de openbare scholen werden opgenomen, maar het ligt in den aard der zaak, dat van de onderwijzers niet het onmogelijke kon gevorderd worden. Velen toch onder hen waren niet in staat terstond het onderwijs in de bijgekomen vakken, zoo als de vormleer en de kennis der natuur, die zij òf nimmer beoefend òf in de laatste jaren niet onderwezen en dus veronachtzaamd hadden, op zich te nemen. Het schooltoezigt heeft insgelijks begrepen, dat in dit opzigt met toegevendheid en met bedaardheid moest gehandeld worden, dat het onderwijs in die vakken, zoolang de onderwijzer zelf daarin niet de vereischte kennis verzameld had, tot geene gunstige uitkomsten kon leiden, en dat het dus verkieslijk was, dat zoodanige onderwijzers zich aanvankelijk bepaalden tot de noodzakelijkste vakken van het lager onderwijs, welke zij tot dusverre ook in hunne scholen hadden onderwezen, daarbij tevens zich toeleggende om langzamerhand de noodige kennis te verzamelen, ten einde zoo mogelijk hun onderwijs later geheel overeenkomstig de voorschriften der wet in te rigten. Te regt heeft men algemeen begrepen, dat een goed en doelmatig onderwijs in de allernoodzakelijkste vakken betere vruchten zoude dragen, dan een onvolledig en dikwijls op slechte grondslagen rustend onderwijs in vakken, die, hoezeer door den wetgever ook noodzakelijk geacht tot de ontwikkeling der jeugdige leerlingen, toch niet in zoo hooge mate mogen geacht worden tot de eerste behoefte te behooren. Eene tweede reden, waarom het onderwijs in sommige openbare scholen, vooral ten platten lande, zich tot eenige der bovengemelde vakken heeft bepaald, was gelegen in den slechten toestand, waarin zich het onderwijs op die scholen bevond; het gebrekkige van de kundigheden door de kinderen in lezen, schrijven en rekenen opgedaan, maakte het zelfs een ervaren onderwijzer niet mogelijk, met vrucht de andere vakken te behandelen. Waaraan die mingunstige toestand moet worden toegeschreven zal blijken, wanneer in de volgende bladzijden het een en ander omtrent den toestand van het onderwijs in de verschillende provincien zal worden medegedeeld.

Behalve de hiervóór opgenoemde vakken heeft de wet er nog eenige andere aangewezen als behoorende tot het lager onderwijs, doch welke niet op alle openbare scholen behoeven onderwezen te worden. Onder den naam van meer uitgebreid lager onderwijs vermeldt art. 1 nog de beginselen der kennis van de levende talen, der wiskunde, der landbouwkunde, de gymnastiek, het teekenen en de handwerken voor meisjes. Terwijl van de 2 516 openbare lagere scholen het onderwijs op 2 197 zich bepaalde tot de vakken van het gewoon lager onderwijs, werd op de 319 overige scholen bovendien nog onderwijs gegeven in één of meer der vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs. De statistische opgaven over 1858 gaan niet zoo verre, dat kan worden opgegeven welke der opgenoemde vakken op elke school voor meer uitgebreid onderwijs worden onderwezen; veelal zijn het de beginselen der levende talen, en wel in de eerste plaats van de Fransche taal, voorts die der wiskunde, en op sommige scholen de handwerken voor meisjes. Gymnastiek en slechts éene school teekenen werden nog slechts op weinig scholen, landbouwkunde op onderwezen.

Opgaven aangaande de vakken, waarover het onderwijs op de bijzondere scholen zich uitstrekte, zijn slechts uit enkele provincien verstrekt; aan die opgaven zijn dan ook eigenaardige zwarigheden verbonden, daar deze scholen geheel vrij zijn om zoodanige der bovengenoemde vakken in het onderwijs op te nemen als verlangd wordt. Het getal echter der inrigtingen, waar meer uitgebreid onderwijs wordt gegeven, vooral in de levende talen en in de wiskunde, is bij de bijzondere naar evenredigheid veel aanzienlijker dan bij de openbare.

Ten einde een denkbeeld te geven van den omvang en den toestand van het onderwijs in de onderscheidene provincien op het tijdstip van het in werking treden der wet van 1857, en van de verbeteringen, in den loop van 1858 daaraan toegebragt, volgt hier voor elke provincie in het bijzonder een overzigt van hetgeen dienaangaande door de inspecteurs in hunne jaarverslagen over 1858 is medegedeeld.

Noordbrabant. Hetgeen aangaande het achterwege blijven van sommige zoogenaamde nieuwe vakken hiervóór is opgemerkt, geldt in sterke mate voor de provincie Noordbrabant. In vele landelijke scholen hebben verschillende omstandigheden, zoo als de onvoldoende kennis van den onderwijzer of het ongeregeld schoolbezoek der leerlingen, het onmogelijk gemaakt, het onderwijs verder dan tot lezen, schrijven en rekenen uit te strekken. Over het algemeen hebben echter de onderwijzers zich beijverd om zich op de hoogte van hunnen verruimden werkkring te plaatsen; vooral op het onderwijs in vormleer, in aardrijkskunde en in het zingen hebben zij zich toegelegd; van geschiedenis en natuurkennis werd minder werk gemaakt. Met de bijzondere scholen was het vooral niet beter gesteld. Men kan deze in Noordbrabant verdeelen in twee soorten: kostscholen, waar men aan hoogere eischen moet trachten te voldoen; meisjesscholen, waar het onderwijs in vrouwelijke handwerken eene voorname rol speelt. In beide soorten van scholen kan slechts weinig tijd aan het eigenlijk lager onderwijs worden besteed.

De onderwijzers zijn over het algemeen met goeden wil bezield om aan de ontwikkeling der verstandelijke vermogens der kinderen en aan hunne opleiding tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden mede te werken. Dat op enkele plaatsen dit doel slechts onvolkomen bereikt wordt, en het vormend element als 't ware geheel ontbreekt, moet vooral worden toegeschreven aan de geringe vatbaarheid van de dikwijls al te jeugdige leerlingen, en aan den beperkten invloed van een gedurig door schoolverzuim afgebroken onderwijs. Ook niet alle onderwijzers zijn in gelijke mate geschikt om alle leerstof tot ontwikkeling der kinderen dienstbaar te maken, zoodat in dit opzigt in de provincie Noordbrabant nog al wat te wenschen overblijft. Daarentegen is in geene openbare school de eerbied, dien men aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden verschuldigd is, uit het oog verloren; geene de minste klagten zijn in dat opzigt tot het schooltoezigt gekomen.

Het meer uitgebreid onderwijs, dat op 54 van de 309 openbare lagere scholen werd gegeven, werd bijna zonder uitzondering op de avondscholen verstrekt; hoewel dit niet in het belang van dat onderwijs is, acht men het nogtans beter, dat het zich voor alsnog tot de avondscholen bepale, zoolang het getal der onderwijzers op de dagscholen niet in eene gunstiger verhouding staat tot het getal der leerlingen. Voor het uitgebreid onderwijs staan de openbare scholen over het algemeen bij de bijzondere ten achteren. Op de meeste daarvan werd, zoo als reeds opgemerkt is, meer uitgebreid onderwijs gegeven, namelijk op 77 van de 129 scholen; het bepaalde zich echter op zeer vele tot de handwerken voor meisjes, terwijl op de meeste kostscholen onderwijs werd gegeven in levende talen en wiskunde; op enkele werd teekenen of gymnastiek onderwezen; landbouwkunde werd nergens behandeld.

Omtrent den toestand van het onderwijs in elk vak in het bijzonder kan voor Noordbrabant het volgende gemeld worden. Het lezen laat over het algemeen nog al te wenschen over; wel kunnen alle leerlingen der hoogere klassen met zekere gemakkelijkheid lezen, maar in slechts weinige scholen vindt men eene goede voordragt verbonden met een juist begrip van het gelezene, waarvan dikwijls meer partij kon getrokken worden tot vorming en ontwikkeling van het verstand. In de hoogere klassen van vele bijzondere scholen is het over het algemeen iets beter hiermede gesteld dan in de openbare, hetgeen grootendeels daaraan schijnt te moeten worden toegeschreven, dat het personeel talrijker is en de leerlingen de school niet zoo spoedig verlaten. Met het schrijven is het gunstiger gesteld; op enkele scholen gaat de voorliefde voor dit vak zoo ver, dat de andere vakken ten koste van het schrijfonderwijs eenigzins verwaarloosd worden. Nogtans zijn er ook, waar dit vak niet met de noodige belangstelling wordt behandeld, en waar niet zelden de zoo noodzakelijke goede hulpmiddelen, goede pennen en goed papier, ontbreken. Vele ouders op de dorpen laten bovendien hunne kinderen niet vroeg met schrijven beginnen, om de kosten voor schrijfbehoeften uit te winnen. Het is te verwachten dat het voorschrift van de wet, volgens hetwelk die kosten voortaan ten laste van de gemeentekas komen, in dit opzigt gunstig zal werken. Het reken-onderwijs laat in het algemeen veel te wenschen over. Wel zijn in vele scholen de rekenramen ingevoerd en wordt reeds vroeg met dit vak een aanvang gemaakt, dat in het overige onderwijs wordt ingeweven en er een geheel mede uitmaakt, maar de te korte tijd, dien de kinderen in de school doorbrengen, belet veelal belangrijke vorderingen te maken. Een groote hinderpaal is echter in sommige gemeenten de karigheid van vele ouders; zoo wordt onder andere uit het 3de district vermeld, dat zij, ter vermijding van meerdere onkosten, niet verkiezen, dat hunne kinderen leeren rekenen. Zoodanige verkeerde begrippen zullen alleen kunnen worden uitgeroeid door eene geheele hervorming

bij de ophanden zijnde regeling van het onderwijs in die gemeenten; het is te verwachten, dat het rekenen, waarin de leerlingen het thans zelden verder brengen dan tot eene oppervlakkige kennis der vier hoofdbewerkingen, betere vruchten zal dragen. Met het onderwijs in de vormleer is op de openbare scholen vrij algemeen een begin gemaakt. Door de weinige bedrevenheid van de onderwijzers in dit vak heeft men het echter op de meeste scholen er nog niet ver mede gebragt. Op de bijzondere scholen wordt het slechts hier en daar als bij uitzondering onderwezen. Waar de kinderen eenigzins geregeld de openbare school bezoeken, is werk gemaakt van de Nederlandsche taal. In de meeste scholen treft men bij de leerlingen eenige kennis aan van de voornaamste taalregels en eene vrij goede spelling; in sommige grondige bedrevenheid in het taal- en redekundig ontleden, terwijl in enkele de stijloefeningen met veel vrucht zijn gehouden; in onderscheidene scholen heeft men zich evenwel moeten bepalen tot de allereerste beginselen, praktisch voorgedragen. De bijzondere scholen in de aanzienlijke gemeenten, althans die, waar het onderwijs in de handwerken niet de hoofdrol speelt, hebben in dit opzigt wel iets voor boven vele openbare, hetgeen alleen als een gevolg van het meer geregeld schoolgaan is te beschouwen. Van de aardrijkskunde is in 1858 reeds veel meer werk gemaakt dan vroeger; op onderscheidene plaatsen zijn door de gemeentebesturen goede kaarten ten behoeve der openbare scholen aangekocht. In de landelijke scholen bepaalt zich echter dit onderwijs doorgaans tot Nederland; zelden strekt het zich ook tot de kolonien en de overige landen van Europa uit. Van de schoolkaart van Noordbrabant, waarvan in het vorig Verslag sprake was, is ook in 1858 veel partij getrokken. Er werden echter nog verscheidene scholen aangetroffen, waar men zich in 't geheel niet met aardrijkskunde bezig hield, hetgeen grootendeels aan gebrek aan de noodige hulpmiddelen moet worden toegeschreven. Op de bijzondere scholen, vooral op die voor meisjes, laat het aardrijkskundig onderwijs in den regel veel te wenschen over; eenige goede kostscholen maken hierop eene uitzondering. Voor het geschiedkundig onderwijs geldt in vele opzigten hetzelfde als voor dat in aardrijkskunde: het moet eer minder gunstig dan gunstiger genoemd worden. In de scholen in grootere gemeenten wordt dit vak over het algemeen met goeden uitslag onderwezen; ten platten lande laat het zeer veel te wenschen over. Met het onderwijs in de kennis der natuur is een begin gemaakt; men heeft zich nogtans bepaald tot het lezen en verklaren van boeken over dit vak. Vele onderwijzers, die vroeger nimmer van dit vak werk hadden gemaakt, hebben het achterwege gelaten. Het zingen is op de meeste openbare scholen ingevoerd; bij gebrek aan de noodige theoretische kennis bij de meeste onderwijzers, heeft men zich doorgaans bepaald tot het doen voordragen van eenige eenvoudige liederen op het gehoor.

Ten einde het onderwijs in de vormleer, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkennis en het zingen zooveel mogelijk te bevorderen, zijn deze vakken bij voorkeur in de onderwijzersvergaderingen beoefend, terwijl het schooltoezigt zich heeft beijverd de gemeentebesturen tot het aanschaffen der daartoe gevorderde hulpmiddelen aan te sporen.

Wat het meer uitgebreid onderwijs aangaat, van de beginselen der levende talen werd in de bijzondere scholen nog al veel werk gemaakt, op sommige plaatsen met het beste gevolg; op vele dier scholen, vooral op die voor meisjes, strekte het onderwijs zich ook uit tot het verder voortgezet onderwijs, bedoeld bij art. 72 der wet De wiskunde werd bijna uitsluitend onderwezen op eenige kostscholen, waar men zich vooral toelegt om de jongelieden voor te bereiden tot de toelatings-examens aan de Militaire Akademie te Breda, het Instituut voor de Marine te Willemsoord, of de akademie te Delft. Op de meeste dier scholen werden niet alleen de beginselen dezer wetenschap onderwezen, maar werd ook verder voortgezet onderwijs daarin gegeven. Landbouwkunde en gymnastiek zijn nergens onder de vakken van het onderwijs op de lagere scholen opgenomen; het teekenen bepaalde zich tot weinige kostscholen. Van de handwerken voor meisjes werd op de bijzondere scholen veel werk gemaakt. Dit onderwijs heeft tot goede uitkomsten geleid, daar vele arme en behoeftige meisjes daardoor in de gelegenheid zijn gesteld om gedeeltelijk althans in haar onderhoud te voorzien. Als bewijs hiervan wordt door den inspecteur de gemeente Veghel genoemd, waar vroeger de bedelarij in hooge mate bestond, doch thans bijna niet meer wordt aangetroffen.

Gelderland. In eene zoo uitgebreide provincie als Gelderland, waar de beschaving in de verschillende deelen niet mag geacht worden gelijk te staan, kan ook de toestand van het onderwijs niet overal even goed wezen. In het 1ste, 2de, 3de, 4de en 7de district is de staat van het onderwijs, volgens de verklaringen van de schoolopzieners, zeer voldoende. Ook de inspecteur is van oordeel, dat daar vele uitmuntende scholen gevonden worden, doch

erkent tevens dat er in sommige opzigten nog veel te verbeteren valt. In de overige districten was de toestand minder gunstig; voor zooverre het 8ste district aangaat, moet dit worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat vele onderwijzers wegens ouderdom of ziekte niet meer in staat waren om degelijk onderwijs te geven; daar echter in den loop van 1858 reeds eenigen hunner door jeugdige en kundige onderwijzers vervangen waren, meende men in dit opzigt eene betere toekomst te gemoet te kunnen zien. In vergelijking met de overige districten schijnt de toestand van het onderwijs in het 10de district de minst gunstige te zijn. Het is vooral dàar, dat het ongeregeld schoolgaan een nadeeligen invloed op het onderwijs uitoefent, welk kwaad, zoo als hiervóór reeds is opgemerkt, in de provincie Gelderland over het algemeen zich sterk doet gevoelen.

Verreweg de meeste openbare onderwijzers hebben zich beijverd om met den aanvang van 1858 alle verpligte vakken in hunne school te behandelen. Nogtans is er een vrij aanzienlijk getal van scholen, waar voor alsnog weinig meer dan lezen, schrijven en rekenen onderwezen wordt. Op het geregeld behandelen van de andere vakken oefent het schoolverzuim ten platten lande een hoogst nadeeligen invloed uit; door een der schoolopzieners wordt dienaangaande het volgende medegedeeld, dat naar het oordeel van den inspecteur op het grootste gedeelte der provincie van toepassing is. » Op vele scholen ten platten lande, waar de onderwijzer, wat zijne kunde en geschiktheid aangaat, wel in staat zou zijn om ten minste iets aan die vakken te doen, is er eene andere reden, die maakt dat hoogstens aan de letter der wet kan voldaan worden. Op verscheidene plaatsen is de openbare school in den zomer slechts één trap hooger dan eene bewaarschool. Slechts kinderen van de laagste klasse komen er dan, bij wie geen ander onderwijs denkbaar is dan de klankleer of het spellen en de eerste beginselen van schrijven en rekenen. Is er toevallig een van eene hoogere klasse, dan is het zijn lot om meest slechts voor zich heen te werken, want bij de drukte, door de kleintjes veroorzaakt, kan de onderwijzer aan die enkelen geen behoorlijk onderwijs in zoovele vakken geven. Komt de winter, dan heeft het omgekeerde plaats. Vele kleinen, vooral die wat ver komen, blijven te huis en daarentegen komen de grootsten, maar niet allen te gelijk; van daag komen er eenigen, over acht dagen, over eene maand weêr anderen. De onderwijzer, meestal zonder eenige hulp, weet dan niet waarheen hij zich wenden zal, om eenen nieuw aankoménde in eene klasse te plaatsen, waar hij gist, dat zulk een nieuwe leerling het best op zijne plaats zal zijn; om allen aan het werk te zetten; om dat werk eenigzins geregeld te doen voortgaan, en om onder zulke soms geheel verwilderde kinderen eenige orde en rust te brengen en te handhaven; een geruime tijd moet er verloopen, eer in zulk eene school eenige regel komt. Dan komen de leerlingen gewoonlijk onder allerlei voorwendsels zoo ongeregeld, dat dagelijks in elke klasse een aantal ontbreken, waardoor alle klassikaal onderwijs belemmerd en soms onmogelijk gemaakt wordt. Vóór dat de onderwijzer met al zijn ijver en zwoegen er in geslaagd is, om zijne school in redelijken staat te brengen, zoodat hij met vrucht zoude kunnen onderwijzen, beginnen de grooteren al weêr even ongeregeld weg te blijven als zij gekomen waren.... Van daar, dat ten platten lande aan de vakken *d—h* meestal weinig gedaan wordt en kan worden. Nog eene reden is op sommige plaatsen de onwilligheid der ouders; meermalen is het mij voorgekomen, dat ouders, zoodra de onderwijzer iets meer dan lezen, schrijven en rekenen wilde onderwijzen, dreigden hunne kinderen van de school te nemen; ja zelfs met het rekenen heeft zich dat geval meer dan eens voorgedaan, vooral ten opzigte van meisjes. Niet alleen moet dan de onderwijzer toegeven om het schoolgeld, dat hij bij zijn hoogst karig inkomen niet missen kan, maar niet zelden zijn zulke ouders ook nog personen van invloed in de gemeente, die hij ontzien moet."

Bij de invoering der nieuwe wet was men in sommige gedeelten der provincie Gelderland, voornamelijk op de Veluwe, beducht, dat de bepalingen van art. 23 tot moeijelijkheden en botsingen zouden aanleiding geven. Gelukkig is die vrees gebleken geheel ongegrond te zijn geweest, daar de toepassing van dat artikel tot geene enkele klagt geleid heeft. Bij velen bestond zelfs eene bepaalde vooringenomenheid tegen de wet; bij de toepassing is hun echter gebleken, dat daardoor volstrekt niet, zoo als men vreesde, eene omkeering van het bestaande werd veroorzaakt; dit heeft het gevolg gehad, dat het grootste gedeelte der tegenstanders met de wet is verzoend en daarin geene bezwaren meer ziet, voor zooverre de strekking en den aard van het in de openbare scholen te geven onderwijs aangaat. Als bewijs hiervan kan worden bijgebragt, dat op vele plaatsen te vergeefs pogingen zijn in het werk gesteld om bijzondere scholen op te rigten, waar leerstellig onderwijs in de godsdienst gegeven zou worden. De openbare onderwijzers

hebben dan ook over het algemeen hun onderwijs zoodanig ingerigt, dat het dienstbaar was aan de opleiding der jeugd tot alle Christelijke en maatschappelijke deugden; dit wordt uit alle districten gemeld, zoowel uit die waar het grootste gedeelte der bevolking tot de Roomsch-katholijke Kerk behoorde, als uit die, waar bijna uitsluitend Hervormden werden aangetroffen. Nergens heeft men zich beklaagd dat door de onderwijzers iets werd geleerd, gedaan of toegelaten, wat met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden, strijdig kon zijn.

Op 61 van de 329 openbare scholen werd meer uitgebreid onderwijs gegeven; grootendeels waren dit zoogenaamde Fransche scholen, zoowel voor jongens als voor meisjes. Slechts op zeer weinig andere openbare scholen is tot dusverre het onderwijs in éene of meer levende talen en in de wiskunde aan dat in de gewone vakken toegevoegd; waar zulks plaats heeft, wordt dat onderwijs in de avonduren gegeven. Onder de 128 bijzondere scholen, welke bij het einde van het jaar bestonden, werd veelal onderrigt in één of meer vakken van het meer uitgebreid onderwijs gegeven, wanneer ten minste de school niet uitsluitend ten behoeve eener gezindheid was opgerigt; in dat geval bepaalde zich het onderwijs doorgaans tot de noodzakelijkste vakken van het gewoon lager onderwijs.

Aangaande den toestand van het onderwijs in de verschillende leervakken kan, voor zooverre de provincie Gelderland aangaat, het volgende gemeld worden. Voor het lezen is in enkele scholen de spelmethode nog in zwang, doch deze wordt meest door oude onderwijzers gevolgd en zal, wanneer dezen ontslagen zijn, wel voor goed in onbruik geraken. Op vele scholen ten platten lande hebben de onderwijzers veel moeite om de eigenaardigheden in de plaatselijke uitspraak te overwinnen, daar hunne vermaningen te kort schieten bij het dagelijks hooren van de uitspraak buiten en zelfs in de school. In enkele talrijke scholen, onder andere op de gemeente-armenschool te Zutphen en op eene bijzondere aldaar, lezen alle kinderen van éene afdeeling gelijktijdig hardop; deze methode schijnt naar het oordeel van den inspecteur wel te voldoen; zij kan echter op de plattelandscholen niet worden toegepast wegens het ongeregeld ter school komen van de kinderen, waardoor het klassikaal onderwijs bijkans onmogelijk wordt. Het schrijven laat over het algemeen weinig te wenschen over, behalve op die scholen waar de onderwijzer niet voldoende wordt bijgestaan en waar het hem dus onmogelijk is behoorlijk toe te zien op de houding der hand, het zitten in eene behoorlijke houding en het zorgvuldig werken, daar hij, terwijl de eene klasse schrijft, de andere met een ander vak moet bezig houden en dus niet kan zien wat de schrijvenden doen. In de methode bestaat nog al verschil; sommigen beginnen nog steeds met groot schrift, anderen vangen met middelsoort aan, doch behouden de staande letter; velen laten de kinderen dadelijk met klein schrift beginnen. Waar het niet aan tijd en goede hulp ontbreekt, levert de oude methode zeer goede uitkomsten; kinderen, welke volgens die methode hebben leeren schrijven, blijven op den duur goed schrijven. De nieuwe methode is minder tijdroovend, maar de kinderen verliezen spoedig weder het geleerde, zoo zij ophouden zich dagelijks te oefenen. Van het rekenen wordt over het algemeen veel werk gemaakt, zoowel ten platten lande als in de grootere gemeenten. Eene uitzondering echter hierop maken die scholen, waar de noodige hulp ontbreekt en die door de kinderen ongeregeld bezocht worden. Vooral in het rekenen is deugdelijk klassikaal onderwijs onmogelijk, wanneer de leerlingen gedurig de school verzuimen; het ontaardt daardoor onwillekeurig in een sommen maken, waardoor het doel van dit onderwijs slechts zeer onvolkomen bereikt wordt. Op de meeste scholen wordt bovendien nog niet genoeg werk gemaakt van het rekenen uit het hoofd, waardoor de verstandelijke ontwikkeling zoo zeer bevorderd wordt. Daarentegen legt men zich meer toe om de kinderen de hier te lande gebruikelijke maten en gewigten te leeren kennen. In sommige scholen wordt de vormleer met vrucht behandeld, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat dit vak eerst sedert korten tijd in het onderwijs is opgenomen. Er zijn echter nog vele scholen, waar dit onderwijs weinig of niets te beteekenen heeft, omdat de onderwijzers niet genoegzaam met dit vak bekend zijn en de gelegenheid missen om er zich mede bekend te maken. Ook treft men nog onderwijzers aan, die zich van dit leervak eene verkeerde voorstelling maken, die het zelfs als geen afzonderlijk vak beschouwen, hetgeen ten gevolge heeft, dat dit onderwijs soms in een onbeduidend spel ontaardt, in plaats van tot verstandsontwikkeling bij te dragen. Van het onderwijs in de Nederlandsche taal wordt hetzelfde berigt als van dat in het rekenen; terwijl het in sommige scholen zeer goed gegeven wordt, laat het in andere zeer veel te wenschen over; in de meeste plattelandsscholen bepaalt het zich

tot de regels der spelling. Aardrijkskunde en geschiedenis worden op de kleinere plattelandsscholen evenmin behandeld zoo als het behoort, en moet men zich voorloopig al zeer tevreden stellen, indien de kinderen met de hoofdpunten van de aardrijkskundige gesteldheid van Nederland eenigermate worden bekend gemaakt. Aangaande het geschiedkundig onderwijs wordt nog berigt, dat op alle openbare scholen, waar te voren onderwijs werd gegeven in de bijbelsche geschiedenis, dit ook in 1858 heeft plaats gehad, zonder dat het is gebleken, dat zulks ergens tot eenige ongelegenheid aanleiding heeft gegeven. Het onderwijs in de beginselen van de kennis der natuur was tot dusverre op de meeste scholen hoogst gebrekkig, vooral wegens het gemis aan de noodige kennis bij de onderwijzers. Velen ook verwarren natuurkunde met natuurkennis, en geven aldus aan dat onderwijs eene rigting, welke niet in de bedoeling van den wetgever gelegen heeft. Op enkele scholen echter, zoo als op de armenschool van Koning LODEWIJK te Apeldoorn, op de school van Z. M. WILLEM III aldaar en op de dorpsschool te Warnsveld wordt volgens de verzekering van den inspecteur een zeer doelmatig onderwijs in dit vak gegeven. Van het zingen wordt over het algemeen in Gelderland nog al werk gemaakt, vooral dàar waar de onderwijzers aanleg voor de toonkunst hebben. Onder vele andere verdienen de openbare scholen te Epe, Oldebroek, Vorden, Ruurlo en Ingen met lof vermeld te worden. Den inspecteur was bij zijne schoolbezoeken geene enkele openbare school voorgekomen, waar niet òf dagelijks òf eenige keeren in de week door de kinderen onder de leiding van den onderwijzer werd gezongen.

De vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs worden hoofdzakelijk op de openbare zoogenaamde Fransche scholen en voorts op de bijzondere scholen onderwezen. Dit onderwijs was over het algemeen vrij goed, vooral op de openbare scholen; op enkele bijzondere liet het veel te wenschen over. De Fransche taal staat bijna overal op den voorgrond; de beoefening van het Engelsch en van het Hoogduitsch begint echter ook meer en meer veld te winnen. De beginselen der wiskunde worden op slechts weinige openbare scholen onderwezen; daarentegen maakt dit vak een hoofdbestanddeel uit van het onderwijs op de bijzondere scholen, waar jongelingen voor de Militaire Akademie worden voorbereid; op de meeste dier scholen wordt echter ook meer voortgezet onderwijs volgens art. 72 der wet gegeven; slechts op weinige wordt evenwel de wiskunde zoo onderwezen als het behoort. Landbouwkunde werd nergens onderwezen; gymnastiek slechts aan twee openbare scholen, namelijk te Barneveld en te Culenborg. Geregeld onderwijs in het teekenen werd slechts op een tweetal scholen gegeven; op vele echter werd door de kinderen tot verpoozing op de lei geteekend. In sommige scholen, onder andere in twee openbare scholen te Zutphen, hadden deze oefeningen tot zeer verrassende uitkomsten geleid. De handwerken voor meisjes werden beoefend op alle scholen, uitsluitend voor meisjes bestemd. Op eene bijzondere school van geestelijke zusters te Nijmegen werd daarvan bijzonder werk gemaakt, zoodat deze school in dit opzigt als modelinrigting kon dienen, en door den inspecteur dan ook als zoodanig ter navolging aanbevolen is.

Zuidholland. Door den inspecteur wordt de algemeene opmerking gemaakt, dat het onderwijs in de provincie Zuidholland in vele opzigten nog te wenschen overlaat, dat niet altijd ontwikkeling van het denkvermogen, verstandelijke en zedelijke opvoeding op den voorgrond staan, en dat vele onderwijzers zich nog te veel met het werktuigelijke gedeelte van het schoolonderwijs bezig houden. Van daar dat de kinderen doorgaans weinig blijvends uit de school medenemen, in plaats van aldaar volkomen voor de maatschappij te worden voorbereid. Dit mag echter niet enkel aan de onderwijzers geweten worden; integendeel oefenen de onverschilligheid en verkeerde begrippen der ouders, het slecht opkomen der schooljeugd, de te geringe hulp bij het onderwijs, de verregaande verwaarloozing der jeugd uit den geringen stand, op het onderwijs een nadeeligen invloed uit. Even als in de meeste andere provincien wordt geklaagd over het te vroeg verlaten der school, zoodat de hoogste klasse in den zomer bijna geheel ledig wordt gelaten en in den winter slechts enkele kinderen bevat. In de gemeenten langs den Rhijn en den IJssel worden de leerlingen in den zomer op achtjarigen leeftijd reeds van de school teruggehouden, om op de steenbakkerijen en kalkovens hulp te verstrekken. Ook bij de touwslagerijen, waarvan men er vele in het 6de en 7de district vindt, worden reeds kinderen van 6 of 7 jaren gebruikt, die daardoor geheel van onderwijs verstoken blijven. Vooral in Leiden is de toestand treurig; op de armenscholen aldaar is voor de kinderen, die op fabrieken werken, een afzonderlijk schooluur van half een tot half twee ingesteld, de eenige gelegenheid voor honderden van kinderen om schoolonderwijs te ontvangen.

Dat al deze omstandigheden nadeelig op het onderwijs moeten werken, is natuurlijk; dat de gevolgen niet nog veel noodlottiger zijn, moet alleen worden toegeschreven aan het groot getal van kundige en ervaren onderwijzers, die in deze provincie, niet slechts in de grootere gemeenten, zoo als 's Gravenhage, Rotterdam en andere, maar ook in vele kleinere gemeenten ten platten lande worden aangetroffen.

Nergens heeft zich eenige klagt geopenbaard over het onderwijs in openbare scholen gegeven, als zoude het strijdig zijn met den eerbied aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden verschuldigd. Sommige schoolopzieners hebben hiernaar een bepaald onderzoek ingesteld bij de geestelijken der verschillende kerkgenootschappen, welk onderzoek tot zeer bevredigende uitkomsten heeft geleid. Dat op zeer enkele plaatsen sommigen bezwaar vinden in het onderwijs der vaderlandsche geschiedenis, moet alleen aan eene al te groote eenzijdigheid bij die personen worden toegeschreven, daar het gebleken is, dat de voorschriften van art. 23 ook bij dat onderwijs worden inachtgenomen.

Van de 267 openbare scholen, die bij het einde van 1858 bestonden, waren er slechts 44, waar meer uitgebreid lager onderwijs werd gegeven. Daarentegen was zulks wel het geval op het grootste gedeelte van de 245 bijzondere scholen. Naauwkeurige opgaven, welke vakken dat meer uitgebreid lager onderwijs omvatte, zijn over 1858 niet verstrekt. Waar één of meer vakken van dat onderwijs onder de vakken der openbare school waren opgenomen, heeft de inspecteur, naar het der Regeringvoorkomt, te regt, er op aangedrongen om dit uitsluitend in de avondschool te behandelen. Aan zijn raad om avondscholen tot stand te brengen is in eenige gemeenten gevolg gegeven, en doorgaans met goeden uitslag.

Aangaande het onderwijs in de verschillende vakken kan, voor zooverre Zuidholland betreft, het volgende worden medegedeeld. Op meest alle scholen wordt goed onderwijs in het lezen gegeven, in de laagste klasse overal volgens de methode van PRINSEN, hoewel de letterkast niet overal gebruikt wordt. Het schrijven laat in sommige opzigten nog te wenschen over; naar het oordeel van den inspecteur maken de jeugdige onderwijzers over het algemeen er te weinig werk van. Op het rekenen legt men zich op de meeste scholen met ijver toe, hetgeen ook daaraan moet worden toegeschreven, dat dit vak voor vele onderwijzers eene liefhebberij-studie is. In de schoolboeken, welke bij dit onderwijs gebruikt worden, is in den laatsten tijd eene zeer merkbare verbetering waargenomen. Het uit het hoofd rekenen wordt op vele scholen beoefend, maar vereischt nog meerdere uitbreiding, zal het gunstig op de geestontwikkeling der leerlingen werken. Omtrent de vormleer kan hetzelfde gezegd worden als dienaangaande is medegedeeld voor zoover de provincien Noordbrabant en Gelderland aangaat, dat namelijk vele onderwijzers zich nog geene klare voorstelling kunnen maken, wat onderwijs in vormleer is en wat er door verkregen kan worden. Nogtans schijnen in den laatsten tijd de denkbeelden daaromtrent meer tot klaarheid te zijn gekomen, vooral ten gevolge van hetgeen door deskundigen daaromtrent is geschreven ten behoeve van de onderwijzers, en laat het zich dus aanzien, dat dit onderwijs met den tijd zeer vruchtdragend zal kunnen worden. Het onderwijs in de Nederlandsche taal laat op vele scholen nog te wenschen over; verschil van gevoelen over de daarbij te volgen methode oefent ook een min gunstigen invloed uit. De aardrijkskunde werd in 1858 op nagenoeg alle openbare scholen behandeld; waar dit onderwijs achterwege bleef, geschiedde zulks bij gemis aan de noodige hulpmiddelen. Goede kaarten van Zuidholland en van Nederland vindt men in de meeste scholen; ook zijn in den laatsten tijd meer kaarten van Europa en wereldkaarten in gebruik gekomen. Waar de hulpmiddelen van het aardrijkskundig onderwijs te wenschen overlieten, hebben de schoolopzieners en de inspecteur de gemeentebesturen daarop opmerkzaam gemaakt, veelal met het gewenschte gevolg. Aardgloben werden echter nog slechts op zeer weinige scholen aangetroffen. Het geschiedkundig onderwijs bepaalde zich tot dusverre tot de bijbelsche geschiedenis, ook wel tot het lezen van eenig boek, hetzij over algemeene, hetzij over vaderlandsche geschiedenis. Op enkele plaatsen werd ook nog in 1858 de geschiedenis geheel ter zijde gelaten, uit vrees voor kwetsing van godsdienstige overtuiging; het schooltoezigt tracht dit tegen te gaan. Is eenmaal het onderwijs geregeld en bevindt zich de onderwijzer alsdan op een meer onafhankelijk standpunt ten opzigte van de ouders, dan zal ook hierin zonder twijfel de gewenschte verandering komen. Het onderwijs in de natuurkennis bleef nog op vele scholen achterwege, veelal wegens gemis van de noodige kennis bij de onderwijzers; bij velen ook mist men de geschiktheid om dit onderwijs op eene doelmatige en onderhoudende wijze te

behandelen. Het zingen wordt bijna algemeen op de openbare scholen geleerd; in de beoefening daarvan heeft men in den laatsten tijd merkbare vorderingen gemaakt.

Wat het meer uitgebreid lager onderwijs aangaat, zoo liet naar het oordeel van den inspecteur, het onderwijs in de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen nog zeer veel te wenschen over, zoowel op de openbare, als op de talrijke bijzondere scholen. Bij de onderwijzers ontbrak het doorgaans aan grondige grammaticale kennis en aan goede denkbeelden over uitspraak. Slechts zeer weinige scholen, waar eigenlijk het in art. 72 der wet bedoelde verder voortgezet onderwijs wordt gegeven, maken hierop eene gunstige uitzondering. De wiskunde daarentegen werd met veel ijver en veelal volgens eene goede methode beoefend; de landbouwkunde werd slechts in ééne school in de avondlessen behandeld. Gymnastiek werd in de scholen bijna nergens onderwezen; de tegenwoordigheid in eenige steden, zoo als 's Gravenhage, Rotterdam, Schiedam, Delft, Leiden, Gouda, Dordrecht, van afzonderlijke inrigtingen voor gymnastiek, houdt de opname in de scholen tegen. Te 's Gravenhage was men echter voornemens om het onderwijs in dit vak ook aan de openbare scholen te verbinden. Het teekenen werd bijna nergens in de scholen onderwezen, daar de leerlingen in de grootere gemeenten veelal afzonderlijke teekenscholen bezochten of huisonderwijs in dit vak genoten. Ook de handwerken voor meisjes werden tot dusverre slechts op weinige scholen onderwezen; in enkele meer aanzienlijke gemeenten waren scholen voor nuttige handwerken met de armenscholen verbonden.

Hetgeen aangaande den toestand van het onderwijs is medegedeeld, heeft hoofdzakelijk betrekking op de openbare scholen. In vele opzigten geldt het ook voor de bijzondere, waar bovendien het onderwijs dikwijls in zijnen onderlingen zamenhang benadeeld wordt, doordat sommige vakken, naar gelang van de rigting der school of de waarschijnlijke bestemming der leerlingen, meer op den voorgrond worden geplaatst. Natuurkennis, vormleer en zingen worden veelal achterwege gelaten; het geschiedkundig onderwijs laat ook op zeer vele te wenschen over. Eene onderlinge vergelijking van de openbare en bijzondere scholen is moeijelijk. Van het 7de en 8ste district wordt gemeld, dat de bijzondere scholen verre beneden de openbare scholen staan. In sommige gemeenten, zoo als 's Gravenhage, Leiden en Delft, waar alle scholen, met uitzondering van de armenscholen en eenige scholen voor minvermogenden, bijzondere zijn, is eene vergelijking bijna onmogelijk. Aangaande de beide laatstgenoemde gemeenten wordt echter gemeld, dat de bijzondere scholen meestal veel te wenschen overlaten. Eerst dan wanneer de nieuwe regeling van het onderwijs zal zijn ingevoerd en eenigen tijd in werking geweest, zal het mogelijk zijn dienaangaande een bepaald oordeel te vellen. Op eene fout, welke bij vele bijzondere en ook op enkele openbare scholen wordt aangetroffen, maakt de inspecteur te regt opmerkzaam. Op sommige scholen namelijk vindt men kinderen van 6 en 7 jaren, die de eerste beginselen van lezen en schrijven nog moeten leeren, en tevens knapen van 15 jaren, van welke men verlangt dat zij, de school verlatende, in de beginselen der wiskunde en van minstens twee levende talen ervaren zijn. Hoewel nu de vereeniging van die leerlingen van verschillenden leeftijd in ééne school op zich zelve niet geheel is af te keuren, zoo is toch het einddoel, namelijk het mededeelen van eenige kennis in wiskunde en levende talen, oorzaak, dat reeds in den aanvang het gewoon lager onderwijs niet wordt behandeld met die grondigheid, welke noodig is om het goede vruchten te doen dragen; dat de kinderen op achtjarigen leeftijd reeds beginnen met onderwijs in de Fransche taal te ontvangen, welk onderwijs alras eene hoofdrol speelt en maakt dat aan Nederlandsche taal, natuurkennis, vormleer, en andere vakken, die het meest geschikt zijn om op de verstandsontwikkeling te werken, nagenoeg niets meer gedaan wordt. Het kan niet anders of zij, die zoodanig onderwijs genoten hebben, moeten daarvan in latere jaren de noodlottige gevolgen ondervinden. Nog meer zal men het gewigt van deze verkeerde rigting gevoelen, wanneer men in aanmerking neemt, dat het grootste gedeelte der nijvere en meer gegoede burgerklasse uitsluitend op die scholen onderwijs ontvangt.

Onder de bijzondere scholen in Zuidholland verdient de school voor idioten te 's Gravenhage bijzondere vermelding. Het getal der kinderen, die daar onderwijs ontvingen, bedroeg 56. De berigten omtrent de uitkomsten, welke in die school verkregen zijn door een voor die kinderen berekend onderwijs en door eene doelmatige verpleging, mogen, vooral met het oog op den korten tijd die sedert de oprigting verloopen is, gunstig genoemd worden.

Noordholland. Even als in de meeste andere provincien werd in 1858 ook in Noordholland het onderwijs in vormleer, in kennis der natuur en in zingen nog op vele scholen

gemist. Op slechts 28 van de 293 openbare scholen werd meer uitgebreid lager onderwijs gegeven. Van de 237 bijzondere waren er echter vele, waar dit in het onderwijs was opgenomen. Het bijzonder onderwijs is in Noordholland niet zoo verspreid, als het aanzienlijk getal scholen het zoude doen vermoeden; dit blijkt aanstonds, wanneer men in aanmerking neemt dat in Amsterdam alleen 181 bijzondere scholen bestonden, en dat er dus in alle overige gemeenten slechts 56 aanwezig waren, waarvan er nog 18 voor Haarlem komen. De toestand van het openbaar onderwijs wordt over het algemeen vrij gunstig genoemd; de onderwijzers hebben echter ook hier, even als in de andere provincien, te strijden met gebrek aan belangstelling bij de ouders en met het ongeregeld schoolgaan. De openbare onderwijzers trachten allen den geest en de strekking van art. 23 der wet na te leven, maar niet allen bereiken het doel, namelijk eene volledige ontwikkeling van de verstandelijke vermogens door het onderwijs, ofschoon de opleiding tot Christelijke en maatschappelijke deugden steeds wordt in het oog gehouden. Niet de minste aanleiding is er geweest om iemand te verdenken van overtreding van het 2de lid van dat artikel.

De berigten omtrent het bijzonder onderwijs luiden, voor zooverre Noordholland aangaat, over het algemeen ongunstig. In Amsterdam heeft het gemeentebestuur zich ten allen tijde slechts bezig gehouden met het onderwijs aan kinderen van armen en behoeftigen. Doch ook van dezen zijn er zeer velen, die op de diakoniescholen en de armenscholen der verschillende gezindheden kosteloos of tegen zeer gering schoolgeld onderwijs ontvangen; over het algemeen is het onderwijs op die scholen voldoende, op enkele mag het zelfs zeer goed genoemd worden. Wat de scholen aangaat, vroeger als bijzondere scholen der 2de klasse opgegeven, zoo zijn er hieronder vele, waar het onderwijs veel te wenschen overlaat, en niet weinige, waar het bepaald slecht is. Den onderwijzers ontbreekt het doorgaans aan middelen om zich behoorlijk te doen bijstaan en de noodzakelijke hulpmiddelen voor het onderwijs aan te schaffen; het gering getal der leerlingen maakt eene behoorlijke verdeeling in klassen onmogelijk; de onderwijzers zijn bovendien afhankelijk van de luimen en van de menigmaal geheel verkeerde inzigten der ouders, waarnaar zij zich moeten schikken om in hunne school een sober bestaan te vinden; meestal hebben zij in weerwil van dat alles nog geen genoegzaam onderhoud, zoodat zij hunne taak met moeite en zorg volbrengen. Jaarlijks worden dan ook in Amsterdam verscheidene bijzondere scholen gesloten, maar ongelukkig komen er telkens evenveel of zelfs nog meer nieuwe te voorschijn. Dat van 1 Januarij 1858 tot 1 Januarij 1859 in Amsterdam het getal der bijzondere scholen met 22 vermeerderd is, wordt geen bemoedigend verschijnsel geacht; het lager onderwijs zal er dan ook nimmer worden wat het behoort te zijn, zoo het gemeentebestuur niet, gelijk in verband met de voorschriften der wet te verwachten is, voor een behoorlijk onderwijs zorgt, ook voor de kinderen van hen, die niet tot de behoeftigen of minvermogenden behooren.

Wat het lezen aangaat, daarvan wordt over het algemeen, inzonderheid op de openbare scholen, nog al werk gemaakt, hoewel op sommige plaatsen niet genoeg gewaakt wordt tegen verkeerde plaatselijke uitspraak. Het schrijven wordt over het algemeen goed onderwezen; op vele scholen legt men zich bepaald op schoonschrijven toe. De inspecteur uit den wensch, dat bij de invoering van het meer loopend schrift, het oude Hollandsche schrift niet verzuimd worde, omdat die vorm er vaster in blijft en later duidelijk doet schrijven. Het rekenen is over het algemeen in de laatste jaren vooruitgegaan; de aanschouwelijkheid bij het eerste onderwijs, het helder inzigt in de eenvoudigste verhoudingen bij het bewerken der getallen is toegenomen, en het uit het hoofd rekenen op vele plaatsen ingevoerd. In sommige scholen echter bepaalt het rekenonderwijs zich tot het meer werktuigelijk oplossen van sommen, waardoor het aan den eenen kant zijn doel mist, aan den anderen kant den lust voor dit nuttig leervak bij de leerlingen eer doet verminderen dan toenemen. Vormleer werd slechts op weinige scholen goed behandeld; op vele bepaalde dit onderwijs zich tot minder doelmatige oefeningen met punten, lijnen en hoeken, en droeg het daardoor geene de minste vruchten. Ook het onderwijs in de Nederlandsche taal liet over het algemeen te wenschen over; het onderwijs was naar het oordeel van den inspecteur niet praktisch genoeg; men vult de hoofden der leerlingen te veel op met taalregels, die zij niet genoeg begrijpen en later vergeten; de taal- en redekundige ontleding wordt te veel als doel beoefend, niet genoeg als middel om juist te leeren denken en schrijven. Enkele scholen maken op dezen regel eene gunstige uitzondering; in de meeste plattelandsgemeenten is het echter met het taalonderwijs zeer slecht gesteld, waarvan het ongeregeld schoolbezoek en onverschilligheid bij de ouders de voornaamste oorzaken zijn. Wat het onderwijs in aard-

rijkskunde aangaat, ook dit laat nog veel te wenschen over, even als de hulpmiddelen, hoewel deze laatste over het algemeen beter zijn dan vroeger; in de meeste scholen bepaalt zich dit onderwijs tot een van buiten leeren van namen en cijfers, zonder een juist denkbeeld te geven van de aarde in 't algemeen, noch zelfs van Nederland in het bijzonder. Eene grondige behandeling van de hoofdpunten der natuurkundige aardrijkskunde, welke dit onderwijs veel aangenamer en belangrijker zoude maken, kan niet plaats vinden, omdat het den meesten onderwijzers ontbreekt aan genoegzame kennis en aan geschikte gelegenheid om zich voor dit onderwijs behoorlijk voor te bereiden. In het geschiedkundig onderwijs wordt veelal voorzien door leerboekjes over geschiedkundige onderwerpen, welke, zoo zij door den onderwijzer behoorlijk worden toegelicht, vrij goede vruchten dragen; op vele openbare scholen echter wordt er veelal, bij gebrek aan tijd, weinig of geen werk van gemaakt. Op andere scholen, waar de leerlingen langer vertoeven, wordt er meer moeite aan besteed; eene fout, welke bij dit onderwijs dikwijls wordt waargenomen, is dat men te lang zich met de oude geschiedenis bezig houdt, vooral bij de behandeling van de geschiedenis des vaderlands. In natuurkennis zijn vele onderwijzers zelven onervaren, anderen weifelen tusschen de verschillende methoden, waarop dit leervak in de school behandeld kan worden, en kiezen niet zelden eene minder goede methode, omdat de betere moeijelijker is. Op vele scholen is dit onderwijs òf niet òf slechts zeer onvolledig behandeld. Het zingen daarentegen wordt op nagenoeg alle scholen met vlijt en met goede uitkomsten beoefend.

Wat het meer uitgebreid onderwijs aangaat, zoo laat in de eerste plaats dat in de levende talen, hetwelk grootendeels op bijzondere scholen gegeven wordt, in vele opzigten te wenschen over. Meestal bepaalt het zich, even als dat in de moedertaal, tot een in het geheugen opnemen van taalregels, zonder dat genoegzaam op het meer praktische wordt acht gegeven; ook de uitspraak laat veelal te wenschen over. Treurig is de toestand van dit onderwijs op vele kleinere burgerscholen, waar, om toch maar voor het dikwijls karig schoolgeld zooveel mogelijk te geven, ook de Fransche taal onderwezen wordt, waaraan dan een tijd besteed wordt, die veel nuttiger aan andere vakken kon gewijd worden. Aan de wiskunde, op eenige instituten en kostscholen onderwezen wordt over het algemeen veel zorg besteed; landbouwkunde werd in 1858 nergens onderwezen; gymnastiek, behalve op eenige bepaaldelijk daartoe bestemde instellingen, slechts op zeer weinige scholen; ook aan het teekenen werd nog zeer weinig gedaan. Handwerken voor meisjes werden onderwezen op alle bijzondere scholen, waar meisjes tot de leerlingen behooren. Naar het oordeel van den inspecteur werd echter hieraan doorgaans te veel tijd besteed, zoodat de kennis van de meest noodzakelijke vakken van het lager onderwijs dien ten gevolge bij de meisjes veel te wenschen overliet.

Zeeland. In deze provincie werden de vakken van het gewoon lager onderwijs gaandeweg op alle openbare scholen ingevoerd, voor zooverre daarin vóór 1858 geen onderrigt werd gegeven. Ook op de meeste bijzondere scholen werden zij als leervakken opgenomen. Van de 139 openbare scholen waren er 28, waar ook één of meer der vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs werden behandeld. Van de 28 bijzondere scholen werd ook op de meeste meer uitgebreid lager onderwijs gegeven. Eene vergelijking tusschen de openbare en de bijzondere scholen is, wegens het gering getal van laatstgenoemde, zeer moeijelijk; naar het oordeel van den inspecteur verdienen echter de eerstgenoemde de voorkeur ten opzigte van de vakken van het gewoon lager onderwijs, die op de bijzondere scholen niet zelden ten koste van levende talen of andere vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs verwaarloosd worden.

De strekking van het onderwijs op de openbare scholen was in de provincie Zeeland geheel overeenkomstig den geest van art. 23 der wet, hoewel bij vele onderwijzers de verstandelijke ontwikkeling nog niet genoeg op den voorgrond stond. Aan het bepaalde bij het 2de lid van genoemd wets-artikel is ook de hand gehouden. In enkele gemeenten werd vroeger door den predikant catechetisch onderwijs gegeven in het bijzijn van kinderen van Roomsch-katholijken; daaraan is echter terstond bij de invoering der nieuwe wet een einde gemaakt.

Wat het onderwijs in de verschillende vakken betreft, dienaangaande wordt door den inspecteur het volgende gemeld. Aan het lezen werd niet overal de zorg besteed, die noodig is om dit onderwijs goede vruchten te doen dragen. Op vele scholen, die overigens goed mogten genoemd worden, gaven de leerlingen nog dikwijls blijken dat zij het gelezene niet of slechts onvolledig begrepen. Van het schrijven werd over het algemeen veel werk gemaakt, zoodat de toestand van dit onderwijs als voldoende mogt beschouwd worden.

Het reken-onderwijs was op vele scholen nog te werktuigelijk, hoezeer het op enkele uitmuntend werd behandeld, en vooral van het uit het hoofd rekenen veel werk werd gemaakt. Het onderwijs in de Nederlandsche taal mogt slechts op weinige scholen voldoende heeten; niet alleen in de plattelandsgemeenten, maar zelfs in de hoofdplaats der provincie liet het nog veel te wenschen over. Gebrek aan voldoende hulpmiddelen was oorzaak dat het aardrijkskundig onderwijs vroeger in zeer vele scholen geheel werd verwaarloosd; langzamerhand begint daarin echter verbetering te komen. Het geschiedkundig onderwijs is ook in vele gemeenten nog zeer onbeduidend. Veelal bepaalt het zich tot het bespreken van eenige op zich zelve staande feiten uit de vaderlandsche geschiedenis, naar aanleiding van een of ander leesboek. Aangaande het onderwijs in vormleer en kennis der natuur valt nog weinig te zeggen, daar deze vakken vóór de invoering der wet nog slechts op zeer weinige scholen behandeld werden. Even als in de meeste andere provincien leverde de juiste rigting, aan dit onderwijs te geven, en de bepaling der grenzen, binnen welke het moet worden beperkt, zal het niet in een onderwijs in wis- en natuurkunde ontaarden, nog al eenige moeijelijkheid op bij die onderwijzers, die zich er vroeger niet of weinig mede hadden bezig gehouden. In sommige gemeenten heeft de invoering dezer vakken bij de ingezetenen ontevredenheid verwekt, omdat zij die als nutteloos beschouwden. Op eene plaats werd zelfs een leerling van de school weggenomen, omdat men hem aldaar vormleer wilde doen leeren. Ook het onderwijs in het zingen laat ten platten lande nog veel te wenschen over; in sommige gemeenten in het 6de district gaf de invoering van dit vak aanstoot. Bij deze mingunstige schildering van den toestand van het lager onderwijs voegt de inspecteur de opmerking, dat deze minder aan de onderwijzers te wijten is, dan wel aan het gebrek aan voldoende hulp en aan het ongeregeld schoolgaan der leerlingen.

Het meer uitgebreid lager onderwijs, dat zich, voor zooverre de openbare lagere scholen aangaat, doorgaans tot de beginselen der Fransche taal bepaalt, in enkele ook die van de Hoogduitsche en Engelsche talen en van de wiskunde, en, voor zooverre de meisjesscholen aangaat, de vrouwelijke handwerken omvat, schijnt over het algemeen aan de behoefte te voldoen. Landbouwkunde werd in 1858 nergens onderwezen; het onderwijs in gymnastiek en teekenen bepaalde zich tot de afzonderlijk daarvoor bestemde inrigtingen.

Utrecht. De inspecteur van het lager onderwijs in de provincie Utrecht heeft in zijn verslag over 1858 zijne beschouwingen afzonderlijk medegedeeld voor de verschillende soorten van scholen, welke aldaar worden gevonden, namelijk 1°. de plattelandsscholen, 2°. de armen- en tusschenscholen, 3°. de burgerscholen en 4°. de scholen voor den meer gegoeden stand. Het schijnt het doelmatigst in dit Verslag, voor zooverre genoemde provincie aangaat, een kort overzigt van het door hem medegedeelde te geven, al mogt dan ook de volgorde en wijze van behandeling eenigzins verschillen van die voor de andere provincien.

In de volksscholen ten platten lande, nagenoeg alle openbare scholen, worden niet alle vakken, tot het gewoon lager onderwijs behoorende, behoorlijk onderwezen. Als oorzaken hiervan moeten worden aangemerkt het te vroeg op de school komen van de leerlingen, het gemis aan vaste tijden voor toelating op de school, het onregelmatig schoolgaan en het te vroeg verlaten der school, terwijl bovendien op zeer vele gebrek bestaat aan een voldoend onderwijzend personeel. Geregeld klassikaal onderwijs is daardoor bijna onmogelijk; de jeugdige kinderen, waarvoor de school eigenlijk niet meer dan eene bewaarplaats is, worden toegelaten, omdat anders ook de anderen wegblijven om die kleineren te huis op te passen, wanneer de ouders op het land werkzaam zijn; die kleinen ontvangen wel geen onderwijs, maar zij belemmeren niettemin dat der anderen, daar zij gedurig toezigt vereischen, dat bij het gering onderwijzend personeel hoogst moeijelijk te houden is. Op enkele plaatsen weet de hoofdonderwijzer door persoonlijken invloed te bewerken, dat er slechts op bepaalde tijden nieuwe leerlingen worden toegelaten; maar op verreweg de meeste scholen bestaat in dit opzigt geen de minste regel, zoodat men, wil men de nieuw aangekomenen onderwijs doen genieten, eene menigte onderafdeelingen in elke klasse moet maken, die dan uit den aard der zaak minder onderwijs genieten. Het onderwijs is dus niet zoo goed, als het bij eene behoorlijke regelmatigheid en vooral ook bij een geregeld schoolbezoek zoude kunnen zijn; bleven echter de leerlingen maar langer op de school, dan zou de schade nog eenigzins kunnen worden ingehaald, maar juist het tegenovergestelde vindt plaats, daar het zeldzaam is jongens boven de elf jaar in de scholen ten platten lande aan te treffen. Gemis aan belangstelling en verkeerde begrippen bij de

onders zijn als de hoofdoorzaken hiervan aan te merken. Het gevolg is, dat de kinderen op de dorpsscholen in den regel niet op dien trap van ontwikkeling staan, dat men er veel meer dan lezen, schrijven en de beginselen van het rekenen met goed gevolg mede kan behandelen; de andere vakken, zoo als geschiedenis en aardrijkskunde, die eigenlijk in de laatste jaren van het schoolbezoek moeten behandeld worden, vallen als 't ware van zelf weg ten gevolge van het vroeg verlaten der school.

Wat het onderwijs in de afzonderlijke vakken op de scholen ten platten lande aangaat, kan het volgende gemeld worden. Het onderwijs in het lezen was over het algemeen vrij goed; op enkele scholen werd met veel vrucht door eene geheele klasse hetzelfde prozastuk te gelijk hardop gelezen. De inspecteur is van oordeel, dat zoodanige oefeningen, mits zij niet meer dan een paar maal 's weeks plaats hebben, zeer zijn aan te prijzen. Met uitzondering van een paar scholen, aan welker hoofd bejaarde onderwijzers staan, werd de klankmethode overal gevolgd. Het schrijven werd over het algemeen met goed gevolg beoefend; de methode is nog al verschillend, daar de oudere onderwijzers doorgaans met groot schrift laten beginnen, de jongere daarentegen met middelsoort aanvangen en aanstonds met stalen pennen laten schrijven. In het rekenen waren de vorderingen zeer ongelijk; op enkele der minst goede scholen wordt er zeer weinig aan gedaan; op onderscheidene kunnen de onderwijzers het, wegens de hiervóór vermelde ongunstige omstandigheden, niet verder brengen dan de vier hoofdregels en het maten- en gewigtenstelsel, met een kort begrip van de tiendeelige breuken. Op sommige scholen komt men wat verder; zeldzaam echter wordt aan dit onderwijs zoodanige uitbreiding gegeven, dat nog de evenredigheden en hare toepassingen kunnen behandeld worden. Wat de methode bij dit onderwijs aangaat, zoo is het naar het oordeel van den inspecteur nog te werktuigelijk en weten de leerlingen menigmaal geene rekenschap te geven van de bewerkingen, welke zij met de getallen verrigten. De vormleer is over het algemeen nog met weinig vrucht behandeld, om dezelfde redenen die hiervóór zijn opgegeven voor zooveel de andere provincien aangaat; wordt dit vak slecht of zelfs middelmatig onderwezen, dan zal het geene of althans geringe vruchten dragen; alleen dan wanneer het goed behandeld wordt, kan het tot goede uitkomsten leiden. Nogtans hebben de onderwijzers over het algemeen zich beijverd, om tot eene goede opvatting van dit vak te geraken, dat door de meesten hunner in de laatste jaren niet was behandeld. Het onderwijs in de Nederlandsche taal is zeer verschillend, op de meeste scholen laat het veel te wenschen over; op de scholen in het 4de district is het volgens de opgave van den schoolopziener over het algemeen zeer voldoende; aldaar wordt van taal- en redekundige ontleding nog al werk gemaakt. Aardrijkskunde en geschiedenis bepalen zich in den regel tot het vaderland; op onderscheidene scholen wordt er hoegenaamd niets aan gedaan; op andere laat de kennis der leerlingen zeer veel te wenschen over; op weêr andere wordt de kaart van Nederland of de geschiedenis in enkele hoofdfeiten vrij wel gekend; op enkele scholen worden het geschiedkundig en het aardrijkskundig onderwijs op zeer geschikte wijze met elkander verbonden. Op sommige heerscht nog een volslagen gemis aan kaarten. Natuurkundige aardrijkskunde werd slechts op zeer weinige scholen beoefend; op éene school echter werd van de uitmuntende kaarten van VOX SYDOW voor dit vak op eene doelmatige wijze gebruik gemaakt. Vele onderwijzers hebben zich na de invoering der wet beijverd, ook de natuurkennis op hunne scholen in te voeren; zij vonden hiertoe een krachtigen steun in de lessen die, zoo als later meer omstandig vermeld zal worden, ten hunnen behoeve in dit vak te Utrecht gegeven werden. Wanneer men in aanmerking neemt, dat de meesten vroeger nimmer iets aan deze wetenschappen hadden gedaan, dan mag de wijze, waarop het op de meeste scholen gegeven werd, over het algemeen vrij voldoende geacht worden. Omtrent het zangonderwijs was weinig mede te deelen, dan dat in den laatsten tijd de lust daarvoor meer is toegenomen, zoowel bij de leerlingen als bij de onderwijzers.

Tot de tweede door den inspecteur genoemde soort behooren de armen- en tusschenscholen; uit den aard der zaak worden zij alleen in de grootere gemeenten aangetroffen. Het zijn echter niet alle openbare scholen; integendeel moeten daartoe ook de diakoniescholen en dergelijke bijzondere scholen gerekend worden. Sommige van de moeijelijkheden, waarmede de onderwijzers ten platten lande te kampen hebben, bestaan ook voor deze inrigtingen. Veelal komen de kinderen ook hier te jong op de school; op sommige scholen te Utrecht wordt dit bezwaar echter in groote mate weggenomen door de laagste klasse in een afzonderlijk vertrek te plaatsen. Op enkele talrijke scholen laat men de kinderen bij partijen schoolgaan, zoodat sommige afdeelingen drie, andere zelfs maar twee uren daags onderwijs ontvangen; het spreekt van zelf dat daarin bij de regeling

van het onderwijs in de gemeenten, waar dit plaats had, zal moeten voorzien worden, hetzij door vergrooting der localen, hetzij door vermeerdering van het getal der scholen. Het ongeregeld schoolbezoek heeft hier veel minder plaats dan op de plattelandsscholen; het te vroeg verlaten der school is echter een gebrek, waarover in de grootere gemeenten evenzeer wordt geklaagd; in dit opzigt is het echter te Utrecht beter gesteld dan te Amersfoort. Gebrek aan voldoend personeel bestond bij deze soort van scholen te Utrecht niet; daarentegen liet het zich in de meeste andere plaatsen, vooral te Amersfoort, in sterke mate gevoelen. De toestand van het onderwijs is overigens op deze scholen over het algemeen zeer voldoende; sommige, onder andere eene der armenscholen en eene diakonieschool te Utrecht, mogen onder de zeer goede gerekend worden. Wat het onderwijs in de verschillende leervakken aangaat, zoo staat het in sommige op een hoogeren trap dan doorgaans in de plattelandsscholen; in sommige vakken laat het nog veel te wenschen over. Lezen en rekenen worden over 't algemeen beter onderwezen, vooral het maten- en gewigtenstelsel wordt in sommige scholen op eene zeer doelmatige wijze behandeld. Aardrijkskunde en geschiedenis werden op sommige dezer scholen, zelfs op enkele openbare, tot dusverre niet behandeld; ook het onderwijs in natuurkennis werd op enkele òf zeer ondoelmatig, òf in 't geheel niet gegeven. Vakken van meer uitgebreid lager onderwijs werden op geene dezer scholen onderwezen, behalve op éene bijzondere school de handwerken voor meisjes.

Van de zoogenaamde burgerscholen of scholen voor den burgerstand zijn er slechts drie openbare, alle te Utrecht; de overige zijn bijzondere, gevestigd te Utrecht, Amersfoort, Rhenen en Montfoort. Op deze scholen wordt onderwijs gegeven in de vakken van het gewoon lager onderwijs; op verscheidene bijzondere echter niet in vormleer en in kennis der natuur; van het meer uitgebreid onderwijs werden daar de beginselen der Fransche taal en der wiskunde, alsmede de handwerken voor meisjes behandeld. Het onderwijs op deze scholen is in gehalte zeer uiteenloopend: op sommige staat het ver beneden dat op vele armen- en tusschenscholen, en op geene burgerschool wordt onderwijs gegeven, dat gelijkstaat met dat in de bovengenoemde armenscholen te Utrecht. Het onderwijs in de Fransche taal laat over het algemeen veel te wenschen over, hoofdzakelijk omdat het den onderwijzers aan genoegzaam grondige kennis dezer taal ontbreekt; ook het wiskundig onderwijs laat te wenschen over.

Wat eindelijk de vierde soort van scholen aangaat, die meer voor den gegoeden stand bestemd zijn, de meeste van deze zijn dag- en kostscholen, sommige uitsluitend kostscholen, waar, behalve in de meeste vakken van het gewoon lager onderwijs, ook de Fransche, Hoogduitsche en Engelsche talen onderwezen worden, en bovendien de wiskunde voor de jongens, de vrouwelijke handwerken voor de meisjes, soms ook gymnastiek en teekenen. Enkele dezer scholen zijn onder de openbare opgegeven, doch zullen bij de regeling van het onderwijs wel grootendeels in gesubsidieerde bijzondere veranderd worden. Het grootste gedeelte van deze soort van scholen bestaat echter uit bijzondere, waaronder eenige van eene meer bepaalde rigting in het godsdienstige. Wat de thans bestaande aangaat, vindt de inspecteur geene reden om tusschen de openbare en bijzondere onderscheid te maken wat de degelijkheid van het onderwijs aangaat. Enkele dezer scholen verdienen zeer goed genoemd te worden, maar niet weinige laten in dit opzigt nog veel te wenschen over. Natuurkennis en vormleer worden op verscheidene niet onderwezen; op de meisjesscholen is het eene zeldzaamheid deze vakken aan te treffen. Het aardrijkskundig onderwijs is in de laatste jaren op deze soort van scholen veel verbeterd, vooral ten gevolge van de uitbreiding aan het onderwijs in natuurkundige aardrijksbeschrijving gegeven. Het taalkundig onderwijs laat over het algemeen te wenschen over, ook zelfs dan wanneer het door buitenlanders gegeven wordt, waaronder er velen worden aangetroffen, bij welke men niet de gewenschte geschiktheid tot het geven van onderwijs, ja zelfs meermalen geene voldoende grondige kennis aantreft; naar het oordeel van den inspecteur verdienen de Duitsche secondanten over het algemeen de voorkeur. Aan wiskunde wordt op vele dier scholen nog al tijd en moeite besteed, voor zooverre die leerlingen aangaat, die voor de examens bij de Militaire Akademie of de akademie te Delft worden voorbereid; voor de jongelieden, die eene andere bestemming hebben, wordt minder werk van dit vak gemaakt. Teeken-onderwijs wordt op de meeste dezer scholen gegeven; op enkele is de methode van Dupuis met eenige wijzigingen in gebruik en wordt zij met het onderwijs in de vormleer in verband gebragt.

Als slotsom dezer beschouwingen deelt de inspecteur als zijn gevoelen mede, dat de plattelands-volksscholen en die in grootere gemeenten, al beantwoorden vele daarvan niet geheel aan de strengere eischen, die men er volgens de bepalingen der wet aan zou kun-

nen stellen, toch over het algemeen zoo goed zijn, als men, met het oog op de vele belemmerende omstandigheden, zou kunnen verwachten, en dat op de plaatsen, waar de toestand geheel onvoldoende is, eerlang verbetering mag worden verwacht; dat eveneens de scholen voor den gegoeden stand over het algemeen in vrij voldoenden toestand zijn, en dat er, met name in de twee grootste gemeenten dezer provincie, goede scholen van dien aard gevonden worden; dat echter verbetering vooral wenschelijk is voor de scholen ten behoeve van den gezeten burgerstand, die over het algemeen niet hebben gedeeld in den vooruitgang, die op sommige scholen van hoogeren en van lageren trap worden bespeurd.

Van de 88 openbare lagere scholen waren er in de provincie Utrecht slechts 12, waar meer uitgebreid onderwijs werd gegeven; uit het voorgaande blijkt voldoende, dat op het grootste gedeelte van de 81 bijzondere één of meer der vakken van dat onderwijs behandeld werden.

Uit hetgeen omtrent den toestand van het onderwijs op de verschillende soorten van lagere scholen is medegedeeld, blijkt in hoe verre het dienstbaar is gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen. Dat dit in sommige scholen te wenschen overliet, moet hoofdzakelijk worden toegeschreven aan de geringe beschaving en den jeugdigen leeftijd van de kinderen, aan hun ongeregeld schoolbezoek en aan het verlaten der school op eenen leeftijd, die meer dan eenige andere geschikt zoude zijn om hun indrukken te geven, die hun later in de maatschappij het meest van nut zouden zijn. Klagten omtrent de niet-naleving van het voorschrift van het 2de lid van art. 23 zijn aan het schooltoezigt niet bekend geworden; eenmaal heeft de keus van een leesboek op eene plattelandsschool aanleiding gegeven tot opmerkingen; hierop opmerkzaam gemaakt, heeft de onderwijzer aanstonds daarin verandering gebragt.

Friesland. In deze provincie hebben in den loop van 1858 eenige onderwijzers onder de leervakken hunner school de beginselen der vormleer en der natuurkennis opgenomen, en anderen zich voorbereid om in het vervolg dat onderwijs te geven. Over het algemeen echter strekte het lager onderwijs, vooral ten platten lande, zich nog weinig verder uit dan tot het lezen, schrijven, rekenen en zingen, terwijl de beoefening der Nederlandsche taal, der aardrijkskunde en der geschiedenis, voor zooverre de onderwijzers daarvan werk maakten, veelal met het lees- en schrijfonderwijs verbonden was.

Onder de 354 openbare scholen waren er slechts 20, waar één of meer der vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs behandeld werden; op nagenoeg alle bijzondere scholen, welker getal 22 bedroeg, werd hiervan meer of minder werk gemaakt.

De strekking van het openbaar onderwijs was over het algemeen die, welke in art. 23 der wet is voorgeschreven. Geene klagten zijn er ingekomen, dat de onderwijzers in de scholen iets hebben geleerd, gedaan of toegelaten, wat strijdig is met den eerbied, ververschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden.

De openbare scholen mogen dien ten gevolge geacht worden over het geheel aan hare bestemming voldaan te hebben. Waar dit geene plaats vond en het openbaar onderwijs minder degelijk, ontwikkelend en vormend, en minder naar de vatbaarheid en de behoeften der leerlingen was ingerigt dan het behoorde, lag de schuld wel gedeeltelijk aan de onderwijzers, wier kunde en praktische geschiktheid op eenige plaatsen nog te wenschen overlieten, maar dikwijls ook aan de omstandigheid, dat eenigen, hoewel overigens voor hunne taak wel berekend, bij gemis aan voldoenden bijstand van hulponderwijzers en kweekelingen met te veel en te velerlei werkzaamheden in de school overladen waren. Ook het ongeregeld en al te spoedig geheel afgebroken schoolbezoek van de leerlingen, vooral ten platten lande in de bouwstreken, moet als een hinderpaal voor den bloei der openbare scholen worden aangemerkt.

Op enkele der bijzondere scholen werd goed onderwijs gegeven, zoodat het voor dat op de openbare niet behoefde onder te doen. Op andere was het minder voldoende, en op enkele zelfs beneden het middelmatige, zoodat die inrigtingen zich bezwaarlijk zouden kunnen staande houden, zoo zij niet door personen van eene bepaalde godsdienstige rigting gehandhaafd werden.

Aangaande het onderwijs in de verschillende vakken is het volgende medegedeeld. Het leesonderwijs was vrij goed, en op sommige scholen zelfs bepaald vooruitgegaan. In menige werden echter de aanvankelijke oefeningen nog te veel en te uitsluitend, zonder genoegzaam toezigt en leiding van den hoofdonderwijzer, aan onbedreven kweekelingen overgelaten; meermalen ook liet men de leerlingen te vroeg van lagere tot hoogere afdeelingen overgaan, hetgeen vooral bleek door een onnaauwkeurig en stootend

lezen, dat men zelfs in de hoogste klassen nog hoorde. Een ander gebrek bij sommige onderwijzers bestond daarin, dat zij de leerlingen te veel hielpen en hen ook te weinig over den inhoud van het gelezene onderhielden en ondervroegen. Op enkele plaatsen liet ook de keus der leesboeken nog veel te wenschen over. Van het schrijven werd over het algemeen ook meer werk gemaakt dan vroeger. Vrij algemeen werd met het grootschrift aangevangen, en eerst na aanhoudende oefening tot middelsoort en kleinschrift overgegaan. Bij enkelen werd dit zelfs overdreven, en moesten de leerlingen die oefeningen zoo lang voortzetten, dat er bijna geen tijd overbleef om hen ook het kleinschrift duidelijk en loopend te leeren schrijven. De reken-oefeningen waren op de meeste scholen naar bepaalde handboekjes ingerigt en dus veelal schriftelijk; op eenige scholen gingen deze ook met een doelmatig klassikaal onderwijs in het uit het hoofd rekenen gepaard. Het onderwijs in vormleer werd niet overal naar eisch gegeven, daar men zich veelal vergenoegde om de kinderen in het noemen van figuren en het opzeggen van definitien te oefenen, waarvan zij doorgaans zeer weinig begrepen en dus geen het minste nut trokken. Door sommige onderwijzers werd het echter goed en met uitmuntenden uitslag onderwezen; dit was onder andere het geval aan de openbare burgerschool te Bolsward, waarvan de hoofdonderwijzer J. H. STRATEMEIJER eene zeer aanbevelenswaardige handleiding voor dit onderwijs had uitgegeven. Het onderwijs in de Nederlandsche taal bepaalde zich in de meeste scholen tot het taal- en redekundig ontleden, slechts hier en daar werden meer bepaaldelijk de belangrijkste taalregels behandeld. Over het algemeen maakten de onderwijzers naar het oordeel van den inspecteur en van de schoolopzieners nog te weinig werk van dit leervak als middel tot verstandsontwikkeling, daar velen zich met bloot werktuigelijke oefeningen in het aanleeren van kunsttermen vergenoegden en geene voldoende aanleiding gaven tot nadenken over de gebruikelijke spraakvormen, waartoe anders ook in de lagere school zooveel gelegenheid bestaat. Aardrijkskunde en geschiedenis werden slechts in eenige der grootere leerinrigtingen als afzonderlijke leervakken en op bepaalde tijden behandeld. In de meeste scholen bepaalde het aardrijkskundig onderwijs zich tot de kennis van de provincie Friesland of van Nederland; in weinige strekte het zich ook tot de kennis van andere landen uit. De hulpmiddelen voor dit onderwijs ondergingen op vele plaatsen door den aankoop van nieuwe wandkaarten verbetering. Het geschiedkundig onderwijs was veelal met de leesoefeningen verbonden. Eenige onderwijzers aan de beste scholen hadden ook de gewoonte, om over belangrijke personen en merkwaardige gebeurtenissen opstellen te laten vervaardigen, die tevens tot stijl- en taaloefeningen strekten. Om de leerlingen eenigzins met de natuur, hare voortbrengselen, verschijnselen en krachten bekend te maken, lieten verscheidene onderwijzers hunne leerlingen uit daarvoor geschikte boekjes lezen en verklaarden zij daarbij, zoo goed het hun mogelijk was, hetgeen niet wel begrepen werd. Anderen, ofschoon niet velen, gingen verder, door een meer geregeld onderwijs in dit vak te geven, en daarbij afbeeldingen en eenige werktuigen voor proeven te gebruiken. Vele onderwijzers echter, vooral de oudere, maakten weinig of geen werk van dit vak, dat hun zelven weinig of in het geheel niet bekend was. Zangonderwijs werd op nagenoeg alle scholen gegeven; in sommige scholen legde men zich zelfs met goeden uitslag op het zingen van veelstemmige liederen toe; over het algemeen kan men zeggen dat op de Friesche scholen de zangkunst in de laatste jaren het meest is vooruitgegaan.

Wat het meer uitgebreid lager onderwijs en in de eerste plaats dat in levende talen aangaat, zoo was doorgaans het onderwijs in de Fransche taal beter dan dat in de Hoogduitsche of in de Engelsche. In sommige scholen strekte dit onderwijs zich zoo ver uit, dat het moest geacht worden onder de bepalingen van art. 72 te vallen. Het wiskundig onderwijs was over het algemeen vrij goed, landbouwkunde werd in geene school onderwezen; enkele onderwijzers onderhielden echter hunne leerlingen bij het lezen van daartoe geschikte stukken over onderwerpen, die met den landbouw in verband staan. Door den inspecteur en de schoolopzieners zijn, onder medewerking van de *Friesche maatschappij van landbouw*, pogingen aangewend om door het uitschrijven eener prijsvraag een geschikt schoolboek over de landbouwkunde te bekomen; de inspecteur verwachtte van zoodanig schoolboek veel goeds voor eenige der grootste en beste dorpsscholen. Gymnastiek werd onderwezen aan de armenschool te Franeker, vooral ten behoeve van gebrekkige en zwakke kinderen; deze lessen hebben tot dusverre goede uitkomsten opgeleverd. Ook aan eenige zoogenoemde Fransche scholen bestond gelegenheid voor gymnastische oefeningen. Eigenlijk gezegd teekenonderwijs werd op geene dagschool gegeven; op eenige avondscholen werd dit vak door enkele onderwijzers behan-

deld. Handwerken voor meisjes werden onderwezen op alle zoogenoemde Fransche scholen voor meisjes te Leeuwarden. Op het platteland was dit nergens het geval; op eenige plaatsen was echter gelegenheid om hierin eenig onderwijs te ontvangen tusschen of na de schooltijden, hier en daar bij de vrouwen der onderwijzers.

Overijssel. De inspecteur van het lager onderwijs in de provincie Overijssel verdeelt in zijn verslag de lagere scholen in vier categorien. Onder de eerste rekent hij die in de gemeenten Zwolle, Deventer en Kampen, waar de meeste beschaving wordt aangetroffen; tot de tweede afdeeling behooren de overige aanzienlijke gemeenten, waarin de oudste scholen, even als in de eerste categorie meestal van kerkelijken oorsprong, worden gevonden; in den derden graad van ontwikkeling vindt men de scholen der jongere plaatsen ten platten lande, waar door kanalen of bevaarbare riviertjes, of ook wel alleen door nijverheid der bewoners, eenige scheepvaart, handel, of fabriekwezen is ontstaan; terwijl in de vierde en laatste plaats als de meest achterlijke moeten genoemd worden de scholen in uitsluitend landbouwende dorpjes, gehuchten of buurtschappen, welke scholen, wat de buurtschappen betreft, veelal uit de markenkassen opgerigt en bekostigd, later door de gemeentebesturen zijn overgenomen en verbeterd. De ontwikkeling der kinderen, wanneer zij op de scholen worden toegelaten, is zeer verschillend; in de buurtschappen is die zoo gering, dat zij dikwijls een geruimen tijd in de school moeten doorbrengen om als het ware te leeren zien en hooren, eer er aan het ontvangen van geregeld onderwijs kan gedacht worden. De invoering van alle leervakken van het gewoon lager onderwijs was dien ten gevolge aan zeer ongelijke bezwaren onderworpen; alleen in de beste scholen der eerste en tweede categorie werd onderwijs gegeven in al die vakken. Op die scholen werd nogtans in den regel het meest werk gemaakt van lezen, schrijven en rekenen, vervolgens van de Nederlandsche taal, de aardrijkskunde en geschiedenis; minder van vormleer en zingen, en het allerminst van de kennis der natuur. In de minder goede scholen der drie eerste categorien werd met de vormleer, Nederlandsche taal, geschiedenis, aardrijkskunde en natuurkennis niet meer dan een begin gemaakt; niet zelden ook gebeurde het, dat sommige vakken in verhouding tot de andere al te veel op den voorgrond geplaatst werden. In de scholen der vierde categorie en ook op de minst goede der overige categorien bleef het onderwijs zich bepalen bij het lezen, schrijven en de beginselen van het rekenen, waarbij echter in de meeste nog het zingen werd gevoegd. Enkele onderwijzers van scholen, tot de vierde categorie behoorende, hebben zich ook nog met andere vakken behalve lezen, schrijven en rekenen bezig gehouden, en daardoor getoond, wat een bekwaam onderwijzer zelfs op zoodanige scholen en met zoo weinig ontwikkelde en beschaafde leerlingen vermag.

De gebrekkige uitvoering van de voorschriften, voor zoover den omvang van het onderwijs aangaat, moet voor Overijssel, even als in de meeste andere provincien, worden toegeschreven aan het kort en ongeregeld schoolgaan der kinderen, het gebrek aan voldoende hulp bij het onderwijs, soms ook aan onbedrevenheid van het onderwijzend personeel, dikwijls echter aan lusteloosheid, veroorzaakt door de talrijke hinderpalen, die de onderwijzers bij hun onderwijs ondervinden, en door hunnen over het algemeen deerniswaardigen toestand, welke hen vervult met zorgen en van het onderwijs aftrekt. Ook gebrek aan materiele hulpmiddelen belemmert op zeer vele plaatsen het onderwijs, hoewel men in sommige scholen de vindingrijkheid van de onderwijzers moet bewonderen, die door allerlei middelen in het gebrek aan landkaarten en andere hulpmiddelen trachten te voorzien. Dat in de meeste plattelandsgemeenten de levering der schoolbehoeften aan de onderwijzers is aanbesteed, oefent daarop veelal een schadelijken invloed uit, vooral omdat de daarvoor bestemde gelden doorgaans veel te bekrompen zijn.

Het getal der openbare scholen, waar meer uitgebreid lager onderwijs werd gegeven, was beperkt; het beliep slechts 21, terwijl het geheele getal der openbare scholen 212 bedroeg. Van de 40 bijzondere scholen waren er daarentegen 21, waar één of meer vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs werden behandeld. Onder de openbare scholen voor meer uitgebreid onderwijs bevinden er zich acht of negen, waar het onderwijs vrij goed is; enkele daarvan worden zelfs uitmuntend genoemd. Bij de overige is dat onderwijs meer bijzaak en bepaalt het zich tot eene avondklasse, waar een weinig Fransch en Hoogduitsch wordt onderwezen.

De meeste bijzondere scholen voor gewoon lager onderwijs worden dàar gevonden, waar de gemeentebesturen niet van overheidswege in het onderwijs hebben voorzien en dus voor het bijzonder onderwijs een vrij veld hebben opengelaten. Het sterkst was dit te Zwolle het geval, waar voor gewoon lager onderwijs slechts éene openbare school

bestond, die, door eene bijzondere vereeniging opgerigt, later door de gemeente werd gesubsidieerd en als zoodanig onder de werking der wet van 1806 als eene openbare moest worden beschouwd. De bijzondere scholen, die in Overijssel aan zoodanigen staat van zaken haar ontstaan te danken hebben, zijn in den regel, met enkele loffelijke uitzonderingen, van minder gehalte; het onderwijs staat niet gelijk met dat, hetwelk op de openbare scholen gegeven wordt. Daar waar bijzondere aanleiding bestond, veelal van godsdienstigen aard, vindt men, bij meer eenzijdigheid, beter onderwijs, dat zelfs in enkele scholen voortreffelijk mag heeten. De vakken, die op de bijzondere scholen het best onderwezen worden, zijn doorgaans het lezen, het schrijven, de Nederlandsche taal en de aardrijkskunde. Het onderwijs in het rekenen is meestal zwakker dan op overigens gelijkstaande openbare scholen; op enkele wordt goed gezongen, terwijl zij doorgaans lager staan dan de openbare in vormleer, geschiedenis en kennis der natuur. Omtrent het meer uitgebreid onderwijs op de bijzondere scholen valt weinig bijzonders aan te merken; de beste dezer scholen kunnen niet gelijkgesteld worden met de beste der openbare.

Uit het voorgaande blijkt, dat, zelfs bij de beste pogingen van de onderwijzers, het onderwijs nog niet overal in alle opzigten voldoet en zelfs niet voldoen kan aan het voorschrift van art. 23 der wet, dat het moet worden dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der kinderen, of, beter gezegd, dat dit doel nog slechts zeer onvolkomen bereikt wordt. Hetgeen hiervóór is opgemerkt aangaande het schoolverzuim en het kort schoolbezoek der kinderen, den ongunstigen geldelijken toestand der onderwijzers en het gebrek aan voldoende hulpmiddelen, wijst genoegzaam aan, waaraan die min gunstige toestand is toe te schrijven. Nergens in deze provincie hebben zich klagten geopenbaard, dat door de openbare onderwijzers iets werd geleerd, gedaan of toegelaten, dat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden.

Groningen. Over het algemeen mag de toestand van het onderwijs in de provincie Groningen als vrij gunstig beschouwd worden, hoewel het er nog ver van af is, dat overal werkelijk voldoend onderwijs wordt gegeven. Hoewel het schoolbezoek in deze provincie geregelder was dan in vele andere, liet het op sommige plaatsen, zoo als hiervóór reeds is opgemerkt, nog te wenschen over en werd daardoor een nadeelige invloed op het onderwijs uitgeoefend. Niet zelden toch gebeurde het dat leerlingen, na gedurende de wintermaanden vrij geregeld van het onderwijs gebruik gemaakt te hebben, in het voorjaar de school verlieten, om er eerst na den herfst terug te keeren; het spreekt van zelf, dat van het vroeger geleerde alsdan weinig meer is overgebleven. Ook gebrek aan de noodige hulpmiddelen en menigmaal ook gebrek aan een voldoend onderwijzend personeel was in verscheidene scholen oorzaak, dat het onderwijs niet die vruchten droeg, die men er van mogt verwachten. In weerwil echter van dit alles mogt men zich toch verheugen, dat het onderwijs vooruit was gegaan, en dat het, onder het aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden, over het algemeen werd dienstbaar gemaakt aan de ontwikkeling der verstandelijke vermogens der kinderen en aan hunne opleiding tot Christelijke en maatschappelijke deugden; op enkele scholen was het onderwijs nog te weinig klassikaal ingerigt, hetgeen echter veelal aan ongeregeld schoolbezoek was toe te schrijven. Meer en meer vestigde zich de overtuiging van de noodzakelijkheid eener meer vormende en ontwikkelende methode, en hoewel bij sommige onderwijzers het doel niet altijd bereikt werd, zoo verdiende toch de moeite, welke zij zich gaven, zeer op prijs gesteld te worden.

Geen der onderwijzers heeft, voor zooveel ter kennis van het schooltoezigt is gekomen, iets gedaan, geleerd of toegelaten, wat strijdig was met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden. Het lezen van den Bijbel geschiedde op enkele scholen nog, maar alleen buiten den gewonen schooltijd, opdat de kinderen van hen, die zich daarmede niet vereenigden, er niet bij behoefden tegenwoordig te zijn.

Hoewel eene vergelijking tusschen het openbaar en het bijzonder onderwijs moeijelijk is in eene provincie, waar slechts $1/5$ der scholen bijzondere zijn, terwijl deze slechts door $1/9$ der schoolgaande kinderen worden bezocht, zoo kunnen nogtans, naar het oordeel van den inspecteur, beide nagenoeg gelijkgesteld worden. De bijzondere scholen toch dienen, op weinige uitzonderingen na, slechts om in het gebrek aan openbare te voorzien; daardoor is beider rigting, strekking en werking over het algemeen dezelfde. Op die enkele scholen, die haar bestaan aan eene oorzaak van godsdienstigen aard te danken hebben, heeft wel het eigen doel een eigenaardig karakter ten gevolge, maar de toestand van het onderwijs verschilt doorgaans niet van dien op de openbare scholen.

Nagenoeg op alle openbare scholen in de provincie Groningen bepaalde zich het onderwijs tot de vakken van het gewoon lager onderwijs. Volgens de opgaven van den inspecteur was er van de 213 scholen slechts éene, waar ook meer uitgebreid onderwijs werd gegeven. Daarentegen waren er onder de 52 bijzondere scholen verscheidene, waar onderwijs werd gegeven in levende talen, in wiskunde of in een ander vak van het meer uitgebreid lager onderwijs.

Omtrent den toestand van het onderwijs in de verschillende vakken wordt het volgende gemeld. Bij het eerste leesonderrigt is in verreweg de meeste scholen de klankmethode in gebruik; er zijn er echter ook nog altijd eenige, waar de spelmethode wordt gevolgd, ten deele omdat de onderwijzer er aan gewend is, ten deele omdat de ouders er aan gehecht zijn en eene verandering euvel zouden opnemen. Over het algemeen echter worden er goede lezers gevormd en wordt er gezorgd, dat de leerlingen verstaan wat zij lezen; vooral in het laatste opzigt is verbetering te bespeuren. Waar de uitspraak der woorden te wenschen overlaat, en waar nog haperend en onnaauwkeurig wordt gelezen, moet dit, behalve aan ongeregeld schoolbezoek, vooral worden geweten aan eene minder goede keuze der schoolboeken en te haastige overbrenging der kinderen in een voor hen te moeijelijk boek. Werd de onderwijzer beter bijgestaan, zonder twijfel zoude het leesonderwijs nog veel beter kunnen zijn. Het schrijfonderwijs leverde op vele scholen over het algemeen goede schrijvers op. Het gebruik van stalen pennen wordt daarbij langzamerhand meer algemeen en schijnt tot geene ongunstige gevolgen te leiden. In vele scholen wordt echter niet genoeg gelet op eene goede houding van het ligchaam onder het schrijven. Het maken van eigen opstellen geschiedt op sommige scholen, doch meermalen zonder genoegzame zorg, daar het geschrevene niet altijd wordt nagezien en verbeterd, waardoor het doel ten eenen male gemist wordt. In het reken-onderrigt is voortdurend verbetering zigtbaar; in vele scholen legt het aanschouwelijk rekenen den grond voor het rekenen uit het hoofd, waarvan over het algemeen nog al werk wordt gemaakt. Het meer werktuigelijk cijferen naar rekenboeken heeft op menige school, voor een deel althans, moeten wijken voor klassikaal reken-onderrigt; op vele scholen echter is zulks niet geschied, veelal omdat de onderwijzers van het nut van zoodanig klassikaal onderwijs nog niet genoeg doordrongen zijn. Wat de vormleer betreft, de meeste onderwijzers hadden bij de invoering der wet geen duidelijk begrip van dit leervak en van het doel er van, en dus geen helder inzigt in de daarbij te volgen methode. In den loop van 1858 is er echter reeds aanmerkelijke verbetering in gekomen, vooral ten gevolge van de teregtwijzingen van deskundigen en eenige goede handleidingen, waaronder die van den hoofdonderwijzer der openbare school te Beerta, H. Bouman, in de eerste plaats verdient genoemd te worden. Sommigen echter gaan hun eigen weg, bepalen zich tot punten en lijnen en hunne verschillende standen, laten de kinderen de woorden en formulieren opzeggen en herhalen, en belasten daardoor het geheugen der leerlingen, zonder in 't minst hun aanschouwingsvermogen, hun verstand en hun oordeel te versterken en te scherpen. Het onderwijs in de Nederlandsche taal laat over het algemeen nog al te wenschen over: in sommige scholen draagt het geen de minste vruchten, in andere bepaalt het zich tot taal- en redekundige ontleding; het verbeteren van foutive opstellen wordt meer en meer afgeschaft. Met het aardrijkskundig onderwijs is het, naar het oordeel van den inspecteur, over het algemeen beter gesteld. Wel ontbraken nog in sommige gemeenten de noodige hulpmiddelen tot dit onderwijs, en werd dien ten gevolge op sommige scholen niets aan aardrijkskunde gedaan, op andere weder slechts een werkje over dit vak gelezen of eenige namen van buiten geleerd; maar op menige school was het veel beter gesteld en zag men kaarten, door de leerlingen zelven geteekend, terwijl zij blijken gaven een helder en juist denkbeeld van het geleerde te hebben. Het onderwijs in de geschiedenis bepaalde zich op de meeste scholen tot de vaderlandsche en de bijbelsche, op sommige alleen tot laatstgenoemde. Onder deze waren er echter nog verscheidene, waar de wijze, waarop dit onderwijs gegeven wordt, veel te wenschen overliet. Op enkele scholen werd ook de algemeene geschiedenis behandeld. Aan natuurkennis werd in de provincie Groningen reeds in verscheidene scholen iets gedaan vóór dat dit vak door de wet was aangewezen onder de verpligte vakken. Nogtans zijn er vele onderwijzers wien het aan de noodige kennis ontbreekt om een in alle opzigten doelmatig onderwijs daarin te geven. In de boeken, voor dit onderwijs geschikt, is reeds verbetering gekomen, en het laat zich verwachten, bij de belangstelling die vrij algemeen voor dit vak is opgewekt, dat dit onderwijs voortgaande verbetering zal ondergaan. Het zingen wordt in de meeste scholen veel en met vrucht beoefend; men mag aannemen, dat alleen die scholen eene uitzondering maken op dien regel, waar de onderwijzer zelf in dit vak geheel onervaren

is en er geen lust in toont. Over het algemeen toonen de leerlingen er veel liefhebberij voor, en de inspecteur koestert de verwachting, dat het hier en daar nog smakeloos volksgezang door invloed der school verbeterd en veredeld zal worden.

Van het meer uitgebreid onderwijs in de provincie Groningen valt zeer weinig te zeggen, omdat het, zoo als reeds is opgemerkt, behalve in de hoofdplaats der provincie, slechts op zeer weinige scholen gegeven wordt; waar zich eenigzins de behoefte daaraan deed gevoelen, kwamen bijzondere scholen voor levende talen en wiskunde tot stand; het is echter opmerkelijk, hoe weinig nog daarvan werd gebruik gemaakt, zelfs in welvarende en door handel en nijverheid bloeijende gemeenten.

Het onderwijs in levende talen, dat in de gemeente Groningen op eenige bijzondere scholen wordt gegeven, is vrij goed; maar er zijn ook verscheidene, waar het zeer veel te wenschen overlaat. In het 2de, 3de, 4de en 7de district worden nergens levende talen in de scholen onderwezen; in het 5de geschiedt zulks te Noordbroek, Schildwolde en Ten Post, in het 6de te Beerta en Nieuw-Beerta. Wiskunde wordt alleen behandeld in twee scholen in het 5de district; wel pleegden ook elders enkele verder gevorderde rekenaars met wiskunde bezig gehouden te worden, maar dit is zooveel mogelijk door het schooltoezigt tegengegaan, omdat de onderwijzers er de bevoegdheid niet toe bezaten en men die schijnbaar hooge vlugt van enkelen liever wilde doen plaats maken voor een degelijk, voor allen vruchtbaar klassikaal reken-onderwijs. De beginselen der landbouwkunde zijn nog nergens als een bepaald leervak ingevoerd; op enkele scholen worden leerboekjes gebruikt, die eenigzins daarmede in verband staan. In gymnastiek wordt op geene lagere school onderwijs gegeven; in de gemeente Groningen bestaat daarvoor eene afzonderlijke inrigting, waarvan ook door leerlingen van lagere scholen wordt gebruik gemaakt. Van het teekenen werd vroeger, vooral in het 3de schooldistrict, nog al werk gemaakt; men heeft het echter op de meeste scholen achterwege gelaten, daar de onderwijzers er geen bewijs van bekwaamheid voor bezaten, en omdat men begreep den tijd nuttiger aan andere vakken van het lager onderwijs te kunnen besteden. Handwerken voor meisjes worden ten platten lande in geene lagere school onderwezen. Alleen te Oude Pekela werd in de wintermaanden tusschen de schooltijden in het schoolgebouw onderwijs in het breijen gegeven aan meisjes van minvermogende ouders. In de gemeente Groningen wordt op sommige bijzondere scholen onderwijs in de handwerken gegeven; op de openbare eigenlijk niet, maar toch in de daarvoor bestemde localen aan meisjes, welke die scholen bezoeken.

Drenthe. In deze provincie vertoonden zich, volgens het berigt van den inspecteur, in 1858 teekenen van meer leven in vele scholen en bij vele onderwijzers; nogtans bleven lezen, schrijven en rekenen de hoofdbestanddeelen van het onderwijs. Ongetwijfeld zouden de vruchten van het onderwijs nog veel beter geweest zijn, indien niet zoo vele hinderpalen in den weg stonden. Hiervóór is reeds met eenige uitvoerigheid medegedeeld, wat door den inspecteur aangaande die hinderpalen, waaronder de te jeugdige leeftijd der leerlingen eene voorname plaats bekleedt, is berigt, zoodat het overbodig schijnt andermaal dienaangaande in bijzonderheden te treden.

Wat de verschillende vakken aangaat, daaromtrent kan het volgende gemeld worden. Hoewel op het onderwijs in lezen en schrijven nog veelvuldige aanmerkingen te maken waren, waarop de inspecteur de onderwijzers in eene aan hen gerigte circulaire heeft opmerkzaam gemaakt, zoo droeg toch dit onderwijs reeds betere vruchten dan vroeger; meer en meer won de overtuiging veld, dat de waarde van het lezen meer afhangt van het goed leeren verstaan wat men leest, dan van den spoed, waarmede de kinderen het werktuigelijk lezen aanleeren. In het onderwijs in schrijven en rekenen werden bijna overal vorderingen bespeurd. Eigenlijk onderwijs in de Nederlandsche taal werd er op een aantal scholen tot dusverre niet gegeven; hiermede is thans ook een begin gemaakt, en hoewel het te verwachten is dat, zoo het ongeregeld schoolgaan blijft voortduren, een groot gedeelte der leerlingen daarvan geen gebruik zal maken, zoo zal toch de invloed van dit onderwijs op die weinige leerlingen, die geregeld alle klassen doorloopen, zich ongetwijfeld doen gevoelen. De aardrijkskunde wordt door vele onderwijzers vrij goed onderwezen; sommigen echter, in plaats van bij hun onderwijs uit te gaan van de woonplaats, beginnen met aan kinderen, die nog geen flaauw begrip van eene kaart hebben, eene wereldkaart voor te hangen. Gelukkig echter waren de scholen, waar aldus gehandeld werd, weinig in getal, en mogt het onderwijs in aardrijkskunde, in vergelijking met vele andere vakken, geacht worden in een vrij gunstigen toestand te verkeeren. Het onderwijs in de geschiedenis daarentegen was zeer beperkt; het bepaalde zich veelal tot het mededeelen

van eenige jaartallen en feiten uit de vaderlandsche en eenige verhalen uit de bijbelsche geschiedenis. Zelden is bij dit onderwijs het mededeelen van eenige algemeene geschiedkundige kennis het doel; zoo er iets uit de geschiedenis wordt verhaald, is het meest om er zedelessen in te wikkelen, hoewel die er bijna nooit goed in passen. Voor vormleer en natuurkennis ontbrak het den onderwijzers in Drenthe niet aan lust, bij eenigen ook niet aan kunde. De moeijelijkheid om voor het eerste vak eene geschikte handleiding te kiezen, was echter oorzaak, dat het in 1858 nog op weinig scholen met het gewenschte gevolg behandeld werd. Voor het zingen was veel opgewektheid; op sommige scholen werd ook de theorie van den zang, voor zooveel dit met de vatbaarheid der kinderen kon worden overeengebragt, behandeld. Nagenoeg overal werd bij het openen en sluiten der lessen en ook dikwijls tot afwisseling in de scholen gezongen.

Uitgebreid onderwijs werd slechts in 4 van de 141 openbare scholen gegeven. De zoogenaamde Fransche school te Assen wordt vrij goed genoemd, voor zooverre het onderwijs in schrijven en aardrijkskunde aangaat; die te Coevorden verkeerde in een zeer ongunstigen toestand. Omtrent twee Fransche scholen voor meisjes te Assen en te Meppel zijn gunstige berigten ontvangen.

De geest en strekking van het onderwijs op de openbare scholen heeft, voor zooverre bekend is, aan geen kerkgenootschap of belijdenis aanstoot gegeven.

De toestand van het onderwijs op de bijzondere scholen was zeer uiteenloopend; onder de goede verdient de school van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen te Meppel eene eerste plaats. De hoofdonderwijzer heeft in 1858 eene inrigting voor onderwijs in gymnastiek aan zijne school verbonden, tot dusverre de eenige van dien aard in Drenthe. Het onderwijs aan de diakonieschool aldaar, welke in 1858 nog een subsidie genoot van de gemeente, dat echter dat jaar voor het laatst zou gegeven worden, wordt matig genoemd. Eene opzettelijke vermelding verdienen de scholen van de Maatschappij van Weldadigheid, die vroeger buiten het gewoon toezigt stonden, doch in 1858 als bijzondere scholen zijn aangemerkt en als zoodanig door het schooltoezigt bezocht. Het onderwijs op die scholen stond volgens het oordeel van den inspecteur niet achter bij dat op de meeste openbare scholen; op de school in het 3de gesticht te Veenhuizen mogt het zelfs uitmuntend heeten, en was de kennis der leerlingen in vele vakken, vooral in taalkunde, van dien aard, dat men het voor eene school voor kinderen van den meer beschaafden stand niet beter zou kunnen verlangen; ook de school in de kolonie n°. 1 te Frederiksoord verdiende zeer geprezen te worden.

Eene vergelijking tusschen de openbare en de bijzondere scholen kan moeijelijk plaats hebben wegens het gering getal van laatstgenoemde, en wegens de zeer verschillende bedoelingen, waaraan zij moeten beantwoorden. Bijzondere scholen, die als 't ware naast de openbare zijn opgerigt, omdat de ouders hunne kinderen niet naar de openbare school willen zenden, bestaan er in Drenthe niet; het is niet onwaarschijnlijk, dat er door de in die provincie vrij talrijke gemeenten der afgescheidenen zullen worden opgerigt. Nogtans schijnt men voor alsnog van de door de wet verleende vrijheid minder gebruik te maken, dan zich aanvankelijk liet verwachten.

Limburg. De toestand van het onderwijs in Limburg mag over het algemeen vrij gunstig heeten, wanneer men althans acht geeft op de oorzaken, welke daarop een ongunstigen invloed hebben uitgeoefend. Daaronder bekleeden de gebeurtenissen van 1830 en de daarop gevolgde jaren eene voorname plaats; toen later de verordeningen van 1821 weder zijn ingevoerd, waren zij onvermogend om de sporen dier gebeurtenissen uit te wisschen, waarvan dan ook nog tegenwoordig de gevolgen zich doen gevoelen. De grond, welken de wet van 1857 hier ter bewerking aantrof, was dus minder voorbereid dan in eenige andere provincie; de weinige zorg, waarmede de verordeningen vóór 1858 werden nageleefd, maakte het dubbel moeijelijk om de nieuwe wet behoorlijk te doen opvatten, verstaan en uitvoeren. Nogtans bestaat er alle grond om van die wet vooral voor deze provincie eene afdoende en algemeene verbetering te verwachten, waarvan dan ook in 1858 reeds de eerste bewijzen in sommige gemeenten konden bespeurd worden. Zoo wordt onder andere medegedeeld, dat het onderwijs te Echt, Stevensweert, Maastricht, Maasniel, Buggenum en andere gemeenten aanmerkelijk was verbeterd; bijzonder wordt de zorg geprezen, door de gemeentebesturen van Horst, Maasbree en Sevenum, en ook door de plaatselijke schoolcommissien aldaar, aan het onderwijs ten koste gelegd.

Vele scholen zijn er, waar nog niet alle vakken van het gewoon lager onderwijs worden behandeld, en waar lezen, schrijven en rekenen er het voorname bestanddeel van

uitmaken; zelfs in vele scholen, waar één of meer vakken van het uitgebreid onderwijs behandeld worden, zijn sommige verpligte vakken, zoo als vormleer, natuurkennis en zingen, geheel achterwege gelaten.

Het getal der scholen voor meer uitgebreid onderwijs bedroeg 46, terwijl het geheele getal der openbare 171 bedroeg. Ook op verscheidene der 61 bijzondere scholen werd meer uitgebreid onderwijs gegeven. Dit onderwijs bestond in de meeste scholen in de Hoogduitsche of Fransche taal, welke op vele plattelandsscholen, doorgaans ten koste van de moedertaal, onderwezen werd. Vooral was dit, voor zooverre de Hoogduitsche taal aangaat, het geval in het 3de en 4de schooldistrict.

Het gebrekkige van het onderwijs in vele scholen moet dikwijls worden geweten aan gemis aan de noodige kennis bij de onderwijzers; vooral onder hen, die aan het hoofd van bijzondere scholen stonden, trof men er velen aan, wier kennis en geschiktheid veel te wenschen overlieten. Doch even als in de andere provincien was het korte en ongeregeld schoolbezoek de voornaamste hinderpaal tegen een degelijk lager onderwijs; dit geldt voornamelijk voor de openbare scholen ten platten lande, waar niet zelden een aanzienlijk getal der kinderen in het voorjaar de school verlaat, om eerst tegen den winter terug te keeren. Op grond van dit een en ander kan het onderwijs in vele scholen niet zoo ontwikkelend zijn, als wenschelijk is. Nogtans mag de strekking van het onderwijs op de openbare scholen gezegd worden over het algemeen zoodanig te zijn, als in art. 23 der wet is voorgeschreven. Klagten omtrent overtreding van het voorschrift, bevat in het 2de lid van dat artikel, zijn niet bij het schooltoezigt bekend geworden.

Wat het onderwijs in de onderscheidene vakken aangaat, kan het volgende worden medegedeeld. Het lezen laat over het algemeen nog al te wenschen over; op vele scholen is het onnatuurlijk en onnauwkeurig, terwijl in vele gemeenten op de Pruissische grenzen de Hoogduitsche tongval zich te veel doet opmerken. In het schrijven wordt over het algemeen verbetering waargenomen, hoewel er nog vele scholen zijn waar dit onderwijs, en zelfs het schrift der onderwijzers zelven, veel te wenschen overlaat. Gunstiger is de toestand van het reken-onderwijs; op die scholen, waar het onderwijs slechts zeer middelmatig mag genoemd worden, wordt het rekenen nog het best onderwezen. Het onderwijs in de Nederlandsche taal wordt in de meeste scholen gegeven en ook de rede- en taalkundige ontleding behandeld, doch, zoo als hiervóór reeds is opgemerkt, op vele scholen wordt de moedertaal verwaarloosd, om de kinderen een weinig Fransch te leeren, zoo als onder andere het geval is in nagenoeg alle bijzondere scholen te Maastricht en in vele openbare scholen in het zuiden der provincie, of wel om hen met het Hoogduitsch bekend te maken, waaraan zich de behoefte doet gevoelen in de Pruissische grensgemeenten. Het onderwijs in vormleer heeft weinig vruchten opgeleverd, daar dit vak in de meeste scholen òf in 't geheel niet, òf slecht onderwezen werd, veelal uit gebrek aan de noodige kennis bij de onderwijzers. Verbetering was echter te verwachten, daar men in onderscheidene onderwijzers-gezelschappen zich met het bestuderen van dit vak had bezig gehouden. Aardrijkskunde wordt in de meeste scholen onderwezen; waar dit nog niet plaats had, moet het alleen aan gebrek aan hulpmiddelen worden toegeschreven. Met het onderwijs in geschiedenis is in 1858 in vele scholen een aanvang gemaakt, meer bepaaldelijk met de geschiedenis des vaderlands; in sommige scholen werd, naar het oordeel der schoolopzieners, een vrij goed onderwijs in dit vak gegeven. Aan natuurkennis werd zeer weinig gedaan, daar de onderwijzers over het algemeen daarin onervaren waren; het zingen daarentegen werd op de meeste scholen beoefend.

Aangaande het onderwijs in de vakken van het meer uitgebreid onderwijs was weinig bijzonders te melden. Het onderwijs in de Fransche en Hoogduitsche talen laat, waar het op de plattelandsscholen gegeven wordt, meestal wat grondigheid aangaat veel te wenschen over. Aan de Engelsche taal wordt slechts in enkele bijzondere scholen iets gedaan. Wiskunde wordt weinig onderwezen, gymnastiek en teekenen nog minder, en landbouwkunde nergens, hoewel men op enkele scholen leesboekjes had ingevoerd, welker inhoud eenigzins daarmede in verband stond. Handwerken voor meisjes werden met zeer goeden uitslag onderwezen in eenige openbare en in verscheidene, alleen voor meisjes bestemde, bijzondere scholen.

De toestand der rijks-lagere school te Maastricht mogt zeer gunstig genoemd worden; de in het vorig Verslag medegedeelde maatregelen hadden tot uitmuntende uitkomsten geleid. Het onderwijs was aanmerkelijk verbeterd en nam nog steeds toe in degelijkheid; ook de belangstelling der bevolking bleek duidelijk door het steeds toenemend getal der leerlingen, dat op het einde van 1858 nagenoeg 150 bedroeg. Ook omtrent de rijks-lagere school te Roermond zijn wij gunstige berigten ontvangen; in die inrigting

werden echter wijzigingen noodzakelijk geoordeeld, waarmede men het wenschelijk achtte te wachten, tot dat de plannen tot regeling van het onderwijs in die gemeente tot rijpheid zouden gekomen zijn.

Uit de voorgaande bladzijden blijkt, dat, zoo al het oordeel der inspecteurs omtrent den toestand van het onderwijs in sommige punten eenigzins mogt verschillen, over het algemeen hunne bevindingen vrij wel overeenkomen, en dat dus de toestand van het onderwijs in het geheele land, in weerwil van enkele verbeteringen, die hier en daar reeds ten gevolge van de nieuwe orde van zaken konden bespeurd worden, in sommige opzigten nog veel te wenschen overlaat. De voorname oorzaak van dien mingunstigen toestand moet echter niet zoo zeer gezocht worden in mindere bekwaamheid of geschiktheid van de onderwijzers, omtrent welke, op geringe uitzonderingen na, gunstige berigten werden medegedeeld, maar in de eerste plaats in hun onvoldoend getal, in de tweede en voornaamste plaats in het ongeregeld en te kort schoolbezoek.

Wat het eerste aangaat, zoo is het uit den aard der zaak moeijelijk hierin verbetering te brengen. Dat een betrekkelijk gering getal van jongelieden zich aan den onderwijzersstand wijdt is een gevolg van de vele andere gelegenheden, die hun worden geopend om voordeeliger betrekkingen in de maatschappij te verkrijgen, verbonden met de karigheid, die in de laatste jaren op zoo vele plaatsen werd in acht genomen, wanneer het de belangen van het onderwijs gold. Het beste, ja welligt het eenige middel om een voldoend onderwijzend personeel te verkrijgen, zal daarin bestaan, dat aan de betrekking van onderwijzer door de gemeentebesturen zulke bezoldigingen verbonden worden, dat een onderwijzer daarvan kan leven op zoodanige wijze, als zijne belangrijke betrekking het vordert, en zonder dat hij door geldelijke zorgen van zijne werkzaamheden wordt afgetrokken. Wordt zoodanig vooruitzigt geboden aan jongelieden, dan lijdt het geen twijfel, of de lust tot dit vak zal worden aangewakkerd, en men zal onder de aanstaande onderwijzers jongelieden aantreffen uit eenen stand, die er tot dusverre slechts weinig leverde, en waaruit het wenschelijk is dat meerderen komen, opdat niet de geheele onderwijzersstand als 't ware tot een lager peil zinke; hetgeen het geval zoude wezen indien alle onderwijzers uit de minvermogende en minder beschaafde klasse afkomstig waren. In 1858 is nog in te weinig gemeenten de regeling van het lager onderwijs tot stand gekomen, om daaruit reeds gevolgtrekkingen te kunnen maken; hoog evenwel mag de verwachting in dit opzigt niet gespannen zijn, zoo als nader zal blijken uit hetgeen hieromtrent zal worden medegedeeld, wanneer over de inkomsten der onderwijzers zal worden gehandeld. Tot verbetering van den toestand der onderwijzers heeft de Regering in 1858 slechts weinig kunnen doen; aan enkelen, wier omstandigheden het meest verbetering behoefden, heeft zij gratification toegekend. Zij heeft overigens niet nagelaten, waar zulks geschieden kon, meer middellijk de belangen van den onderwijzersstand te behartigen en middelen te beramen, ten einde den lust om tot dien stand over te gaan aan te wakkeren. Een van de voornaamste middelen daartoe was, naar hare meening, het uit den weg ruimen van de kosten en zwarigheden, aan het verkrijgen der kundigheden verbonden, welke van den onderwijzer gevorderd worden. De plannen tot opleiding van onderwijzers zijn in 1858 voorbereid en in het begin van 1859 grootendeels vastgesteld, zoo als later meer uitvoerig zal worden medegedeeld; de Regering meent zich te mogen vleijen, dat daardoor de lust voor het vak van onderwijzer is toegenomen.

De tweede hinderpaal tegen een degelijk onderwijs, het te kort en vooral het ongeregeld schoolgaan, is nog moeijelijker uit den weg te ruimen. Na al hetgeen daarover in de vorige bladzijden is gezegd, mag het overbodig geacht worden andermaal daarop terug te komen. De oorzaak van het ongeregeld schoolgaan moet veelal gezocht worden in de gewoonten en behoeften op het platteland, en het is uiterst moeijelijk daarin verandering te brengen. Eene oorzaak is er echter nog, waarvan hiervóór geene melding is gemaakt, omdat zij gelijkelijk in alle provincien scheen te bestaan, namelijk de omstandigheid, dat het godsdienstig onderwijs door de kerkleeraren ten platten lande veelal gegeven werd op uren, gedurende welke de kinderen eigenlijk in de school behoorden te zijn. Dit had ten gevolge, dat òf de school op zoodanigen dag vroeger gesloten werd, òf een aanzienlijk gedeelte der leerlingen dien geheelen dag of morgen van de school wegbleef. De Minister van Binnenlandsche Zaken, door de inspecteurs hierop opmerkzaam gemaakt, heeft deze zaak medegedeeld aan de Ministers voor de Zaken der onderscheidene Eerediensten, en is met hen in overleg getreden ten einde middelen te beramen, welke er toe zouden kunnen leiden om aan dezen min wenschelijken toestand een einde te maken. De

Regering vleit zich, dat dien ten gevolge aan de daaromtrent gerezen klagten weldra een einde zal komen. Alvorens echter middelen te kunnen aanwijzen, waardoor de kwaal, het schoolverzuim ten platten lande, meer bepaald in den grond kan worden aangetast, heeft de Regering het noodig geacht, die kwaal zelve zoo volledig mogelijk te kennen. Zij is daarom begonnen met na te gaan, op welke wijze het best eene volledige statistiek van het schoolbezoek zou kunnen verkregen worden; de regelen, welke daarbij moeten worden in acht genomen, zijn thans bij haar in overweging en gedeeltelijk reeds vastgesteld, zoodat zij hoopt die met het jaar 1861, het eerste na afloop van den drie-jarigen termijn bij art. 70 der wet toegestaan, in werking te kunnen brengen. Eerst dan, wanneer men ten gevolge van naauwkeurige opgaven den leeftijd der schoolgaande kinderen zal kennen, wanneer men dus een zekeren maatstaf zal hebben om het getal der schoolgaande kinderen in eene gemeente te vergelijken met het getal der kinderen van een bepaalden leeftijd, vooral ook wanneer op grond van naauwkeurige opgaven op verschillende tijdstippen in het jaar de meerdere of mindere uitgestrektheid van het schoolverzuim zal zijn gebleken, — zal men, door die uitkomsten in de onderscheidene gemeenten in verband te brengen met verschillende omstandigheden, welke daarop van invloed hebben kunnen zijn, welligt eenige middelen kunnen aanwijzen, geschikt om genezing aan te brengen voor den kanker, die aan het onderwijs vooral ten platten lande knaagt. Mogt het eenmaal gelukken daarin verbetering aan te brengen, en is dan tevens ten gevolge van de door de Regering genomen maatregelen gezorgd, dat er een bekwaam en goed opgeleid onderwijzend personeel beschikbaar is, dan laat het zich verwachten, dat het lager onderwijs eene betere toekomst te gemoet gaat, die, zoo zij al niet als het onmiddellijk gevolg van de wet van 1857 kan beschouwd worden, toch door en krachtens die wet zal verkregen zijn.

In één opzigt komen de berigten van alle inspecteurs overeen, namelijk waar het de toepassing van art. 23 der wet geldt. De vrees, die men op vele plaatsen koesterde omtrent de strekking van het onderwijs op de openbare scholen, waarvan vóór de aanneming der wet door de Staten-Generaal zoo herhaaldelijk was gebleken, is thans ongegrond bevonden. Nagenoeg overal heeft men gezien, dat het openbaar onderwijs krachtens de bepalingen van die wet van zoodanigen aard was, dat ouders van verschillende godsdienstige begrippen hunne kinderen daarvan konden laten gebruik maken zonder vrees dat daardoor hunne godsdienstige overtuiging eenigzins aan het wankelen zoude worden gebragt, en zelfs zonder dat het in het minst tot ergernis aanleiding gaf. Als bewijs hiervan kan worden aangevoerd, dat in weerwil van het uit den weg ruimen van alle hinderpalen, welke vroeger aan het openen van bijzondere scholen in den weg stonden, van die bevoegdheid slechts zeer weinig is gebruik gemaakt, om scholen van eene meer uitsluitend godsdienstige rigting tot stand te brengen. Hierbij mag echter niet uit het oog verloren worden, dat deze gunstige uitkomst in de eerste plaats moet worden toegeschreven aan de verstandige wijze, waarop de voorschriften der wet in dat opzigt, zoowel door het onderwijzend personeel als door hen, die met het toezigt op het onderwijs belast waren, zijn ten uitvoer gebragt. Waar vroeger in de openbare school eene inmenging van het godsdienstig onderwijs met het maatschappelijke bestond, is daaraan een einde gemaakt op eene wijze, welke aan niemand aanstoot kon geven. Nu het eerste jaar onder de werking der nieuwe wet is voorbijgegaan zonder dat uit hare voorschriften op dit punt onaangenaamheden zijn voortgevloeid, meent de Regering zich te mogen vleijen, dat ook in het vervolg zich geene der door sommigen verwachte zwarigheden zullen voordoen, en dat te gelijk met de belangstelling in het lager onderwijs ook de overtuiging zal toenemen, dat de wet van 1857 daarin eene merkbare verbetering zal kunnen brengen.

§ 5. KOSTEN VAN HET OPENBAAR ONDERWIJS IN HET ALGEMEEN.

Onder de hoofdbepalingen der wet op het lager onderwijs moeten die gerekend worden, waarbij is aangewezen op welke wijze de kosten van het openbaar onderwijs worden bestreden. Die kosten bestaan, volgens art. 32, in de jaarwedden der hoofd- en hulponderwijzers, de toelagen ten behoeve der kweekelingen, het oprigten en in stand houden of het huren der schoolgebouwen en der onderwijzerswoningen, het aanschaffen en onderhouden der schoolmeubelen, schoolboeken en schoolbehoeften, licht en brand, benoodigd voor de schoollocalen, de vergoeding aan de hoofdonderwijzers voor het gemis van vrije woning, de bijdragen van de gemeenten tot het pensioen der onderwijzers en de kosten der plaatselijke schoolcommissie. In die kosten moet, volgens art. 31, voor-

zien worden door de gemeente, voor zooverre zij niet komen ten laste van anderen of op andere wijze worden gevonden. Ter tegemoetkoming in die kosten kan door de gemeente schoolgeld voor ieder schoolgaand kind geheven worden, onder zekere bepalingen, nader in de wet omschreven. Eindelijk bepaalt art. 36, dat, zoo de Koning, na onderzoek door Gedeputeerde Staten, en de Provinciale Staten gehoord, oordeelt, dat eene gemeente door de uitgaven, tot eene behoorlijke inrigting van haar lager onderwijs vereischt, te zwaar zou worden gedrukt, door den Koning wordt bepaald hetgeen ten laste der gemeente zal blijven, terwijl in het overige door de provincie en het Rijk, elk voor de helft, wordt voorzien.

Het gevolg van deze bepalingen is ongetwijfeld, dat de uitgaven, die de gemeenten ten behoeve van het lager onderwijs zullen te doen hebben, aanmerkelijk zullen toenemen. Om die reden hebben dan ook verreweg de meeste gemeenten de regeling van het lager onderwijs, zoo als hiervóór reeds is gemeld, zoolang mogelijk uitgesteld, waartoe haar de gelegenheid werd gelaten bij art. 70 der wet, dat ook voor het in werking brengen der voorschriften betrekkelijk de kosten van het onderwijs een termijn van drie jaren toestaat.

Deze omstandigheid maakt het hoogst moeijelijk, een volledig overzigt te geven van de kosten van het lager onderwijs in 1858. Terwijl slechts in enkele gemeenten het onderwijs geheel volgens de nieuwe voorschriften was geregeld, was in het grootste gedeelte alles, wat op de kosten betrekking heeft, nog nagenoeg op den ouden voet gebleven. De hoofdonderwijzers genoten daar doorgaans eene kleine vaste jaarwedde van het Rijk, van de provincie of van de gemeente; meestal, vooral ten platten lande, bestonden hunne inkomsten grootendeels uit de opbrengst der schoolgelden, waarvan het bedrag en de wijze van invordering slechts in enkele provincien door plaatselijke verordeningen overeenkomstig de voorschriften der gemeentewet geregeld waren. Daarentegen moesten de meesten hunner uit die opbrengst de kosten dragen, veroorzaakt door de hun opgelegde verpligting om één of meer hulponderwijzers en kweekelingen te houden, of om aan de leerlingen de noodige schoolbehoeften te leveren; anderen weder hadden verlof om die schoolbehoeften aan de kinderen tegen betaling te verschaffen, en genoten daardoor een soms vrij aanzienlijk voordeel. Deze omstandigheden maakten het echter zeer moeijelijk, met eenige naauwkeurigheid het inkomen der onderwijzers op te geven, welke moeijelijkheid vooral gebleken is bij de vaststelling van de grondslagen, volgens welke de in art. 28 bedoelde pensioensbijdrage moest worden betaald.

In weerwil van de vele daaraan verbonden zwarigheden heeft de Regering, doordrongen van de wenschelijkheid, dat in dit Verslag ook eene opgave van de kosten van het openbaar lager onderwijs voorkwam, getracht hieraan te voldoen, zooveel de bouwstoffen, waarover zij beschikken kon, haar dit toelieten. Die bouwstoffen bestonden, voor zooveel het inkomen der onderwijzers aangaat, uit de opgaven door het schooltoezigt verstrekt, en dus van de onderwijzers zelven afkomstig. Het valt echter niet te ontkennen, dat bij vele onderwijzers een streven bestaat om die opgaven zoowel voor het jaar 1858, als voor de daaraan voorafgegane jaren, tot een maximum op te voeren, voornamelijk met het oog op art. 69 der wet, hetwelk hun een inkomen waarborgt, gelijkstaande met dat, hetwelk zij gedurende de vijf laatste jaren vóór het in werking treden der wet gemiddeld jaarlijks hebben genoten. Van daar dat niet altijd eene volledige mededeeling is geschied van de lasten, aan de betrekking van hoofdonderwijzer verbonden, en die dus eigenlijk in mindering van dat inkomen hadden moeten worden gebragt. Ook bleek het menigmaal niet duidelijk, of de hulponderwijzers, vermeld op de door de inspecteurs toegezonden tabellen, hunne belooning ontvingen van den hoofdonderwijzer, dan wel uit de gemeentekas. In het eerste geval moest in den regel het bedrag daarvan van de inkomsten der hoofdonderwijzers worden afgetrokken, in het tweede geval daarentegen niet. Voor de kweekelingen geldt hetzelfde. Ook de opgaven aangaande de opbrengst der schoolgelden zijn dàar, waar deze niet krachtens plaatselijke verordeningen werden geheven, onzeker; enkele onderwijzers, vooral zij die tevens eene kostschool hielden, verklaarden hun inkomen als onderwijzer niet met juistheid te kunnen bepalen. Eindelijk was er nog een groot bezwaar gelegen in de vereeniging der betrekking van onderwijzer met andere, meestal kerkelijke betrekkingen; zoolang niet uitdrukkelijk was uitgemaakt, welk gedeelte van de tot dusverre voor de vereenigde betrekking verleende jaarwedde moest geacht worden den onderwijzer toe te komen, was het onmogelijk eenige volledige opgaven dienaangaande te verkrijgen, en heeft men zich dus moeten bepalen om die inkomsten bij gissing op te geven, of aan te nemen, dat de geheele jaarwedde voor éene der beide betrekkingen bestemd was. Bij de behandeling van de inkomsten der onderwijzers in § 8 en van de vaststelling van de

grondslagen der pensioensbijdrage in § 9 zal nader op dit onderwerp worden teruggekomen.

Ten einde omtrent de andere uitgaven ten behoeve van het lager onderwijs, behalve de inkomsten der onderwijzers, mededeelingen te kunnen doen, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken de Gedeputeerde Staten der onderscheidene provincien verzocht hem uitvoerige opgaven te verstrekken van de kosten van het lager onderwijs voor elke gemeente afzonderlijk. In de daartoe strekkende circulaire werden de verschillende onderwerpen opgegeven, waarvoor het te verwachten was, dat betalingen hadden plaats gehad. Hoewel die opgaven, wat volledigheid aangaat, slechts ten deele aan de verwachting hebben beantwoord, zoo hebben zij nogtans tot grondslag kunnen strekken van het hier volgende overzigt van alle in het jaar 1858 ten behoeve van het lager onderwijs gedane uitgaven.

ONDERWERPEN.	Noord-brabant.	Gelder-land.	Zuid-holland.	Noord-holland.	Zeeland.	Utrecht.	Fries-land.	Over-ijssel.	Gro-ningen.	Drenthe.	Lim-burg.	Totaal.
Inkomsten der onderwijzers	f157 728	f177 596	f303 650	f289 625	f118 040	f 75 755	f245 075	f 92 975	f 94 492	f 39 381	f 71 925	f 1 666 242
Gewoon onderhoud der schoolgebouwen en onderwijzerswoningen, vuur en licht	17 960	18 603	39 566	30 539	9 745	7 796	28 803	12 289	28 504	5 662	5 138	204 605
Kosten van het bouwen van nieuwe schoollocalen of van belangrijke verbeteringen aan bestaande .	6 500	38 207	43 329	49 396	15 867	3 050	34 866	10 045	20 356	4 941	30 251	256 808
Vergoeding voor het gemis, of de kosten van het huren van onderwijzerswoningen of schoollocalen	570	3 670	4 625	12 637	2 681	1 694	1 693	2 288	916	347	1 130	32 251
Schoolmeubelen en schoolbehoeften.	3 815	7 865	16 059	12 716	4 629	3 729	14 751	17 618	9 271	1 325	6 181	97 959
Kosten der plaatselijke schoolcommissien . . .	50	848	4 097	2 969	699	586	1 377	857	827	71	152	12 533
Pensioenen aan onderwijzers.	"	875	6 078	4 161	200	"	1 485	1 248	338	"	336	14 721
Subsidien aan bijzondere scholen	100	1 125	606	300	225	110	475	100	695	70	"	3 806
Opleiding van onderwijzers, subsidien aan kweekscholen enz	"	"	300	10 218	"	900	"	"	1 500	"	1 200	14 118
Onderwijzers-gezelschappen	489	485	760	647	315	175	540	413	420	200	315	4 759
Jaarwedden der inspecteurs	2 500	2 500	2 500	2 500	2 000	1 984	2 300	2 300	2 300	2 000	2 300	25 184
Reis- en verblijfkosten der schoolopzieners. . .	5 564	4 552	4 356	5 286	2 731	2 000	3 768	3 116	2 864	2 151	3 382	39 770
Totalen . .	f195 276	f256 326	f425 926	f420 994	f157 132	f 97 779	f335 133	f143 249	f162 483	f 56 148	f122 310	f 2 372 756
Hierbij moet nog gevoegd worden f 2 412 voor beurzen aan onderwijzeressen, f 5 237 voor reis- en verblijfkosten der inspecteurs en f 575 als kosten der *Nieuwe Bijdragen enz.*, te zamen .												8 224
ALGEMEEN TOTAAL . .												f 2 380 980

Omtrent dit overzigt valt nog het volgende op te merken. Voor de provincien Noordbrabant, Gelderland, Overijssel, Groningen, Drenthe en Limburg is door Gedeputeerde Staten eene opgave van de inkomsten der onderwijzers gedaan, die waarschijnlijk als juist mag beschouwd worden, en in de tabel alleen in zooverre gewijzigd is overgenomen, dat eenige verkeerdelijk als subsidien aan bijzondere scholen opgegeven jaarwedden onder de inkomsten der openbare onderwijzers zijn medegerekend, terwijl hier alleen als subsidien aan bijzondere scholen de zoodanige zijn opgegeven, welke zijn verleend aan de in § 1 vermelde gesubsidieerde bijzondere scholen. Voor de provincien Zuid- en Noordholland, Zeeland, Utrecht en Friesland waren echter door Gedeputeerde Staten geene andere inkomsten der onderwijzers opgegeven dan de vaste jaarwedden, die hun van wege het Rijk, de provincie of de gemeente verstrekt waren; evenmin trof men voor die provincien eene opgave aan van het geheele bedrag der schoolgelden, door de ouders aan de onderwijzers betaald, en hadden Gedeputeerde Staten zich bepaald om in de daarvoor bestemde kolom alleen de opbrengst der schoolgelden in te vullen, voor zooverre die krachtens plaatselijke verordeningen waren geheven en ingevorderd. Voor deze provincien heeft men dus zijne toevlugt moeten nemen tot de tabellen, behoorende bij de jaarverslagen der inspecteurs, waaruit is afgeleid, dat de inkomsten der onderwijzers, in deze hunne betrekking in 1858 genoten, in Zuidholland hebben bedragen ongeveer f 303 000, in Noordholland f 289 000, in Zeeland f 118 000, in Utrecht f 75 000. Deze sommen zijn dien ten gevolge in de voorgaande tabel opgenomen, nadat zij waren vermeerderd met het bedrag der door de provincie en het Rijk verleende buitengewone gratificatien. Ook voor Friesland heeft eene dergelijke zamenstelling der inkomsten van de openbare onderwijzers plaats gehad volgens de opgaven van den inspecteur, welke geleid heeft tot eene som van ongeveer f 245 000; deze mag echter niet beschouwd worden als naauwkeurig het bedrag aanwijzende van de inkomsten der onderwijzers in deze hunne betrekking genoten, daar voor de meeste hoofdonderwijzers in deze provincie voor alsnog niet kon worden opgegeven, welk gedeelte hunner inkomsten door hen werd genoten in hunne betrekking als onderwijzer, en welk gedeelte aan de tevens door hen bekleede kerkelijke betrekkingen verbonden was. De som van f 245 000 is dus te hoog; maar bij gebrek aan eenen zekeren maatstaf, om te kunnen aanwijzen met welk bedrag zij zoude moeten verminderd worden, heeft men verkozen haar onveranderd over te nemen, na, even als in de andere provincien, het bedrag der door het Rijk verleende gratificatien daarbij te hebben opgeteld.

Daar de opgaven aangaande de inkomsten der onderwijzers blijkens het voorgaande slechts als globale cijfers kunnen beschouwd worden, heeft men het doelmatiger geacht daarbij, en dus ook bij de overige op de tabel voorkomende getallen, welke geheel aan de opgaven van Gedeputeerde Staten of aan de bij het Departement van Binnenlandsche Zaken berustende bescheiden ontleend zijn, de onderdeelen van guldens achterwege te laten, omdat men niet gaarne aan die opgaven den schijn wilde geven van eene naauwkeurigheid, die zij blijkens het voorgaande niet hebben. Is eenmaal het lager onderwijs overal volgens de voorschriften der wet geregeld, dan verwacht de Regering ook aangaande de uitgaven, daarvoor bestemd, opgaven te kunnen doen, welke den toets van een streng onderzoek in alle opzigten kunnen doorstaan.

Nadat de in de voorgaande tabel voorkomende getallen op de hiervóór aangeduide wijze waren vastgesteld, was het niet moeijelijk aan te wijzen uit welke kassen of fondsen die uitgaven bestreden waren. Hoeveel door het Rijk was betaald, was bekend; aangaande de uitgaven, uit de provinciale kassen ten behoeve van het lager onderwijs in 1858 gedaan, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken zich nog nader door Gedeputeerde Staten doen inlichten; het overige was bestreden uit de gemeentekassen, uit bijzondere fondsen of door schoolgelden, hetzij aan de onderwijzers zelven betaald, hetzij in de gemeentekassen gestort. De als bijzondere fondsen opgegeven cijfers zijn in de tabel opgenomen, juist zoo als zij door Gedeputeerde Staten zijn opgegeven. Voor de provincien Noordbrabant, Gelderland, Overijssel, Groningen, Drenthe en Limburg was het totaal bedrag van de schoolgelden opgegeven en kon dus door eene eenvoudige aftrekking gevonden worden, hoeveel uit de gemeentekassen ten behoeve van het onderwijs was uitgegeven. Voor de andere provincien daarentegen heeft men een omgekeerden weg moeten inslaan; men heeft als grondslag aangenomen de vaste jaarwedden der onderwijzers en de verdere uitgaven voor schoolgebouwen en onderwijzerswoningen, schoolmeubelen en schoolbeboeften, schoolcommissien, pensioenen en subsidien; van het bedrag van deze is afgetrokken hetgeen door het Rijk en de provincie, alsmede uit bijzondere fondsen was betaald; het verschil wees aan, hoeveel

door de gemeenten ten behoeve van het onderwijs was uitgegeven; het bedrag der schoolgelden werd gevonden door van de totale inkomsten der onderwijzers, zoo als die uit de opgaven der inspecteurs waren afgeleid, het bedrag der vaste jaarwedden af te trekken. Op die wijze is men gekomen tot het volgend overzigt van de wijze, waarop de uitgaven ten behoeve van het lager onderwijs zijn bestreden.

PROVINCIEN.	Bijdragen van het Rijk.	Bijdragen van de provincien.	Bijdragen van de gemeenten.	Bijzondere fondsen.	Schoolgelden.	TOTAAL.
Noordbrabant . .	f 58 728	»	f 49 176	»	f 87 372	f 195 276
Gelderland . . .	30 241	f 7 189	97 006	f 6 656	115 234	256 326
Zuidholland . . .	25 083	10 111	203 706	1 046	185 980	425 926
Noordholland . .	36 772	8 169	210 898	14 942	150 213	420 994
Zeeland	11 266	6 800	54 313	3 504	81 249	157 132
Utrecht	6 610	2 800	33 198	202	54 969	97 779
Friesland	12 863	991	117 825	75 932	127 522	335 133
Overijssel	19 620	1 146	74 604	542	47 337	143 249
Groningen . . .	22 117	2 370	80 595	987	56 414	162 483
Drenthe	11 341	563	24 229	2 669	17 346	56 148
Limburg	25 651	2 960	48 413	10 626	34 660	122 310
Totaal. .	f 260 292	f 43 099	f 993 963	f 117 106	f 958 296	f 2 372 756

Bij deze som van f 2 372 756 moet, even als hiervóór, nog eene som van f 8 224 gevoegd worden voor beurzen aan onderwijzeressen, de bijdrage van het Rijk in de uitgave der *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding*, en de reis- en verblijfkosten der inspecteurs, zoodat de geheele uitgaven eene som van f 2 380 980 hebben bedragen. Dezelfde som van f 8 224 moet ook gevoegd worden bij de uitgaven uit 's Rijks kas gedaan, ten bedrage van f 260 292 in bovenstaande tabel opgegeven, zoodat deze dus eigenlijk f 268 516 bedroegen. Zoo als verder blijken zal, hebben de examens ter verkrijging der acte van bekwaamheid een batig saldo opgeleverd van f 1 142, terwijl aan pensioensbijdragen over 1858 is ontvangen eene som van f 25 542, zoodat de bijdragen van het Rijk ten behoeve van het lager onderwijs in 1858 dien ten gevolge niet meer hebben bedragen dan eene som van f 241 832.

Opdat kunne blijken waartoe de door het Rijk en de door de provincien verstrekte gelden gebruikt zijn, volgt hier een overzigt van de verschillende sommen in de onderscheidene provincien uit 's Rijks kas en uit de provinciale kas voor de daarbij vermelde onderwerpen verstrekt.

BIJDRAGEN VAN HET RIJK.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
Jaarwedden van onderwijzers	f 49 450	f 22 329	f 8 009	f 9 996	f 6 180	f 2 351	f 6 180	f 12 990	f 15 933	f 6 978	f 12 124	f 152 520
Gratificatien aan onderwijzers	725	125	150	625	40	»	75	287	»	12	150	2 189
Pensioenen aan onderwijzers	»	250	298	»	»	»	»	»	»	»	224	772
Subsidien voor schoollocalen	»	»	»	7 500	»	»	»	»	»	»	»	7 500
Bijdragen krachtens art. 36 der wet	»	»	8 710	»	»	»	»	»	»	»	1 650	10 360
Subsidie aan Schokland en Urk	»	»	»	»	»	»	»	514	»	»	»	514
Rijks-lagere scholen	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4 306	4 306
Opleiding van onderwijzers	»	»	300	10 218	»	100	»	»	600	»	1 200	12 418
Onderwijzers-gezelschappen	489	485	760	647	315	175	540	413	420	200	315	4 759
Jaarwedden der inspecteurs	2 500	2 500	2 500	2 500	2 000	1 984	2 300	2 300	2 300	2 000	2 300	25 184
Reis- en verblijfkosten der schoolopzieners	5 564	4 552	4 356	5 286	2 731	2 000	3 768	3 116	2 864	2 151	3 382	39 770
TOTAAL.	f 58 728	f 30 241	f 25 083	f 36 772	f 11 266	f 6 610	f 12 863	f 19 620	f 22 117	f 11 341	f 25 651	f 260 292

BIJDRAGEN VAN DE PROVINCIEN.	Noordbrabant.	Gelderland.	Zuidholland.	Noordholland.	Zeeland.	Utrecht.	Friesland.	Overijssel.	Groningen.	Drenthe.	Limburg.	Totaal.
Jaarwedden van onderwijzers	»	f 50	»	f 200	f 1 200	f 1 135	f 991	»	»	f 563	f 1 310	f 5 449
Gratificatien aan onderwijzers	»	»	f 500	»	»	755	»	»	f 1 470	»	»	2 725
Pensioenen aan onderwijzers	»	»	801	»	»	»	»	»	»	»	»	801
Subsidien voor schoollocalen	»	7 139	»	7 969	1 500	»	»	f 1 146	»	»	»	17 754
Renteloos voorschot voor schoollocalen	»	»	»	»	4 100	»	»	»	»	»	»	4 100
Bijdragen krachtens art. 36 der wet	»	»	8 710	»	»	»	»	»	»	»	1 650	10 360
Subsidien aan bijzondere scholen	»	»	100	»	»	110	»	»	»	»	»	210
Opleiding van onderwijzers	»	»	»	»	»	800	»	»	900	»	»	1 700
TOTAAL.	»	f 7 189	f 10 111	f 8 169	f 6 800	f 2 800	f 991	f 1 146	f 2 370	f 563	f 2 960	f 43 099

Aangaande sommige der hier voorkomende posten zullen in de volgende paragraphen nadere bijzonderheden medegedeeld worden. Omtrent den aard der als bijzondere fondsen vermelde posten zijn door Gedeputeerde Staten geene bijzonderheden medegedeeld; alleen wordt voor Drenthe vermeld, dat onder de opgegeven som niet zijn begrepen de inkomsten der kosterij-goederen, in zooverre die naar hunnen aard moeten geacht worden zoowel voor het onderwijs als voor kerkelijke diensten bestemd zijn. De Regering hoopt echter, wanneer het onderwijs overal zal geregeld wezen, en dus zal zijn uitgemaakt, welk gedeelte der kosten, krachtens art. 31 der wet, komt ten koste van anderen, of op andere wijze wordt gevonden, eenige bijzonderheden omtrent den aard dier fondsen te kunnen mededeelen. Het aanzienlijk bedrag van deze fondsen voor de provincie Friesland schijnt echter eenige toelichting te vorderen. Onder bijzondere fondsen voor het onderwijs is in deze provincie namelijk begrepen hetgeen uit de kerkvoogdijbeurzen, pastorijbeurzen en dergelijke aan de onderwijzers is betaald, terwijl bovendien voor enkele gemeenten hetgeen uit de dorpskassen ten behoeve van het onderwijs is uitgegeven ook in deze kolom is vermeld en niet onder de uitgaven uit de gemeentekas is begrepen. In verband met hetgeen is medegedeeld aangaande de opgaven der inkomsten van de onderwijzers in Friesland, komt het der Regering niet onwaarschijnlijk voor, dat een aanzienlijk gedeelte dezer som moet beschouwd worden als bestemd te zijn voor de kerkelijke betrekkingen, welke tevens door de onderwijzers worden waargenomen; volkomene zekerheid kan echter voor alsnog daaromtrent niet verkregen worden, en allezins naauwkeurige opgaven zijn ook hier onmogelijk, zoolang de regeling van het onderwijs niet geheel zal zijn tot stand gekomen.

§ 6. SCHOOLGELDEN.

De heffing van schoolgelden, welke ook vóór de invoering der nieuwe wet op nagenoeg alle scholen plaats had, is bij die wet, althans wat de hoofdbeginselen aangaat, geregeld; aan de gemeenten is de bevoegdheid gegeven om, ter tegemoetkoming in de kosten van het lager onderwijs, eene bijdrage voor ieder schoolgaand kind te heffen. Daarbij is echter voorgeschreven, dat niet alleen de bedeelden, maar ook zij, die, schoon niet bedeeld, onvermogend zijn om schoolgeld te betalen, aan de heffing niet zijn onderworpen, terwijl den gemeentebesturen de verpligting is opgelegd om het schoolgaan van kinderen van bedeelden en onvermogenden zooveel mogelijk te bevorderen. Deze bepalingen zijn echter in den loop van het jaar 1858 nog slechts in weinige gemeenten in werking gekomen; wel werd in enkele gemeenten het schoolgeld reeds vroeger, krachtens de bepalingen der gemeentewet, gelijkgesteld met plaatselijke belasting, en was dus de invordering overeenkomstig de bepalingen dier wet geregeld, maar eene toepassing der voorschriften, voor dit onderwerp in de wet voor het lager onderwijs gegeven, heeft nog slechts in enkele gemeenten plaats gehad.

In Noordbrabant zijn de plaatselijke verordeningen tot heffing en invordering van schoolgelden alleen vastgesteld en door den Koning goedgekeurd voor de gemeenten Princenhage, Eethen c. a. en Baarle Nassau; zij zouden met 1859 in werking komen. In Engelen heeft men besloten geen schoolgeld te heffen. In verscheidene gemeenten waren echter de besluiten betrekkelijk het schoolgeld reeds ontworpen, en droegen zij, volgens den inspecteur, de blijken dat de bepalingen der wet op vrijgevige wijze zouden worden toegepast. In Gelderland is het schoolgeld alleen geregeld geworden in de gemeenten Nijmegen en Harderwijk, om met 1859 in werking te komen. In Zuidholland zijn de daarop betrekkelijke verordeningen in de gemeenten Berg-Ambacht en Rijswijk reeds in 1858 in werking gekomen, alsmede voor éene soort van scholen te 's Gravenhage. Te Hagestein zal geen schoolgeld geheven worden. Voor Rijswijk heeft de heffing echter geene betrekking op het gewoon lager onderwijs in de dagschool, hetwelk kosteloos wordt gegeven. Zoo als reeds in § 3 is gemeld, is hetzelfde het geval in de gemeenten Loosduinen, Monster, Naaldwijk, Voorburg, Wateringen, Oegstgeest, Voorschoten, 's Gravesande, Hillegom, Hoog-Blokland, Hardinxveld, den Bommel, Middelharnis en Maasdam, alwaar òf in het geheel geen schoolgeld zal geheven worden, òf althans alleen voor de avondschool en voor het meer uitgebreid lager onderwijs. Over het het algemeen bemerkt men in de provincie Zuidholland een streven om door een laag schoolgeld het schoolbezoek te bevorderen; alleen de geldelijke bezwaren, welke daaraan verbonden zijn, weêrhouden verscheidene gemeenten om tot eene afschaffing of eene aanzienlijke vermindering van het schoolgeld over te gaan.

In de gemeenten Barsingerhorn, Buiksloot, Hensbroek, Krommenie, Rijp en Wognum,

de eenige in Noordholland, waar het schoolgeld geheel is geregeld en reeds in 1858 volgens die nieuwe regeling is ingevorderd, is dit matig gesteld. Voor Amsterdam is het eveneens geregeld, voor zooverre de tusschenscholen aangaat. In enkele gemeenten wordt volgens het berigt van den inspecteur het onderwijs kosteloos gegeven; andere hebben het voornemen uitgedrukt daartoe over te gaan zoodra de geldelijke toestand het veroorlooft.

Minder gunstig is hetgeen door den inspecteur van het lager onderwijs in Zeeland omtrent dit punt wordt medegedeeld. In de gemeenten Aagtekerke, Arnemuiden, Axel, Breskens, Colijnsplaat, Kats, Kortgene, Middelburg, Serooskerke, Wissekerke en Zonnemaire is het schoolgeld volgens de voorschriften der wet geregeld, maar in verscheidene is het naar zijn oordeel te hoog gesteld, zoodat het te vreezen was, dat het schoolbezoek daardoor niet zou bevorderd worden.

In de provincie Utrecht heeft alleen nog in de gemeente Utrecht eene regeling van het schoolgeld plaats gehad. Aan de Bilt en te Nigtevecht is het onderwijs kosteloos gesteld voor kinderen uit de gemeente zelve; deze bepaling zoude echter eerst met 1859 in werking treden. Door het schooltoezigt in deze provincie wordt overal op lage schoolgelden aangedrongen, als ook op gelijkstelling van het bedrag voor alle klassen eener school; op sommige plaatsen zou aan dit verlangen gevolg gegeven worden, op andere niet. In Friesland heeft alleen in de gemeenten Dokkum, Idaarderadeel en Smallingerland eene regeling van het schoolgeld plaats gehad. In Overijssel was het onderwijs reeds vroeger overal volgens de bepalingen der gemeentewet geregeld. In 1858 heeft in verband met de voorschriften der wet op het lager onderwijs eene nieuwe regeling plaats gehad te Deventer, Enschede en Steenwijk, terwijl de heffing van het schoolgeld is afgeschaft te Ambt Hardenberg, Genemuiden, Gramsbergen, Hengelo, Losser, Oldenzaal en Rijssen. In Groningen werd het schoolgeld overal nog op den ouden voet geheven; nog in geene gemeente zijn besluiten genomen om de heffing en invordering volgens de voorschriften der onderwijswet vast te stellen. In Drenthe was overal de schoolgeldheffing overeenkomstig de bepalingen der gemeentewet geregeld. In Limburg eindelijk is die regeling reeds in 1858 in werking getreden in de gemeenten Arcen en Maasbree, terwijl zij is vastgesteld, om eerst later in werking te komen, in de gemeenten Heel, Herten, Hoensbroek, Horst, Nieuwstad, Sevenum, Sittard, Ubach over Worms, Vaals, Venray en Voerendaal.

De cijfers, in de tabel op bladz. 134 voorkomende, moeten blijkens het voorgaande grootendeels beschouwd worden als de opbrengst van de onmiddellijk door de onderwijzers zelven ontvangen schoolgelden. In sommige gemeenten, waar zij volgens de voorschriften der gemeentewet als plaatselijke belasting geheven werden, of waar reeds eene nieuwe regeling heeft plaats gehad, mogen echter de schoolgelden niet onder de inkomsten der onderwijzers medegerekend worden. In enkele heeft men een gedeelte aan de onderwijzers uitbetaald, het overige in de gemeentekas, ter bestrijding van andere uitgaven, behouden. Dit laatste bedroeg, blijkens de opgaven van Gedeputeerde Staten, in Gelderland f 720, in Zuidholland f 25 505, in Noordholland f 16 715, in Zeeland f 8 298 en in Utrecht f 7 180. Voor de overige provincien is de opbrengst der schoolgelden in eens opgegeven, zonder vermelding welk gedeelte door de gemeente en welk door den onderwijzer was geïnd. Aan de rijks- lagere school te Maastricht hebben de schoolgelden in 1858 eene som van f 3 738 opgebragt.

§ 7. SUBSIDIEN DOOR HET RIJK EN DE PROVINCIE VERLEEND KRACHTENS ART. 36 DER WET.

Bij het in werking treden der wet deed zich reeds aanstonds de vraag voor, op welke wijze het voorschrift van art. 36 moest worden in toepassing gebragt. De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft gemeend, dat het met het stelsel dier wet bezwaarlijk kon overeengebragt worden, voor enkele behoeften van het lager onderwijs van rijkswege op denzelfden voet als voorheen ondersteuning te verleenen, en dat alleen op de in art. 36 aangewezen wijze aan de gemeenten kon worden te gemoet gekomen, wanneer deze door de kosten van het lager onderwijs te zwaar zouden worden gedrukt. Dien ten gevolge heeft gemelde Minister bij circulaire van den 5den Januarij 1858, nº. 135, 5de afdeeling, aan Gedeputeerde Staten in de onderscheidene provincien dit zijn gevoelen medegedeeld, en te kennen gegeven dat, aangezien onder de kosten van het lager onderwijs ook waren begrepen die van het oprigten en in stand houden of het huren van schoolgebouwen, gemeld wets-artikel het middel aan de hand gaf om de gemeenten ook daarin te gemoet te komen. Subsidien voor schoollocalen zouden voortaan niet meer op den ouden voet kunnen gegeven worden; of de gemeenten al of niet van den driejarigen termijn gebruik maakten, behoorde in dit opzigt geen verschil te maken, daar de wet in

dit opzigt geene uitzondering toelaat, en zulks bovendien onbillijk zoude zijn voor de gemeenten, die spoedig na het invoeren der wet haar openbaar onderwijs overeenkomstig de nieuwe voorschriften zouden hebben ingerigt; het toekennen van subsidien op den ouden voet zoude dus als 't ware eene aanmoediging zijn om, in strijd met de bedoeling van den wetgever, het tijdstip der geheele invoering zoover mogelijk te verschuiven.

Slechts in één geval heeft de Regering gemeend van dit beginsel te moeten afwijken, en wel op grond van in 1857 gedane beloften, zoo als ook reeds is te kennen gegeven in de toelichting bij de Staatsbegrooting voor 1858. In de gemeente Haarlemmermeer was dringende behoefte aan het bouwen eener school en onderwijzerswoning, waarvan de kosten op f 15 000 berekend waren. De provincie was genegen om de helft dier som te dragen en had voor de andere helft de hulp van het Rijk ingeroepen, daar de gemeente buiten staat was zelfs een klein gedeelte dier kosten te dragen. Dien ten gevolge heeft de uitbetaling van dat subsidie nog op den ouden voet plaats gehad. Daar echter de bijdragen van het Rijk en van de provincie even groot waren, was de afwijking van het algemeene beginsel meer in den vorm dan in de zaak zelve gelegen.

Ook in enkele andere gewesten zijn de provinciale besturen, blijkens het overzigt op bladz. 135, voortgegaan met het verleenen van subsidien voor schoollocalen op den ouden voet, grootendeels echter op grond van vroegere beloften. In andere provincien daarentegen is de vrij belangrijke som, die vroeger door haar voor dat doel werd bijgedragen, niet meer op den vroegeren voet verdeeld, maar zijn de aanvragen van gemeenten, die naar oordeel van Gedeputeerde Staten in de termen van art. 36 vielen, aan de nadere beoordeeling van den Minister van Binnenlandsche Zaken onderworpen, opdat, wanneer daartoe bij den Minister termen werden gevonden, de Provinciale Staten krachtens art. 36 daaromtrent konden worden gehoord.

Op grond van het voorgaande heeft de Minister begrepen, dat art. 36 het middel gaf om de gemeenten te gemoet te komen, niet alleen wanneer de gewone uitgaven voor het lager onderwijs haar te zwaar drukken, maar ook wanneer zulks met de buitengewone, veroorzaakt door het bouwen van nieuwe schoollocalen en onderwijzerswoningen, het geval zou zijn. Terwijl de tegemoetkoming in de gewone behoeften moest bestaan in eene jaarlijksche bijdrage van het Rijk en de provincie, zoo zouden de voor buitengewone uitgaven toe te kennen gelden in eens moeten worden verstrekt. Was bijv. voor den bouw eener school eene som van f 8 000 noodig, welke alleen door eene geldleening kon gevonden worden, doch waarvan de rentebetaling en aflossing binnen eenen tijd van uiterlijk 15 of 16 jaren de gemeente te zwaar zouden drukken, dan zoude de voorziening, bij art. 36 bedoeld, moeten bestaan in een subsidie bijv. van f 4 000, voor de eene helft door het Rijk, voor de andere helft door de provincie te verstrekken, ten einde daardoor het bedrag der geldleening te verminderen en de rentebetaling en aflossing voor de gemeente dragelijk te maken. Voorts is het ten betooge van de toepasselijkheid van art. 36 noodig, maar ook voldoende voorgekomen, zoo door het gemeentebestuur eene opgave werd gedaan van de onvermijdelijke uitgaven der gemeente en het bedrag der geheven wordende belastingen, en daaruit, in verband met de bevolking en met haar meerder of minder vermogen of welvaart, het betoog werd afgeleid, dat de gemeente geene meerdere uitgaven kon dragen dan gevorderd zou worden voor de aflossing en rentebetaling van de na afrek der te verleenen hulp te negotieren som. Van dit een en ander is bij circulaire van den 25sten Mei 1858, n°. 252, 5de afdeeling, door den Minister van Binnenlandsche Zaken aan Gedeputeerde Staten in de onderscheidene provincien mededeeling gedaan.

Verder heeft zich ook de vraag voorgedaan, of de hulp, door het Rijk en de provincie volgens art. 36 te verleenen, reeds door een gemeentebestuur kan worden ingeroepen vóór de regeling van het onderwijs in de gemeente. Door den Minister is daarop te kennen gegeven, dat zulks ook vóór die regeling kon geschieden, wanneer het eene buitengewone, niet jaarlijks terugkeerende uitgaaf gold, en dat tot het toekennen van ondersteuning voor de gewone uitgaven voor het lager onderwijs zou kunnen worden overgegaan, wanneer de regeling in haar geheel was ontworpen, dewijl alsdan de behoefte genoegzaam bleek en kon beoordeeld worden door de autoriteiten, die geroepen waren om de regeling goed te keuren. Moest met het doen der aanvrage gewacht worden tot dat de regeling reeds in werking was getreden, de gemeente zoude zich dan in de onmogelijkheid kunnen bevinden om, bij afwijzing of slechts gedeeltelijke inwilliging van haar verzoek, het plan uit te voeren.

Eindelijk heeft zich, hoewel eerst in 1859, de vraag voorgedaan, of de gemelde ondersteuning ook kan verleend worden, wanneer de gemeenteraad besloten heeft om geen schoolgeld te heffen. Daarop is door den Minister van Binnenlandsche Zaken

geantwoord, dat deze vraag niet voor eene algemeene beantwoording vatbaar scheen, maar dat elk geval op zich zelf behoorde beoordeeld te worden in verband met plaatselijke omstandigheden. Zijn de ingezetenen armoedig of werd tot dusverre geen schoolgeld in de gemeente geheven, dan zoude het invoeren daarvan schadelijk kunnen zijn voor het onderwijs; het weigeren van ondersteuning op grond van het niet heffen van schoolgeld zoude dus eenen slechten invloed uitoefenen, en het belang van het onderwijs alzoo vorderen, dat de ondersteuning wel verleend werd. Waren daarentegen de ingezetenen in staat schoolgeld te betalen en hadden zij dit tot dusverre zonder bezwaar gedaan, dan zoude het verleenen van subsidie van wege het Rijk en de provincie, ten einde in de door de afschaffing van het schoolgeld vermeerderde uitgaven te gemoet te komen, bezwaarlijk kunnen verdedigd worden. Nogtans meende de Minister, dat ook dit zelfs niet als algemeene regel kon worden aangenomen, daar er zich gevallen konden voordoen, waarin het belang van het onderwijs, het ongeregeld schoolgaan, of andere redenen, eene uitzondering op dien regel wenschelijk maakten.

Aanvragen om ondersteuning voor de gewone uitgaven van het lager onderwijs krachtens art. 36 zijn er in 1858 wel tot den Koning gerigt, maar aan geene daarvan is gevolg kunnen worden gegeven, daar òf de regeling van het onderwijs in de gemeente nog niet in allen deele was ontworpen en goedgekeurd, òf de redenen, waarom de gemeente op zoodanige ondersteuning meende aanspraak te kunnen maken, niet voldoende waren ontwikkeld. Daarentegen is gemeld artikel toegepast in eenige gemeenten in de provincien Zuidholland en Limburg, welke door de buitengewone uitgaven, veroorzaakt door het bouwen van nieuwe schoollocalen of onderwijzerswoningen, te zwaar zouden zijn gedrukt geworden. In Zuidholland waren dit de gemeenten Mathenesse, Schiebroek, Hendrik-Ido-Ambacht, Berkenwoude en Noordwijk, in Limburg de gemeenten Bemelen, Kessel en Mheer. Deze aanvragen zijn door Gedeputeerde Staten, door het schooltoezigt en door den Minister van Binnenlandsche Zaken onderzocht, en daarna aan de Provinciale Staten der betrekkelijke provincien ter beoordeeling gezonden. De Staten van Zuidholland hebben in hunne zomervergadering van 1858 verklaard, dat er termen bestonden om de voormelde gemeenten te hulp te komen in de bedoelde kosten, tot zoodanig bedrag als na onderzoek was voorgedragen. Daarentegen zijn de Staten van Limburg van gevoelen geweest, dat er geene termen tot tegemoetkoming voor de drie bovengemelde gemeenten bestonden, dewijl zij niet onvermogend waren, in welk geval alleen, naar hun oordeel, voorziening in aanmerking kon komen. Door Gedeputeerde Staten van Limburg is echter te regt daartegen aangemerkt, dat zoodanige opvatting blijkbaar in strijd is met de letter en den geest van art. 36, dat niet van *onvermogende* gemeenten spreekt, maar van die, *welke door de uitgaven, tot eene behoorlijke inrigting van haar lager onderwijs vereischt, te zwaar worden gedrukt.* Daar dit laatste volgens het oordeel van Gedeputeerde Staten en van den Minister van Binnenlandsche Zaken inderdaad voor die drie gemeenten het geval was, heeft laatstgenoemde niet geaarzeld om, in weerwil van het afwijzend advies der Provinciale Staten, voor te stellen, art. 36 op die gemeenten toe te passen. Met de daartoe strekkende voordragt, als ook met die tot het verleenen van subsidien aan de bovengemelde gemeenten in Zuidholland, heeft de Koning zich bij besluiten van den 7den Augustus 1858, n°. 70, den 9den September 1858, n°. 81, en den 21sten October 1858, n°. 88, vereenigd. Het bedrag der subsidien, alsmede van het cijfer der buitengewone uitgaven voor het lager onderwijs in die gemeenten en van hetgeen krachtens bovengemelde Koninklijke besluiten ten laste van de gemeenten is gebleven, is opgegeven in het volgend overzigt.

NAMEN DER GEMEENTEN.	Raming der buitengewone uitgaven voor het lager onderwijs voor het jaar 1858.	Bedrag van hetgeen ten laste van de gemeente is gebleven.	Bedrag van het subsidie van het Rijk.	Bedrag van het subsidie van de provincie.
Mathenesse	f 11 000	f 7 000	f 2 000	f 2 000
Schiebroek	4 920	2 000	1 460	1 460
Hendrik-Ido-Ambacht. .	6 070	3 070	1 500	1 500
Berkenwoude.	4 960	2 460	1 250	1 250
Noordwijk.	10 230	5 230	2 500	2 500
Bemelen	3 400	2 400	500	500
Kessel	4 950	3 450	750	750
Mheer	3 930	3 130	400	400

Het geheele bedrag der krachtens art. 36 door het Rijk verleende ondersteuningen heeft dus in 1858 in Zuidholland f 8 710, in Limburg f 1 650, te zamen f 10 360, bedragen, zoo als reeds in de tabel op bladz. 135 is opgegeven. De provinciale subsidien zijn volgens gemeld wets-artikel tot een gelijk bedrag verstrekt.

§ 8. INKOMSTEN DER ONDERWIJZERS.

Hiervóór is reeds opgegeven, welke de inkomsten der openbare onderwijzers in 1858 zijn geweest, voor zooveel het althans der Regering mogelijk was dienaangaande inlichtingen te verkrijgen. Zoo als gemeld is, bestonden die inkomsten uit vaste jaarwedden, door het Rijk, de provincien en de gemeenten verstrekt, alsmede uit de opbrengst der schoolgelden, terwijl bovendien door het Rijk en de provincien aan enkele onderwijzers, wier inkomsten zoo gering waren dat zij meer dan anderen behoefte hadden aan ondersteuning, gratificatien zijn verleend. Het hier volgend overzigt doet zien, hoe de inkomsten der onderwijzers in de onderscheidene provincien waren zamengesteld.

PROVINCIEN.	VASTE JAARWEDDEN			GRATIFICATIEN		Opbrengst der school-gelden.	Jaar-wedden van onder-wijzers bij rijks-lagere scholen.	TOTAAL.
	van het Rijk.	van de provincien.	van de gemeenten.	van het Rijk.	van de provincien.			
Noordbrabant.	f 49 450	»	f 20 181	f 725	»	f 87 372	»	f 157 728
Gelderland. .	22 329	f 50	40 578	125	»	114 514	»	177 596
Zuidholland .	8 009	»	134 516	150	f 500	160 475	»	303 650
Noordholland.	9 596	200	145 306	625	»	133 498	»	289 625
Zeeland. . .	6 180	1 200	37 669	40	»	72 951	»	118 040
Utrecht. . .	2 351	1 135	23 725	»	755	47 789	»	75 755
Friesland . .	6 180	991	110 307	75	»	127 522	»	245 075
Overijssel . .	12 990	»	32 361	287	»	47 337	»	92 975
Groningen. .	15 933	»	20 675	»	1 470	56 414	»	94 492
Drenthe . .	6 978	563	14 482	12	»	17 346	»	39 381
Limburg . .	12 124	1 310	23 069	150	»	30 922	f 4 350	71 925
TOTAAL	f 152 520	f 5 449	f 602 869	f 2 189	f 2 725	f 896 140	f 4 350	f 1 666 242

Hierbij valt nog op te merken, dat onder den naam van gemeente-jaarwedden begrepen zijn de vaste jaarwedden, door de onderwijzers genoten hetzij uit de gemeentekas, hetzij uit de bijzondere fondsen; uit den aard der zaak is het niet mogelijk bij een algemeen overzigt deze twee volkomen uit elkander te houden. De hier vermelde schoolgelden zijn alleen die, welke òf onmiddellijk aan de onderwijzers zijn uitbetaald, òf, zoo als in sommige provincien geschiedde, wel krachtens plaatselijke verordeningen geheven, maar geheel aan de onderwijzers uitgekeerd werden. Deze cijfers zijn gevonden door van het totaal bedrag der schoolgelden, zoo als dit is opgegeven in de tabel op bladz. 134, de aan het einde van § 6 vermelde cijfers af te trekken. De som van f 4 350 in de vóórlaatste kolom is het bedrag der jaarwedden en toelagen der onderwijzers en van het verder personeel der rijks- lagere school te Maastricht, voor zooverre die uit de schoolgelden enz. werden bestreden; bovendien is onder de som van f 12 124, in de eerste kolom opgegeven, een bedrag van f 2 000 begrepen voor vaste rijksjaarwedden aan onderwijzers bij die school en bij de rijks- lagere school te Roermond.

Vergelijkt men het bedrag der in 1858 betaalde rijksjaarwedden met het cijfer voor de voorgaande jaren, dan blijkt het, dat dit geene of althans nagenoeg geene verandering heeft ondergaan. Bij art. 70 der wet wordt voorgeschreven, dat gedurende den

driejarigen termijn, tot het in werking brengen van sommige voorschriften der wet toegestaan, aan de openbare hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen en aan de gemeenten de jaarwedden en toelagen der provincien en van het Rijk worden uitbetaald, in welker genot zij waren tijdens het in werking treden dier wet. Deze wetsbepaling heeft aanleiding gegeven tot de vraag, of die uitbetaling zoude ophouden zoodra in eene gemeente de regeling van het onderwijs zoude zijn tot stand gekomen; dan wel of die gedurende het geheele driejarige tijdvak zoude worden voortgezet. Zoowel voor de eene als voor de andere uitlegging waren gronden aan te voeren. De Minister van Binnenlandsche Zaken, bemerkende dat de eerste uitlegging vrij algemeen ten gevolge zoude hebben, dat de regeling in alle gemeenten, in welke zoodanige rijks- of provinciale toelagen verstrekt werden, tot het uiterste tijdstip zoude worden uitgesteld, heeft bij zijne circulaire van den 3den Mei 1858, n°. 172, 5de afd., te kennen gegeven, voornemens te zijn over 1858 de uitbetaling van al die jaarwedden en toelagen voort te zetten, ook in die gemeenten, waar de regeling van het onderwijs reeds was ingevoerd, en op de Staatsbegrootingen voor 1859 en 1860 dezelfde sommen uit te trekken. Bij dezelfde circulaire zijn Gedeputeerde Staten uitgenoodigd, voor zooveel de jaarwedden en toelagen van de provincien aanging, op gelijke wijze te handelen. Dien ten gevolge zijn gedurende 1858 nog dezelfde rijks- en provinciale jaarwedden, als vroeger, aan de onderwijzers uitbetaald, en daar door de Staten-Generaal geene bedenkingen gemaakt zijn tegen de bij de Staatsbegrootingen van de beide volgende jaren gedane voorstellen, heeft ook daarna de uitbetaling der jaarwedden op gelijken voet plaats gehad.

Daar nog slechts in zeer weinige gemeenten eene regeling van het onderwijs volgens de voorschriften der wet heeft plaats gehad, zijn ook de bepalingen betrekkelijk de jaarwedden der onderwijzers nog slechts weinig in toepassing gebragt. Die voorschriften komen hoofdzakelijk daarop neêr, dat aan iederen hoofdonderwijzer, behalve vrije woning, zoo mogelijk met een tuin, of eene billijke vergoeding voor huishuur, eene jaarwedde van ten minste f 400 wordt toegelegd, waarvan het bedrag door den gemeenteraad, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, wordt bepaald. De jaarwedde voor den hulponderwijzer moet ten minste f 200, de toelage ten behoeve van den kweekeling ten minste f 25 bedragen. Bij art. 20 is het geval aangewezen, waarin een hoofd- of hulponderwijzer op eene jaarwedde van minder dan f 400, maar ten minste f 200 bedragende, aan het hoofd eener openbare school kan worden geplaatst, terwijl in het laatste lid van art. 51 nog is bepaald, dat bovendien ook eene acte van hulponderwijzer, onder de voorwaarden, door den Koning te bepalen, regt kan geven om aan het hoofd eener openbare school te staan. Voorts is in art. 69 bepaald, dat de jaarwedden van alle tijdens het in werking treden der wet dienstdoende openbare hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen, zoolang zij hunne betrekking bekleeden, in geen geval worden geregeld tot een minder bedrag, dan hetwelk zij in de laatste vijf jaren aan gemeld tijdstip voorafgegaan, of voor hen, die korter in dienst geweest zijn over het kortere tijdvak, in hunne betrekking gemiddeld jaarlijks aan inkomsten hebben genoten. Deze bepaling heeft aanleiding gegeven tot de vraag, wat men eigenlijk moet verstaan door de inkomsten, door den hoofdonderwijzer in deze zijne betrekking genoten; meermalen toch deed zich bij de gemeentebesturen een streven bemerken om deze tot een minimum te beperken en verschillende voordeelen, die de onderwijzer genoten had, daaronder niet mede te rekenen. Meer dan eens is de Regering in de noodzakelijkheid geweest daaromtrent uitspraak te doen, hetzij wanneer onderwijzers krachtens art. 13 der wet bij den Koning in beroep kwamen van de door den gemeenteraad vastgestelde en door Gedeputeerde Staten goedgekeurde jaarwedde, hetzij wanneer bij verschil van gevoelen tusschen een gemeentebestuur en Gedeputeerde Staten de meening van den Minister van Binnenlandsche Zaken werd gevraagd. Dien ten gevolge is als regel aangenomen, dat onder de bij art. 69 bedoelde inkomsten ook moeten gerekend worden de voordeelen, welke eene avondschool voor den onderwijzer heeft afgeworpen, wanneer hij tot het houden daarvan is verpligt geweest, als ook de opbrengst van schoolgelden van kinderen uit andere gemeenten; dat voorts ook daaronder behoorde begrepen te worden de winst, die de onderwijzer had genoten op de levering der schoolbehoeften; dat echter daarvan moesten worden afgetrokken de kosten veroorzaakt door het houden van ondermeesters of kweekelingen, indien den onderwijzer daartoe bij zijne aanstelling de verpligting was opgelegd, alsmede eene zekere som voor het gemis van vrije woning, indien hem vóór de invoering der wet noch vrije woning, noch vergoeding voor het gemis daarvan was toegestaan.

Hoewel de zienswijze der Regering omtrent deze punten steeds ter kennis van Gede-

puteerde Staten is gebragt en door deze aan de gemeentebesturen medegedeeld, hebben zich toch nog in verscheidene provincien gevallen voorgedaan, waarin verschil van gevoelen tusschen den gemeenteraad en den onderwijzer aanleiding heeft gegeven, dat de onderwijzer zijne bedenkingen tegen de vaststelling der jaarwedde heeft medegedeeld aan het provinciaal bestuur, of zelfs, wanneer dit van hetzelfde gevoelen was als de gemeenteraad en dien ten gevolge het cijfer der jaarwedde had goedgekeurd, krachtens art. 13 bij den Koning in beroep kwam van het door Gedeputeerde Staten genomen besluit. Vooral heeft dit plaats gehad voor zooverre de vaststelling aangaat van den grondslag, volgens welken de pensioensbijdragen moesten geheven worden, waarbij nagenoeg dezelfde maatstaf was in acht te nemen; omtrent dit laatste punt zullen in de volgende paragraaph nog eenige nadere bijzonderheden worden medegedeeld. Meermalen is het gebeurd, dat wanneer Gedeputeerde Staten en een gemeenteraad het omtrent het bedrag der jaarwedde of den grondslag der pensioensbijdrage van eenen onderwijzer niet eens konden worden, laatstgenoemde de beslissing des Konings heeft ingeroepen, door krachtens art. 13 in beroep te komen van het besluit van Gedeputeerde Staten, waarbij deze hunne goedkeuring hadden onthouden aan het raadsbesluit, waarbij die jaarwedde of die grondslag was vastgesteld. Eene enkele maal is het zelfs geschied, dat een gemeentebestuur heeft geweigerd zoodanig beroep op den Koning te doen; alstoen is de schoolopziener bij den Koning in beroep gekomen van het besluit van Gedeputeerde Staten, niet omdat hij in hunne zienswijze, dat die grondslag door den gemeenteraad te laag gesteld was, niet deelde, maar omdat ten gevolge van de weigering om dien goed te keuren, de onderwijzer, wiens ontslag in het belang van het onderwijs dringend noodig werd geacht, werd teruggehouden om zijn eervol ontslag aan den raad te verzoeken.

Eene opsomming van de verschillende gevallen, waarin de onderwijzers zich over de vaststelling hunner jaarwedden krachtens art. 69, of van de vaststelling van den grondslag hunner pensioensbijdrage bij Gedeputeerde Staten hebben beklaagd, alsmede van die, waarin de beslissing des Konings is ingeroepen, schijnt, als te weinig belangrijk, hier achterwege te mogen blijven. Het zij dus voldoende mede te deelen, dat blijkens de opgaven van Gedeputeerde Staten zoodanige gevallen in 1858 zich niet hebben voorgedaan in de provincien Zeeland, Utrecht, Friesland, Groningen en Drenthe, doch wel in de overige provincien, namelijk 5 in Noordbrabant, 11 in Gelderland, 6 in Zuidholland, 5 in Noordholland, 4 in Overijssel en 2 in Limburg.

Eene beschouwing en onderlinge vergelijking van het inkomen der onderwijzers in de onderscheidene provincien zoude thans niet zonder bezwaar zijn, vooral omdat, blijkens hetgeen hiervóór is medegedeeld, de daarop betrekking hebbende opgaven slechts als globale cijfers kunnen beschouwd worden; welligt zal het mogelijk zijn in een volgend Verslag dienaangaande meer in bijzonderheden te treden. Hoe dit echter ook zijn moge, bij de vermelding van de wijze, waarop de jaarwedden der onderwijzers in de gemeenten volgens de nieuwe voorschriften geregeld zijn, zal zich steeds de vraag voordoen, welke vroeger de inkomsten der onderwijzers in die gemeenten zijn geweest, en in hoe verre dus aan de verwachting, die men van de nieuwe wet koestert, in dit opzigt is beantwoord geworden; bij de mededeeling van eenige bijzonderheden aangaande die regeling zal dan ook dit punt niet buiten behandeling blijven. Hoezeer nu de jaarwedden in 1858 nog slechts in zeer weinige gemeenten zijn vastgesteld, zoo acht de Regering het toch doelmatig reeds in dit Verslag aan te wijzen hetgeen omtrent deze aangelegenheid door de inspecteurs is medegedeeld, opdat althans reeds eenigzins kunne beoordeeld worden, in hoe verre de belangen van de onderwijzers door de gemeentebesturen zijn ter harte genomen. Daar overigens de gevallen, waarin art. 20 of het 3de lid van art. 51 is toegepast, reeds in § 1 vermeld zijn, zal hier niet op nieuw daarop worden teruggekomen.

Volgens de mededeeling van den inspecteur ontvangen van de 302 openbare onderwijzers in Noordbrabant 8 minder dan f 200, 48 van f 200 tot 300, 71 van f 300 tot 400, zoodat voor deze allen, ten getale van 127, zelfs dan wanneer hun slechts het minimum van jaarwedde wordt toegekend, verbetering te wachten is. In de gemeente Goirle is de jaarwedde, die vroeger ongeveer f 380 bedroeg, gebragt tot f 450, te Engelen van f 350 op f 400. Te Dinther, waar de inkomsten des onderwijzers vóór de invoering der wet gemiddeld f 380 hadden bedragen, is de jaarwedde op f 400 gesteld; daar echter na twee oproepingen zich niemand voor de vacante betrekking had opgedaan, heeft de gemeenteraad met het gewenschte gevolg de jaarwedde op f 500 bepaald. Te Valkenswaard, te Chaam, alsmede in drie scholen te Heesbeen c. a., is de jaarwedde op het minimum bepaald; de inspecteur heeft zich echter

daarmede niet kunnen vereenigen en op vermeerdering aangedrongen, die dan ook voor de scholen te Heesbeen heeft plaats gehad, door bijvoeging der bepaling, dat de onderwijzers bovendien de helft der schoolgelden zullen genieten. Te Princenhage is de jaarwedde bepaald op een vast inkomen van f 500 en een veranderlijk van gemiddeld f 250, te Beek op eene vaste som van f 600 en eene toelage van f 25 voor het beheer der schoolbehoeften.

Omtrent de vaststelling van de jaarwedden der onderwijzers in eenige reeds in § 1 genoemde gemeenten van Gelderland zijn door den inspecteur geene bijzonderheden medegedeeld. De hoofdonderwijzer aan eene school voor meer uitgebreid lager onderwijs te Nijmegen, wiens jaarwedde door den gemeenteraad was vastgesteld op f 800, benevens $^1/_2$ van het bedrag der boven die som te ontvangen schoolgelden, is bij den Koning in beroep gekomen van het besluit van Gedeputeerde Staten van Gelderland, waarbij het bedrag dier jaarwedde was goedgekeurd; door den Koning is bij besluit van den 12den Mei 1859, n°. 55, het bedrag dier jaarwedde krachtens art. 69 der wet vastgesteld op eene som van minstens f 1 421. Kort daarna heeft echter de gemeenteraad eene wijziging gebragt in de regeling van het onderwijs, ten gevolge waarvan de school, aan welker hoofd die onderwijzer stond, is opgeheven en vervangen door eene school voor gewoon lager onderwijs tegen laag schoolgeld. De onderwijzer is, ten gevolge dier opheffing, door den gemeenteraad ontslagen op eene voordragt van burgemeester en wethouders en van den schoolopziener. Hij is echter na een vergelijkend examen aangesteld als hoofdonderwijzer bij de nieuw opgerigte school, waaraan eene jaarwedde verbonden was, gelijk aan die, welke hem aanvankelijk door den gemeenteraad in zijne vorige betrekking was toegekend.

In Zuidholland waren volgens de opgave van den inspecteur in 1858 nog 21 onderwijzers, die eene jaarwedde hadden van minder dan f 400. Hetgeen reeds in den loop van dit jaar is geschied ter regeling van de nieuwe jaarwedden, heeft den inspecteur weinig hoop gegeven op eene aanmerkelijke verbetering in de inkomsten der onderwijzers; het voorschrift van art. 69 is volgens hem het eenige wat de meeste onderwijzers behoedt tegen besnoeijing hunner inkomsten; niet weinige gemeenteraden namen nu reeds een besluit om den opvolgenden onderwijzer eene geringere jaarwedde toe te kennen. Waar zich ten gevolge van vacaturen in 1858 de gelegenheid daartoe aanbood, is dit beginsel reeds veelal in toepassing gebragt. Zoo werd te Loosduinen de jaarwedde van den nieuw te benoemen onderwijzer eerst vastgesteld op f 600, terwijl de inkomsten van zijn voorganger gemiddeld f 800 hadden bedragen; ten gevolge van de aanmerkingen van Gedeputeerde Staten is zij ten slotte vastgesteld op f 650. Te Wateringen werd de jaarwedde van f 1 050 tot f 800 verminderd, in Hillegom van f 998 tot f 800, benevens een gulden voor elk kind boven de 220, het cijfer der schoolbevolking in Januarij 1858; te Bergschenhoek van f 824 tot f 700, en dit nog ten gevolge van de weigering van Gedeputeerde Staten om de aanvankelijk op f 600 gestelde jaarwedde goed te keuren. Te Boskoop bedroegen de inkomsten van den vorigen onderwijzer f 824, terwijl de nieuwe jaarwedde is bepaald op f 600 en $^1/_3$ der schoolgelden, hetgeen den nieuw benoemden onderwijzer echter geen geringer inkomen zal geven dan zijn voorganger had. Te Zwammerdam daarentegen is de jaarwedde van f 565 op f 600 gebragt.

Aangaande Noordholland wordt door den inspecteur gemeld, dat in enkele gemeenten de bepaling der jaarwedden met onbekrompenheid heeft plaats gehad, doch bij anderen op zeer zuinigen voet. Ook hier is de opmerking gemaakt, dat vele gemeentebesturen zich schijnen toe te leggen om de vroeger door den onderwijzer genoten voordeelen op allerlei wijzen te beknibbelen.

Uit Zeeland zijn geene bijzonderheden medegedeeld omtrent het bedrag der in sommige gemeenten vastgestelde jaarwedden; de inspecteur vreest echter, dat de meeste gemeentebesturen in deze provincie zich door geldelijke bezwaren zullen laten terughouden om de bepalingen der wet in dit opzigt op eene vrijgevige wijze toe te passen.

Volgens den inspecteur in de provincie Utrecht is het inkomen van de hoofdonderwijzers in de gemeenten Utrecht, Montfoort, Rhenen en Wijk bij Duurstede voldoende; daarentegen was te IJsselstein en vooral te Amersfoort verhooging wenschelijk. Van de onderwijzers ten platten lande waren er 11, die minder dan f 400 inkomen hadden; behalve voor dezen, acht de inspecteur minstens nog voor ongeveer 25 andere verhooging wenschelijk, zonder zich echter te durven vleijen, dat de gemeentebesturen tot zoodanige verhooging zullen besluiten. Voor de Bilt is de jaarwedde bij de nieuwe regeling vastgesteld op f 800, voor Nigtevecht op f 400.

Ten aanzien der vaststelling van de onderwijzers-jaarwedden in de gemeenten van

Friesland, waar het onderwijs reeds is geregeld, en in andere, waar men zich reeds daarmede heeft bezig gehouden, zijn door den inspecteur geene bijzonderheden medegedeeld. In verschillende gemeenten echter hebben de bezoldigingen der hulponderwijzers verbetering ondergaan.

In Overijssel zal waarschijnlijk het lot der onderwijzers ten gevolge van de nieuwe regeling hunner jaarwedden eene merkbare verbetering ondergaan; nogtans bestaat ook in deze provincie bij sommige gemeentebesturen het voornemen om bij vacaturen de eenigzins ruimere inkomsten van sommige onderwijzers te verminderen. Te Bathmen is de vaste jaarwedde vastgesteld op het minimum, te Goor op f 500, te Rijssen op f 700, te Losser op f 425, te Lutte op f 400, te Haaksbergen op f 500 en te Buurse op f 400; in al deze gemeenten is echter den onderwijzer bovendien eene veranderlijke jaarwedde toegekend. Te Blankenham is de jaarwedde vastgesteld op f 425, voor 5 scholen in de gemeente Hellendoorn op f 400. Voor twee scholen in de gemeente Haaksbergen en ééne in de gemeente Hellendoorn is, zoo als hiervóór reeds gemeld is, art. 20 toegepast, en zijn de jaarwedden bepaald op f 330, f 270 en f 200.

In de provincie Groningen heeft nergens regeling van jaarwedden plaats gehad; waar eene vacature de benoeming van eenen nieuwen hoofdonderwijzer noodig maakte, werd deze steeds aangesteld op dezelfde voorwaarden als zijn voorganger en onder bepaling, dat eerst later de jaarwedde definitief zoude geregeld worden. Op vele plaatsen is een voldoend, op enkele zelfs een groot inkomen verbonden aan de tot dusverre steeds gecombineerde betrekking van onderwijzer en koster; de moeijelijkheden, verbonden aan de aanwijzing, welk gedeelte dier inkomsten voor elke dier betrekkingen bestemd is, behooren onder de oorzaken, waarom de regeling der jaarwedde zoolang mogelijk wordt uitgesteld.

Ook in Drenthe is nog nagenoeg alles op den ouden voet gebleven; vaststelling van jaarwedden volgens de nieuwe voorschriften heeft in 1858 nog bijna nergens plaats gehad, en het weinige dat in verband daarmede is geschied, heeft den inspecteur geene aanleiding gegeven om deswege bijzonderheden mede te deelen; dat voor vele onderwijzers in Drenthe de toepassing van art. 19 tot verbetering zal leiden, schijnt buiten twijfel gesteld te mogen worden.

Voor Limburg geldt hetzelfde; de toepassing van het voorschrift, waarbij het minimum der jaarwedde op f 400 is bepaald, zal voor vele onderwijzers verbetering aanbrengen; het laat zich overigens niet verwachten dat de gemeentebesturen over het algemeen meer dan het allernoodigste zullen doen; hetgeen in 1858 is geschied, geeft weinig reden om de verwachting in dit opzigt hoog te spannen. Op enkele gemeenten na, waar de belangen van het onderwijs met ijver behartigd worden, zijn nagenoeg overal de door de regeling van het onderwijs vermeerderde uitgaven een hinderpaal tegen eene voldoende bezoldiging der onderwijzers.

Uit het voorgaande blijkt, dat in vele gemeenten aan de onderwijzers boven eene vaste jaarwedde nog eene veranderlijke is toegekend, afhankelijk van het getal der schoolgaande kinderen. Deze bepaling is doorgaans gemaakt op den raad der inspecteurs, die allen van oordeel waren, dat de onderwijzers daardoor zouden worden aangespoord zich met den meest mogelijken ijver op het onderwijs toe te leggen, en het van hunnen kant niet zouden laten ontbreken aan pogingen, om een talrijk en geregeld schoolbezoek zooveel mogelijk te bevorderen.

Aangaande de jaarwedden der hulponderwijzers valt nog weinig mede te deelen. Op enkele plaatsen heeft men zich tot het door de wet aangegeven minimum van f 200 bepaald; op andere was men bij gebrek aan hulponderwijzers genoodzaakt geweest de jaarwedde hooger te stellen; in vele gemeenten werd dan ook reeds aan bekwame hulponderwijzers f 300 of f 350 als jaarwedde gegeven. In grootere gemeenten zal men die ongetwijfeld nog aanmerkelijker hooger moeten stellen; daar echter nog in zeer weinige van deze in 1858 eene regeling is tot stand gekomen, kunnen daaromtrent nog geene bijzonderheden worden vermeld. Uit Utrecht wordt medegedeeld, dat hoewel het maximum der jaarwedden voor hulponderwijzers door den raad op f 500 was bepaald, geen der in 1858 op de openbare scholen in die gemeente werkzame hulponderwijzers meer dan f 350 genoot.

Ook het bedrag der voor de kweekelingen bestemde toelagen is nog slechts in weinig gemeenten vastgesteld; waar men zich tot het minimum van f 25 bepaald heeft, zal het vooral ten platten lande waarschijnlijk moeijelijk zijn, jongelieden, voor die betrekking geschikt, te vinden, vooral wanneer zij niet in de gemeente zelve aanwezig zijn. De onmogelijkheid om hierin te voorzien is dan ook reeds op enkele scholen oorzaak

geweest, dat men de toelage hooger heeft gesteld. In verscheidene provincien wordt door het schooltoezigt aan de gemeentebesturen aanbevolen bij de regeling te bepalen, dat de toelagen met de jaren der kweekelingen zullen klimmen, in dier voege, dat bijv. aan een 14jarigen kweekeling f 25 of f 50 als toelage wordt gegeven, doch dat deze, zoo de kweekeling blijkt aanleg voor het onderwijs te hebben, ieder jaar verhoogd wordt, zoodat den 18jarigen kweekeling eene toelage van f 125 of f 150 wordt gegeven.

Het voorschrift van art. 19, dat den openbaren hoofdonderwijzer boven zijne jaarwedde het genot eener vrije woning, zoo mogelijk met eenen tuin, verzekert, of, zoo hem die niet gegeven kan worden, hem aanspraak geeft op een billijke vergoeding voor huishuur, is nog slechts weinig toegepast geworden. In geene der gemeenten echter, waar de regeling reeds is tot stand gekomen en waar men den onderwijzer, bij gebrek aan eene beschikbare woning, eene vergoeding voor huishuur heeft toegekend, heeft het bedrag daarvan aanleiding gegeven tot verschil tusschen den onderwijzer en den gemeenteraad, zoodat de tusschenkomst van Gedeputeerde Staten tot dusverre nergens noodig is geweest.

Hoewel bij vroegere wettelijke bepalingen den gemeentebesturen nimmer de verpligting was opgelegd om aan de onderwijzers eene vrije woning of vergoeding voor huishuur te verstrekken, zoo was toch in vele, ja zelfs in de meeste gemeenten zoodanig voordeel aan de onderwijzersbetrekking verbonden. Van de 2 516 in § 1 vermelde openbare scholen waren er 1 612, welker hoofdonderwijzers eene vrije woning van de gemeente hadden; aan 143 werd vergoeding voor huishuur uit de gemeentekas gegeven, terwijl 287 in eene andere betrekking, meestal van kerkelijken aard, eene vrije woning hadden. Er waren er dus in het geheel slechts 476, dat is nagenoeg een vijfde, welke noch vrije woning, noch vergoeding voor huishuur hadden. Voegt men deze cijfers bijeen, dan verkrijgt men als totaal 2 518, dus twee meer dan het getal der scholen, hetgeen daaraan moet worden toegeschreven dat éene school in het 7de schooldistrict van Noordholland reeds sedert verscheidene jaren drie hoofdonderwijzers telde.

Wat den toestand der onderwijzerswoningen aangaat, deze mag over het algemeen voldoende genoemd worden. Volgens de berigten van de inspecteurs waren er van de 1 612 van gemeentewege verstrekte woningen 1 346 goed, 194 matig en 72 slecht. Wat de vergoedingen voor gemis eener vrije woning aangaat, deze waren over het algemeen laag gesteld; vele waren niet voldoende om in het gemis eener woning op eene geschikte wijze te voorzien.

De toestand der onderwijzerswoningen, alsmede haar getal in elke der provincien, wordt aangewezen in de volgende tabel.

PROVINCIEN.	VRIJE WONING VAN DE GEMEENTE.				Vergoeding voor huishuur.	Vrije woning uit anderen hoofde.	Geen vrije woning, noch vergoeding voor huishuur.	Algemeen totaal.
	Goed.	Matig.	Slecht.	Totaal.				
Noordbrabant.	210	43	13	266	12	8	23	309
Gelderland . .	131	15	5	151	29	78	71	329
Zuidholland. .	210	18	8	236	10	»	21	267
Noordholland.	202	34	15	251	16	2	26	295
Zeeland	61	17	2	80	17	1	41	139
Utrecht	54	9	4	67	1	12	8	88
Friesland . . .	234	9	1	244	8	59	43	354
Overijssel . . .	44	8	3	55	23	14	120	212
Groningen. . .	75	16	3	94	6	106	7	213
Drenthe. . . .	41	3	3	47	9	7	78	141
Limburg . . .	84	22	15	121	12	»	38	171
TOTAAL.	1 346	194	72	1 612	143	287	476	2 518

Uit dit overzigt blijkt, dat in Gelderland, Friesland en Groningen zeer veel onderwijzers het genot van vrije woning in eene andere betrekking hadden, alsmede dat in Overijssel en Drenthe de grootste helft noch vrije woning noch vergoeding voor huishuur genoten. Ook in Gelderland, Zeeland en Limburg was het getal van hen, die in gelijk geval verkeerden, vrij aanzienlijk, hoewel geringer dan in de beide zoo even genoemde provincien.

Mogt uit het voorgaande blijken, dat de bezoldiging der onderwijzers in 1858 nog weinig verbetering heeft ondergaan, zoo hebben daarentegen Gedeputeerde Staten in vele provincien er zich op toegelegd, om de onderwijzers zoo min mogelijk de voordeelen te doen verliezen, die aan de gelijktijdige waarneming van andere ambten en bedieningen verbonden waren. Enkele onderwijzers, die tot dusverre tevens een beroep uitgeoefend, handel gedreven of eene nering gedaan hadden, hebben volgens het voorschrift van het tweede lid van art. 24 daarmede moeten ophouden; tot het waarnemen van de meeste vroeger door hen waargenomen bedieningen is hun daarentegen verlof gegeven. Enkele schenen minder met de onderwijzersbetrekking vereenigbaar, omdat de daaraan verbonden werkzaamheden niet zonder schade voor het onderwijs konden worden vervuld; dit was onder andere het geval met de betrekking van postdirecteur, brievengaarder, gemeente-ontvanger enz. In Noordbrabant zijn Gedeputeerde Staten uitgegaan van het beginsel, dat zoolang de regeling der jaarwedden niet had plaats gehad, de gevraagde vergunning in den regel moest verleend worden, doch dat zulks daarna niet dan zeldzaam behoorde te worden toegestaan; daarom is die goedkeuring slechts verleend tot 1e. Jannarij 1861; het geheele getal der onderwijzers in Noordbrabant, die zich met het verzoek om vroeger waargenomen betrekkingen te blijven waarnemen tot Gedeputeerde Staten hebben gewend, bedroeg 167. Ook in Gelderland is men met vrijgevigheid te werk gegaan; men heeft evenwel bij de vergunning de voorwaarde gevoegd, dat zij zou worden ingetrokken zoodra het blijken mogt, dat het onderwijs door de gelijktijdige waarneming schade zoude lijden. Het getal van hen, die de verlangde vergunning verkregen hebben, bedroeg 209, waarvan 152, die de betrekking van koster en voorzanger vervulden.

In Zuidholland hebben ook zeer vele onderwijzers vergunning bekomen tot het blijven waarnemen van andere betrekkingen, hoewel daar voor sommige, waarvoor in andere provincien de gevraagde vergunning verleend is, zwarigheden gemaakt zijn. Dit was onder andere het geval met de betrekking van directeur, bedienaar of opzigter der begraafplaats en doodgraver. Verscheidene onderwijzers zijn bij den Koning in beroep gekomen van het besluit van Gedeputeerde Staten, waarbij hun de gevraagde vergunning geweigerd was; de Koning, uitgaande van het beginsel dat de strekking van het 1ste lid van art. 24 der wet geene andere is dan te voorkomen dat het openbaar onderwijs schade lijde door het bekleeden van nevenbetrekkingen door den onderwijzer, heeft hun die vergunning voor den tijd van drie jaren verleend, ten einde eene proeve te nemen in hooverre de belangen van het onderwijs zouden worden benadeeld door de gelijktijdige waarneming van bovengemelde betrekkingen met die van onderwijzer.

Ook in Noordholland zijn Gedeputeerde Staten met vrijgevigheid te werk gegaan en is de vergunning alleen dan geweigerd, wanneer men begreep dat het onderwijs door de waarneming dier betrekking zoude schade lijden. Één geval heeft zich echter voorgedaan, waarin Gedeputeerde Staten aan eenen hoofdonderwijzer bij eene der armenscholen te Amsterdam de vergunning hebben geweigerd om tevens als catechiseermeester bij de Remonstrantsche Gereformeerde gemeente aldaar werkzaam te zijn. Nadat deze onderwijzer bij den Koning van het besluit van Gedeputeerde Staten in beroep was gekomen, is hem bij Koninklijk besluit van den 28sten Augustus 1858, no. 86, de verlangde vergunning verleend, op grond dat de wet op het lager onderwijs wel den openbaren onderwijzer de verpligting heeft opgelegd, zich *bij het schoolonderwijs* te onthouden van iets te leeren, te doen of toe te laten wat strijdig is met den eerbied, verschuldigd aan de godsdienstige begrippen van andersdenkenden, doch dat het, daar het geven van onderwijs in de godsdienst aan de kerkgenootschappen is overgelaten, den onderwijzer geoorloofd is *buiten de school* godsdienstonderwijs te geven, wanneer hij er door het kerkgenootschap, waartoe hij behoort, toe bevoegd is verklaard; dat voorts den onderwijzer alleen dan het bekleeden eener bediening behoorde geweigerd te worden, wanneer daaruit schade voor het onderwijs zoude kunnen voortvloeijen, hetgeen in het onderhavige geval niet te verwachten was, daar de bedoelde onderwijzer reeds gedurende 31 jaren des Zondags in een vertrek, tot het kerkgebouw behoorende, zoodanig onderwijs had gegeven, zonder dat zulks voor de behoorlijke uitoefening zijner betrekking nadeelig was geweest.

In Zeeland is de gevraagde vergunning nagenoeg overal verleend. Ook in Utrecht was zulks het geval: aldaar is er echter de voorwaarde bijgevoegd, dat zij slechts was tot wederopzeggens toe en niet langer dan tot het in werking treden der regeling van het onderwijs.

In Friesland is als regel aangenomen, aan de vergunning de voorwaarde te verbinden dat de betrekking geheel worde waargenomen buiten de schooluren en dat de onderwijzers de aan sommige ambten of bedieningen verbonden werkzaamheden, voor zooverre die de belangen van het onderwijs zouden kunnen benadeelen of met de waardigheid van den onderwijzerspost in strijd schenen, ten hunnen koste door andere personen zouden laten verrigten. Het getal der hoofd- en hulponderwijzers in deze provincie, die zoodanige vergunning verkregen hebben, bedroeg 245.

In Overijssel verkeerden 59 in dit geval; ook daar is door Gedeputeerde Staten de strekking van art. 24 in een ruimen zin opgevat. In Groningen is aan 136 openbare onderwijzers de vergunning verleend, doch slechts tot het einde van den driejarigen termijn. Ook in Drenthe en Limburg is men met de meeste vrijgevigheid te werk gegaan en is de gevraagde vergunning aan een aanzienlijk getal van onderwijzers verleend.

Als algemeene opmerking kan hierbij nog gevoegd worden, dat nagenoeg in alle provincien Gedeputeerde Staten als regel hebben aangenomen, niet alleen, zoo als in art. 24 is voorgeschreven, burgemeester en wethouders, de plaatselijke schoolcommissie en den districtschoolopziener, maar ook den inspecteur te hooren, alvorens op het verzoek der onderwijzers tot gelijktijdige waarneming van nevenbetrekkingen eene beschikking te nemen.

Aangaande het inkomen der bijzondere onderwijzers, is het der Regering onmogelijk mededeelingen te doen. Sommigen hunner hebben aan het schooltoezigt de noodige opgaven dienaangaande gedaan, ten einde de daarop betrekking hebbende kolom op de bij het Verslag gevoegde tabellen te kunnen invullen; anderen daarentegen hebben zwarigheid gevonden om dienaangaande iets mede te deelen. Uitgaande van het beginsel, dat de bijzondere onderwijzers wel verpligt zijn volgens art. 63 der wet de verlangde inlichtingen te geven omtrent de school en het onderwijs, doch dat hieruit niet de bevoegdheid kan worden afgeleid hen te verpligten mededeelingen te doen, die meer bepaald betrekking hebben op hunnen persoon en op hunne eigene zaken, heeft de Regering, toen haar bleek, dat op dit punt zwarigheden te wachten waren, als haar verlangen te kennen gegeven, dat de bijzondere onderwijzers in dit opzigt niet tot mededeelingen genoodzaakt zouden worden, welke zij liever wenschten achterwege te laten. Het is der Regering aangenaam te kunnen melden, dat het schooltoezigt dienovereenkomstig gehandeld heeft, al mogt daarvan dan ook nu het gevolg zijn, dat aangaande de inkomsten der bijzondere onderwijzers in dit Verslag niets kan worden medegedeeld. Voor zooverre het echter mogelijk is uit enkele opgaven eenige gevolgtrekkingen te maken, schijnt het dat de inkomsten der bijzondere onderwijzers over het algemeen voldoende mogen geacht worden, vooral bij hen, die tevens eene kostschool houden. In grootere gemeenten daarentegen, waar het getal der bijzondere scholen aanzienlijk was, werkte de mededinging nadeelig op de inkomsten der onderwijzers, zoodat velen hunner met moeite genoeg verdienden om in de eerste levensbehoeften te voorzien. In sommige provincien oefent de schaarschte der hulponderwijzers en de daaruit voortvloeijende noodzakelijkheid om hun eene hoogere belooning te geven, ook op het inkomen der bijzondere hoofdonderwijzers eenen nadeeligen invloed uit.

§ 9. PENSIOENEN VERLEEND AAN ONTSLAGEN ONDERWIJZERS.

Onder de bepalingen der wet van den 13den Augustus 1857, welke voor het onderwijzerspersoneel op de openbare scholen als de meest belangrijke mogen geacht worden, moeten buiten twijfel die geteld worden, waarbij hun het vooruitzigt is geopend om een pensioen ten laste van den Staat te kunnen verkrijgen. Regt op pensioen wordt krachtens art. 26 verkregen op bereikten vijf- en-zestigjaren leeftijd en veertigjarigen diensttijd, terwijl insgelijks pensioen kan verleend worden aan hen, die na tienjarigen diensttijd, uit hoofde van ziels- of ligchaamsgebreken, voor de waarneming hunner betrekking ongeschikt zijn en op dien grond eervol ontslag hebben bekomen. Voorts is bepaald dat bij de berekening van het pensioen alleen in aanmerking komen diensten, onder die wet als hoofd- en hulponderwijzer, en vóór dien tijd als onderwijzer aan eene openbare school ten behoeve van het lager onderwijs bewezen; alsmede dat het pensioen voor elk jaar dienst een zestigste deel beloopt van de jaarwedde, die over de laatste twaalf maanden, het eervol ontslag voorafgaan, heeft gediend tot grondslag van de bepaling

der pensioensbijdrage, doch nimmer de twee derde gedeelten dier jaarwedde mag te boven gaan. Het bedrag dier bijdrage is bij art. 28 bepaald op twee ten honderd 's jaars van de aan de betrekking verbonden jaarwedde. Zij komt ten voordeele van den Staat en wordt door de zorg der gemeentebesturen geïnd en aan 's Rijks schatkist verantwoord. Eindelijk schrijft art. 29 voor, dat een derde gedeelte van het bedrag van het pensioen aan den Staat wordt vergoed door de gemeenten, uit welke hoofd- of hulponderwijzers of onderwijzeressen worden gepensioneerd.

De wijze, waarop de grondslag der bovengemelde pensioensbijdragen zoude moeten worden vastgesteld, alsmede de regelen, welke op de inning, verantwoording en contrôle dier bijdragen, op de wijze van betaling der pensioenen aan onderwijzers te verleenen en op de voldoening van het aandeel door de gemeenten in die pensioenen te dragen, behoorden gesteld te worden, hebben bij de Regering een punt van overweging uitgemaakt. Nadat de Raad van State daaromtrent was gehoord, is op de voordragt van de Ministers van Finantien en van Binnenlandsche Zaken deze aangelegenheid door den Koning geregeld bij het besluit van den 24sten Maart 1858 (*Staatsblad* n°. 14), waarvan een afdruk als bijlage F bij dit Verslag is gevoegd.

Het voorschrift van art. 1 van dit besluit, waarbij bepaald is, dat vóór of op den 1sten Junij 1858 door Gedeputeerde Staten van elke provincie aan den Minister van Binnenlandsche Zaken eene lijst wordt ingezonden van de op 1 Januarij 1858 in dienst zijnde hoofd- en hulponderwijzers en onderwijzeressen en van de inkomsten door hen als zoodanig genoten, is in geene provincie stiptelijk kunnen worden uitgevoerd, uit hoofde van de groote moeijelijkheden, aan de vaststelling der inkomsten naar den bij art. 2 van dat besluit aangewezen maatstaf verbonden. Uit hetgeen hiervóór is medegedeeld over den aard der inkomsten van de meeste openbare onderwijzers vóór het tijdstip, waarop de nieuwe wet in werking trad, blijkt voldoende van welken aard die moeijelijkheden zijn geweest, zoodat het onnoodig schijnt dienaangaande hier andermaal in bijzonderheden te treden. In den loop van de maand Junij 1858 is die lijst nogtans vastgesteld voor de provincien Overijssel, Groningen en Limburg; voor Zeeland in Augustus, voor Noordholland in October, voor Gelderland in November, voor Zuidholland en Utrecht in December 1858. Wel ontbraken in sommige dier lijsten nog de opgaven omtrent de inkomsten van enkele onderwijzers, waaromtrent verschil van gevoelen bestond, maar de invordering der bijdragen heeft voor het grootste gedeelte nog in dat jaar kunnen plaats hebben. Dit is echter niet het geval geweest met Drenthe, alwaar de lijst eerst in Maart 1859 is vastgesteld, en Noordbrabant, waar die vaststelling eerst in Julij 1859 heeft plaats gehad. Het meeste oponthoud heeft de regeling dezer aangelegenheid ondervonden in Friesland, alwaar Gedeputeerde Staten in April 1859 het eerste gedeelte dier lijst hebben vastgesteld, waarop in November 1859 een tweede gedeelte is gevolgd; voor enkele gemeenten werden echter daarbij nog de noodige opgaven gemist, zoodat voor die provincie zelfs op dit oogenblik de lijst van den grondslag der pensioensbijdragen nog niet geheel is vastgesteld, en dus ook de bijdragen nog niet overal konden geïnd worden. De oorzaak daarvan moet alleen gezocht werden in de moeijelijkheden, verbonden aan eene splitsing van de inkomsten der onderwijzers, welke deze als zoodanig en als kerkelijke beambten uit de kerkvoogdij-beurzen genoten. Ook in andere provincien heeft zich die zwarigheid voorgedaan, onder andere in Groningen: aldaar heeft men echter als regel aangenomen, voorloopig de inkomsten van den onderwijzer-koster uit de zoogenaamde kosterijgoederen te beschouwen als alleen aan de betrekking van koster verbonden. Men heeft te minder daarin bezwaar gezien, omdat bij de regeling der jaarwedden van de openbare onderwijzers volgens de nieuwe voorschriften toch zal moeten worden uitgemaakt, of een gedeelte dier inkomsten voortaan voor den onderwijzer zal bestemd zijn, dan wel of zij uitsluitend aan de kerkelijke bedieningen zullen verbonden blijven.

Tot bijzondere opmerkingen hebben de ingezonden lijsten geene aanleiding gegeven, met uitzondering echter van die voor de provincie Drenthe vastgesteld. Hoewel het naar aanleiding daarvan voorgevallene tot het jaar 1859 behoort, zoo schijnt het toch, daar die lijst reeds in 1858 had moeten vastgesteld zijn, doelmatiger, daarvan in dit Verslag melding te maken. Het is namelijk gebleken, dat bij de vaststelling der grondslagen voor de pensioensbijdragen in die provincie volstrekt geene rekenschap was gehouden van de winst, die de onderwijzers op de levering der schoolbehoeften hadden genoten. Hierop door den Minister van Binnenlandsche Zaken opmerkzaam gemaakt, hebben Gedeputeerde Staten te kennen gegeven, dat, naar hun inzien, die winst niet moest geacht worden door de onderwijzers als zoodanig te zijn genoten en

mitsdien bij de vaststelling der grondslagen der pensioensbijdragen niet kon in aanmerking komen. In weerwil van het door den Minister, in overeenstemming met het gevoelen van het schooltoezigt, hiertegen ingebragte, zijn Gedeputeerde Staten blijven weigeren om in de vastgestelde lijsten de noodige veranderingen te maken. De Minister heeft zich dus genoodzaakt gezien ter bereiking van het voorgestelde doel eenen anderen weg in te slaan; hij heeft den Commissaris des Konings in de provincie Drenthe uitgenoodigd een onderzoek in te stellen naar de winst, door de openbare onderwijzers in de vijf laatste jaren, aan het in werking treden der nieuwe wet voorafgegaan, gemiddeld jaarlijks op de levering der schoolbehoeften genoten. Dien ten gevolge zijn de opgaven betrekkelijk die winst door de onderwijzers zelven geschied, en na door de gemeentebesturen en de districts-schoolopzieners te zijn goedgekeurd, door den Commissaris des Konings aan den Minister ingezonden. Daarvan is door dezen mededeeling gedaan aan het schooltoezigt, opdat konde worden nagegaan, of de bij de regeling van het onderwijs vastgestelde of nog vast te stellen jaarwedden wel voldoen aan het voorschrift van art. 69. Een onderwijzer is reeds bij den Koning in beroep gekomen van het besluit van Gedeputeerde Staten, waarbij de grondslag zijner pensioensbijdrage is vastgesteld, en is dien ten gevolge die grondslag door den Koning in dier voege gewijzigd, dat ook de winst op de levering der schoolbehoeften is beschouwd als een deel uitmakende van het inkomen door den onderwijzer als zoodanig genoten.

De bij art. 4 van bovengemeld Koninklijk besluit van den 24sten Maart 1858 voorgeschreven lijsten, de veranderingen aanwijzende die gedurende de met den laatsten Junij en den laatsten December eindigende halfjaren zijn voorgevallen in het personeel der onderwijzers en in hunne inkomsten, konden in het jaar 1858 niet regelmatig worden opgemaakt en ingezonden, zoolang de oorspronkelijke lijsten niet waren vastgesteld. Is eenmaal deze zaak in haar geheel geregeld, dan lijdt het geen twijfel, of deze lijsten zullen op den bepaalden tijd worden opgemaakt en ingezonden.

De opbrengst der bijdragen, door de onderwijzers krachtens art. 28 naar de vastgestelde grondslagen over het jaar 1858 gestort, heeft in de verschillende provincien bedragen de sommen, in het volgende overzigt aangewezen:

Noordbrabant	f 2 951,47⁵
Gelderland	2 821,90
Zuidholland	4 770,07
Noordholland	4 925,97
Zeeland	1 765,80⁵
Utrecht	1 143,92
Friesland	2 544,26⁵
Overijssel	1 742,20
Groningen	1 094,31⁵
Drenthe	727,80
Limburg	1 054,29
Totaal	f 25 542,01

Daarbij valt echter op te merken, dat hieronder begrepen is eene som van f 114,45⁵, in Friesland eerst in den loop van 1860 gestort, en dien ten gevolge niet op de dienst van 1858 geboekt, alsmede dat bij het opmaken van dit overzigt nog niet alle bijdragen dier provincie over het jaar 1858 aan het Departement van Finantien verantwoord waren.

Slechts weinig onderwijzers hebben in den loop van het jaar 1858 ten gevolge van een voorafgegaan eervol ontslag hunne aanspraken op pensioen doen gelden. Eene der oorzaken, welke daartoe geleid hebben, moet waarschijnlijk gezocht worden in de onzekerheid waarin men verkeerde omtrent de vraag, wanneer die aanspraken het eerst als geldig konden beschouwd worden. Omtrent dit punt bestond verschil van gevoelen tusschen den Minister van Binnenlandsche Zaken en den Raad van Bestuur van het Pensioenfonds voor Burgerlijke Ambtenaren; genoemde raad was namelijk van oordeel, dat, daar volgens art. 27 der wet het pensioen voor elk jaar dienst $^1/_{60}$ deel beloopt van de jaarwedde, die over de laatste twaalf maanden, het eervol ontslag voorafgegaan, heeft gediend tot grondslag der bijdrage bij art. 28 bepaald, de grondslag van berekening, dien de wet voorschrijft, ontbrak, zoolang zij niet gedurende twaalf maanden in werking was geweest; zoodat er naar het oordeel van den raad geene sprake kon zijn van pensioensverleening, alvorens dat tijdvak verloopen zoude zijn. In de tweede plaats was de raad van gevoelen, dat de wet niet toeliet de diensten vóór hare invoering

bewezen in aanmerking te nemen bij de beoordeeling der vraag, of er regt of uitzigt op pensioen in den zin van art. 26 bestaat, en wel op grond, dat in het eerste en tweede lid van dat artikel, waarbij de gevallen vermeld worden, waarin regt of uitzigt op pensioen bestaat, niet gesproken wordt van vroegere diensten, terwijl alleen in het derde lid, waar van de berekening van het pensioen sprake is, ook van die vroegere diensten melding wordt gemaakt.

Omtrent het eerste punt deelde de Minister van Binnenlandsche Zaken in het gevoelen van voornoemden Raad van Bestuur, doch niet voor zooverre het tweede betreft. Hij was namelijk van oordeel, dat het onmogelijk in de bedoeling van den wetgever kon gelegen hebben, dat in den regel voor het eerst aan onderwijzers pensioen zou kunnen worden verleend, wanneer de wet veertig jaren lang had gewerkt, en bij uitzondering, naar aanleiding van het tweede lid van art. 26, na tien jaren van haar bestaan. Dit gevoelen werd naar het inzien van den Minister voldoende gestaafd door de geschiedenis zelve dier wet; uit de verschillende gewisselde stukken en uit de beraadslagingen was het gebleken, dat er niet gedacht werd aan de mogelijkheid eener uitlegging, die ten gevolge zoude hebben, dat al het goede, dat van de voorgestelde bepalingen aangaande een aan de onderwijzers te verleenen pensioen werd verwacht, in den regel eerst veertig jaren later zou verkregen worden. Wat de omstandigheid aangaat, dat in de beide eerste leden van art. 26 niet, doch in het derde wel van de vroegere diensten melding wordt gemaakt, zoo meende de Minister, dat voor de uitdrukkelijke vermelding in het derde lid eene bepaalde reden bestond, daar de vraag kon rijzen, of een onderwijzer, krachtens de nieuwe wet te pensioneren, voor de berekening van zijn pensioen ook in aanmerking zou mogen brengen de diensten, door hem onder de vroegere verordeningen bewezen. Hoewel die vraag, streng genomen, ontkennend had kunnen beantwoord worden, had de wetgever nogtans gemeend in het belang der onderwijzers in milden zin te moeten beschikken; daaruit was dus ook de noodzakelijkheid voortgevloeid, om voor dit punt een bepaald voorschrift in de wet op te nemen. Voorts meende de Minister, dat indien volgens het gevoelen van den raad alleen diensten, onder de nieuwe wet bewezen, regt gaven op pensioen, het derde lid, op zeldzame uitzonderingen na, alleen van toepassing zou kunnen zijn op onderwijzers die, na tienjarigen diensttijd, uit hoofde van ziels- of ligchaamsgebreken voor de waarneming hunner betrekking ongeschikt waren en op dien grond eervol ontslag zouden bekomen hebben, daar toch zij, die veertig jaren onder de nieuwe wet moesten hebben gediend, vermoedelijk geene of slechts zeer weinig dienstjaren onder de oude wet zouden kunnen in aanmerking brengen, die bovendien op het bedrag van het pensioen, dat toch in geen geval de $^2/_3$ gedeelten der jaarwedde kan te boven gaan, geen invloed zouden uitoefenen. Het was naar zijn gevoelen niet te denken, dat de wetgever uitsluitend voor de belangen van het betrekkelijk gering gedeelte der onderwijzers, die in de termen eener toepassing van het 2de lid van art. 26 zouden kunnen vallen, zoude hebben willen zorgen.

Daar het hem niet mogt gelukken den Raad van Bestuur van het Pensioenfonds tot zijn gevoelen over te halen, heeft de Minister daarop door tusschenkomst van den Raad van State 's Konings beslissing ingeroepen. In zijn advies van den 2den Julij 1858, nº. 11, heeft dit collegie aan den Koning te kennen gegeven, dat het zich, wat het tweede punt aangaat, vereenigde met het gevoelen van den Minister van Binnenlandsche Zaken, en wel voornamelijk op grond, dat het derde lid van art. 26 eene zeer beperkte strekking heeft, daar het alleen aanwijst, welken weg men bij de berekening moet inslaan, wanneer het in het eerste en tweede lid geopende regt of uitzigt bestaat. Dat bij de beoordeeling der al of niet-toepasselijkheid dier bepaling vroegere diensten in aanmerking behooren te komen, scheen den Raad van State, ook met het oog op het bepaalde bij het eerste lid van art. 68, buiten allen twijfel.

Wat het eerste punt betreft, meende de Raad van State echter te moeten verschillen van het door den Minister en door den Raad van Bestuur van het Pensioenfonds omhelsde gevoelen; hij meende namelijk dat, waar het de vraag geldt, of een onderwijzer krachtens de wet regt op pensioen heeft, nimmer, ook niet gedurende de eerste twaalf maanden na hare afkondiging, de bij die wet aangewezen grondslag van berekening kon geacht worden te ontbreken, en dat de betaling der bijdragen, waarvan in art. 27 wordt gesproken, niet moet verstaan worden in den beperkten zin van de werkelijk gedane betaling, maar ook soms van de verpligting tot betaling. Nam men dit niet aan, dan zoude een onderwijzer, die binnen de twaalf maanden na de in-werking-treding der wet om volstrekte ongeschiktheid ten gevolge van ziels-of ligchaamsgebreken uit zijne betrekking zoude moeten worden ontslagen, in dat geval geen pensioen kunnen bekomen, al had hij ook gedurende vele jaren belangrijke diensten bewezen; zoodanige uitlegging

zoude, naar het gevoelen van den Raad van State, in strijd zijn met het in de wet neêrgelegde beginsel, dat van het oogenblik af, waarop zij in werking treedt, ook het regt op pensioen van de onderwijzers ingaat.

De Koning heeft zich met het door den Raad van State uitgebragte advies vereenigd. Dien ten gevolge zijn de reeds ingekomen aanvragen van onderwijzers, die in den loop van 1858 eervol ontslagen waren, aan een nader onderzoek onderworpen, en is aan zes hunner door den Koning pensioen verleend, nadat de vaststelling van den grondslag hunner pensioensbijdrage had plaats gehad.

Het bedrag dier pensioenen was als volgt: in Zuidholland voor een gewezen hoofdonderwijzer te Naaldwijk f 384, voor eenen te Hagestein f 142; in Gelderland voor eenen gewezen hoofdonderwijzer te Ermelo f 242, voor eenen te Opijnen f 228; in Limburg, voor eenen gewezen hoofdonderwijzer te Borgharen f 95, voor eenen te Beek f 268. Het bedrag van de over 1858 uitbetaalde gelden is vermeld in de tabel op bladz. 135. Aldaar is echter van die sommen reeds het $1/3$ gedeelte afgetrokken, dat krachtens art. 29 der wet ten laste der gemeenten komt en door haar aan den Staat moet worden vergoed.

Het bedrag der gelden, in de algemeene tabel op bladz. 132 vermeld als pensioenen aan onderwijzers, is aanmerkelijk hooger; dit moet daaraan worden toegeschreven, dat in verscheidene gemeenten reeds vóór de invoering der wet aan eervol ontslagen onderwijzers een pensioen uit de gemeentekas was verleend. In Zuidholland werd zelfs eene som van f 801 uit de provinciale kas aan sommige gemeenten verstrekt ter tegemoetkoming in de aan bejaarde schoolonderwijzers vóór 1858 toegekende pensioenen. Met inbegrip van laatstgemelde som was het bedrag der reeds vóór de invoering der nieuwe wet verleende pensioenen in Gelderland f 500, in Zuidholland f 5 631, in Noordholland f 4 161, in Zeeland f 200, in Friesland f 1 485, in Overijssel f 1 248 en in Groningen f 338, te zamen f 13 563; in Noordbrabant, Utrecht, Drenthe en Limburg waren vóór 1858 geene pensioenen uit de gemeentekas aan onderwijzers verleend.

Nog zij hier medegedeeld dat in de meeste provincien fondsen voor weduwen en weezen van onderwijzers bestonden, welke over het algemeen zich in eene ruime deelneming mogten verheugen en waarvan sommige door subsidien uit de provinciale kas bewijzen van belangstelling mogten ondervinden.

§ 10. SCHOOLLOCALEN, SCHOOLMEUBELEN ENZ.

In § 5 is reeds melding gemaakt van het bedrag der gelden, door het Rijk, de provincien en gemeenten ten behoeve van nieuwe schoollocalen uitgegeven. Het zal echter noodig zijn hier een overzigt te geven van den toestand van de schoollocalen in het jaar 1858, alsmede van de voornaamste in den loop van dat jaar daaraan toegebragte verbeteringen.

De toestand der schoollocalen, zoowel der openbare als der bijzondere, was volgens de opgaven der inspecteurs tegen het einde van 1858 in de onderscheidene provincien zoo als in de volgende tabel is aangewezen.

PROVINCIEN.	OPENBARE SCHOOLLOCALEN.				BIJZONDERE SCHOOL-LOCALEN.				Algemeen totaal.
	Goed.	Matig.	Slecht.	Totaal.	Goed.	Matig.	Slecht.	Totaal.	
Noordbrabant	227	67	15	309	97	29	»	126	435
Gelderland	261	47	21	329	102	19	7	128	457
Zuidholland	199	51	17	267	164	58	21	243	510
Noordholland.	212	63	18	293	147	68	22	237	530
Zeeland.	92	27	20	139	16	8	4	28	167
Utrecht.	71	14	3	88	67	14	»	81	169
Friesland	295	56	3	354	17	3	»	20	374
Overijssel	162	33	17	212	26	11	3	40	252
Groningen.	126	76	11	213	26	17	8	51	264
Drenthe	88	39	14	141	8	3	»	11	152
Limburg	97	38	36	171	40	15	6	61	232
Totaal. . .	1 830	511	175	2 516	710	245	71	1 026	3 542

Hierbij valt nog op te merken, dat het verschil tusschen de hier voorkomende getallen en die van het getal der bijzondere scholen, in § 1 vermeld, alleen daaraan moet worden toegeschreven, dat van 3 schoollocalen in Noordbrabant, van 2 in Zuidholland, van 2 in Friesland en van 1 in Groningen de toestand niet is opgegeven, daar die scholen eerst tegen het einde van 1858 geopend en door het schooltoezigt nog niet bezocht waren.

Bij eene oppervlakkige beschouwing moet het schijnen, als of de bovenstaande opgave, waarbij ook van slechte schoollocalen sprake is, in strijd is met art. 4 der wet, waarbij is voorgeschreven, dat geen schoolonderwijs wordt gegeven in localen, die door den districts-schoolopziener verklaard zijn voor de gezondheid schadelijk te wezen of van onvoldoende ruimte voor het getal der schoolgaande kinderen. Slechte schoollocalen, zoo als er onder de openbare 175 en onder de bijzondere 71 zijn opgegeven, hadden dus, strikt genomen, moeten worden afgekeurd, en aan het onderwijs, tot dusverre in die localen gegeven, had een einde moeten gemaakt worden. Dit is nogtans niet geschied; slechts 8 schoollocalen zijn bepaaldelijk krachtens voormeld wets-artikel afgekeurd, namelijk één openbaar in Noordbrabant en 7 bijzondere in Gelderland. Algemeen hebben de schoolopzieners gemeend art. 4 niet aanstonds met alle gestrengheid te moeten toepassen, begrijpende dat een onmiddellijk sluiten der scholen doorgaans grooter nadeel zou veroorzaken, dan wanneer het onderwijs nog gedurende eenigen tijd in het onvoldoende locaal werd voortgezet, en inmiddels middelen beraamd werden om de verbetering van het bestaande of het stichten van een nieuw schoollocaal voor te bereiden. Men heeft er zich daarom in de meeste gevallen toe bepaald om de gemeentebesturen, waar het openbare scholen gold, en de onderwijzers, waar het om bijzondere scholen te doen was, op het onvoldoende der schoollocalen opmerkzaam te maken en hen aan te sporen om voor spoedige verbetering te zorgen. Alleen dan, wanneer het bleek, dat er geen voornemen tot verbetering bestond, of wanneer daaraan geen gevolg werd gegeven, is tot de strengere middelen overgegaan, welke art. 4 aan de hand geeft. Meermalen gebeurde het, dat een schoollocaal door de plaatselijke schoolcommissie, vooral in kleinere gemeenten, waar de werkzaamheden dier commissie aan burgemeester en wethouders zijn opgedragen, goed of voldoende genoemd werd, terwijl het naar het oordeel van den schoolopziener onder de slechte moest gerangschikt worden; de oorzaak van dit verschil van gevoelen moest alleen daarin gezocht worden, dat burgemeester en wethouders niet dan ongaarne de gemeentekas wilden bezwaren met de uitgaven, uit het bouwen van een nieuw schoollocaal voortspruitende. Over het algemeen echter hebben de schoolopzieners dàar, waar zij verbetering noodig achtten, de gemeentebesturen kunnen overtuigen van de noodzakelijkheid om veranderingen in den bestaanden toestand te maken: het is dus te voorzien, dat binnen een betrekkelijk korten tijd de schoollocalen, die in 1858 nog gebrekkig waren, door betere zullen vervangen worden. Ook van de thans nog onvoldoende bijzondere schoollocalen is verbetering te verwachten; dat het schooltoezigt ook dàar met toegevendheid is te werk gegaan, moet vooral daaraan worden toegeschreven, dat men overtuigd was van de moeijelijkheid, ja soms onmogelijkheid, om de school terstond in een ander gebouw over te brengen. Door onmiddellijke sluiting dier schoollocalen te bevelen, zoude men die onderwijzers geheel van hunne middelen van bestaan beroofd, en, zoo al niet in strijd met de woorden der wet, toch stellig niet overeenkomstig de bedoeling des wetgevers gehandeld hebben.

Nog ééne omstandigheid heeft er welligt toe geleid, dat weinig schoollocalen zijn afgekeurd op grond van onvoldoende ruimte voor het getal der schoolgaande kinderen, namelijk de moeijelijkheid om eenen bepaalden maatstaf daarvoor aan te geven. De Minister van Binnenlandsche Zaken, door de inspecteurs verzocht het minimum der ruimte te bepalen, welke in eene school voor elk schoolgaand kind behoort aanwezig te zijn, heeft tot dusverre geaarzeld een vasten regel daarvoor te stellen; want hoezeer het door deskundigen voldoende is uitgemaakt, welke ruimte of liever welke hoeveelheid lucht er noodig is voor ieder kind, dat gedurende een bepaalden tijd in een vertrek blijft, zoo mag hieruit nog geen gevolg getrokken worden aangaande eene in elk geval gevorderde ruimte, daar het buiten allen twijfel is, dat een klein vertrek, mits er goede middelen tot luchtverversching zijn aangebragt, te verkiezen is boven een ruim schoollocaal, waarbij elke ventilatie gemist wordt. Brengt men de door sommige der inspecteurs verstrekte opgaven van de kubieke ruimte der schoollocalen, in verhouding tot het getal der daarin gemiddeld aanwezige kinderen, in verband met de opgaven, omtrent den toestand dier localen door hen verstrekt, dàn blijkt het dat niet zelden betrekkelijk kleine localen onder de goede, en grootere onder de matige of slechte gerekend moeten worden. Uit het door de inspecteurs aangaande den toestand der schoollocalen in de onderscheidene provincien mede-

gedeelde blijkt, dat het over het algemeen nog meer aan eene behoorlijke luchtverversching dan aan voldoende ruimte ontbreekt.

In den loop van het jaar 1858 hebben verscheidene schoollocalen en onderwijzerswoningen aanmerkelijke verbeteringen ondergaan; blijkens de opgave op bladz. 132 is daarvoor in het geheele Rijk eene som van f 256 808 besteed, behalve eene som van f 204 605 voor het gewone onderhoud dier gebouwen en voor vuur en licht in de scholen. Aan schoolmeubelen, schoolboeken en schoolbehoeften, in zooverre deze laatste niet ten laste van de leerlingen zelven kwamen, is in 1858 eene som besteed van f 97 959. Hetgeen omtrent dit een en ander door de inspecteurs in hunne jaarverslagen over 1858 is medegedeeld, komt hoofdzakelijk op het volgende neder.

In Noordbrabant zijn nieuwe schoollocalen gebouwd te Oeffelt en te Sambeek, welke elk meer dan f 5000 kostten; die te Gestel, te Breugel en te Eersel ondergingen aanmerkelijke verbeteringen. Te Chaam zijn de school en onderwijzerswoning geheel nieuw opgebouwd, waartoe in het jaar 1857 subsidien door het Rijk en door de provincie waren verleend. Hetzelfde was het geval voor de schoollocalen te Hooge Zwaluwe en te Oudenbosch, waarvan eveneens in het vorig Verslag melding is gemaakt. Afkeuring heeft er alleen plaats gehad in de gemeente Schayk, waar het schoollocaal dien ten gevolge geheel vernieuwd is. Ook te Standdaarbuiten behoeft het schoollocaal verbetering, en zoude men, zoo het gemeentebestuur niet daartoe overging, art. 4 moeten in toepassing brengen. Eenige scholen hebben door het aanschaffen van nieuwe schoolbanken, leesborden, leestafels en dergelijke, verbetering ondergaan. Over het algemeen liet echter de toestand der schoolmeubelen en der verdere stoffelijke hulpmiddelen van het onderwijs nog al te wenschen over; vooral kaarten waren niet overal in voldoend getal voorhanden, hoewel het niet te ontkennen is, dat daarin sedert de invoering der wet reeds merkbare verbetering is gekomen.

In Gelderland zijn in den loop van 1858 nieuwe schoollocalen tot stand gekomen te Hattem, te Ratum, gemeente Winterswijk, te Opijnen, te Nederhemert en te Deest, gemeente Druten, terwijl met den bouw van een nieuw schoollocaal te Rekken, gemeente Eibergen, een aanvang is gemaakt. Ten gevolge van de ijverige bemoeijingen der schoolopzieners heeft men in verscheidene gemeenten, waar de schoollocalen in onvoldoenden staat verkeerden, het voornemen opgevat, in 1859 nieuwe te bouwen of de bestaande te verbeteren. Dit zoude onder andere het geval zijn te Ellecom, Beemte, gemeente Apeldoorn, Epe, Steenderen, Korle, gemeente Winterswijk, Beek, gemeente Bergh, Doesburg, Buren, Herwijnen, Dalem, Ewijk, Overasselt, alsmede te Zutphen, in welke laatste gemeente men voornemens was achtereenvolgens de localen der openbare scholen, die zulks behoefden, te vergrooten en te verbeteren, en op dezelfde wijze in te rigten als het voor weinige jaren nieuw gebouwde uitmuntende locaal der eerste stads-burgerschool. De 7 afgekeurde schoollocalen waren die van bijzondere onderwijzers te Harderwijk, Nijkerk, Groesbeek en 4 te Nijmegen. Een van de laatstgenoemden heeft in de uitspraak van den schoolopziener niet berust; Gedeputeerde Staten hebben hem daarop te kennen gegeven, dat het hun gebleken was, dat het locaal te regt door den schoolopziener was afgekeurd. Van dit besluit is de onderwijzer bij den Koning in beroep gekomen, die het besluit van Gedeputeerde Staten heeft gehandhaafd, op grond dat de kubieke inhoud van het bedoelde schoollocaal nagenoeg 105 kub. ellen bedroeg, terwijl het getal der kinderen gemiddeld aanzienlijker was dan 70, zoodat voor elken leerling daarin slechts eene ruimte van hoogstens $1^1/_2$ kub. el werd aangetroffen, welke ruimte geheel onvoldoende moest geacht worden. Aangaande den toestand der schoolmeubelen en schoolbehoeften wordt over 't algemeen een gunstig verslag gegeven. Waar verbeteringen noodig zijn, toonen de gemeentebesturen zich bereid die tot stand te brengen, zoo althans de geldelijke toestand zulks gedoogt; opzettelijke zuinigheid of onwilligheid is nergens bespeurd.

Wat de provincie Zuidholland aangaat, zoo is hiervóór bij de behandeling van de krachtens art. 36 der wet verleende subsidien reeds melding gemaakt van de noodzakelijkheid om in de gemeenten Hendrik-Ido-Ambacht, Schiebroek, Berkenwoude, Noordwijk en Mathenesse nieuwe schoollocalen en onderwijzerswoningen tot stand te brengen. Met deze is in 1858 aangevangen, doch van geen is de bouw ten einde gebragt. Te Sliedrecht is een nieuw schoollocaal opgerigt, daar men het getal der scholen van drie tot vier wilde brengen; aanmerkelijke verbeteringen zijn aangebragt aan de schoollocalen te Papekop, Nieuwveen, Rijnsburg, Voorhout en Rozenburg. Ook is in 1858 het locaal voor eene openbare tusschenschool te Rotterdam voltooid, hetwelk, naar het oordeel van den inspecteur, onder de meest uitstekende verdient gerekend te worden. Ten gevolge van aansporingen van het schoolteezigt waren in de gemeenten

Westmaas, Nieuwerkerk aan den IJssel en eenige andere, plannen aanhangig tot verbetering der gebouwen. Over het algemeen zijn, volgens den inspecteur, de schoollocalen ten platten lande in beteren toestand dan die in de aanzienlijkere gemeenten; te Delft, Leiden, Schiedam, Maassluis, Vlaardingen, Dordrecht en Gorinchem werden schoollocalen aangetroffen, die dringend verbetering behoefden. Bij de bijzondere scholen is over het algemeen de toestand minder gunstig, daar de meeste localen nimmer voor scholen bestemd waren en dus ook niet zoodanig zijn ingerigt, als daartoe het meest dienstig wordt geacht.

In de provincie Noordholland zijn belangrijke verbeteringen aangebragt aan de school en onderwijzerswoning te Duivendrecht, gemeente Ouder-Amstel; in de gemeente Haarlemmermeer werd een uitmuntend schoolgebouw geplaatst, alsmede eene nieuwe school te Egmond aan Zee; ook de school te Zuid-Schermer onderging belangrijke verbeteringen, insgelijks de onderwijzerswoningen te Groet en te Egmond Binnen. De school te Valkoog is vergroot; te Nieuwe-Niedorp werden eene fraaije school en eene onderwijzerswoning gebouwd, als ook te Bovenkarspel, te Twisk en te Andijk zeer goede schoolgebouwen. De school aan den Burg te Texel is vergroot, die te Oostgraftdijk voltooid en in gebruik gesteld. In vele gemeenten wordt verbetering of vernieuwing van schoollocalen te gemoet gezien; vooral zal deze noodig zijn voor de schoollocalen te Enkhuizen en te Zaandam, alsmede voor een paar armenscholen te Amsterdam. De localen der bijzondere scholen laten over het algemeen veel te wenschen over, vooral in de hoofdstad: de overtuiging, dat afkeuring dier localen alleen het gevolg zoude hebben, dat bij gemis aan een voldoend getal van openbare scholen de kinderen volslagen van onderwijs zouden verstoken zijn, heeft de schoolopzieners teruggehouden van eene strenge toepassing van art. 4; verscheidene bijzondere onderwijzers zijn evenwel aangespoord zich van een ander schoollocaal te voorzien; enkelen hadden reeds in 1858 daaraan voldaan. De schoolmeubelen en schoolbehoeften zijn in deze provincie over het algemeen in een voldoenden staat. In enkele scholen, onder andere in eene der armenscholen te Amsterdam, ontbraken nog kaarten; in laatstgemelde, naar het schijnt, omdat de vochtigheid niet toeliet ze aan den wand te hangen, zonder ze aan een spoedig bederf bloot te stellen. Ook werden op de openbare scholen te Amsterdam veelal stellen van maten en gewigten gemist, die in de meeste scholen der overige gemeenten gevonden worden.

De verbeteringen, in den loop van 1858 in de schoollocalen in de provincie Zeeland tot stand gekomen, bestonden in nieuwe schoollocalen te Oost- en West-Souburg en te Nisse, waarvan reeds in het vorig Verslag gewag is gemaakt, alsmede te Zoutelande; in de vergrooting of verbetering van de school te Brouwershaven, de armenschool te Zierikzee, alsmede van de scholen te Baarland, te Nieuwedorp, te Kapelle en te Wilhelminadorp. Te 's Heer-Arendskerke is met den bouw eener geheel nieuwe school aangevangen. In vele gemeenten worden door het schooltoezigt verbeteringen in den toestand der schoollocalen noodig geacht; dit was onder andere, blijkens de opgaven van den inspecteur, het geval met eene school te Middelburg, met eene te Vlissingen, alsmede met die te Koudekerke, Nieuw en St. Joosland Vrouwepolder, Noordwelle, Renesse, Rengerskerke, St. Philipsland, Borssele, Kattendijke, Krabbendijke, Rilland, Waarde, Eede, Waterlandkerkje, Zuidzande, Lamswaarde en Sas van Gent. De schoolmeubelen waren over het algemeen in vrij goeden staat, terwijl er gaandeweg nog verbetering in werd gebragt. De schoolbehoeften lieten echter in eenige gemeenten, vooral ten platten lande, nog al te wenschen over.

In de provincie Utrecht zijn belangrijke verbeteringen aangebragt aan de armenschool te Utrecht. Te Mijdrecht is in het laatst van het jaar een nieuw schoollocaal in dienst gesteld. Met den aanbouw van een nieuw schoollocaal voor de meisjes-kostschool te IJsselstein is een aanvang gemaakt. Voorts bestond er uitzigt op verbetering van de armenschool te Amersfoort en de dorpsscholen te Doorn, Amerongen, Vreeswijk, Jutphaas en Harmelen. De toestand der schoolmeubelen is op de openbare scholen in de grootere gemeenten over het algemeen voldoende; waar deze nog te wenschen overlaat, zoo als te Amersfoort, zal te gelijk met de regeling ruimschoots in het noodige worden voorzien. In de scholen ten platten lande is nog veel voor verbetering vatbaar, vooral wat de wandkaarten aangaat.

Verscheidene schoolgebouwen in Friesland ondergingen dit jaar belangrijke verbeteringen. Vooral was dit het geval te Haulerwijk, Heerenveen, gemeente Aengwirden, en Sijbrandaburen, waar nieuwe schoolgebouwen en onderwijzerswoningen gebouwd werden, te Bolsward, Lioessens, Dragten en Sneek, waar nieuwe schoollocalen gesticht werden. Te Oudehaske, Haskerhorne, Hindeloopen, Oudega, gemeente Wymbritseradeel, Augus-

tinusga en Broek ondergingen de schoolgebouwen belangrijke vertimmeringen. Schoolmeubelen en schoolbehoeften waren over het algemeen in een voldoenden toestand.

Ook in eenige gemeenten van Overijssel heeft men zich aan verbetering der schoollocalen laten gelegen liggen; nieuwe zijn er alleen tot stand gekomen te Noorddeuringen, gemeente Denekamp, en te Dedemsvaart, gemeente Ambt Hardenberg. Voor vele scholen bestond er nog behoefte aan verbetering, waaraan echter uit hoofde van de kosten nog geen gevolg kon worden gegeven. Dit was onder andere het geval met drie openbare schoollocalen in de gemeente Wierden, namelijk te IJpelo, Rectum en Enterbroek; de gemeenteraad was geheel overtuigd van de noodzakelijkheid om deze te verbeteren; er is echter bij gebrek aan fondsen nog geen gevolg aan gegeven, ook omdat er sprake van was om bij de regeling van het onderwijs in deze gemeente verandering te brengen in het getal en ook in de plaats der schoollocalen. De toestand der schoolbehoeften en schoolmeubelen liet over het algemeen ten platten lande veel te wenschen over, zoo als blijkt uit hetgeen dienaangaande in § 4 is medegedeeld bij de beschrijving van den toestand van het onderwijs in deze provincie.

Uit Groningen wordt gemeld, dat de ruimte der openbare scholen in de hoofdplaats der provincie op verre na niet voldoende was voor het getal der kinderen, welke er onderwijs ontvingen; het was echter te verwachten, dat daarin bij de regeling van het onderwijs in die gemeente verandering zou komen. Nieuwe schoolgebouwen zijn tot stand gekomen in de gemeenten Marum en Wildervank; verbeteringen ondergingen die te Windeweer, Hoogezand, Oldenzyl en Ulrum. Nog verscheidene andere ten platten lande hebben behoefte aan verbetering, vooral aan vergrooting. De schoolmeubelen waren in deze provincie in vele scholen in goeden staat; in andere lieten zij wegens ouderdom te wenschen over. Ook een voldoend getal van wandkaarten werd nog in eenige scholen gemist; in andere werden slechts oude aangetroffen, die eene onjuiste voorstelling van de verdeeling der landen gaven. Ook voor de schoolboeken geldt hetzelfde; de inspecteur verwacht echter verbetering van de invoering der voorschriften der wet, die hierop betrekking hebben.

In Drenthe werden nog verscheidene schoollocalen aangetroffen, die, wegens gebrek aan de noodige ruimte, verbetering behoefden; deze waren echter alle scholen in gehuchten; in de voornaamste dorpen, Roden en Peize uitgezonderd, waren zij over het algemeen voldoende. Nieuwe schoollocalen zijn in 1858 tot stand gekomen te Lhee, gemeente Dwingelo, te Exloermond, te Valtherveen, gemeente Odoorn, en te Wapserveen, gemeente Havelte. Plannen tot verbetering bestonden te Weerdinge, te Vastenow en te Nieuw-Dordrecht in de gemeente Emmen. Schoolmeubelen en verdere hulpmiddelen voor het onderwijs lieten in verscheidene gemeenten nog veel te wenschen over.

In Limburg zijn nieuwe schoollocalen gesticht of de bestaande aanmerkelijk verbeterd te Bingelrade, Vaals, Stevensweert en Buggenum; met den bouw van sommige was reeds vóór 1858 een aanvang gemaakt. Dat te Bemelen, waarvoor blijkens het medegedeelde in § 7 subsidien door het Rijk en de provincie waren verleend, is in het laatst van 1858 in gebruik gekomen. Met het bouwen van een nieuw schoollocaal te Kessel en eene nieuwe onderwijzerswoning te Mheer is een aanvang gemaakt. Te Epen, gemeente Wittem, is een ander schoollocaal voor de openbare school in gebruik gesteld, dat echter naar het oordeel van het schooltoezigt nog te klein is. Voor de verbetering van eenige onvoldoende schoollocalen te Beegden, te Wessem, te Speckholzerheide, gemeente Kerkrade, te Klimmen en te Rimburg zijn plannen aanhangig, die waarschijnlijk in 1859 tot uitvoering zullen komen. Aan de gebouwen der rijks- lagere school te Maastricht zijn belangrijke herstellingen gedaan. De schoolmeubelen en verdere hulpmiddelen voor het onderwijs hebben in eenige gemeenten verbetering ondergaan; dit was onder andere het geval te Beek, Houthem, Berg en Terblijt, Meerssen, Borgharen en Itteren. Nogtans waren er nog vele, waar de toestand nog zeer veel te wenschen overliet.

Als algemeene opmerking omtrent het bouwen van nieuwe schoollocalen kan hier nog worden medegedeeld, dat het meermalen gebeurt, dat daaraan uit een pædagogisch oogpunt gebreken kleven, die gemakkelijk hadden kunnen worden vermeden, wanneer het schooltoezigt vooraf aangaande de plannen was geraadpleegd geworden. Overtuigd van het wenschelijke, dat zoodanige raadpleging in den regel plaats hebbe, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken de Gedeputeerde Staten der onderscheidene provincien hierop opmerkzaam gemaakt, en hen verzocht de gemeentebesturen namens hem uit te noodigen, voortaan, wanneer nieuwe schoollocalen gebouwd of oude vergroot of verbeterd zullen worden, omtrent de plannen den schoolopziener of den inspecteur te raadplegen.

Ten slotte zij hier nog opgemerkt, dat in verscheidene gemeenten gebruik is gemaakt

van de bij het 3de lid van art. 23 verleende bevoegdheid, dat namelijk de schoollocalen buiten de schooluren voor het onderwijs in de godsdienst kunnen worden beschikbaar gesteld ten behoeve van de leerlingen, die er ter school gaan, zonder dat zulks tot moeijelijkheden aanleiding heeft gegeven; slechts in éene gemeente in Zeeland zijn hieruit onaangenaamheden tusschen den predikant en den onderwijzer ontstaan, die echter door de tusschenkomst van den schoolopziener spoedig zijn uit den weg geruimd. Het getal der gemeenten, in welke voor dit doel schoolgebouwen gebruikt zijn, bedroeg in Noordbrabant 23, in Gelderland 21, in Zuidholland 15, in Noordholland 24, in Zeeland 14, in Utrecht 8, in Friesland 32, in Overijssel 7, in Groningen 26, in Drenthe 15 en in Limburg 49, dus in het geheel 234 gemeenten. Dit vrij aanzienlijk cijfer doet zien dat de bezwaren, bij de behandeling der wet tegen deze bepaling aangevoerd, zich niet hebben verwezenlijkt, en dat er, hetgeen destijds werd ontkend, werkelijk in een tal van gemeenten behoefte bestaat aan het bezigen der schoolvertrekken voor het godsdienstonderwijs, terwijl ook de uitkomst heeft aangetoond dat de zaak niet, zoo als toen werd beweerd, onuitvoerbaar is, noch aanleiding geeft tot eindeloozen twist.

§ 11. BENOEMING, SCHORSING EN ONTSLAG VAN ONDERWIJZERS.

Eene opnoeming van alle gemeenten, waar in den loop van 1858 onderwijzers zijn ontslagen en nieuwe aangesteld, schijnt als overbodig en nutteloos beschouwd te mogen worden. Daarom zal zich het Verslag, voor zoover dit onderwerp aangaat, bepalen tot eene korte mededeeling van hetgeen naar aanleiding van de daarop betrekking hebbende voorschriften der wet merkwaardigs is voorgevallen, alsmede van de maatregelen, welke de Regering heeft gemeend te moeten nemen om eene juiste en doelmatige opvolging dier voorschriften te verzekeren.

Onder de vroegere wet bestond er eene van regeringswege medegedeelde nota van hetgeen bij schoolvervullingen was in acht te nemen. Daar deze met de invoering der wet van den 13den Augustus 1857 als vervallen moest beschouwd worden, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken bij circulaire van den 8sten Mei 1858, n°. 131, 5de afdeeling, eenige voorschriften dienaangaande gegeven, op welker wenschelijkheid hij door de inspecteurs van het lager onderwijs in hunne eerste bijeenkomst, in Maart 1858 gehouden, was opmerkzaam gemaakt. Deze voorschriften zijn de volgende:

1°. Binnen drie dagen na gegeven ontslag of op andere wijze ontstane vacature of uitgesproken schorsing, wordt daarvan door burgemeester en wethouders aan den schoolopziener schriftelijk kennis gegeven en met hem in overleg getreden over de tijdelijke waarneming der vacature.

2°. Het gemeentebestuur doet binnen vier weken na het openvallen der betrekking aan den schoolopziener mededeeling van de voorwaarden, waarop de nieuw aan te stellen hoofdonderwijzer of hoofdonderwijzeres zal worden beroepen.

3°. Uiterlijk drie maanden na dat openvallen worden de sollicitanten opgeroepen om zich, met overlegging der vereischte stukken, aan te melden voor het vergelijkend examen.

4°. Voor die aanmelding wordt eene tijdruimte van ten minste 14 dagen gesteld, te rekenen van de eerste openbare oproeping, bedoeld bij n°. 3.

5°. Na afloop van den termijn, in n°. 4 genoemd, worden de ingekomen stukken, met eene naamlijst der sollicitanten, uiterlijk binnen twee dagen door burgemeester en wethouders opgezonden aan den schoolopziener, die ze met zijne aanmerkingen uiterlijk binnen 12 dagen terugzendt.

6°. De sollicitanten, wier stukken in orde zijn bevonden, worden door burgemeester en wethouders opgeroepen tot het vergelijkend examen, dat inmiddels door dezen in overleg met den schoolopziener is bepaald tegen een dag, uiterlijk binnen eene maand, nadat de stukken bij hem zijn ingekomen.

7°. Binnen acht dagen na afloop van het vergelijkend examen wordt de voordragt ter vervulling opgemaakt.

8°. Binnen drie dagen na de benoeming door den gemeenteraad wordt hiervan

door burgemeester en wethouders kennis gegeven aan den benoemde en aan den schoolopziener.

Deze voorschriften, welke zoowel aan de gemeentebesturen als aan de schoolopzieners zijn medegedeeld, zijn sedert regelmatig in toepassing gebragt. Alleen dan wanneer de omstandigheden het onmogelijk maakten ze in alle opzigten na te leven, heeft men zich eenige afwijking veroorloofd. Over het algemeen zijn zij bevorderlijk geweest aan eene spoedige en regelmatige vervulling der vacaturen. Wel is het enkele malen geschied, dat de tijdelijke waarneming, in strijd met het laatste lid van art. 22, langer dan zes maanden heeft voortgeduurd, maar wanneer zulks aan zeer bijzondere omstandigheden was toe te schrijven, heeft het schooltoezigt gemeend in het belang van het onderwijs niet met al te groote gestrengheid het voorschrift der wet te moeten toepassen. Nog valt hier op te merken, dat ditzelfde voorschrift eene zeer gewenschte aanleiding heeft gegeven om in enkele vacaturen, die reeds sedert verscheidene jaren bestonden, te voorzien, en aldus aan den min gunstigen toestand van het onderwijs een einde te maken.

Het voorschrift van art. 21, dat tot benoeming als hoofd- of hulponderwijzer eener openbare school vereischt wordt het bezit eener acte van bekwaamheid tot het geven van schoolonderwijs, alsmede van een getuigschrift van goed zedelijk gedrag, afgegeven door het dagelijksch bestuur der gemeente of gemeenten, waar de bezitter gedurende de twee laatste jaren heeft gewoond, heeft tot geene moeijelijkheden aanleiding gegeven. Sollicitanten, wier acte niet in orde bevonden is, of die geene voldoende getuigschriften konden overleggen, zijn tot het vergelijkend examen niet toegelaten. Bij Koninklijk besluit van den 14den April 1858, n°. 62, is, op voordragt van den Minister van Finantien, vrijstelling van zegel- en registratieregten verleend voor bovengenoemde getuigschriften van goed zedelijk gedrag.

De benoeming van hoofdonderwijzer geschiedt, volgens het 1ste lid van art. 22, op eene voordragt van minstens drie en hoogstens zes personen, opgemaakt door burgemeester en wethouders in overleg met den districts-schoolopziener, na een vergelijkend examen door hem of onder zijn opzigt afgenomen ten overstaan van burgemeester en wethouders of van afgevaardigden uit hun midden, en van de plaatselijke schoolcommissie of van afgevaardigden uit die commissie. Zoodanige vergelijkende examens hebben er in den loop van het jaar 1858 verscheidene plaats gehad. Volgens de berigten der inspecteurs bedroeg het getal in Noordbrabant 8, in Gelderland 17, in Zuidholland 6, in Noordholland 8, in Zeeland 7, in Utrecht 1, in Friesland 24, in Overijssel 12, in Groningen 11, in Drenthe 13 en in Limburg 5, dus in het geheel 112. In de meeste provincien, inzonderheid in Gelderland, Noordholland, Friesland en Groningen, werd, blijkens de ontvangen berigten, zoowel door de gemeentebesturen als door de leden van den raad belangstelling in die examens aan den dag gelegd, en mogt men zich verheugen over de goede keuze, welke van zoodanige zamenwerking doorgaans het gevolg was. Die belangstelling was zeer geschikt om den ijver der sollicitanten op te wekken, zoo als ook bleek uit de talrijke opkomst bij die examens. Zoo bedroeg bijv. het getal van hen die aan het vergelijkend examen deel namen, te Capelle aan den IJssel 38, te Zwammerdam 25, te Krommenie 30, te Twijzel, gemeente Acht-Karspelen, 37, te Pingjum, gemeente Wonseradeel, 21, te Heerenveen 27, te Dragten, gemeente Smallingerland, 49, te Warfhum 35, te Adorp 36, te Westereinde 30, te Termunten 22, te Westerlee 22, te ter Apel, gemeente Vlagtwedde, 21. Daarentegen gebeurde het in enkele andere provincien, vooral in vele gemeenten in Noordbrabant en Limburg, meermalen dat het gemeentebestuur reeds vóór dat het examen plaats had zijne keus gevestigd had op den eenen of anderen der sollicitanten, hetgeen alsdan het gevolg had, dat verscheidene zich terugtrokken en dus slechts zeer weinig onderwijzers aan het vergelijkend examen deel namen. Enkele malen ook moest de geringe opkomst van sollicitanten toegeschreven worden aan de te ongunstige voorwaarden, zoodat eerst na herhaalde oproepingen en na verbetering dier voorwaarden zich eenigen voor de vacante betrekking opdeden.

Omtrent den aard der vergelijkende examens en de wijze waarop zij werden afgenomen valt weinig op te merken; uit den aard der zaak is dit onderwerp minder voor algemeene beschouwingen geschikt. Over het geheel echter schijnt men tevreden geweest te zijn over de daarbij door de meeste mededingers aan den dag gelegde bekwaamheid en geschiktheid, terwijl ook omgekeerd de sollicitanten doorgaans hunne tevredenheid te kennen gaven over de wijze waarop het examen plaats had, hetgeen waarschijnlijk niet weinig daardoor werd bevorderd, dat de meeste schoolopzieners

zich door ervaren en bekwame onderwijzers bij het afnemen van die examens lieten bijstaan.

Het opmaken der voordragt aan den gemeenteraad is nagenoeg overal geschied ten gevolge van eene gewenschte zamenwerking tusschen burgemeester en wethouders en den schoolopziener. In één geval, namelijk te Grootebroek, provincie Noordholland, ontstond verschil van gevoelen omtrent de vraag, of iemand, die bij het vergelijkend examen gebleken was niet tot de zes eersten te behooren, toch op de voordragt kon geplaatst worden; de wethouders namelijk wenschten daarop ook dengene te plaatsen, die de achtste op de ranglijst was, hetgeen naar het oordeel van den burgemeester en den schoolopziener als strijdig met de wet moest beschouwd worden. De Minister van Binnenlandsche Zaken, door den inspecteur omtrent deze zaak geraadpleegd, heeft te kennen gegeven, dat zijns inziens de bedoeling van den wetgever, door het vergelijkend examen verpligtend te maken, geene andere was geweest, dan om op de voordragt aan den gemeenteraad diegenen te plaatsen, welke bij dat examen de meeste bewijzen van bekwaamheid hadden aan den dag gelegd; want dat, zoo burgemeester en wethouders na het vergelijkend examen geheel vrij waren in de keus der op de voordragt te plaatsen personen, dat examen niet meer dan eene vertooning zoude zijn. Ten gevolge van deze mededeeling van het gevoelen des Ministers zijn burgemeester en wethouders overgegaan tot het opmaken eener voordragt van zes personen. Daarbij bleek het echter, dat de zesde en de zevende bij het vergelijkend examen juist evenveel punten bekomen hadden; daar burgemeester en wethouders de voordragt niet tot vijf wilden beperken, en de wet niet toeliet daarop zeven personen te plaatsen, moest het lot beslissen welke der twee sollicitanten, die evenveel punten behaald hadden, daarop zoude geplaatst worden. De wethouders wilden echter dit niet aan het lot overlaten, maar verlangden uitdrukkelijk den eenen dier twee op de voordragt te plaatsen. Ten gevolge van deze weigering heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken den Commissaris des Konings in de provincie Noordholland aangeschreven, door het lot te doen beslissen, wie der beide in de zesde plaats op de ranglijst voorkomende candidaten als zesde op de voordragt zou behooren te komen, en eene beschikking te nemen, waarbij, op grond dat burgemeester en wethouders van Grootebroek niet behoorlijk voor de uitvoering van art. 22, 1ste lid, der wet op het lager onderwijs hadden gezorgd, krachtens art. 127 der gemeentewet, eene voordragt ter benoeming van den hoofdonderwijzer werd vastgesteld. Dien ten gevolge heeft de loting plaats gehad, en heeft het lot daarbij den candidaat begunstigd, welken de wethouders verlangden op de voordragt te plaatsen. Burgemeester en wethouders hebben toen zelven de voordragt opgemaakt en aan den Raad ingezonden, die daaruit den zesden candidaat tot hoofdonderwijzer heeft benoemd. De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft het, ter voorkoming van verkeerde toepassing van art. 22, 1ste lid, der wet op het lager onderwijs, noodig geacht zijne zienswijze omtrent het opmaken der voordragt aan Gedeputeerde Staten en aan de inspecteurs bekend te maken.

Bij sommige vergelijkende examens heeft het gering getal der opgekomen mededingers het onmogelijk gemaakt, eene voordragt van drie personen aan den gemeenteraad te doen. Men heeft daarom gemeend zich, ingeval er slechts twee waren, tot eene voordragt van die twee personen in de door het examen aangewezen volgorde te moeten bepalen, daar de stipte uitvoering van het 1ste lid van art. 22 in zoodanig geval onmogelijk was. Enkele malen heeft zich ook het geval voorgedaan, dat na herhaalde oproeping slechts één candidaat is opgekomen; dit gebeurde vooral dáár, waar het eene zaak van algemeene bekendheid was, dat de gemeenteraad den onderwijzer, die met de tijdelijke waarneming belast was, of wel eenen anderen vooraf aangewezene, wenschte te benoemen. In zoodanig geval kon dus geen *vergelijkend* examen plaats hebben; het scheen nogtans wenschelijk ook dan een onderzoek naar de bekwaamheid van den eenigen candidaat te doen plaats hebben, opdat het zoude blijken, of hij voor de betrekking berekend was; in de gemeenten, waar dit geval zich voordeed, onder andere te Breda bij de benoeming van een hoofdonderwijzer bij de armenschool (zie hiervóór bladz. 73), te Nijnsel, gemeente St. Oedenrode, te Heelsum, gemeente Doorwerth, te Well, gemeente Ammerzoden, te Gouda voor eene meisjesschool, te Haarle, gemeente Hellendoorn, te Genne, gemeente Zwollerkerspel, te Vastenow en Nieuw-Dordrecht, gemeente Emmen, te Ansen, gemeente Ruinen, te Berg en Terblijt en te Nieuwstad, is overal door den schoolopziener een onderzoek naar den eenigen opgekomen candidaat ingesteld; in al deze plaatsen heeft het tot gunstige uitkomst en tot de daarop gevolgde benoeming van dien onderwijzer geleid.

Wat de keus aangaat, door den gemeenteraad gedaan uit de door burgemeester en wethouders in overleg met den schoolopziener opgemaakte voordragt, zoo zijn ook in

dit opzigt de berigten vrij uiteenloopend. In Noordbrabant werd meestal diegene benoemd, die de eerste op de voordragt stond; daarbij moet echter niet uit het oog verloren worden, dat, zoo als reeds hiervóór is medegedeeld, de opkomst gering was, omdat men veelal vooraf wist, op wien de keus van den gemeenteraad waarschijnlijk vallen zoude. Uit Gelderland zijn de deswege ontvangen berigten over het algemeen gunstig; de meeste schoolopzieners melden, dat de gemeenteraad zich slechts zelden door persoonlijke consideratien liet leiden. In Zuidholland werd in vier van de zes gevallen de eerste op de voordragt benoemd; te Capelle aan den IJssel werd de tijdelijke waarnemer, die van de 38 sollicitanten de derde in rang was, benoemd; hetzelfde was te Hagestein het geval.

Minder gelukkig was de uitslag der benoemingen in Noordholland, zoo als onder andere blijkt uit hetgeen hiervóór is medegedeeld aangaande de benoeming te Grootebroek; te Monnikkendam werd de zesde aangesteld, te Krommenie de vierde, te Oude Schild op Texel de derde; in de vier overige gevallen werd daarentegen de eerste op de voordragt benoemd. Uit Zeeland wordt gemeld, dat de gemeenteraden bij de benoeming somtijds door andere beschouwingen dan door de belangen van het onderwijs werden geleid; van de zeven benoemingen waren er slechts drie, waarbij de eerste werd aangesteld. Bij de eenige benoeming in de provincie Utrecht werd de bekwaamste candidaat gekozen. In Friesland was meestal hetzelfde het geval, daar de keus zich doorgaans tot den eersten bepaalde; slechts een paar malen werd de vijfde of zesde op de voordragt benoemd. In Overijssel werd in vijf gevallen van de tien, waarin eene voordragt van meer dan één persoon kon worden opgemaakt, de eerste aangesteld; in twee gevallen koos men den tweeden, in twee den derden en in één den zesden candidaat. In Groningen werd blijkens de mededeeling van den inspecteur meestal de beste benoemd; ook in Drenthe was hetzelfde het geval. In Limburg waren in twee gemeenten slechts één candidaat, in eene andere twee, in eene vierde slechts drie sollicitanten opgekomen; overal is de eerste op de voordragt benoemd. Te Vijlen, gemeente Vaals, waar vier sollicitanten waren opgekomen, die allen op de voordragt zijn geplaatst, is de tweede aangesteld.

Uit het voorgaande blijkt, dat de gemeenteraden zich in hunne keus van hoofdonderwijzers meestal hebben gehouden aan den uitslag van het vergelijkend examen; wel maakten zij op enkele plaatsen gebruik van de hun bij de wet verleende bevoegdheid om personen te kiezen, die naar het oordeel van den schoolopziener minder geschikt waren, maar deze gevallen waren gelukkig niet talrijk en bepaalden zich tot weinige provincien. De hiervóór vermelde omstandigheid, dat op sommige plaatsen vooraf als 't ware de keus reeds gevestigd was, deed echter aldaar die examens veel van hunne waarde en invloed verliezen. Het valt bovendien niet te ontkennen, dat in sommige provincien het gebrek aan hoofdonderwijzers, in verband met de niet zeer ruime aanbiedingen, ook op de vergelijkende examens een min gunstigen invloed heeft uitgeoefend. Het is te hopen en te verwachten, dat ook in dit opzigt vooruitgang zal kunnen worden waargenomen, wanneer het onderwijs eenmaal in alle gemeenten volgens de voorschriften der wet zal geregeld zijn.

De hulponderwijzers moeten, volgens het tweede lid van art. 22, benoemd worden door den gemeenteraad uit eene voordragt van drie personen, opgemaakt door burgemeester en wethouders in overleg met den hoofdonderwijzer en den districts-schoolopziener. Dit voorschrift kon echter nog slechts in weinig gemeenten in toepassing worden gebragt, daar ook de bezoldiging der hulponderwijzers, zoolang niet het onderwijs overeenkomstig de voorschriften der wet geregeld was, meestal door de hoofdonderwijzers geschiedde. Waar dit nog het geval was, heeft men gemeend, dat ook de aanstelling der hulponderwijzers, even als vroeger, door de hoofdonderwijzers kon plaats hebben. Daar echter, waar het bedrag der jaarwedde van den hulponderwijzer door den gemeenteraad was bepaald, hetzij reeds vóór de invoering der wet van 1857, hetzij krachtens de voorschriften dier wet, en die jaarwedde uit de gemeentekas werd voldaan, heeft de benoeming volgens bovengemelde wetsbepaling plaats gehad.

Slechts enkele malen was het noodig, dat hoofd- of hulponderwijzers krachtens het derde lid van art. 22 door burgemeester en wethouders werden geschorst. Dit is alleen het geval geweest met hoofdonderwijzers in de gemeenten Hooge Zwaluwe en Groot Linden, in beide gevallen voor drie maanden, alsmede in de gemeente Monnikkendam voor den tijd van ééne maand.

Hoewel van de vacaturen, tot welker vervulling de bovengemelde vergelijkende examens hebben plaats gehad, en van eenige bij het einde van 1858 nog onvervulde, de

meeste waren ontstaan door het overlijden der onderwijzers of ten gevolge van hun vertrek naar andere scholen, zoo zijn nogtans ook verscheidene het gevolg geweest van een krachtens het vierde lid van art. 22 door den gemeenteraad verleend ontslag, hetzij op voordragt van burgemeester en wethouders en den districts-schoolopziener, hetzij op eigen verzoek door den raad. In de gemeente Scherpenzeel is zelfs de tusschenkomst van Gedeputeerde Staten daartoe noodig geweest. Aldaar bestond namelijk, zoo als reeds hiervóór gemeld is, bij het in werking treden der wet een onwettige toestand ten aanzien van den hoofdonderwijzer der openbare school. In 1821 was de hoofdonderwijzer zonder wettig ontslag uit de school verwijderd en een ander als adjunct-onderwijzer aangesteld, die sedert, hoewel ten onregte, door het gemeentebestuur als hoofdonderwijzer beschouwd werd. Daar het gemeentebestuur zich weigerachtig toonde om den wettigen onderwijzer alsnog te ontslaan, is dat ontslag krachtens het 5de lid van art. 22 door Gedeputeerde Staten van Gelderland uitgesproken, en de openbare school vacant verklaard; bij het einde van het jaar 1858 was nog niet in de vacature voorzien.

Een niet eervol ontslag is slechts in de vier volgende gevallen verleend. In 1857 was G. van Dielen, hoofdonderwijzer in de openbare school te Gaanderen, gemeente Ambt Doetinchem, wegens ergerlijk levensgedrag voor den tijd van zes weken geschorst. Daar hij zich bij voortduring aan wangedrag schuldig maakte, is hij door den gemeenteraad op voorstel van burgemeester en wethouders en den schoolopziener ontslagen. Gedeputeerde Staten van Gelderland hebben hem daarop krachtens het 7de lid van art. 22 vervallen verklaard van zijne bevoegdheid om onderwijs te geven. Een tweede geval deed zich voor in de provincie Zeeland, te St. Anna ter Muiden, waar de hoofdonderwijzer J. Jonse wegens ergerlijk levensgedrag eerst geschorst en daarna ontslagen is. Op voorstel van den inspecteur hebben Gedeputeerde Staten van Zeeland hem van zijne bevoegdheid om onderwijs te geven vervallen verklaard. In de provincie Groningen is B. Oosterman, hoofdonderwijzer te Zyldijk, gemeente Zandt, op voordragt van den schoolopziener bij besluit van Gedeputeerde Staten ontslagen, nadat de gemeenteraad zich weigerachtig had betoond om dat ontslag te verleenen op eene voordragt van burgemeester en wethouders en den schoolopziener. De aanleiding tot dit ontslag was gelegen in een herhaald vergrijp tegen de eerbaarheid, waaraan genoemde onderwijzer zich in het jaar 1856 ten aanzien van eenige zijner leerlingen had schuldig gemaakt, waarvoor hij toen ook geregtelijk was vervolgd en preventief in hechtenis gesteld, maar door het hof in raadkamer van alle regtsvervolging ontslagen. Hoewel in lateren tijd van geen herhaling van dat vergrijp was vernomen, was echter het vertrouwen in den onderwijzer geknakt, en begreep men de mogelijkheid eener herhaling te moeten voorkomen. Aan een soortgelijk vergrijp had zich in 1857 in dezelfde provincie schuldig gemaakt A. Welp, hoofdonderwijzer te Horsten, gemeente Onstwedde. Zoodra de nieuwe wet zulks mogelijk maakte, hebben burgemeester en wethouders en de schoolopziener eene voordragt tot ontslag van dezen onderwijzer ingediend aan den gemeenteraad, die onmiddellijk daaraan heeft gevolg gegeven. Gedeputeerde Staten hebben A. Welp bovendien vervallen verklaard van zijne bevoegdheid om onderwijs te geven; met Oosterman is dit niet geschied, omdat men begreep, dat deze, slechts in het bezit zijnde eener acte van den derden rang, toch zelf geene school kon oprigten, noch als hoofdonderwijzer aan het hoofd eener openbare school geplaatst worden.

Met hetgeen voor de openbare onderwijzers eene aanstelling is, komt, voor zoover de bijzondere onderwijzers betreft, eenigzins het voorschrift overeen van art. 37 der wet, dat zij namelijk, behalve van eene acte van bekwaamheid en een getuigschrift van goed zedelijk gedrag, tevens moeten voorzien zijn van een bewijs, dat beide stukken door burgemeester en wethouders der gemeente, waar zij voornemens zijn onderwijs te geven, zijn gezien en in orde bevonden. Bij Koninklijk besluit van den 10den Junij 1858, n°. 57, is vrijstelling van zegel- en registratieregten verleend voor genoemde getuigschriften, welke vrijstelling bij Koninklijk besluit van den 1sten Junij 1860, n°. 65, is uitgebreid tot het bovengemeld bewijs, dat de acte en het getuigschrift in orde zijn bevonden. De afgifte van dit bewijs heeft slechts in enkele gevallen aanleiding gegeven tot moeijelijkheden. Het werd aangevraagd door eene onderwijzeres te Zevenaar, die in het bezit was van eene vóór de invoering der wet in Noordbrabant afgegeven acte van algemeene toelating, die echter in het jaar 1857 door den Koning ook voor Gelderland geldig was verklaard; burgemeester en wethouders hebben zwarigheid gemaakt om aan deze onderwijzeres het verlangde bewijs uit te reiken, die toen krachtens het 2de lid van art. 38 bij Gedeputeerde Staten van Gelderland in beroep is gekomen; deze hebben daarop verklaard, dat gemelde onder-

wijzeres inderdaad bevoegd was om in Gelderland onderwijs te geven. Van deze uitspraak zijn burgemeester en wethouders van Zevenaar bij den Koning in beroep gekomen. De Minister van Binnenlandsche Zaken, daartoe door den Koning gemagtigd, heeft aan de adressanten te kennen gegeven, dat aan hun verzoek om de uitspraak van Gedeputeerde Staten te niet te doen en de beslissing van burgemeester en wethouders te handhaven, niet kon worden voldaan. Door hetzelfde gemeentebestuur is de afgifte van een dergelijk bewijs geweigerd aan eene onderwijzeres, welke slechts eene acte van algemeene toelating voor Overijssel bezat. Deze weigering is eerst door Gedeputeerde Staten en later door de Regering gehandhaafd. Ook in de gemeente Groningen hebben burgemeester en wethouders geweigerd het bedoelde bewijs aan eenen onderwijzer af te geven, op grond dat de acte, welke hij bezat, hem naar hunne meening geene bevoegdheid gaf om zoodanige bijzondere school te openen als zijn voornemen bleek te zijn. De belanghebbende is bij Gedeputeerde Staten in beroep gekomen, welke hebben verklaard, dat de door den adressant overgelegde acte zich in behoorlijke orde bevond, dat dus burgemeester en wethouders de afgifte van het bewijs, dat die zoodanig bevonden was, niet konden weigeren, en dat daarbij niet behoefde in aanmerking genomen te worden welk gebruikde houder voornemens was daarvan te maken; het verlangde bewijs is dien ten gevolge door Gedeputeerde Staten afgegeven. Bij circulaire van den 3den Mei 1859, n°. 126, 5de afdeeling, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken, die zich geheel met de door Gedeputeerde Staten der provincie Groningen gegeven verklaring vereenigde, deze zijne zienswijze ter kennis van Gedeputeerde Staten in de onderscheidene provincien gebragt.

Hetgeen hiervóór is medegedeeld aangaande de strekking van het onderwijs, door de openbare onderwijzers gegeven, geldt evenzeer voor de bijzondere; nergens heeft zich de klagt doen hooren, dat door eenen bijzonderen onderwijzer leeringen werden verspreid, strijdig met de goede zeden of aansporende tot ongehoorzaamheid aan de wetten des lands. Gedeputeerde Staten hebben dus geen gebruik behoeven te maken van de hun bij art. 39 verleende magt, om aan bijzondere onderwijzers de bevoegdheid tot het geven van onderwijs te ontnemen.

§ 12. OPLEIDING VAN ONDERWIJZERS.

Bij art. 12 der wet wordt voorgeschreven, dat er ter opleiding van onderwijzers ten minste twee rijks-kweekscholen zullen zijn, dat van rijkswege aan enkele der meest voortreffelijke lagere scholen normaallessen worden verbonden, en dat de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen op de lagere scholen zooveel mogelijk van rijkswege wordt bevorderd.

Overtuigd van het belang eener goede opleiding van onderwijzers voor de lagere scholen, heeft de Regering het wenschelijk geacht tot het in werking brengen dezer voorschriften zonder overhaasting te werk te gaan. Het verschil in meening aangaande de meest geschikte wijze om de onderwijzers voor hunne betrekking op te leiden, dat zich nagenoeg in alle landen vertoont, en dat, blijkens de tusschen de Regering en de Staten-Generaal betrekkelijk de achtereenvolgende ontwerpen van wet op het lager onderwijs gewisselde stukken, ook hier te lande in geengeringe mate bestaat, maakte het raadzaam in dit opzigt met voorzigtigheid te handelen. Het scheen beter met de uitvoering der voorschriften eenigen tijd te wachten, tot dat men een vast stelsel had kunnen aannemen, dan dat men, door de begeerte om zoo spoedig mogelijk aan den eisch der wet te voldoen, welligt maatregelen nam, die later zouden blijken minder doelmatig te zijn geweest, of in het later aan te nemen stelsel minder te passen. Wel wordt in de wet voorgeschreven wat van regeringswege tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen moet geschieden, maar de wijze, waarop die voorschriften moeten worden uitgevoerd, en de inrigting der verschillende gelegenheden tot opleiding worden geheel in het midden gelaten. Zoo wordt er bijv. wel voorgeschreven, dat er normaallessen aan de meest voortreffelijke scholen zullen verbonden worden, maar aangaande hetgeen men door normaallessen te verstaan heeft, zijn de gevoelens zeer uiteenloopende.

Het is om deze redenen, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken gemeend heeft zich te moeten doen voorlichten door hen, bij wie in de eerste plaats kennis van de onderwerpelijke zaak mogt ondersteld worden; daartoe bood zich weldra de gelegenheid aan tijdens de eerste bijeenkomst der inspecteurs in Maart 1858, welke te dien einde zijn uitgenoodigd om den Minister hunne meening aangaande de aan art. 12 der wet tegeven uitvoering mede te deelen. De inspecteurs hebben dit belangrijk punt

tot een onderwerp hunner beraadslagingen gemaakt. Daar het hun echter niet mogelijk scheen om gedurende die bijeenkomst, waarin verscheidene belangrijke punten te behandelen waren, een behoorlijk uitgewerkt verslag aan de Regering aan te bieden, hebben zij zich bepaald tot het bespreken van eenige hoofdpunten, welke naar hun oordeel bij de regeling op den voorgrond moesten staan. In vele opzigten waren ook hier de meeningen uiteenloopende. In zooverre echter was men het onderling eens, dat de kweekscholen niet alleen moesten strekken en geschikt zijn voor eene volkomene opleiding der onderwijzers en dezen uitmuntend onderwijs moesten verschaffen in de vakken, die zij hadden te beoefenen, maar dat zij tevens hen behoorden te vormen tot praktische onderwijzers; dat tot het laatste doel aan de kweekschool eene school moest verbonden zijn, waarin de kweekelingen goed onderwijs zien geven, en, zelven aan het onderwijzen deel nemende, ook goed onderwijs leeren geven; dat afzonderlijke kweekscholen voor hen, die van kweekelingen tot hulponderwijzers, en voor hen, die van hulponderwijzers tot hoofdonderwijzers zullen worden opgeleid, minder doelmatig te achten waren, maar dat het daarentegen wenschelijk was, dat de op te rigten kweekscholen zoowel tot het eerste als tot het laatste doel werden dienstbaar gemaakt. Bij de vraag, of een internaat of wel een externaat verkieslijk moet geacht worden, werd de vrees geuit, dat het eerste zoude leiden tot eene militaire discipline en tot eene te gestrenge beperking van de vrijheid der kweekelingen, die daarentegen bij het andere stelsel te zeer aan zich zelven zouden zijn overgelaten. Het door de wet als minimum gestelde getal van twee kweekscholen achtte men, met het oog op de behoefte en de gesteldheid des lands, niet voldoende; de meerderheid meende te moeten voorstellen dat getal op vier te bepalen; de minderheid achtte het, bij gebrek aan de noodige gegevens om over de bestaande behoefte te dezer zake te oordeelen, moeijelijk om een bepaald voorstel te doen. Men was het echter daarin eens, dat in geen geval allen, die onderwijzers zullen worden, hunne opleiding op de kweekscholen zouden kunnen erlangen. Daarom moest vooral, ook overeenkomstig de voorschriften der wet, de opleiding op de lagere scholen zelve bevorderd, en tevens den onderwijzer gelegenheid gegeven worden, om op zeer goede scholen zeer goed onderwijs te zien en te leeren geven. Tot dit laatste konden, zoo meende men, de normaallessen strekken; daaronder zoude men lessen op normaalscholen kunnen verstaan, maar de wet kent geene bijzondere inrigtingen van dien naam: zij spreekt slechts van normaallessen, die verbonden worden aan scholen, waar uitmuntend onderwijs wordt gegeven. Van die lessen behoorde dan te worden gebruik gemaakt door de zoodanigen, die, elders als ondermeesters werkzaam zijnde, hetzij op bepaalde tijden in de week, hetzij gedurende eenige weken achtereen, op die scholen zouden zien en leeren onderwijzen. Zonder daar opzettelijk te worden onderwezen in alle vakken, die zij moeten beoefenen, zoude hunne opleiding tot praktisch geschikte onderwijzers hier het eenig doel moeten zijn. Men kon die normaallessen op verschillende wijzen laten houden, naar mate plaatselijke omstandigheden de eene of de andere wenschelijk maakten; men kon elders geplaatste hulponderwijzers op bepaalde tijden in de week daaraan laten deel nemen, wanneer zij het best in hunne school konden gemist worden; men kon hen echter ook de lessen eenigen tijd achtereen laten bijwonen, daar op vele plaatsen gedurende zekeren tijd van het jaar de verminderde schoolgang hunne verwijdering van de school, waarin zij werkzaam zijn, zoude toelaten; was dit niet het geval, dan zoude hunne plaats veelal kunnen worden ingenomen, hetzij door eene soort van surnumerairs, die aan geen bepaalde school verbonden zijn, hetzij door kweekelingen eener kweekschool, die tijdelijk worden gedetacheerd, bijv. gedurende den tijd, dat de kweekschool hare vacantie houdt. Wat de opleiding van onderwijzers op de gewone lagere school betreft, zoo achtte men het wenschelijk, dat het geven van onderwijs aan jongelingen, die zich voor het onderwijzersvak voorbereiden, door hoofdonderwijzers, die meer bepaaldelijk van de opleiding van kweekelingen hun werk hadden gemaakt, van rijkswege door het geven van toelagen, zoowel aan die onderwijzers als aan de jongelingen die van die lessen gebruik maakten, werd aangemoedigd.

Omtrent de opleiding van onderwijzeressen waren de gevoelens verschillend. Sommigen achtten ook voor deze eene kweekschool wenschelijk; anderen waren van oordeel, dat de oprigting van zoodanige kweekschool vooreerst althans niet noodig was en dat daaraan bovendien eigenaardige bezwaren verbonden waren.

Als slotsom dezer overwegingen werd door de vergadering der inspecteurs besloten den Minister te verzoeken:

1°. eene commissie uit haar midden te willen benoemen, die, naar aanleiding van het besprokene betrekkelijk de inrigting der kweekscholen, het doen geven van normaallessen en het van rijkswege bevorderen der opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen op de lagere scholen, de Regering dienaangaande zoude dienen van berigt en raad, na echter haar werk vooraf aan het oordeel der inspecteurs, des noods in eene buitengewonen vergadering bijeen te roepen, te hebben onderworpen;

2°. de inspecteurs uit te noodigen om in overleg met de schoolopzieners der Regering zoodanige voorstellen te doen, als leiden kunnen om, in afwachting wat naar aanleiding van het door bedoelde commissie uit te brengen verslag te dier zake later zou worden bepaald, reeds onmiddellijk de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen door geldelijke ondersteuning van rijkswege te bevorderen.

Aan dit voorstel der vergadering is, voor zooveel het eerste punt aangaat, geen gevolg gegeven, daar de Minister van Binnenlandsche Zaken het doelmatiger achtte, omtrent de opleiding van onderwijzers de beschouwingen te vernemen van een drietal inspecteurs, die door vroegere betrekking en ervaring konden geacht worden meer bijzonder dezer zake kundig te zijn, ten einde daarna tot een besluit te komen zonder de overige inspecteurs nader te hooren. Dien ten gevolge zijn in Mei 1858 drie der inspecteurs, alsmede de tijdelijke directeur van 's Rijks kweekschool te Haarlem, elk in 't bijzonder uitgenoodigd om hunne gedachten mede te deelen over de uitvoering, die naar hunne wijze van zien aan art. 12 der wet op het lager onderwijs zou kunnen worden gegeven. Daarenboven is tot alle inspecteurs eene uitnoodiging gerigt in den zin van het tweede hiervóór gemelde voorstel der vergadering.

Van de drie inspecteurs hebben twee, alsmede de tijdelijke directeur der Haarlemsche kweekschool, in den zomer van 1858 aan de uitnoodiging voldaan. Voornamelijk naar aanleiding van het door een der inspecteurs, althans in de hoofdbeginselen voorgestelde plan, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken het nuttig geoordeeld, voorloopig te bepalen, hoeveel rijkskweekscholen zouden behooren te worden opgerigt en waar die zouden moeten gevestigd zijn. Dien ten gevolge is aan de inspecteurs in de provincien Noordbrabant, Noordholland en Groningen medegedeeld, dat voor 's hands het voornemen bestond drie rijkskweekscholen voor onderwijzers tot stand te brengen en die te 's Hertogenbosch, Haarlem en Groningen te vestigen. Tevens zijn hun, voor zoover dit noodig scheen, eenige hoofdpunten van de ontworpen inrigting der kweekscholen medegedeeld, en is hun oordeel gevraagd over de aan het hoofd dier inrigtingen te plaatsen directeuren. Nog in den loop van het jaar is door hen daaraan voldaan. Intusschen deden zich van verschillende kanten klagten hooren aangaande den toestand der nog bestaande rijkskweekschool te Haarlem, welke, in afwachting van de definitive uitvoering aan art. 12 der wet te geven, in denzelfden toestand was gebleven waarin zij bij het in werking treden der wet verkeerde. Hoewel overtuigd, dat die klagten overdreven waren te achten, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken het nuttig geoordeeld een bepaald onderzoek aangaande die inrigting te laten instellen. Dien ten gevolge is den 7den December 1858 aan eene commissie, bestaande uit twee inspecteurs en eenen schoolopziener, zoodanig onderzoek opgedragen, met verzoek om daarna verslag van hare bevindingen te doen. Deze commissie heeft eerst in het laatst der maand April 1859 haar rapport uitgebragt; van de naar aanleiding daarvan noodig geoordeelde en genomen maatregelen zal in het volgend Verslag melding gemaakt worden.

Aan het aan alle inspecteurs gerigte verzoek van den Minister van Binnenlandsche Zaken om op te geven, wat, in afwachting van hetgeen omtrent de kweekscholen nader zoude worden beschikt, reeds aanstonds van rijkswege ter bevordering van de opleiding van onderwijzers zou kunnen geschieden, hebben negen hunner voldaan. De door hen ingezonden voorstellen waren evenwel zoo uiteenloopende, dat de Minister zwarigheid heeft gemaakt daaraan gevolg te geven, en het beter heeft geacht een voorloopig plan tot regeling der normaallessen en van de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen op de lagere scholen aan het oordeel der inspecteurs te onderwerpen, hoofdzakelijk om van hen te vernemen, in hoeverre het in de onderscheidene provincien voor uitvoering vatbaar zoude zijn. Zij zijn dien ten gevolge bij brief van den 11den November 1858 uitgenoodigd, zoo zij bedenkingen tegen het hun bij dat schrijven medegedeelde plan hadden, daarvan opgave te doen, en tevens te melden: 1°. in welke gemeenten er naar hunne meening zoowel door déne of meer uitmuntende lagere scholen, als door bekwame hoofdonderwijzers, gelegenheid bestond om oefenscholen met normaallessen op de in dat plan nader omschreven wijze tot stand te brengen; van welke scholen en van welke onder-

wijzers zij voor de opleiding van kweekelingen zouden wenschen gebruik te maken, en welke naar hunne berekening de jaarlijksche kosten van elke dier inrigtingen zouden zijn; 2°. in welke gemeenten reeds iets dergelijks was tot stand gebragt, met opgave van alles wat tot die inrigtingen betrekking had; 3°. in welke gemeenten zich bovendien goede lagere scholen bevonden, aan welker hoofd bekwame onderwijzers geplaatst waren, zoodat hun de opleiding van kweekelingen zou kunnen worden toevertrouwd; 4°. welke openbare of bijzondere scholen door hen geschikt werden geacht om dienstbaar gemaakt te worden aan de opleiding van onderwijzeressen.

Aan deze uitnoodiging is door allen voldaan; van eenige opmerkingen, door sommigen hunner gemaakt, is nog gebruik gemaakt tot vaststelling van een algemeen plan, waarbij alles wat de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen betreft, met uitzondering alleen van de kweekscholen, in de beginselen is geregeld. Dit plan is door den Minister ter kennis van de inspecteurs gebragt bij circulaire van den 10den Maart 1859, n°. 149, 5de afdeeling, waarvan de inhoud hier volgt.

» Het hoofddoel der normaallessen moet mijns inziens voor alsnog zijn, de opleiding van bekwame hulponderwijzers voor de openbare lagere scholen te bevorderen. Daaraan doet zich tegenwoordig in hooge mate de behoefte gevoelen, en het moet dus in de eerste plaats het streven der Regering zijn, daarin te trachten te voorzien. Het is mij bovendien wenschelijk voorgekomen, dat die lessen niet alleen strekken tot opleiding van hen, die reeds als kweekeling aan eene lagere school geplaatst zijn, maar vooral bestemd worden voor jongelieden, die nog niet als zoodanig aan eene school werkzaam zijn, doch lust en aanleg toonen, om zich tot den onderwijzersstand voor te bereiden. Daar echter slechts bij weinigen die lust schijnt te bestaan, zoo geloof ik, dat het doel slechts ten halve zal bereikt worden, zoo niet aan die jongelieden tot aan den tijd, dat zij een examen als hulponderwijzer kunnen afleggen, toelagen worden verstrekt, waardoor zij in staat gesteld worden om de noodzakelijke uitgaven voor boeken, schrijfbehoeften enz. te bestrijden, en zoo niet aan diegenen, wier ouders niet in de gemeente zelve wonen, waar de normaallessen gegeven worden, de middelen worden verschaft, om voor hunne inwoning en kost in de gemeente te zorgen.

» De opleiding dezer jongelieden moet praktisch en theoretisch zijn. Voor hunne praktische vorming zal gebruik moeten gemaakt worden van eene of meer uitdrukkelijk daartoe aan te wijzen scholen; de theoretische opleiding zal behooren te worden toevertrouwd aan bekwame onderwijzers in de gemeente, en zoodanig geregeld, dat daarvan voor een gedeelte althans ook gebruik kan gemaakt worden door jongelieden, in de gemeente zelve of in andere naburige gemeenten wonende, en aldaar reeds als kweekeling op eene school werkzaam zijnde.

» Door het verleenen der bovengemelde toelagen zullen de kosten der normaallessen aanzienlijker zijn dan volgens het voorloopige plan, in mijne circulaire van den 11den November ll. aangewezen. Daartegen bestaat nogtans bij mij geen bezwaar, daar elke inrigting dan ook zal dienstbaar kunnen gemaakt worden aan de opleiding van eenige jongelieden uit meer verwijderde gedeelten der provincie, en het geheele getal dier inrigtingen dus kleiner zal kunnen wezen. Bovendien is het mij uit de door de inspecteurs verstrekte inlichtingen gebleken, dat voor alsnog slechts op een betrekkelijk gering aantal plaatsen de elementen aanwezig zijn, die mijns inziens noodig zijn, opdat de op te rigten normaallessen goede uitkomsten zullen kunnen opleveren. Die elementen zijn in de eerste plaats eene uitmuntende lagere school, aan welke gelegenheid bestaat tot praktische opleiding, en aan welker hoofd een bekwaam onderwijzer geplaatst is, geschikt om de leiding der normaallessen op zich te nemen; in de tweede plaats eenige onderwijzers, die genoegzame bekwaamheid en ondervinding bezitten, om den hoofdonderwijzer bij te staan, voor zooverre de theoretische opleiding van de kweekelingen en de leerlingen der normaallessen betreft.

» De school, aan welke de normaallessen verbonden worden, moet eene openbare zijn; dit is, dunkt mij, eigenaardig, ook omdat op deze, meer dan op bijzondere scholen, door het schooltoezigt invloed kan uitgeoefend worden. Dit belet nogtans niet, dat, wanneer het getal der leerlingen te aanzienlijk is om voor hunne praktische opleiding behoorlijk aan die ééne openbare school zorg te kunnen dragen, de meest gevorderden van hen gedurende eenigen tijd aan eene andere school kunnen geplaatst worden, waarvoor dan, zoo de openbare mogten blijken om de eene of andere reden minder geschikt te zijn, ook bijzondere zouden kunnen worden aangewezen.

» De hoofdonderwijzer der school, aan welke de normaallessen verbonden worden, behoort iemand te zijn, die in allen deele voor de hem op te dragen taak berekend is.

Op hem toch berust hoofdzakelijk de zorg zoowel voor de praktische als voor de theoretische opleiding; hij moet de werkzaamheden der jongelieden regelen en ook op hun gedrag een wakend oog houden. Voor het theoretisch onderwijs zal hij door andere onderwijzers moeten worden bijgestaan; de verschillende vakken zouden dan op zoodanige wijze kunnen verdeeld worden, dat aan ieder dat gedeelte van het onderwijs wordt opgedragen, waarvoor hij het best berekend is; in den regel zal echter het onderrigt in de theorie van opvoeding en onderwijs, voor zooverre dit afgescheiden van de vakken zelve kan gegeven worden, behooren te worden opgedragen aan den hoofdonderwijzer, die met de leiding der praktische oefeningen belast is. Het getal der onderwijzers moet niet te groot zijn, want hoezeer het aan den eenen kant wenschelijk is, dat ieder belast zij met dat vak, waarin hij het meest uitmunt, zoo zoude toch bij de verdeeling der onderwijsvakken over een aanzienlijk aantal onderwijzers bezwaarlijk de noodige eenheid in het onderwijs kunnen heerschen. Ik geloof, dat in den regel het getal der onderwijzers, behalve den hoofdonderwijzer der normaallessen, niet hooger dan vier moet gesteld worden.

» Het is voorts naar mijne meening van het meeste belang, dat het onderwijs niet te hoog worde opgevoerd; men behoort daarbij steeds in het oog te houden, dat de bedoeling is, geschikte hulponderwijzers voor lagere scholen te vormen, niet de opleiding van secondanten te bevorderen voor die bijzondere scholen, welke eer onder de middelbare dan onder de lagere moeten gerekend worden. Is eenmaal een degelijke grond gelegd, dan zal het gemakkelijker zijn later daarop voort te bouwen, dan wanneer het onderwijs reeds aanstonds zoo hoog wordt opgevoerd. Het zal zich daarom hoofdzakelijk behooren te bepalen tot de kundigheden, waarover het examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als hulponderwijzer loopt, dus tot de vakken van het gewoon lager onderwijs. Van die van het meer uitgebreid lager onderwijs zoude ik alleen wenschen, dat het teekenen, en wel, in verband met het programma E, volgens de methode van Dupuis, onderwezen werd. Levende talen meen ik, dat voor alsnog in den regel niet bij de normaallessen behooren te worden opgenomen; in dat opzigt zoude alleen eene uitzondering noodig zijn voor die provincien, waar wegens hare ligging eenige kennis van de Fransche of Hoogduitsche taal als een vereischte voor den hulponderwijzer kan beschouwd worden. Bestaat er gelegenheid tot gymnastische oefeningen, ook daarvan zal men gebruik kunnen maken; meer echter in het belang der jongelieden zelven, die het grootste gedeelte van den dag in de school moeten doorbrengen, dan om hen tot een examen in dat vak voor te bereiden.

» Het onderwijs in de voornoemde vakken behoort te worden gegeven in de localen der school, aan welke de normaallessen verbonden zijn, althans indien deze daartoe geschikt bevonden worden, hetgeen in den regel wel het geval zal zijn. Het moet gedeeltelijk gedurende den schooltijd, gedeeltelijk op andere uren plaats hebben. Gedurende den tijd, dat er school gehouden wordt, moeten de leerlingen der normaallessen aldaar tegenwoordig zijn, want het schijnt wenschelijk, de aanstaande onderwijzers reeds zoo vroeg mogelijk in tegenwoordigheid der schoolkinderen te brengen. In het begin zal zich het onderwijs moeten bepalen tot eene grondige herhaling van het in de lagere school geleerde. Met het oog hierop in het wenschelijk, dat, zoo daartoe gelegenheid bestaat, een gedeelte van het theoretisch onderwijs worde opgedragen aan éénen of meer der onderwijzers, die ook in die school werkzaam zijn; het eerste onderwijs aan de leerlingen der normaallessen zoude dan door hen onder toezigt van den hoofdonderwijzer kunnen gegeven worden. Een gedeelte van den schooltijd kan door de leerlingen besteed worden, om het opgegeven werk te maken, aan teeken- of schrijfoefeningen enz. Zij, die wat meer gevorderd zijn en reeds gedurende een of twee jaren het theoretisch onderwijs genoten hebben, kunnen dan met praktische oefeningen beginnen, en behulpzaam zijn in het onderrigten der lagere klassen. De meest gevorderden, die weldra een examen als hulponderwijzer zullen kunnen afleggen, en reeds eenigzins geleerd hebben op zich zelven te staan, kunnen dan tot verdere oefening nog eenigen tijd op eene andere school in de gemeente geplaatst worden. Daarbij moet echter niet uit het oog verloren worden, dat zij niet op die school gezonden worden om den onderwijzer behulpzaam te zijn, maar om zelven te leeren onderwijzen; hunne tijdelijke tegenwoordigheid zal dus op het door de wet gevorderde aantal hulponderwijzers of kweekelingen dier school geenen invloed mogen uitoefenen. Daar zij, aan zoodanige school tijdelijk werkzaam zijnde, natuurlijk onder de leiding staan van den hoofdonderwijzer dier school, zoo zoude het wenschelijk zijn, dat die onderwijzer een ware van hen, aan welke het theoretisch onderwijs der jongelieden is opgedragen.

» De moeijelijkere vakken zouden des avonds en vooral des Zaturdags behooren behandeld te worden. Die lessen kunnen dan tevens bijgewoond worden door jongelieden, welke reeds als kweekeling in eene school werkzaam zijn, en opdat ook eenigen uit de omliggende plaatsen met vrucht er van zouden kunnen gebruik maken, ware het wenschelijk ze zoodanig te regelen, dat des Zaturdags, den eenigen dag dat dezen die lessen kunnen bijwonen, de meest belangrijke vakken onderwezen worden.

» Aangaande den leeftijd, waarop jongelieden tot de normaallessen kunnen worden toegelaten, moet een vaste regel aangenomen worden. De lessen moeten zoodanig worden ingerigt, dat de kweekelingen op hun 18de jaar een examen als hulponderwijzer kunnen afleggen. Hoewel nu, naar mij voorkomt, de daartoe vereischte kundigheden wel in drie jaren zouden medegedeeld, en dus een 15jarige leeftijd als voorwaarde tot toelating gesteld zou kunnen worden, zoo bestaat hiertegen het bezwaar, dat de tijd, die alsdan moet verloopen tusschen het verlaten der lagere school en de toelating tot de normaallessen, vrij aanzienlijk is; de meesten zullen dus òf reeds eerder eene andere loopbaan gekozen, òf veel van het vroeger geleerde vergeten hebben. Ik acht het daarom beter een 14jarigen leeftijd als minimum te stellen. Hierdoor wordt echter niet belet, dat ook oudere jongelieden, mits zij goed ontwikkeld zijn, voor de normaallessen kunnen worden aangenomen; vooral in het begin ware dit doelmatig te achten, opdat er niet een al te lange tijd verloope, alvorens de nieuwe inrigtingen eenige vruchten afwerpen. Zoodra daartoe gelegenheid bestaat, behooren de leerlingen het examen ter verkrijging eener acte als hulponderwijzer af te leggen. In den regel zal hun daarna de rijkstoelage niet meer verstrekt worden, welke ook de uitslag van dat examen moge wezen; bezitten zij eenmaal de acte, dan zal het bijwonen der normaallessen voor hen ook niet meer van veel belang zijn. In hoeverre aan die lessen eene uitbreiding zoude kunnen gegeven worden, waardoor zij ook eenigzins aan de opleiding van hoofdonderwijzers zouden dienstbaar gemaakt worden, zal later door mij in overweging worden genomen; welligt zouden dan de gewezen leerlingen der normaallessen, die reeds eene acte als hulponderwijzer verkregen hebben, behulpzaam kunnen zijn bij het onderwijs aan de jongste leerlingen der normaallessen, hetgeen voor hen eene uitmuntende oefening zoude zijn, en tevens gelegenheid zoude verschaffen om op eene eenvoudige en min kostbare wijze in dit onderwijs te voorzien.

» Het getal der op elke inrigting toe te laten leerlingen kan niet geheel onbepaald zijn; het moet afhankelijk gesteld worden van de uitgebreidheid der provincie, van het getal van zoodanige inrigtingen in de provincie, alsmede van de beschikbare gelden. Ik zou meenen, dat in den regel het getal van hen, aan wie eene rijkstoelage voor kost en inwoning zoude verstrekt worden, op vier kan gesteld worden; voor sommige provincien, waar voor alsnog slechts éene gelegenheid kan gevonden worden om normaallessen tot stand te brengen, zouden er eenige meer kunnen worden toegelaten. Het getal van hen, aan wie slechts eene kleine toelage voor boeken en schoolbehoeften zoude worden toegestaan, zal geheel van plaatselijke omstandigheden afhankelijk moeten gemaakt worden; terwijl er in kleinere gemeenten, naar ik onderstel, niet meer dan vier of zes zullen kunnen gevonden worden, zal zich in grootere gemeenten ligtelijk een twintigtal aanbieden. Niemand mag echter tot de normaallessen worden toegelaten, zonder vooraf blijken te hebben gegeven, dat hij de noodige voorbereidende kundigheden bezit. Het eenvoudigst komt mij voor, indien zij, die verlangen als leerlingen bij de normaallessen te worden aangenomen, zich, hetzij door tusschenkomst van den schoolopziener, hetzij onmiddellijk, bij den inspecteur aanmelden, die dan op de wijze, welke hem de geschiktste voorkomt, een onderzoek naar de kundigheden en den aanleg dier jongelieden zal kunnen doen instellen. Zijn er meer dan er kunnen geplaatst worden, dan zal het examen vergelijkend moeten zijn.

» Hoewel het toezigt op de normaallessen in de eerste plaats door den districts-schoolopziener behoort te worden uitgeoefend, en zijn raad en hulp van veel belang mogen geacht worden, zoo zal toch ook de inspecteur zich gedurig van den geregelden gang dier lessen behooren te overtuigen. De eerste inrigting dier lessen en de regeling van het onderwijs moeten door hem in overleg met den schoolopziener en den hoofdonderwijzer geschieden, nadat door de Regering zal zijn aangewezen aan welke school de normaallessen zullen verbonden worden; de namen der onderwijzers, aan wie het theoretisch onderwijs zal worden toevertrouwd, het bedrag der hun daarvoor te verleenen toelagen, en alles wat verder tot de regeling behoort, zal echter aan mijne goedkeuring moeten onderworpen worden, alvorens de inrigting in werking kan treden. Het getal der toe te laten jongelieden zal door mij, op voorstel van den inspecteur,

worden vastgesteld; het zal echter niet noodig zijn mij steeds bekend te maken met alle veranderingen, die in hun personeel voorvallen; alleen zullen mij telkens de namen behooren te worden opgegeven van hen, aan wie de rijkstoelagen voor kost en inwoning behooren te worden uitbetaald. Ieder jaar zal mij een uitvoerig verslag aangaande den toestand der normaallessen en de vorderingen der leerlingen behooren te worden toegezonden. Ook acht ik het noodig, dat ten minste twee maal 's jaars in tegenwoordigheid van den inspecteur en den schoolopziener een examen van de leerlingen worde afgenomen, waaruit dan tevens kan blijken, of zij verdienen bij voortduring de rijkstoelagen te genieten.

» De kosten der normaallessen moeten afhankelijk gesteld worden zoowel van plaatselijke omstandigheden, als van het getal der leerlingen. Het komt mij voor, dat in den regel eene som van f 600 of 700 voldoende zal zijn voor de toelagen voor den hoofdonderwijzers en de overige onderwijzers. De toelage voor kost en inwoning, te verleenen aan leerlingen wier ouders elders wonen, zal naar gelang der plaatselijke omstandigheden tusschen f 200 en f 250 's jaars moeten gesteld worden; voor hen, die in de gemeente zelve wonen, schijnt in den regel eene jaarlijksche toelage van f 30 voldoende te zijn. De leerlingen voorzien dan zelven in de noodige leerboeken, schrijf- en teekenbehoeften enz. Ik zoude echter aan elke inrigting eene som van f 100 's jaars wenschen te verleenen, ten einde daarvoor de noodige wandkaarten, modellen voor teekenonderwijs en toestellen voor onderwijs in de natuurkunde aan te koopen, alsmede boekwerken over de belangrijkste vakken van het lager onderwijs, en vooral over paedagogiek en theorie van opvoeding en onderwijs; op die wijze zoude allengs eene kleine bibliotheek kunnen gevormd worden, waarvan de aanstaande onderwijzers veel nut zullen kunnen trekken. Door enkelen der inspecteurs is voorgesteld, aan de vlijtigste leerlingen der normaallessen boekwerken of gratificatien als belooning toe te kennen. Daar hun echter volgens dit plan reeds toelagen verstrekt worden, zoo komt mij zulks onnoodig voor: bovendien zoude ook de doelmatigheid van zoodanigen maatregel aan twijfel onderhevig kunnen zijn. Voor localen, vuur en licht zullen, naar ik meen, geene gelden beschikbaar behoeven gesteld te worden. Wat de eerste aangaat, in den regel zal men wel van het schoollocaal kunnen gebruik maken; daartoe zal echter de toestemming van het gemeentebestuur behooren gevraagd te worden, dat welligt niet ongenegen zal zijn ook de betrekkelijk geringe kosten van verwarming en verlichting voor rekening der gemeente te nemen, daar toch de normaallessen ook voor de gemeente van belang mogen gerekend worden. De noodige aanvragen zouden daartoe door den inspecteur behooren gedaan te worden, zoodra tot het verbinden van normaallessen aan eene school in de gemeente besloten is. Eindelijk zoude het mij billijk toeschijnen, dat aan eenigen der kweekelingen, die des Zaturdags van buiten komen om de lessen bij te wonen, hetgeen hun waarschijnlijk eenige kosten zal veroorzaken, eene gratificatie van ongeveer f 25 's jaars werd gegeven; deze zoude echter alleen verstrekt worden aan hen, die aanleg hebben en met ijver van die lessen gebruik maken. Eene enkele maal zoude ook een van hen, mits hij eenen bijzonderen aanleg toonde, gedurende eenige maanden, onder genot eener toelage uit de rijksgelden, bij de normaallessen kunnen geplaatst worden, om zich daar onder de leiding van den hoofdonderwijzer ook praktisch verder te bekwamen, indien hij ten minste kan gemist worden op de school, waar hij gewoonlijk werkzaam is.

» Rekent men al deze uitgaven te zamen, dan zal voor elke inrigting gemiddeld eene som van ongeveer f 2 000 's jaars vereischt worden. De toelagen aan de onderwijzers, alsmede die voor kost en inwoning aan de leerlingen der normaallessen verstrekt, zouden onmiddellijk van rijkswege aan de belanghebbenden kunnen worden uitbetaald. Door het beheer van het overige gedeelte aan den inspecteur op te dragen, die daardoor nog meerderen invloed op de inrigting zal kunnen uitoefenen, geloof ik den besten waarborg voor eene doelmatige aanwending dier gelden te kunnen verkrijgen. Ieder jaar zoude dan door hem rekening daarvan moeten worden afgelegd.

» De meerdere uitbreiding, die volgens dit plan aan de normaallessen zal gegeven worden, vooral ook de omstandigheid, dat daardoor gelegenheid zal geopend worden tot opneming van jongelieden uit meer verwijderde gedeelten der provincie, maakt het mijns inziens overbodig, aanzienlijke sommen te besteden tot verwezenlijking van het plan, waarop de 3de vraag van mijne circulaire van den 11den November ll. betrekking had. Ik wil gaarne toelagen toekennen aan bekwame onderwijzers, aan 't hoofd van goede lagere scholen geplaatst, die van de opleiding van kweekelingen werk maken; maar ik geloof niet, dat het noodig noch zelfs wenschelijk zou zijn, in ieder district eenen zooda-

nige aan te wijzen. De opgaven van sommige der inspecteurs hebben mij de overtuiging gegeven, dat het getal der onderwijzers, die in alle opzigten voor die moeijelijke taak berekend zijn, niet groot is; toelagen, aan middelmatigen verstrekt, zouden zeker weinig geschikt zijn, om het beoogde doel te doen bereiken. Ik acht het daarom wenschelijk, dat door de inspecteurs andermaal worde nagegaan, welke onderwijzers hiervoor verdienen in aanmerking te komen; bepaaldelijk zouden zij moeten worden aangewezen, die reeds bewijzen hebben geleverd, dat zij de verlangde geschiktheid tot opleiding van kweekelingen bezitten. Bestaat er goede gelegenheid om den aan te wijzen hoofdonderwijzer op enkele plaatsen nog een tweeden tot hulp toe te voegen, zoo zoude daartegen bij mij geen bezwaar bestaan. De toelagen zouden in den regel f 100 of f 150 's jaars moeten bedragen; voor twee onderwijzers zoude f 200 kunnen gegeven worden.

» Naar aanleiding der ontvangen opgaven van meisjesscholen, van welke zou kunnen gebruik gemaakt worden tot opleiding van onderwijzeressen, heb ik andermaal in overweging genomen, op welke wijze het best daarvoor zou kunnen worden zorg gedragen. Het is mij voorgekomen, dat voor alsnog slechts op zeer weinige plaatsen daartoe eene geschikte gelegenheid gevonden wordt; nagenoeg alle door de inspecteurs aangewezen scholen tellen slechts weinig leerlingen; de meeste zijn enkel kostscholen, en bieden dus geene gelegenheid aan, om ook het meest elementair lager onderwijs te leeren kennen. Ik vrees, dat door van die scholen gebruik te maken meer de opleiding van secondantes voor middelbare meisjesscholen, dan van bekwame en grondig opgeleide hulponderwijzeressen voor lagere scholen zoude bevorderd worden. Het komt mij daarom wenschelijk voor hiermede zonder overhaasting te werk te gaan, en alleen daar, waar eene goede gelegenheid tot opleiding van hulponderwijzeressen voor lager onderwijs bestaat, daarvan gebruik te maken. Tot dusverre schijnen er nog weinig openbare scholen alleen voor meisjes te bestaan; welligt zullen er bij de regeling van het lager onderwijs volgens de voorschriften der wet in eenige gemeenten opgerigt worden, hetgeen mij in vele opzigten zeer wenschelijk zou voorkomen. Geschiedt zulks, en meenen de inspecteurs, dat van die scholen voor de opleiding van onderwijzeressen zoude kunnen partij getrokken worden, dan zal het mij aangenaam zijn, door hen daarop opmerkzaam te worden gemaakt. Aan zoodanige scholen zouden dan normaallessen voor meisjes kunnen verbonden worden, die, wat de hoofdbepalingen aangaat, ongeveer op dezelfde wijze zouden kunnen worden ingerigt, als de voor de opleiding van hulponderwijzers bestemde."

Te gelijk met deze circulaire heeft de Minister aan elk der inspecteurs zijne bedenkingen medegedeeld omtrent de door hen gedane voorstellen en de uitvoering aan het algemeene plan in elke provincie te geven. Dien ten gevolge zijn weldra in verschillende gemeenten normaallessen aan openbare scholen verbonden; daar deze echter eerst in den loop van 1859 zijn in werking gekomen, zal daarvan in het volgend Verslag melding worden gemaakt.

Hoewel blijkens het voorgaande de nieuwe maatregelen tot opleiding van onderwijzers niet in 1858 zijn in werking gekomen, zoo heeft het toch gedurende dat tijdvak niet geheel ontbroken aan gelegenheden om die opleiding te verkrijgen, daar men begrepen heeft het bestaande te moeten behouden, zoolang het niet door andere inrigtingen kon worden vervangen. In de eerste plaats moet hier de rijks-kweekschool te Haarlem genoemd worden, die onder het bestuur van den tijdelijken directeur, den heer G. H. Geerligs, dienstbaar bleef zijn aan de opleiding van kweekelingen tot hulponderwijzers. Het getal der kweekelingen, welke bij het begin van dit jaar aan de kweekschool geplaatst waren, bedroeg 21 van de 1ste klasse, 3 van de 2de en 3 van de 3de klasse. In de eerste helft van 1858 zijn 6 kweekelingen der 1ste klasse en 1 der 2de klasse als hulponderwijzers vertrokken, terwijl 1 heeft bedankt. Bij het begin van den nieuwen cursus zijn er 10 kweekelingen der 1ste, 1 der 2de en 1 der 3de klasse aangenomen, zoodat er in Augustus 24 der 1ste, 3 der 2de en 4 der 3de klasse, in het geheel 31, aanwezig waren. In het najaar van 1858 zijn er nog 3 der 1ste en 1 der 2de klasse als hulponderwijzers vertrokken; 1 der 2de klasse heeft bedankt en 1 der 1ste klasse is overleden, zoodat er bij het einde van het jaar 25 aanwezig waren, namelijk 20 der 1ste, 1 der 2de en 4 der 3de klasse. Over de vorderingen der kweekelingen zijn zeer gunstige berigten ontvangen; bij de examens ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als hulponderwijzer hebben de 6 kweekelingen, die in 1858 examen aflegden, zich bijzonder onderscheiden. Ook de directeur heeft zich met ijver van zijne moeijelijke betrekking gekweten.

Behalve deze van rijkswege geopende gelegenheid tot opleiding van onderwijzers, werd in de onderscheidene provincien nog het volgende aangetroffen.

In Noordbrabant verdient in de eerste plaats genoemd te worden de onderwijzer J. Heer

te Tilburg, bij wien een elftal kweekelingen opgeleid werden. Deze onderwijzer genoot daarvoor eene toelage uit 's Rijks kas, terwijl hij ook van het gemeentebestuur de gewenschte ondersteuning en medewerking ondervond. Het jaar 1858 is echter het laatste geweest, gedurende hetwelk deze verdienstelijke onderwijzer zijne kennis ten nutte van het onderwijs heeft kunnen aanwenden, daar hij in het begin van 1859 door den dood aan zijne leerlingen en vrienden ontrukt werd. Behalve dezen mogen nog genoemd worden de onderwijzer M. OORTMAN te Berchem, die eenmaal in de veertien dagen aan de hulponderwijzers en kweekelingen van het 4de district onderwijs gaf, alsmede de onderwijzer N. BALSEM te 's Hertogenbosch, die sedert Julij, in overeenstemming met het door den inspecteur in overleg met den districts-schoolopziener bepaalde, eenmaal 's weeks onderwijs gaf aan een dertiental hulponderwijzers en kweekelingen, zoo uit de gemeente zelve als uit de omstreken.

Ook in Gelderland hebben onderscheidene onderwijzers zich laten gelegen liggen aan de opleiding der kweekelingen, die in hunne school werkzaam waren. Gelegenheden tot opleiding van kweekelingen of hulponderwijzers van meer dan ééne school bestonden er geene, behalve die welke als een uitvloeisel der onderwijzers-gezelschappen te beschouwen waren. Te Nijmegen werd door den schoolopziener, den secretaris der plaatselijke schoolcommissie en een der leeraren van het gymnasium een plan beraamd om ten behoeve van hoofd- en hulponderwijzers en kweekelingen lessen te geven in Nederlandsche taal, geschiedenis en natuurkennis; met die lessen is echter eerst in 1859 een aanvang gemaakt.

Aan de kweekschool, verbonden aan de bijzondere school op den Klokkenberg te Nijmegen, werd, even als gedurende de vorige jaren, de opleiding van kweekelingen met veel zorg ter harte genomen. Het getal van hen, die in den loop van het jaar 1858 aan die inrigting hunne opleiding genoten, bedroeg 22; twee van hen hebben met goed gevolg examen afgelegd als hulponderwijzer, terwijl één eene acte van bekwaamheid voor de Fransche taal ontving; een van hen werd kort daarna geplaatst als hulponderwijzer bij eene bijzondere school te Delft, de beide anderen bij eene bijzondere school te Zwolle. Dat het getal van hen, die examen aflegden, slechts gering was, moet alleen daaraan worden toegeschreven, dat de meesten der kweekelingen den bij de wet gevorderden leeftijd van 18 jaren nog niet bereikt hadden. De berigten, door den inspecteur en den schoolopziener omtrent deze inrigting medegedeeld, mogen zeer gunstig genoemd worden.

In Zuidholland bestonden in verschillende gemeenten, meestal ten gevolge van de bemoeijingen van het schooltoezigt en geldelijke ondersteuning uit de gemeentekas, verscheidene goede gelegenheden tot opleiding van onderwijzers. Te 's Gravenhage gaven de hoofdonderwijzers aan vijf openbare scholen, onder genot eener toelage van de gemeente, onderwijs aan de kweekelingen op die scholen. Te Delft werd door drie openbare onderwijzers onderwijs gegeven aan alle kweekelingen, die zich daartoe aanmeldden; de schoolopziener in het 2de district gaf zich veel moeite in het belang van deze zaak. Te Leiden bestond eene vormschool, opgerigt door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, welke in 1858 een subsidie van de provincie en van de gemeente genoot; een zestiental jongelieden maakten van dit onderwijs gebruik, dat echter volgens de berigten van den inspecteur in sommige opzigten te wenschen overliet. Te Rotterdam bestond eene vormschool, opgerigt door de onderwijzers-vereeniging aldaar; zij genoot, even als in vorige jaren, een subsidie van f 300 van het Rijk, alsmede van f 500 uit de gemeentekas; hier werd uitmuntend onderwijs aan 20 hulponderwijzers gegeven door P. K. GÖRLITZ, dr. A. DE JAGER, H. ALTMAN en J. C. NEURDENBERG. In dezelfde gemeente bestond voorts nog eene kweekschool van het Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, met 16 kweekelingen, welke f 100 uit de gemeentekas genoot, en eene kweekschool der openbare armenscholen met 19 kweekelingen, welke een subsidie van f 200 van de gemeente ontving. Dergelijke inrigtingen bestonden nog bij de stads-tusschenscholen met 27 kweekelingen, aan de Hervormde diakoniescholen met 35 leerlingen, en aan de Roomsch-katholijke diakoniescholen met 26 leerlingen. Eindelijk bestond nog in diezelfde gemeente eene vormschool voor onderwijzeressen, welke uit de gelden, door het Rijk aan het onderwijzers-gezelschap aldaar gegeven, een subsidie van f 40 genoot. Te Schiedam en Vlaardingen werden door de gemeente toelagen gegeven voor de opleiding van kweekelingen. Te Dordrecht is door de schoolcommissie aan twee onderwijzers opgedragen om aan de kweekelingen op de openbare scholen onderrigt te geven; aan eenen bijzonderen onderwijzer in dezelfde gemeente werd een subsidie uit de gemeentekas toegekend voor het door hem gegeven onderwijs aan hulponderwijzeressen en vrouwelijke kweekelingen. Bovendien werd door een negental openbare onderwijzers in onderscheidene gemeenten zonder geldelijke belooning werk gemaakt van de opleiding van kweekelingen.

Te Amsterdam werd aan de stadsarmen- en tusschenscholen, als ook bij de Hervormde diakonieschool en de Nederduitsch-Israëlitische armenschool, geregeld onderwijs aan de kweekelingen gegeven door de hoofdonderwijzers dier scholen. Zeer verdienstelijk maakte zich het bestuur der oefenscholen tot opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen, van wege de afdeeling Amsterdam van het Nederlandsch Onderwijzers-genootschap opgerigt. Niet slechts kweekelingen genoten daar hunne opleiding, maar ook is in den loop van het jaar 1858 daaraan eene volgschool en vereeniging van hulponderwijzers toegevoegd, waarvan de vorming en opleiding tot hoofdonderwijzers en hoofdonderwijzeressen het doel is. Deze inrigting ontving een subsidie van het gemeentebestuur. De kweekelingen, welke daar onderwijs genoten hadden, gaven bij het jaarlijksch examen, als ook bij de examens ter verkrijging van eene acte van bekwaamheid, blijken van eene zeer goede opleiding ontvangen te hebben. In de gemeente Helder bestond eene inrigting tot opleiding van kweekelingen tot hulponderwijzers, onder leiding van de onderwijzers VAN DER HAAR en DAARNHOUWER, welke het onderwijs kosteloos verstrekten, terwijl van gemeentewege toelagen werden verleend aan de kweekelingen, die ten getale van 9 van deze lessen gebruik maakten.

In Zeeland bestonden in de gemeenten Middelburg, Zierikzee, Tholen en Goes zoogenaamde oefenscholen, hoofdzakelijk bestemd voor de theoretische opleiding van kweekelingen tot hulponderwijzers. De lessen aan deze inrigtingen, die als uitvloeisels van de onderwijzers-gezelschappen zijn te beschouwen, werden door eenige hoofdonderwijzers geheel belangeloos gegeven. Het getal kweekelingen, die er in 1858 gebruik van maakten, bedroeg te Middelburg 23, te Zierikzee 8, te Tholen 6 en te Goes 8. Bovendien bestond er te Zierikzee onder toezigt der plaatselijke schoolcommissie eene zoogenaamde kweekschool voor aankomende onderwijzers, bestemd om jongelingen tot kweekelingen te vormen, en waar aan een zevental leerlingen twee maal 's weeks onderrigt werd gegeven door vier hoofdonderwijzers uit die gemeente.

In de provincie Utrecht bestonden twee leerscholen voor aankomende onderwijzers, de eene te Utrecht, de andere te Amersfoort gevestigd, en opgerigt door de in die gemeenten bestaande afdeelingen van het Nederlandsch Onderwijzers-genootschap. Aan die te Utrecht werd onderwijs gegeven in kennis der natuur, reken-, stel- en meetkunde, geschiedenis, aardrijkskunde, opvoeding en onderwijskunde, Nederlandsche taal en letterkunde, vormleer en getalleer, bijbelsche geschiedenis en zangkunde. Tot Mei werd ook onderwijs gegeven in de Fransche taal, doch later is dit vervangen door teeken-onderwijs volgens de methode van DUPUIS. Deze inrigting genoot in 1858, even als vroeger, een rijkssubsidie van f 100, verleend uit de gelden, voor de onderwijzers-gezelschappen bestemd, f 600 van de provincie, f 200 uit de gemeentekas en f 100 van het departement Utrecht der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Sedert Mei is het onderwijs voor de kweekelingen en hulponderwijzers kosteloos verkrijgbaar gesteld. Het getal van deze bedroeg 40; de leeftijd was tusschen de 14 en 23 jaren; 10 hunner waren werkzaam op openbare scholen, 29 op bijzondere scholen, terwijl één buiten betrekking was. De uitkomsten van het aan hen gegeven onderwijs worden door den inspecteur zeer geprezen. Aan de leerschool te Amersfoort genoten een twintigtal kweekelingen en hulponderwijzers onderrigt, op 2 na allen op bijzondere scholen werkzaam; deze inrigting genoot een subsidie van f 200 van de provincie en van f 100 uit gemeentekas. Men hoopte aan deze leerschool, die reeds veel nut had gesticht, eenige uitbreiding te geven, ook ten gevolge van een rijkssubsidie, dat door den Minister van van Binnenlandsche Zaken was toegezegd, in afwachting dat in die gemeente overeenkomstig het algemeene plan normaallessen zouden kunnen tot stand komen.

Behalve deze gelegenheden tot opleiding van onderwijzers verdient hier nog vermeld te worden, dat door de zorg van de voormalige provinciale commissie van onderwijs in Utrecht een cursus over natuurkennis is tot stand gekomen, die in Februarij 1858 geopend is. Het onderwijs werd op iederen tweeden en vierden Zaturdag van elke maand gedurende twee achtereenvolgende uren gegeven door den heer D. GROTHE, directeur der technische school te Utrecht. Het werd met grooten ijver en veel belangstelling bijgewoond door een veertigtal onderwijzers, die zelfs uit ver afgelegen gemeenten overkwamen om daarvan gebruik te kunnen maken. Daar echter vele onderwijzers wegens den te grooten afstand niet geregeld konden overkomen, heeft men deze zaak in verband gebragt met de onderwijzers-gezelschappen, welke ieder een tweetal afgevaardigden naar die lessen zonden en hunne reiskosten vergoedden, onder voorwaarde, dat zij op de eerstvolgende vergadering van hun gezelschap zouden mededeelen, wat op den cursus behandeld was.

Te Leeuwarden bestond eene door het onderwijzers-gezelschap opgerigte oefenschool, waar aan kweekelingen kosteloos onderwijs werd gegeven in de voor hen belangrijkste vakken; door het Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen werd voor afzonderlijke lessen in reken-, stel- en meetkunde gezorgd. Ook in het 4de district was besloten om zoodanige oefenschool tot stand te brengen.

Te Deventer werd door eenige hoofdonderwijzers een cursus te behoeve van hulponderwijzers en kweekelingen gehouden, waar niet minder dan 50 uren 's maands les werd gegeven aan hulponderwijzers en 56 uren aan kweekelingen; door den schoolopziener wordt groote lof toegekend aan den belangeloozen ijver dier hoofdonderwijzers, alsmede aan de vorderingen van hen, die in de gelegenheid waren daarvan gebruik te maken.

In Groningen verdient vooral de aldaar gevestigde kweekschool voor onderwijzers, door het Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen tot stand gebragt, genoemd te worden; zij genoot eene rijkstoelage van f 600, terwijl eene gelijke som van wege de provincie werd gegeven om eenige minvermogende kweekelingen door beurzen in de gelegenheid te stellen die inrigting te bezoeken. Het onderwijs omvatte, behalve de vakken vereischt om eene acte van bekwaamheid als hulponderwijzer te verkrijgen, de beginselen der wiskunde, der tuinbouwkunde, de gymnastiek, het piano- en orgelspel en voor enkelen de beginselen der vreemde talen. In 1858 hebben 27 kweekelingen van het onderwijs gebruik gemaakt, waarvan 11 op verschillende tijden werden ontslagen, te weten: 7, die als hulponderwijzers werden geplaatst, en 4, die althans tijdelijk tot andere betrekkingen overgingen. Aan de kweekschool was bovendien, onder den naam van Hulpschool, voor elders in en buiten Groningen geplaatste jongelieden de gelegenheid verbonden om des Zaturdags van 8 tot 12 ure in onderscheidene vakken onderwijs te ontvangen. De vorderingen, die de kweekelingen onder de leiding van den bekwamen directeur dezer inrigting, den heer B. Brugsma, maakten, worden in alle opzigten voldoende genoemd.

In de provincie Drenthe werd aan den onderwijzer W. Hummel te Meppel, even als in vorige jaren, eene rijkstoelage van f 250 's jaars verleend, voor het door hem aan kweekelingen te geven onderwijs. Deze lessen droegen, blijkens de ontvangen berigten, goede vruchten. Te Assen werden lessen ten behoeve van kweekelingen en onderwijzers gegeven door den inspecteur en den hoofdonderwijzer F. Dijkstra; deze lessen, in 1856 na de benoeming van laatstgenoemde tot openbaar onderwijzer te Assen begonnen, zijn daarna langzamerhand uitgebreid en werden sedert voortgezet, zoowel met hulponderwijzers als met kweekelingen, meest theoretisch, doch later ook praktisch. De ijver, door den onderwijzer Dijkstra hierbij aan den dag gelegd, wordt zeer door den inspecteur geprezen. Aan dien onderwijzer is door den inspecteur daarvoor eene toelage toegezegd uit de som van f 300, door de provincie over 1859 toegekend om tot opbeuring en aanmoediging van het onderwijs in Drenthe te worden aangewend.

Te Maastricht werd, even als in vroegere jaren, onderwijs in de vakken van het lager onderwijs gegeven aan eenige jongelieden door den hoofdonderwijzer der rijks- lagere school aldaar, Th. Roeland, voor welk onderwijs eene toelage van f 1200 uit 's Rijks kas werd verleend, welke strekte zoowel tot belooning van gemelden hoofdonderwijzer en tot het aanschaffen van de noodige hulpmiddelen, als om aan de kweekelingen, die van dit onderwijs gebruik maakten, toelagen voor kost en inwoning te Maastricht te verleenen. Het getal der kweekelingen bedroeg in het begin van het jaar vier en is later tot zes aangegroeid. Omtrent hun ijver, werkzaamheid en vatbaarheid zijn door gemelden hoofdonderwijzer zeer gunstige berigten medegedeeld, terwijl ook de inspecteur zich bijzonder ingenomen toonde met de vruchten dezer instelling, aan welke men bij de regeling der normaallessen, waarmede zij reeds nu eenige overeenkomst had, meerdere uitbreiding hoopte te geven. Ook bij de rijks- lagere school zelve bewezen de meest gevorderde dezer kweekelingen reeds zekere diensten door het door hen in enkele klassen gegeven onderwijs.

In de opleiding van onderwijzeressen is blijkens het hiervóór medegedeelde in 1858 nog geene wijziging gemaakt. Dertien vrouwelijke kweekelingen genoten beurzen uit 's Rijks kas, te weten zes heele beurzen van f 300 en zeven halve van f 150 's jaars; 5 heele en 5 halve zijn aan dezelfde kweekelingen verleend, welke die ook in 1857 genoten; eene heele en twee halve, welke in den loop van 1858 openvielen, zijn op nieuw verleend, ten gevolge van een vergelijkend examen, in de maand Mei te Utrecht gehouden, waarvoor zich 17 sollicitanten hadden aangemeld. Van deze dertien beurzen waren er twee verbonden aan eene meisjeskostschool te Utrecht, twee aan zoodanige

school te Wijk bij Duurstede, twee te Haastrecht en twee te Hasselt, alsmede eene aan meisjeskostscholen in de gemeenten 's Gravenhage, Leiden, Amersfoort, IJsselstein en Delfshaven.

Hoewel de zoogenaamde onderwijzers-gezelschappen minder bestemd zijn tot opleiding van onderwijzers, en ook uit den aard der zaak minder geschikt zijn om jongelieden voor het onderwijzersvak bekwaam te maken, zoo verdienen zij toch hier vermeld te worden. Er waren er in het geheel 247, te zamen 3 780 leden tellende; zij waren over de verschillende provincien verdeeld zoo als in onderstaande tabel is aangewezen.

PROVINCIEN.	AANTAL GEZELSCHAPPEN.	AANTAL LEDEN.
Noordbrabant	25	443
Gelderland	28	362
Zuidholland	35	707
Noordholland	29	354
Zeeland	20	210
Utrecht	7	80
Friesland	33	501
Overijssel	23	351
Groningen	26	386
Drenthe	10	170
Limburg	11	216
Totaal	247	3 780

Het bedrag der van rijkswege aan de onderwijzers-gezelschappen verleende toelagen is vermeld in de tabel op bladz. 132.

De vergaderingen dezer gezelschappen, die in den regel eenmaal 's maands gehouden en over het algemeen getrouw door de leden bijgewoond werden, zijn in 1858 vooral dienstbaar gemaakt aan oefeningen in die vakken, welke vroeger niet overal in het lager onderwijs waren opgenomen, doch thans onder de verpligte vakken behooren, namelijk natuurkennis, vormleer, aardrijkskunde, vooral de wis- en natuurkunde en den zang. In dit opzigt mogen zij dan ook geacht worden werkelijk nut gesticht te hebben en tot bekwaammaking der onderwijzers en daardoor tot verbetering van het lager onderwijs te hebben bijgedragen. Het voorname nut dezer gezelschappen bestaat echter naar het oordeel der Regering daarin, dat zij voor vele plattelands-onderwijzers de eenige gelegenheid zijn om met hunne ambtgenooten in aanraking te komen, en dus door onderlinge mededeeling van gedachten de belangstelling in hun vak levendig te houden. Een tweede voordeel bestaat daarin, dat vele onderwijzers daardoor in de gelegenheid gesteld worden verschillende boeken en geschriften te leeren kennen, welke anders, hetzij wegens de kostbaarheid, hetzij ook omdat zij anders niet tot die kleinere gemeenten zouden doordringen, voor hen onbekend zouden blijven. Het is dan ook vooral om die reden, dat de Regering niet heeft geaarzeld om, even als vroeger, ten behoeve der onderwijzers-gezelschappen eene niet onaanzienlijke toelage te verleenen, die over het jaar 1858 eene som van f 4 759 bedragen heeft. De verdeeling dier gelden heeft in dat jaar nagenoeg op dezelfde wijze plaats gehad als in het vorige; de inspecteurs zijn echter door den Minister van Binnenlandsche Zaken uitgenoodigd, in hunne in 1859 te houden bijeenkomst van gedachten te wisselen over het aannemen van eenige hoofdpunten, die bij de wijze van verdeeling en toewijzing dier toelagen zouden behooren te worden op den voorgrond geplaatst, vooral opdat deze met meerdere gelijkvormigheid in de verschillende provincien zou kunnen plaats hebben. De inspecteurs hebben aan dit verlangen

van den Minister voldaan en tot verdere regeling dezer aangelegenheid een voorstel ingeleverd, dat met eenige wijzigingen van ondergeschikt belang reeds in 1859 is in toepassing gebragt. In het Verslag over dat jaar zullen meerdere bijzonderheden dienaangaande worden medegedeeld.

De over 1858 aan de onderwijzers-gezelschappen toegestane toelagen zijn grootendeels besteed tot aankoop van boekwerken, in enkele schooldistricten ook tot aanschaffing van aardgloben en van natuurkundige instrumenten. Over het algemeen geschiedden deze aankoopen met voorkennis of op raad van de schoolopzieners, waarvan de meesten veel belangstelling in de werkzaamheden der onderwijzers-gezelschappen aan den dag legden. Velen hunner woonden geregeld de maandelijksche vergaderingen bij. Ook de inspecteurs lieten niet na, waar zulks geschieden kon, hunnen invloed te gebruiken om aan de werkzaamheden eene doelmatige rigting te geven, en ze vooral bevorderlijk te doen zijn aan uitbreiding van de kennis en versterking van den onderlingen band der onderwijzers.

§ 13. ACTEN VAN BEKWAAMHEID TOT HET GEVEN VAN LAGER ONDERWIJS.

In den vierden titel der wet wordt voorgeschreven hetgeen betrekking heeft op de examens ter verkrijging van acten van bekwaamheid voor het lager onderwijs. In artt. 44, 45, 46 en 48 worden de vakken aangewezen, waarover die examens moeten loopen; zoo als reeds bij de behandeling der wet door de Regering was te kennen gegeven, moest eerst nog nader worden aangewezen, hoever zich het examen in elk vak zoude moeten uitstrekken. De Regering heeft het daarom als eene harer eerste verpligtingen beschouwd, programmata voor de onderscheidene examens, door de wet voorgeschreven, vast te stellen. Dit toch was vooral noodig, opdat de belanghebbenden tijdig zouden bekend zijn met de eischen, welke hun bij de examens zouden kunnen gedaan worden, vooral ook opdat in de onderscheidene provincien eenheid in dit opzigt zoude bestaan.

Overtuigd van het belang eener juiste en billijke aanduiding van den omvang van die examens, is het den Minister van Binnenlandsche Zaken noodzakelijk voorgekomen, de inspecteurs in hunne eerste bijeenkomst in Maart 1858 omtrent dit punt te raadplegen. Deze hebben dit onderwerp behandeld met de zorg, welke het verdiende, en aan den Minister ontwerpen voor de verschillende programmata voorgesteld. Deze zijn met geringe wijzigingen door den Minister aan den Koning ter bekrachtiging voorgedragen en daarna bij Koninklijk besluit van den 5den April 1858, n° 85, vastgesteld. Zij zijn van den volgenden inhoud:

A. *Programma voor het examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als hulponderwijzeres en als hulponderwijzer.*

De vereischten voor dit examen zijn:

1°. naauwkeurig en natuurlijk lezen met eene beschaafde uitspraak. De lezeres en lezer moeten daarbij blijken geven dat zij het gelezene verstaan;

2°. het vervaardigen van een schoonschrift — groot, middelsoort en klein, — het laatste zoowel met eene loopende als staande hand. Bij het beoordeelen van het schrift wordt ook op dat der opstellen gelet;

3°. voldoende kennis van de rededeelen, hunne vorming en vormverandering; bedrevenheid in het taal- en redekundig ontleden; bekendheid met de leesteekens en de regels der gebruikelijke spelling;

4°. vaardigheid om zich zoowel mondeling als schriftelijk juist en gemakkelijk uit te drukken. Zij wordt beoordeeld:

a. naar de wijze waarop de vragen, in den loop van het examen gedaan, zijn beantwoord;

b. naar een of twee opstellen over onderwerpen, die verondersteld mogen worden aan de vervaardigers bekend te zijn;

5°. kennis der regte lijnen en der regtlijnige vlakke figuren, gepaard met bedrevenheid in het mededeelen dezer kennis aan kinderen;

6°. grondige bedrevenheid in de vier hoofdbewerkingen der rekenkunst, zoowel met gewone en tiendeelige breuken als met geheele getallen, en daarenboven vaardigheid in de toepassing der hoofdregels bij de schriftelijke oplossing van vraagstukken en bij het

rekenen uit het hoofd. Naauwkeurige bekendheid met het tegenwoordige stelsel van munten, maten en gewigten en met die maten en gewigten zelve. De hulponderwijzers moeten tevens in staat zijn, om eenvoudige vraagstukken, uit het dagelijksche leven genomen en steunende op de leer der evenredigheden, vlug en naauwkeurig op te lossen;

7°. algemeene kennis van de oppervlakte der aarde, verkregen ook door het gebruik van landkaarten. De staatkundige aardrijksbeschrijving van Europa. Eene bekendheid met Nederland en zijne bezittingen buiten Europa, die meer tot in bijzonderheden afdaalt;

8°. bekendheid met de hoofdpunten der geschiedenis in 't algemeen en met die des vaderlands in 't bijzonder, vooral gedurende de laatste eeuwen;

9°. eenige bekendheid met de dieren- en plantenwereld en met de algemeene natuurkundige eigenschappen der ligchamen;

10°. kennis van het notenschrift en de toonschalen, zoover die noodig is voor het schoolonderwijs in het zingen;

11°. duidelijke begrippen van klassikaal onderwijs, van de gronden op welke de leerwijze bij de onderscheidene vakken steunt, en van de gepaste middelen, waardoor orde en tucht in de school worden gehandhaafd.

B. *Programma voor het examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als hoofdonderwijzeres.*

De vereischten voor dit examen zijn:

1°. naauwkeurig en natuurlijk lezen in proza en poëzy, met eene beschaafde uitspraak. De lezeres moet daarbij blijken geven dat zij het gelezene verstaat;

2°. het vervaardigen van een schoonschrift — groot, middelsoort en klein, — het laatste zoowel met eene loopende als staande hand. Bij het beoordeelen van het schrift wordt ook op dat der opstellen gelet;

3°. eene meer grondige kennis van de rededeelen, hunne vorming en vormverandering, dan bij het examen van de hulponderwijzeressen verlangd wordt; bedrevenheid in het taal- en redekundig ontleden; bekendheid met de leestekens en de regels der gebruikelijke spelling, benevens eenige bekendheid met de voortbrengselen der nieuwere Nederlandsche letterkunde;

4°. vaardigheid om zich, zoowel mondeling als schriftelijk, juist en gemakkelijk uit te drukken. Zij wordt beoordeeld:

a. naar de wijze, waarop de vragen, in den loop van het examen gedaan, zijn beantwoord;

b. naar een of twee opstellen over opgegeven onderwerpen;

5°. kennis der regte lijnen en der regtlijnige figuren, gepaard met bedrevenheid in het mededeelen dezer kennis aan kinderen;

6°. grondige bedrevenheid in de vier hoofdbewerkingen der rekenkunst, zoowel met gewone en tiendeelige breuken als met geheele getallen, en daarenboven vaardigheid in de toepassing der hoofdregels bij de schriftelijke oplossing van vraagstukken en bij het rekenen uit het hoofd. Naauwkeurige bekendheid met het tegenwoordige stelsel van munten, maten en gewigten en met die maten en gewigten zelve. Geschiktheid om eenvoudige vraagstukken, uit het dagelijksche leven genomen en steunende op de leer der evenredigheden, vlug en naauwkeurig op te lossen;

7°. algemeene kennis van de oppervlakte der aarde, verkregen ook door het gebruik van landkaarten. De staatkundige aardrijksbeschrijving van de werelddeelen. Eene bekendheid met Nederland en zijne bezittingen buiten Europa, die meer tot in bijzonderheden afdaalt. Eenige bekendheid met de hoofdpunten der wis- en natuurkundige aardrijksbeschrijving;

8°. bekendheid met de hoofdpunten der geschiedenis in het algemeen, in hun onderling verband en zamenhang, en met die des vaderlands in het bijzonder, vooral gedurende de laatste eeuwen;

9°. eenige bekendheid met de dieren, planten en delfstoffen, en met de algemeene natuurkundige eigenschappen der ligchamen;

10°. bekendheid met het notenschrift en de toonschalen, zoover die noodig is voor het schoolonderwijs in het zingen;

11°. duidelijke begrippen van klassikaal onderwijs, van de gronden op welke de leerwijze bij de onderscheidene vakken steunt, en van de gepaste middelen waardoor orde en tucht in de school worden gehandhaafd.

C. *Programma voor het examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer.*

De vereischten voor dit examen zijn:

1°. naauwkeurig en natuurlijk lezen van een gedrukt of geschreven stuk in proza of poëzy, met eene beschaafde uitspraak. De lezer moet daarbij blijken geven dat hij het gelezene verstaat;

2°. het vervaardigen van een schoonschrift — groot, middelsoort en klein, — het laatste zoowel met eene loopende als staande hand. Bij het beoordeelen van het schrift wordt ook op dat der opstellen gelet;

3°. eene grondige kennis van de rededeelen, hunne vorming en vormverandering, bedrevenheid in het taal- en redekundig ontleden, bekendheid met de leesteekens en de regels der gebruikelijke spelling; begrip van het Nederlandsche taaleigen en de figuurlijke taal; bovendien eenige bekendheid met de voornaamste voortbrengselen der Nederlandsche letterkunde, vooral uit den lateren tijd;

4°. mondeling behandelen van een onderwerp uit een der door hem beoefende vakken; zoodanig, dat daarbij de geschiktheid blijke, om zijne kennis aan anderen, vooral aan kinderen, mede te deelen. Zijne vaardigheid om zich schriftelijk juist en gemakkelijk uit te drukken wordt beoordeeld naar een paar opstellen over opgegeven onderwerpen;

5°. kennis der regte en kromme lijnen en der voornaamste vlakke en ligchamelijke figuren;

6°. grondige kennis van de leer der evenredigheden, vaardigheid in hare toepassing op vraagstukken uit het dagelijksche leven; grondige bekendheid met het trekken van den vierkants- en cubuswortel uit geheele en gebroken getallen; kennis van de eigenschappen der reken- en meetkunstige reeksen;

7°. heldere kennis zoowel van de hoofdpunten der wis- en natuurkundige aardrijksbeschrijving, als van de staatkundige der verschillende werelddeelen. Het moet blijken, dat de onderwijzer die kennis vooral door het gebruik der aardglobe en van kaarten heeft verkregen, zoodat het beeld van de oppervlakte der aarde en de betrekkelijke ligging van landen, zeeën enz. hem klaar en levendig voor oogen staan. In het schetsen van kaarten uit de vrije hand mag hij niet onbedreven zijn;

8°. bekendheid met de hoofdpunten der algemeene en vooral der vaderlandsche geschiedenis in hun onderling verband;

9°. bekendheid met eenige voorname verschijnselen uit de bewerktuigde en onbewerktuigde natuur;

10°. kennis van het notenschrift, de toonschalen en de accoorden, zoover die noodig is, om grondig onderwijs in het zingen te geven;

11°. duidelijke begrippen van klassikaal onderwijs, van de gronden, op welke de leerwijze bij de onderscheidene vakken steunt, en van de gepaste middelen waardoor orde en tucht in de school worden gehandhaafd; bovendien eenige bekendheid met de geschiedenis van de opvoeding en het onderwijs, vooral in ons vaderland, gedurende de laatste jaren.

D. *Programma voor het examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als onderwijzer en onderwijzeres in de vakken, vermeld onder letters k—p van art. 1 der wet op het lager onderwijs.*

De vereischten voor dit examen zijn:

A. *Betrekkelijk de levende talen:*

a. eene goede uitspraak der taal, waarin het examen wordt afgelegd;

b. vaardigheid in het overzetten uit en in die taal.
In plaats hiervan wordt voor den huisonderwijzer of de huisonderwijzeres, die vreemdeling is en slechts éene taal spreekt, overbrenging van poëzy in proza gevorderd.

c. kennis van de gronden der spraakkunst;

d. eenige vaardigheid in het spreken dier taal.

B. *Betrekkelijk de beginselen der wiskunde:*

a. grondige bedrevenheid in de beginselen der stelkunst tot en met de leer der vierkants-vergelijkingen, daaronder begrepen de leer der wortelgrootheden en der gewone logarithmen;

b. vaardigheid in de oplossing van stelkunstige vraagstukken;

c. grondige bekendheid met de beginselen der vlakke meetkunst tot aan de ligging en snijding der vlakken;

d. toepassing van die kennis bij de oplossing van eenvoudige meetkunstige werkstukken.

C. *Betrekkelijk de landbouwkunde:*

a. kennis van den aard en de zamenstelling der gronden;

b. van de grondverbetering in het algemeen, alsmede van de meststoffen en hare verzameling, bewaring en aanwending;

c. van de planten- en dierenwereld en van de natuurverschijnselen, voor zoover zij van invloed zijn op den landbouw.

D. *Betrekkelijk de gymnastiek:*

a. theoretische kennis, verkregen door de studie van geschikte handleidingen voor dat vak;

b. praktische bedrevenheid, bepaaldelijk in de nuttige ligchaamsoefeningen.

E. *Betrekkelijk de teekenkunst:*

a. bekendheid met verschillende methoden van het teekenonderrigt, bepaaldelijk met die van Dupuis;

b. praktische bedrevenheid.

F. *Betrekkelijk vrouwelijke handwerken:*

a. bedrevenheid in nuttige handwerken, als: naaijen, breijen, stoppen, mazen enz.

b. bedrevenheid in fraaije handwerken, als: borduren enz.

Krachtens het voorschrift van art. 41 is door den Minister van Binnenlandsche Zaken bij beschikking van den 5den Mei 1858 bepaald, dat de examens ter verkrijging van acten van bekwaamheid tot het geven van onderwijs voor het eerst in 1858 zouden plaats hebben den 14den Junij en volgende dagen. Hoewel het in den regel wenschelijk scheen die examens vroeger te doen plaats hebben, achtte men het billijk die dit maal eerst in de maand Junij te houden, opdat er eenige weken konden verloopen tusschen de vaststelling en afkondiging der programmata en de examens zelve. Voor de tweede maal is in 1858 tot het afleggen dier examens gelegenheid gegeven op den 25sten October en volgende dagen, bij ministeriele beschikking van den 27sten Augustus 1858 daartoe aangewezen. Bij dezelfde beschikkingen zijn de schoolopzieners ten getale van vier in elke provincie aangewezen, die met den inspecteur de examen-commissie zouden uitmaken, terwijl tevens in elke provincie nog twee schoolopzieners zijn aangewezen om bij ontstentenis van een der leden der commissie als plaatsvervangers op te treden, met uitzondering alleen van de provincien Utrecht en Drenthe, welke slechts in 5 school-

districten verdeeld zijn, en waar dus slechts één plaatsvervanger kon worden aangewezen. Overal heeft de inspecteur als voorzitter der commissie gefungeerd, terwijl een der schoolopzieners door de commissie zelve tot secretaris is benoemd.

In art. 42 wordt voorgeschreven, dat hij, die een examen wenscht af te leggen, zich *tijdig* moet aanmelden bij den schoolopziener van het district, waarin hij woont, of, van buiten's lands komende, voornemens is zich te vestigen. Door den Minister van Binnenlandsche Zaken is dien ten gevolge, op voorstel der inspecteurs, bepaald: 1°. dat hij, die een examen wenscht af te leggen, zich uiterlijk veertien dagen vóór den tijd, waarop het zal gehouden worden, bij den schoolopziener moet aanmelden, behoudens de bevoegdheid van dezen om in bijzondere gevallen ook na dien termijn eene aangifte aan te nemen; 2°. dat de schoolopzieners uiterlijk acht dagen vóór het examen de bij hen te dier zake ontvangen bescheiden aan de inspecteurs zullen inzenden, of wel een berigt dat zoodanige bescheiden bij hen niet zijn ingekomen; 3°. dat iemand, die een examen wenscht af te leggen en zich daartoe na de bewuste acht dagen aanmeldt, niet meer tot het afleggen van dat examen zal worden toegelaten.

Eene beschrijving van de wijze, waarop de examens in de onderscheidene provincien waren ingerigt, of bijv. in meer dan één vak te gelijk werd geëxamineerd, hoeveel punten er voor elk vak werden gegeven, en hoe daarop het algemeen oordeel over den candidaat gegrond werd, komt der Regering minder belangrijk voor en schijnt ook in een verslag als het tegenwoordige minder op hare plaats te zijn. In sommige vakken hebben de leden der commissie zelven het examen afgenomen, in andere, voornamelijk in levende talen, wiskunde, natuurkennis, landbouwkunde, teekenen, gymnastiek en handwerken voor meisjes, hebben de meeste commissien zich door deskundigen laten bijstaan, krachtens de bevoegdheid haar door het 2de lid van art. 41 verleend. Over het algemeen was de belangstelling in de examens vrij groot, zoo als bleek uit het soms vrij aanzienlijk getal der daarbij aanwezige toehoorders. Hetgeen omtrent die examens door de inspecteurs is medegedeeld, komt hoofdzakelijk op het volgende neder.

In de meeste provincien, voornamelijk in Gelderland, Zeeland, Utrecht, Groningen en Limburg, zijn de commissien van oordeel geweest, vooral bij het in Junij afgenomen examen, met eenige meerdere toegeeflijkheid te werk te moeten gaan, eensdeels om den overgang van den vroegeren stand van zaken tot den tegenwoordigen meer geleidelijk te maken, anderdeels omdat het voor sommige vakken, zoo als vormleer en natuurkennis, den onderwijzers meestal aan tijd en gelegenheid ontbroken had om in alle opzigten die kundigheden te verzamelen, welke volgens de programmata konden gevorderd worden. In andere provincien, zoo als in Noordbrabant en Zuidholland, heeft men daarentegen gemeend met meerdere gestrengheid bij de beoordeeling te moeten te werk gaan, daar men begreep aan het onderwijs geen grootere ondienst te kunnen bewijzen, dan door de toelating van onderwijzers, die niet in alle opzigten voor hunne taak berekend waren. In Friesland hebben vele personen, die voornemens waren een examen af te leggen, zich vooraf aan eene soort van tentamen bij hunne schoolopzieners onderworpen, en zich, zoo het hun bleek dat de kans op eenen goeden uitslag van het examen gering was, niet daartoe aangegeven; van daar dat de uitslag van de examens in die provincie gunstiger was dan in vele andere, hoewel men in Friesland evenzeer met gestrengheid bij de beoordeeling is te werk gegaan.

Uit het voorgaande blijkt, dat in 1858 niet in alle provincien volkomen dezelfde maatstaf bij de examens is gebruikt; het is echter te verwachten, dat in dit opzigt weldra meerdere gelijkvormigheid zal plaats hebben, vooral wanneer de redenen, die in den aanvang tot toegevendheid hebben geleid, niet meer zullen bestaan. Te meer mag men dit verwachten, daar de inspecteurs in hunne jongste vergadering het voornemen hebben opgevat, telken jare den gang en den afloop dier examens te bespreken, en over de verschillende daarmede in verband staande onderwerpen van gedachten te wisselen; zoodanige gedachtenwisseling zal, dit vertrouwt de Regering, weldra daartoe leiden, dat in alle provincien met gelijke gestrengheid door de examen-commissien wordt gehandeld.

Ten gevolge van de examens, in de onderscheidene provincien in 1858 gehouden, zijn er 461 acten van bekwaamheid voor schoolonderwijs en 158 voor huisonderwijs afgegeven, terwijl op 501 acten, zoowel vóór als na de invoering der wet verkregen, aanteekeningen geplaatst zijn voor vakken van het meer uitgebreid lager onderwijs. De volgende tabel wijst het getal aan in de verschillende provincien, alsmede het getal van hen, die met ongunstigen uitslag examen hebben afgelegd.

SOORT DER ACTEN VAN BEKWAAMHEID OF VAN DE AANTEEKENINGEN OP VROEGER VERKREGEN ACTEN.		NOORD-BRABANT.		GELDERLAND.		ZUID-HOLLAND.		NOORD-HOLLAND.	
		Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.
I. Hoofdonderwijzers		2	10	2	2	8	7	5	4
II. Hoofdonderwijzeressen		2	»	5	2	4	3	10	»
III. Hulponderwijzers		20	22	30	3	69	56	49	38
IV. Hulponderwijzeressen		24	11	13	4	17	5	36	13
V. Huisonderwijzers.	*a.* Een of meer vakken van het gewoon lager onderwijs	»	»	»	»	»	»	3	»
	b. Beginselen der Fransche taal	»	»	1	»	1	1	5	»
	c. » » Hoogduitsche taal	»	»	»	»	6	»	1	»
	d. » » Engelsche taal	1	»	»	»	2	1	2	»
	e. » » Spaansche taal	»	»	»	»	»	»	1	»
	f. » » wiskunde	1	1	»	»	»	»	4	»
	g. Gymnastiek	»	»	1	»	»	»	1	»
	h. Teekenen	»	»	1	»	»	»	2	»
VI. Huisonderwijzeressen.	*a.* Een of meer vakken van het gewoon lager onderwijs	2	4	2	»	»	»	5	»
	b. Beginselen der Fransche taal	5	1	5	»	1	6	3	»
	c. » » Hoogduitsche taal	2	»	2	»	2	4	3	»
	d. » » Engelsche taal	1	»	7	»	3	2	2	»
	e. Handwerken voor meisjes	2	»	2	»	»	»	2	»
VII. Aanteekening op vroeger verkregen acten als onderwijzer.	*a.* Beginselen der Fransche taal	13	11	15	4	39	24	2	12
	b. » » Hoogduitsche taal	7	2	5	1	8	4	9	6
	c. » » Engelsche taal	2	6	10	1	6	17	9	6
	d. » » Deensche taal	»	»	»	»	»	»	1	»
	e. » » wiskunde	8	6	28	1	35	14	4	»
	f. » » landbouwkunde	»	»	»	»	4	1	»	»
	g. Gymnastiek	»	»	2	»	2	»	14	»
	h. Teekenen	»	»	»	»	»	2	»	»
VIII. Aanteekening op vroeger verkregen acten als onderwijzeres.	*a.* Beginselen der Fransche taal	5	3	11	2	10	6	26	10
	b. » » Hoogduitsche taal	3	2	2	»	2	3	2	4
	c. » » Engelsche taal	1	2	7	»	3	5	8	5
	d. » » Italiaansche taal	»	»	»	»	1	»	»	»
	e. Handwerken voor meisjes	1	»	7	3	8	»	20	1
TOTAAL		102	84	158	23	231	161	229	99

ZEELAND.		UTRECHT.		FRIESLAND.		OVERIJSSEL.		GRONINGEN.		DRENTHE.		LIMBURG.		TOTAAL.	
Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.
1	»	2	3	1	2	1	1	7	»	»	»	17	»	46	29
»	»	2	2	3	»	2	»	»	»	»	»	»	2	28	9
10	5	16	5	21	7	18	11	14	9	9	7	9	7	265	170
6	»	13	4	3	»	6	»	»	»	1	»	3	2	122	42
»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	5	»
»	1	6	4	1	»	»	»	2	»	»	»	»	»	16	6
»	»	3	1	1	»	»	»	2	1	»	»	4	»	17	2
»	»	1	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	7	1
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»
»	»	7	»	1	1	1	»	»	»	»	»	»	»	14	2
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	»
»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	4	»
1	»	3	»	»	»	»	»	2	»	»	»	4	»	19	4
1	»	5	»	1	»	2	1	»	»	»	»	6	»	29	8
»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	»	14	4
»	»	1	1	»	»	1	1	»	»	»	»	»	»	15	4
1	»	3	»	»	»	»	»	5	»	»	»	»	»	15	»
4	2	2	1	3	»	2	4	8	4	»	»	3	2	91	64
2	»	»	»	2	»	3	1	6	2	»	»	3	»	45	16
4	»	»	»	1	»	»	1	1	»	»	»	»	»	33	31
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»
7	5	9	»	8	»	4	»	10	2	»	1	»	»	113	29
»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	»	»	»	»	5	1
»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	20	»
»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	2
6	»	11	2	4	»	6	1	»	»	6	»	»	»	85	24
2	»	1	»	1	»	1	»	1	»	»	»	1	»	16	9
2	»	7	1	3	»	1	1	2	»	»	»	»	»	34	14
»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»
8	»	»	»	3	»	»	»	9	»	»	»	»	»	56	4
55	13	97	24	59	10	48	22	72	18	16	8	53	13	1 120	475

Behalve de hier vermelde acten zijn er door dezelfde commissien nog 100 afgegeven voor het verder voortgezet onderwijs in levende talen of in wis- en natuurkunde, bedoeld in art. 72 der wet; daarvan, alsmede van de voor de examens in die vakken vastgestelde programmata zal later sprake zijn, wanneer meer in het bijzonder over dat onderwijs verslag zal worden gedaan.

Bij de tabel op bladz. 179 valt nog op te merken, dat er in de kolommen voor de afgewezenen verscheidene voorkomen, die bij het examen in Junij zijn afgewezen, doch bij het tweede examen eene acte van bekwaamheid hebben verkregen; enkelen echter moesten tot twee maal toe afgewezen worden, en komen dus twee maal in de voor dezen bestemde kolom voor. Ook is het enkele malen gebeurd, dat een examen werd afgelegd ter verkrijging eener acte als hoofdonderwijzer of als hoofdonderwijzeres, doch dat den candidaat wegens het onvoldoende van dat examen geene zoodanige acte, doch slechts eene als hulponderwijzer of als hulponderwijzeres is gegeven.

Het groot getal van hen, die een examen in de beginselen der wiskunde hebben afgelegd, moet daaraan worden toegeschreven, dat er in sommige provincien verscheidene onderwijzers waren, die reeds sedert vele jaren dat onderwijs gaven zonder echter in het bezit eener acte te zijn. Deze hebben, zoo als reeds hiervóór is medegedeeld, bij de eerste gelegenheid het examen ter verkrijging eener acte voor dat vak afgelegd, de meesten met gunstigen uitslag.

Bij art. 50 der wet zijn de sommen bepaald, welke voor eene acte van bekwaamheid of voor eene aanteekening op eene vroeger verkregen acte worden betaald; tevens is bij dat artikel voorgeschreven, dat de opbrengst dier gelden strekken zal ter voldoening der kosten van de vergaderingen der commissien, daaronder begrepen de schadeloosstelling der deskundigen, en dat het overschietende in 's Rijks schatkist wordt gestort. In de meeste provincien is de opbrengst der voor de acten betaalde gelden voldoende geweest, en is nog eene zekere som in 's Rijks schatkist gestort; in enkele echter is die opbrengst, hetzij wegens de aanzienlijke kosten, veroorzaakt door het huren van localen, hetzij wegens de aan deskundigen te verleenen schadeloosstelling, niet voldoende geweest, zoo als blijkt uit het hier volgende overzigt, waarin de geheele ontvangst is opgenomen, ook die voor acten, door de commissien krachtens art. 72 der wet afgegeven.

PROVINCIEN.	EXAMEN IN JUNIJ.		EXAMEN IN OCTOBER.		TOTAAL.	
	Voordeelig saldo.	Nadeelig saldo.	Voordeelig saldo.	Nadeelig saldo.	Voordeelig saldo.	Nadeelig saldo.
Noordbrabant. . .	»	f 11,17⁵	f 84,47⁵	»	f 73,30	»
Gelderland	f 216,80	»	78,30	»	295,10	»
Zuidholland. . . .	266,45	»	»	f 112,04	154,41	»
Noordholland. . .	308,71	»	22,72	»	331,43	»
Zeeland	»	21,47⁵	»	5,83⁵	»	f 27,31
Urecht.	30,10	»	»	22,35	7,75	»
Friesland	52,80	»	60,90	»	113,70	»
Overijssel	29,80⁵	»	»	83,92	»	54,11⁵
Groningen.	170,25	»	0,40	»	170,65	»
Drenthe	19,15	»	5,40	»	24,55	»
Limburg.	2,40	»	50,23	»	52,63	»
TOTAAL. . .	f 1 096,46⁵	f 32,65	f 302,42⁵	f 224,14⁵	f 1 223,52	f 81,42⁵

Het te kort komende is bij Koninklijk besluit van den 24sten December 1858, nº. 48,

ten behoeve van de belanghebbenden betaalbaar gesteld. De examens hebben dus eene bate van f 1 142,095 ten behoeve van 's Rijks schatkist opgebragt.

Onder hen, aan wie acten van bekwaamheid zijn afgegeven, waren verscheidene vreemdelingen, die krachtens art. 6 der wet de vergunning des Konings behoefden om hier te lande onderwijs te geven. De aanvrage daartoe is in het jaar 1858 geschied door 16 onderwijzers en 18 onderwijzeressen. Nadat aangaande hunne zedelijkheid een onderzoek had plaats gehad, waartoe zoo noodig de tusschenkomst van den Minister van Buitenlandsche Zaken en van de diplomatieke agenten in de betrekkelijke Rijken is ingeroepen, is aan allen de gevraagde vergunning verleend. Van de onderwijzers waren er 5 geboren in Frankrijk, 2 in Engeland, 2 in Pruissen, 1 in Keurhessen, 3 in Wurtemberg, 2 in Zwitserland en 1 in den Kerkelijken Staat; van de onderwijzeressen 1 in Frankrijk 4 in België, 3 in Engeland, 5 in Pruissen, 1 in Wurtemberg, 1 in Hannover en 3 in Zwitserland.

In art. 7 der wet worden eenige gevallen opgenoemd, waarin personen, zonder in het bezit te zijn van de bij de wet gevorderde bewijzen van bekwaamheid en zedelijkheid, lager onderwijs mogen geven. Deze zijn: *a.* de kweekelingen, *b.* zij die uitsluitend aan de kinderen van één gezin lager onderwijs geven, *c.* zij, die van het geven van lager onderwijs geen beroep makende en zich zonder geldelijke belooning daartoe bereid verklarende, van den Koning vergunning verkregen hebben tot het geven van zoodanig onderwijs; en *d.* de candidaten en doctoren in de letteren en in de wis- en natuurkunde, voor zooveel zij door hunne akademische graden bevoegd zijn onderwijs te geven in een of eenige der vakken, vermeld in art. 1 der wet.

Van de eerste categorie is reeds gewag gemaakt, toen aangaande het personeel bij de lagere scholen is verslag gedaan; aangaande de tweede is uit den aard der zaak niets op te geven. Tot het verkrijgen van de bij de derde categorie bedoelde Koninklijke vergunning hebben zich verscheidene personen aangemeld, aan sommigen van welke het verlangde verlof is gegeven, aan anderen geweigerd, nadat het schooltoezigt omtrent het aan den Koning gerigte verzoek was gehoord. De bedoelde vergunning is verleend aan: 1°. de jufvrouwen H. M. Mol en J. A. Hoevenaars te Gilze; 2°. W. de Visser c. s. te Boxtel, onder voorwaarde, dat geen onderwijs gegeven worde aan kinderen beneden de veertien jaren, die niet geregeld de openbare school bezoeken, en ook niet anders dan onder toezigt en leiding van de hoofdonderwijzers der beide openbare scholen te Boxtel; in beide gevallen, te Gilze en te Boxtel, wordt het onderwijs des Zondags gegeven en bepaalt het zich tot lezen, schrijven en rekenen; 3°. J. C. Niemeijer, te Brummen; 4°. J. Berghege, predikant te Haaksbergen; 5°. mej. C. Star Numan, te Groningen.

In hoeverre door de bij de vierde der hiervóór opgenoemde categorien bedoelde candidaten en doctoren in de letteren en in de wis- en natuurkunde gebruik is gemaakt van hunne bevoegdheid om in sommige vakken van het lager onderwijs onderrigt te geven, kan niet worden opgegeven; slechts uit enkele provincien zijn dienaangaande berigten ontvangen, wier volledigheid bovendien niet boven allen twijfel verheven is. De Regering meent echter reden te hebben om te gelooven, dat slechts weinigen der hier bedoelde personen van de hun bij dit artikel verleende bevoegdheid gebruik hebben gemaakt.

§ 14. TOEZIGT OP HET LAGER ONDERWIJS.

Tot de voorbereidende werkzaamheden, welke nog vóór het in werking treden der wet op het lager onderwijs moesten geregeld worden, behoorden in de eerste plaats die, welke betrekking hadden tot het toezigt, dat van regeringswege op het onderwijs zou worden uitgeoefend. Het eerste wat daarvoor te doen was, bestond in de verdeeling der provincien in schooldistricten, welke bij art. 55 aan den Koning was opgedragen. Onder de vroegere verordeningen waren de provincien eveneens in schooldistricten verdeeld, in dier voege, dat er 82 in het geheele Rijk waren, waarvan enkele weder in twee afdeelingen waren gesplitst; in sommige provincien scheen echter eene andere indeeling en eene vermeerdering van het geheele getal der districten wenschelijk; dit laatste was vooral het geval in Noordbrabant, Zuid- en Noordholland, Zeeland, Overijssel, Groningen en Drenthe. Nadat de Gedeputeerde Staten der onderscheidene provincien door den Minister van Binnenlandsche Zaken over deze indeeling waren geraadpleegd, en deze zich dien ten gevolge had in staat gezien den Koning eene voordragt tot regeling dezer aangelegenheid te doen, is de verdeeling van de provincien in schooldistricten door den Koning bij besluit van den 5den December 1857, n°. 90, vastgesteld. Daarbij is het getal der districten bepaald voor Noord-

brabant op 13, Gelderland 10, Zuidholland 10, Noordholland 12, Zeeland 6, Utrecht 5, Friesland 9, Overijssel 7, Groningen 7, Drenthe 5 en Limburg 8; zoodat het geheele land in 92 schooldistricten is verdeeld. Uit den als bijlage G bij dit Verslag gevoegden afdruk van gemeld Koninklijk besluit kan blijken, hoe de gemeenten over de verschillende schooldistricten verdeeld zijn. Als regel is daarbij aangenomen, zooveel mogelijk het getal der scholen voor elk district even groot te maken.

Bij Koninklijk besluit van den 16den December 1857, n°. 78, zijn, met ingang van 1 Januarij 1858, tot provinciale inspecteurs van het lager onderwijs benoemd: in Noordbrabant, jhr. mr. J. B. A. J. M. Verheyen, secretaris der gemeente 's Hertogenbosch, lid der Provinciale Staten en schoolopziener in het 1ste district, 1ste afd.; in Gelderland, dr. J. H. Kroon, conrector aan het gymnasium te Zutphen en schoolopziener in het 3de district; in Zuidholland, jhr. mr. H. J. van der Heim, commies-griffier bij de Eerste Kamer der Staten-Generaal; in Noordholland A. Beeloo, secretaris der provinciale commissie van onderwijs en schoolopziener in het 1ste en 10de district; in Zeeland, C. M. van Visvliet, griffier der Centrale Commissie van Walcheren, lid en secretaris van het provinciaal collegie van toezigt over de kerkelijke administratien bij de Hervormden in Zeeland; in Utrecht, H. M. Tip, schoolopziener in het 3de district; in Friesland, J. H. Behrns, secretaris der provinciale commissie van onderwijs, schoolopziener in het 9de district en leeraar aan het gymnasium te Franeker; in Overijssel, mr. R. A. Kerkhoven, lid der Provinciale Staten; in Groningen, mr. G. Diephuis, raadsheer in het provinciaal geregtshof van Groningen en schoolopziener in het 5de district, 2de afd.; in Drenthe dr. H. J. Nassau, schoolopziener in het 1ste district; in Limburg, B. Schreuder, laatstelijk adviseur belast met de inspectie van het onderwijs in Limburg. Het bedrag der jaarwedden is bepaald op f 2 500 voor elke der provincien Noordbrabant, Gelderland, Zuidholland en Noordholland, op f 2 300 voor Friesland, Overijssel, Groningen en Limburg en op f 2 000 voor Zeeland, Utrecht en Drenthe. De nieuw benoemden hebben hunne functien met het begin van 1858 aangevangen. Op den 21sten September van dat jaar overleed echter reeds de inspecteur van het lager onderwijs in Utrecht, de heer H. M. Tip. Zijn verlies werd zeer betreurd door de Regering, die in hem eenen ijverigen en zaakkundigen inspecteur had leeren kennen, door zijne ambtgenooten, die tijdens hunne eerste bijeenkomst zijne grondige kennis hadden leeren op prijs stellen, door de schoolopzieners zijner provincie, wier achting en vriendschap hij zich door zijne regtschapenheid, kunde en gemakkelijken omgang in hooge mate verworven had, vooral ook door de onderwijzers, die in hem eenen belangstellenden vriend en raadsman verloren. De voorloopige waarneming zijner betrekking werd door den Koning opgedragen aan mr. W. J. van Hoytema, schoolopziener in het 1ste district. Bij Koninklijk besluit van den 15den December 1858, n°. 52, is met ingang van 1 Januarij 1859 tot vervanging van den heer Tip benoemd mr. A. J. W. Farncombe Sanders, adjunct-commies der 1ste klasse bij de provinciale griffie en schoolopziener in het 3de district van Utrecht.

De benoeming der schoolopzieners in de 92 voormelde schooldistricten heeft plaats gehad bij Koninklijk besluit van den 23sten December 1857, n°. 59. Als zoodanig zijn aangesteld:

in *Noordbrabant*:

1ste schooldistrict:		dr. C. R. Hermans, te 's Hertogenbosch;
2de	»	mr. J. N. G. Sassen, te 's Hertogenbosch;
3de	»	H. E. Verschoor, te Steenwijk;
4de	»	J. Dijkhoff, te Lithoijen;
5de	»	dr. F. B. Trosee, te Boxmeer;
6de	»	dr. J. A. W. Boerkamp, te Grave;
7de	»	mr. P. van den Heuvel, te Eindhoven;
8ste	»	mr. P. J. A. Smitz, te Eindhoven;
9de	»	mr. J. P. van Blarkom, te Eindhoven;
10de	»	C. W. Oomen, te Ginneken;
11de	»	A. van der Poest Clement, te Zevenbergen;
12de	»	mr. J. J. Loke, te Breda;
13de	»	J. J. Sandeling, te Roosendaal;

in *Gelderland*:

1ste schooldistrict:		B. F. baron van Verschuer, te Arnhem;
2de	"	dr. F. G. B. van Bleeck van Rijsewijk, te Harderwijk;
3de	"	dr. W. G. Brill, te Zutphen;
4de	"	dr. A. Brants, te Gorssel;
5de	"	dr. L. Lasonder, te Groenlo;
6de	"	C. A. L. baron van Hugenpoth, te Bergh;
7de	"	dr. P. H. Tydeman, te Tiel;
8ste	"	mr. W. van de Poll, te Tiel;
9de	"	G. J. Kolfschoten, te Wamel;
10de	"	dr. J. J. Kreenen, te Nijmegen;

in *Zuidholland*:

1ste schooldistrict:		jhr. mr. J. de Witte van Citters, te 's Gravenhage;
2de	"	dr. G. van Wieringhen Borski, te Delft;
3de	"	A. C. Oudemans, te Leiden;
4de	"	mr. J. G. de Sain, te Leiden;
5de	"	mr. J. B. L. Wentholt, te Rotterdam;
6de	"	S. Gille Heringa, te Schiedam;
7de	"	dr. C. P. Burger, te Gouda;
8ste	"	A. Vogelsang, te Heinenoord;
9de	"	dr. P. Romeyn, te Gorinchem;
10de	"	B. Boers, te Middelharnis;

in *Noordholland*:

1ste schooldistrict:		mr. A. J. B. Stoffels, te Amsterdam;
2de	"	dr. D. J. Veegens, te Amsterdam;
3de	"	dr. E. H. von Baumhauer, te Amsterdam;
4de	"	mr. M. Schooneveld P.-Jz., te Amsterdam;
5de	"	G. H. Geerligs, te Haarlem;
6de	"	M. Luymes, te Alkmaar;
7de	"	J. Schoon, te den Helder;
8ste	"	C. Gerdenier, te Medemblik;
9de	"	mr. W. Bok, te Texel;
10de	"	mr. J. G. A. Faber, te Hoorn;
11de	"	R. Oldeman, te Wormerveer;
12de	"	dr. J. Roos, te Zaandam;

in *Zeeland*:

1ste schooldistrict:		mr. Ch. W. E. Vaillant, te Middelburg;
2de	"	dr. P. J. Andreae, te Zierikzee;
3de	"	mr. J. van der Feen, te Tholen;
4de	"	mr. J. H. de Laat de Kanter, te Goes;
5de	"	dr. H. A. Callenfels, te Oostburg;
6de	"	mr. F. van Deinse, te Hulst;

in *Utrecht:*

1ste schooldistrict:		mr. W. J. van Hoytema, te Utrecht;
2de	»	jhr. mr. P. A. M. van Oosthuyse van Rijckevorsel van Rijsenburg, te Utrecht;
3de	»	mr. A. J. W. Farncombe Sanders, te Utrecht;
4de	»	dr. G. Leignes Bakhoven, te Utrecht;
5de	»	jhr. mr. J. G. Bosch van Drakestein, te Utrecht;

in *Friesland:*

1ste schooldistrict:		mr. C. Sleeswijk Vening, te Leeuwarden;
2de	»	dr. Ch. J. de Lussanet de la Sablonière, te Harlingen;
3de	»	M. Pruim, te Dokkum;
4de	»	mr. J. H. Beucker Andreae, te Leeuwarden;
5de	»	mr. J. I. Schotborgh Simon, te Heerenveen;
6de	»	jhr. mr. F. H. van Beyma thoe Kingma, te Heerenveen;
7de	»	M. L. van de Woestijne Voerman, te Langweer;
8ste	»	mr. H. U. Huguenin, te Sneek;
9de	»	mr. K. Banga, te Harlingen;

in *Overijssel:*

1ste schooldistrict:		mr. B. J. B. van Sonsbeeck, te Zwolle;
2de	»	mr. J. Ch. Bijsterbos, te Kampen;
3de	»	dr. B. Bierens de Haan, te Deventer;
4de	»	T. de Voogt, te Oldenzaal;
5de	»	mr. B. G. ten Pol, te Almelo;
6de	»	mr. A. van Naamen van Eemnes, te Zwolle;
7de	»	mr. J. Cornelissen, te Steenwijk;

in *Groningen:*

1ste schooldistrict:		jhr. mr. H. J. Trip, te Groningen;
2de	»	dr. W. Hecker, te Groningen;
3de	»	dr. P. Hofstede de Groot, te Groningen;
4de	»	mr. E. van Loon, te Appingedam;
5de	»	B. Brugsma, te Groningen;
6de	»	dr. W. Gleuns Jr., te Groningen;
7de	»	G. A. Venema, te Winschoten;

in *Drenthe:*

1ste schooldistrict:		mr. J. W. Th. Swaters van Schaumburg, te Assen;
2de	»	mr. P. van der Veen, te Smilde;
3de	»	mr. J. D. Dibbits, te Borger;
4de	»	J. van der Veen Az., te Hoogeveen;
5de	»	dr. P. Hofstede Crull, te Meppel;

in *Limburg:*

1ste schooldistrict:		mr. A. Gordon, te Maastricht;
2de	»	dr. F. van de Ven, te Bunde;
3de	»	J. J. Jaegers, te Heerlen;
4de	»	jhr. mr. E. W. A. Kerens van Wolfrath, te Maastricht;
5de	»	mr. A. J. J. H. Thissen, te Roermond;
6de	»	L. F. H. Beerenbroek, te Roermond;
7de	»	dr. J. P. H. van de Loo, te Venlo;
8ste	»	J. P. Sengers, te Bergen.

Het personeel der schoolopzieners heeft in den loop van 1858 nog de volgende veranderingen ondergaan.

In Noordbrabant is mr. J. N. G. Sassen, wiens benoeming, op zijn verzoek, ten gevolge zijner aanstelling tot secretaris van 's Hertogenbosch, door den Koning is ingetrokken, bij Koninklijk besluit van den 30sten Januarij 1858, n°. 66, als schoolopziener in het 2de district vervangen door den heer J. H. A. Diepen te Tilburg.

In Gelderland is bij Koninklijk besluit van den 20sten December 1858, n°. 90, met het einde dier maand, aan den heer B. F. baron van Verschuer, op zijn verzoek, een eervol ontslag verleend als schoolopziener in het 1ste district. De tijdelijke waarneming is door den Minister van Binnenlandsche Zaken opgedragen aan den heer dr. J. J. Kreenen, schoolopziener in het 10de district. Bij Koninklijk besluit van den 29sten Maart 1859, n°. 60, is dr. S. H. Rinkes, conrector aan de Latijnsche school te Arnhem, tot schoolopziener in het 1ste district benoemd.

In Zuidholland is aan dr. C. P. Burger, op zijn verzoek, wegens verandering van woonplaats, bij Koninklijk besluit van den 30sten Augustus 1858, n°. 72, met het einde van de maand September een eervol ontslag verleend als schoolopziener in het 7de district, en is in zijne plaats benoemd dr. A. L. Gastmann te Gouda. In dezelfde provincie is bij Koninklijk besluit van den 29sten October 1858, n°. 77, mr. J. B. L. Wentholt, met het einde dier maand, op zijn verzoek, eervol ontslagen als schoolopziener in het 5de district, en als zoodanig vervangen door dr. A. A. Deenik.

In Noordholland is de schoolopziener in het 7de district J. Schoon overleden; bij Koninklijk besluit van den 18den September 1858, n°. 97, is in zijne plaats aangesteld de heer P. J. Heyning te Willemsoord. De tijdelijke waarneming was door den Minister van Binnenlandsche Zaken opgedragen aan den heer M. Luymes, schoolopziener in het 6de district.

In Zeeland is bij Koninklijk besluit van den 26sten Junij 1858, n°. 52, met het einde dier maand, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend aan mr. Ch. W. E. Vaillant als schoolopziener in het 1ste district; in zijne plaats is benoemd dr. H. Polman Kruseman, rector van het gymnasium te Middelburg.

In Utrecht is de tijdelijke waarneming van de betrekking van schoolopziener in het 3de district, opengevallen door de hiervóór vermelde benoeming van mr. A. J. W. Farncombe Sanders tot inspecteur, door den Minister van Binnenlandsche Zaken opgedragen aan dien inspecteur. Bij Koninklijk besluit van den 19den Maart 1859, n°. 60, is, te rekenen van 1 April e.k., tot schoolopziener in het 3de district benoemd mr. A. N. J. van de Poll, te Amersfoort.

In Friesland is bij Koninklijk besluit van den 30sten December 1858, n°. 138, met het einde dier maand, op zijn verzoek, een eervol ontslag verleend aan den heer M. Pruim als schoolopziener in het 3de district; in zijne plaats is als zoodanig benoemd mr. J. J. Bolman, te Oudwoude.

In Overijssel is bij Koninklijk besluit van den 21sten Januarij 1858, n°. 95, op zijn verzoek, ingetrokken de benoeming van mr. B. J. B. van Sonsbeeck tot schoolopziener in het 1ste district, en is als zoodanig benoemd mr. H. E. C. van Kerckhoff, te Zwolle.

In Groningen is bij Koninklijk besluit van den 26sten Augustus 1858, n°. 45, aan dr. W. Hecker met het einde dier maand, op zijn verzoek, een eervol ontslag verleend als schoolopziener in het 2de district, en in zijne plaats benoemd de heer C. Römelingh, destijds woonachtig te Westerzand, gemeente Grootegast, thans te Oldekerk.

In Drenthe is bij Koninklijk besluit van den 25sten Februarij 1858, n°. 55, aan mr. J. W. Th. Swaters van Schaumburg, met het einde dier maand, op zijn verzoek,

wegens verandering van woonplaats, een eervol ontslag verleend als schoolopziener in het 1ste district; in zijne plaats is benoemd mr. F. B. Coninck Liefsting, te Assen. Voorts is in dezelfde provincie bij Koninklijk besluit van den 9den Augustus 1858, n°. 13, met het einde dier maand aan mr. P. van der Veen, op zijn verzoek, een eervol ontslag verleend als schoolopziener in het 2de district, en is in zijne plaats benoemd de heer G. W. van Lemel te Smilde.

De som, welke volgens het voorschrift van art. 57 der wet aan de schoolopzieners bij abonnement moet worden verstrekt als vergoeding voor hunne reis- en verblijfkosten, is vastgesteld bij Koninklijk besluit van den 19den Februarij 1858, n°. 64, nadat de Commissarissen des Konings in de onderscheidene provincien over het bedrag door den Minister van Binnenlandsche Zaken waren geraadpleegd. Bij de regeling dezer aangelegenheid is als grondslag aangenomen, dat het abonnement voor ieder district gemiddeld eene som van f 400 zoude bedragen, doch dat dit cijfer voor sommige hooger, voor andere lager zou kunnen gesteld worden, naar gelang van het getal der scholen, de meerdere of mindere uitgebreidheid van het district, de middelen van vervoer en meer andere omstandigheden. Dien ten gevolge is het abonnement bepaald als volgt: in Noordbrabant het 1ste en 10de district op f 300, het 2de op f 400, de overige op f 420; in Gelderland het 1ste, 4de en 5de district op f 370, het 2de en 3de op f 445, de overige op f 400; in Zuidholland het 1ste en 5de district op f 300, het 2de, 3de en 6de op f 350, het 7de en 8ste op f 425, het 4de en 9de op f 475, het 10de op f 550; in Zeeland het 1ste en 4de op f 475, het 3de op f 250, de overige op f 400; in Groningen het 1ste op f 250, de overige op f 425; terwijl in Noordholland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Drenthe en Limburg het abonnement voor elk district op f 400 is bepaald. Tevens heeft de Koning zich vereenigd met het voorstel van den Minister, om na verloop van eenigen tijd onderzoek te doen, of welligt de ondervinding ook de wenschelijkheid zou hebben aangetoond om hier of daar wijziging in de bovengemelde sommen te brengen. Dit onderzoek is door den Minister opgedragen aan de Commissarissen des Konings, welke tevens zijn uitgenoodigd het gevoelen der inspecteurs en der schoolopzieners zelven dienaangaande in te winnen. Het gevolg van dit onderzoek is geweest, dat in de eerste plaats voor eenige districten eenige verhooging wenschelijk is geoordeeld, en dat in de tweede en voornaamste plaats nagenoeg alle schoolopzieners te kennen gaven, dat de hun bij abonnement toegekende vaste som niet voldoende was ter bestrijding der kosten, veroorzaakt door het verblijf in de hoofdplaats der provincie ter bijwoning van de examens, bedoeld in den vierden titel der wet, of van de buitengewone door den inspecteur belegde bijeenkomsten. Dewijl het moeijelijk was aan het verlangen om verhooging der vaste abonnementen op dezen grond te voldoen, daar toch de schoolopzieners in de kleinere provincien in den regel twee maal 's jaars deel moeten uitmaken van die examen-commissien, terwijl daarentegen in de grootere provincien sommige schoolopzieners zelfs niet altijd eens in het jaar daaraan zouden behoeven deel te nemen, en het ook moeijelijk was vooraf te bepalen hoe lang de vergaderingen der commissien zouden duren, heeft de Minister het doelmatiger geacht, hiervoor eenen anderen weg in te slaan, en het vaste abonnement der schoolopzieners, die in den loop van het jaar leden der examen-commissien waren geweest of buitengewone bijeenkomsten, door den inspecteur belegd, hadden bijgewoond, telken jare te verhoogen met eene zekere som, welke in dier voege zou worden vastgesteld, dat hun voor elken dag verblijf in de hoofdplaats der provincie f 5 en voor ieder uur bereisden afstand f 0,50 zou worden toegekend. Met eene in dien geest opgemaakte voordragt heeft de Koning zich vereenigd, en is dien ten gevolge de buitengewone verhooging voor het jaar 1858 bij Koninklijk besluit van den 13den Augustus 1859, n°. 49, vastgesteld. Het schijnt onnoodig hier het bedrag dier verhooging voor elk schooldistrict in 't bijzonder op te geven; het zij dus voldoende mede te deelen, dat zij over 1858 heeft bedragen voor Noordbrabant f 396,00, voor Gelderland f 551,75, voor Zuidholland f 356,25, voor Noordholland f 485,50, voor Zeeland f 331,25, voor Friesland f 167,75, voor Overijssel f 337,50, voor Groningen f 63,50, voor Drenthe f 150,50 en voor Limburg f 181,75, te zamen f 3 021,75. In Utrecht is geene verhooging noodig geweest, daar alle in 1858 in functie zijnde schoolopzieners te Utrecht woonden. De hier vermelde sommen zijn mede begrepen onder die, welke in de tabellen op bladzz. 132 en 135 zijn opgegeven.

De vaste verhooging voor enkele districten toegestaan, aan te vangen met het jaar 1859, bedraagt f 100 voor het 10de district van Noordbrabant, f 25 voor het 4de en 9de, f 50 voor het 2de, 3de en 6de, en f 75 voor het 7de en 8ste district van Zuidholland, f 50 voor het 10de en 11de, en f 100 voor het het 7de district van Noord-

holland, f 75 voor het 1ste district van Zeeland, f 50 voor het 6de en 7de district van Friesland en f 50 voor het 4de district van Drenthe, dus in 't geheel f 875, waardoor het totale bedrag der vaste abonnementen voor 1859 van f 36 800 tot f 37 675 is gebragt.

Terstond na de invoering der wet zijn de gemeenteraden overgegaan tot het benoemen van plaatselijke schoolcommissien volgens het voorschrift van het tweede lid van art. 54 der wet in die gemeenten, waar het zielental meer dan 3 000 bedroeg. In enkele heeft men zich reeds in het laatst van 1857 daarmede bezig gehouden, zoodat de nieuw benoemde schoolcommissien terstond met de invoering der wet hare functien hebben kunnen aanvaarden. De vraag heeft zich daarbij voorgedaan, welke maatstaf bij het door de wet aangewezen cijfer van 3 000 zielen moest worden aangenomen; of men namelijk moest acht geven op het bevolkingscijfer volgens de laatste volkstelling, dan wel op dat hetwelk door de bevolkingsregisters werd aangeduid; en in het laatste geval, of alsdan de feitelijke, dan wel de wettelijke bevolking moest gelden. De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft als zijn gevoelen medegedeeld, dat de wettelijke bevolking, volgens de bevolkingsregisters, tot maatstaf moest worden genomen.

De benoeming der leden der plaatselijke schoolcommissien heeft over het algemeen tot geene moeijelijkheden aanleiding gegeven. Alleen wordt uit Gelderland gemeld, dat men te Nijkerk niet is kunnen slagen, om, behalve den burgemeester, geschikte personen te vinden, die zich het lidmaatschap der plaatselijke schoolcommissie wilden laten welgevallen; herhaaldelijk zijn er benoemingen gedaan, maar steeds vruchteloos, zoodat de burgemeester van Nijkerk alleen de plaatselijke schoolcommissie in zijne gemeente vertegenwoordige.

Meer zwarigheden zijn in sommige provincien voortgevloeid uit het voorschrift van art. 61, dat ook aan de leden der plaatselijke schoolcommissien de verpligting oplegt, om, bij de aanvaarding hunner betrekking, den eed of de belofte af te leggen, dat zij haar naar behooren en getrouw zullen waarnemen. In verscheidene gemeenten, waar de werkzaamheden der plaatselijke schoolcommissie krachtens art. 54 waren opgedragen aan burgemeester en wethouders, hebben een of meer van dezen, uit hoofde van gewetensbezwaren, geweigerd dien eed of die belofte af te leggen; in de meeste zijn echter door de tusschenkomst van den schoolopziener, den inspecteur of zelfs van den Commissaris des Konings de bezwaren uit den weg geruimd. In eene gemeente in Zeeland, waar de burgemeester weigerachtig bleef, is deze eervol ontslagen; enkele wethouders hebben hun ontslag genomen; maar op sommige plaatsen hebben een of meer der wethouders den eed niet afgelegd, zoodat de werkzaamheden der schoolcommissie daar zijn waargenomen òf door den burgemeester alleen, òf door hem en den als lid der schoolcommissie beëedigden wethouder. Daar der Regering geene middelen tot dwang ten dienste stonden, heeft men hierin moeten berusten.

Gemeenschappelijke schoolcommissien in gemeenten, welke zich vereenigd hebben tot het oprigten en in stand houden van gemeenschappelijke scholen, zijn er in den loop van 1858 slechts zeer weinige tot stand gekomen. Door Gedeputeerde Staten van eene der provincien geraadpleegd omtrent de wijze van benoeming en zamenstelling dezer commissien, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken als zijn gevoelen te kennen gegeven, dat deze aangelegenheid door de betrokken gemeentebesturen onderling kon worden geregeld. Is eenmaal het onderwijs overal geregeld, en dien ten gevolge uitgemaakt, welke scholen als gemeenschappelijke zullen blijven bestaan, dan zullen waarschijnlijk ook meer gemeenschappelijke schoolcommissien ontstaan.

Aangaande het getal der leden, waaruit de plaatselijke schoolcommissien in gemeenten van meer dan 3 000 zielen zijn zamengesteld, zijn geene bijzonderheden medegedeeld. Als regel is aangenomen, dat getal in grootere gemeenten aanzienlijker te maken dan in kleinere; in de eerstgenoemde hebben de leden veelal de bezigheden onderling verdeeld, zoodat er onderscheidene sub-commissien zijn gevormd, waarvan elke belast was met de zorg voor eene bijzondere categorie van scholen of voor de scholen van eene bepaalde wijk der gemeente.

Volgens de berigten der inspecteurs hebben de schoolcommissien in gemeenten van meer dan 3 000 zielen nagenoeg allen met ijver hare betrekking waargenomen; een geregeld bezoek dier commissien oefende over het algemeen op de onderwijzers een goeden invloed uit; de voorlichting der schoolcommissie aan het gemeentebestuur heeft in vele gevallen zeer nuttig gewerkt, en over het algemeen was er gegronde reden om van de werking van het plaatselijk schooltoezigt veel goeds te verwachten. Deze commissien hebben ook nagenoeg allen krachtens art. 61 verslagen aan den gemeenteraad ingediend, welke tot

bewijs konden strekken van hare ijverige bemoeijingen en hare belangstelling in het onderwijs. Minder gunstig echter zijn de uitkomsten geweest van het toezigt, uitgeoefend door burgemeester en wethouders in gemeenten van minder dan 3 000 zielen, waar dus geene afzonderlijke schoolcommissie bestaat. Hoewel in enkele dier gemeenten burgemeesters en wethouders zich met ijver gekweten hebben van de pligten, welke op hen krachtens art. 54 rusten, zoo wordt aangaande verreweg de meesten berigt, dat zij weinig blijken van belangstelling hebben gegeven, hetgeen hoofdzakelijk daaraan te wijten schijnt, dat zij in hunne betrekking van bestuur der gemeente de geldelijke bezwaren, die ten gevolge der regeling van het onderwijs op de gemeente zullen drukken, meer tellen dan het belang van dat onderwijs zelf. De verslagen, door de meesten hunner ingediend, hebben de bewijzen geleverd van de weinige zorg waarmede zij vervaardigd waren; velen hebben die, in plaats van vóór den 1sten Maart 1858, eerst in de maand Junij ingezonden; anderen hebben verzuimd daarvan overeenkomstig het voorschrift der wet een afschrift toe te zenden aan den schoolopziener; enkelen eindelijk hebben in het geheel geen of slechts een mondeling verslag aangaande den toestand van het onderwijs aan den gemeenteraad uitgebragt. Ook van de verpligting, om elke school minstens twee maal 's jaars te bezoeken, hebben sommige dezer schoolcommissien zich niet voldoende gekweten. Op grond van dit een en ander heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken het noodig geoordeeld, Gedeputeerde Staten van die provincien, waar de wijze, waarop sommige schoolcommissien werkzaam waren, aan de schoolopzieners of aan den inspecteur tot klagten aanleiding had gegeven, daarmede bekend te maken en hen te verzoeken aan de nalatige gemeentebesturen namens hem hun pligt te herinneren.

Mogten de werkzaamheden der plaatselijke schoolcommissien dus al in sommige opzigten te wenschen hebben overgelaten, aangaande de wijze waarop de schoolopzieners hunne soms moeijelijke betrekking waargenomen hebben, is door de inspecteurs niets dan lof medegedeeld; meermalen ook is de Regering in de gelegenheid geweest zich te overtuigen van den ijver en de warme belangstelling in het onderwijs, door de schoolopzieners bij de vervulling hunner taak aan den dag gelegd. Door geregeld schoolbezoek, dikwijls menigvuldiger dan de wet voorschrijft, hebben zij gezorgd bekend te blijven met den toestand van het schoolwezen in hun district en vooral ook met het onderwijzend personeel, welks belangen zij zooveel mogelijk hebben behartigd; met de meeste welwillendheid hebben zij aan de plaatselijke schoolcommissien en aan de gemeentebesturen hunnen raad en bijstand geschonken, die vooral bij het ontwerpen der regeling van het lager onderwijs volgens de voorschriften der wet meermalen werd ingeroepen. Hunne verslagen aan de inspecteurs hebben meest alle blijken gedragen van de zorg, welke daaraan was besteed, hetgeen te meer mag worden op prijs gesteld, wanneer men in aanmerking neemt het hierboven medegedeelde, dat namelijk de bouwstoffen, uit de verslagen der plaatselijke schoolcommissien te putten, over het algemeen veel te wenschen overlieten.

Wat eindelijk de inspecteurs aangaat, zoo is het der Regering aangenaam hier te kunnen vermelden, dat deze ambtenaren zich met meer dan gewonen ijver van de aan die betrekking verbonden werkzaamheden gekweten hebben. De meesten hunner hadden reeds vroeger gedurende korteren of langeren tijd met het lager onderwijs in betrekking gestaan, en waren dus meer van nabij bekend zoowel met den toestand van dat onderwijs als met de behoefte tot verbetering, die zich in vele opzigten deed gevoelen; enkelen, die in vroegere betrekking niet in de gelegenheid geweest waren dien toestand en die behoefte van nabij te leeren kennen, hebben er zich met verdubbelden ijver op toegelegd, om door studie en door een vlijtig onderzoek op de plaatsen zelve datgene aan te vullen, wat zij gevoelden dat hun nog ontbrak. Van de levendige belangstelling der inspecteurs in alles wat met het lager onderwijs in verband staat heeft de Regering de bewijzen mogen ontvangen bij alle onderwerpen, omtrent welke zij hun oordeel heeft gevraagd; vooral ook heeft zij die kunnen opmaken uit de door hen naar aanleiding van art. 67 der wet ingezonden verslagen over het jaar 1858, waaronder er verscheidene hoogst belangrijke voorkomen, en welker volledigheid eenigzins kan beoordeeld worden naar den inhoud van dit Verslag, bij welks zamenstelling zij in de eerste plaats gediend hebben. De instelling van provinciale inspecteurs is, naar het oordeel der Regering, eene der belangrijkste bepalingen der nieuwe wet, vooral omdat de Regering daardoor meer dan vroeger in de gelegenheid wordt gesteld zich van nabij met den toestand en de behoeften van het lager onderwijs bekend te maken; het vordert geen nader betoog, dat volledige kennis van dit een en ander in de eerste plaats noodig is, opdat zij zal kunnen nagaan, waar hare

tusschenkomst nuttig werken kan, en welke middelen tot verbetering en opbeuring van het onderwijs behooren te worden aangewend.

De talrijke bezigheden van administrativen aard, waarmede de inspecteurs gedurende het jaar 1858 belast waren, vooral in verband met de invoering der nieuwe wettelijke voorschriften, is oorzaak geweest, dat de meesten hunner niet zoo veel tijd aan schoolbezoek hebben kunnen wijden, als zij zelven wenschelijk hadden geacht. Het was te verwachten, dat ook gedurende de beide volgende jaren hunne bezigheden, in verband met de regeling van het onderwijs in de gemeenten, eer zouden toenemen dan verminderen, en er dus ook dan weinig tijd tot schoolbezoek zoude overblijven. Is echter eenmaal de driejarige termijn verloopen, dan zal hun waarschijnlijk daartoe meer tijd gelaten worden, en zullen zij dus in staat zijn ook in vele gemeenten, die zij tot dusverre niet konden bezoeken, den toestand van het onderwijs meer van nabij te leeren kennen.

Volgens het voorschrift van art. 59 der wet zijn de inspecteurs in de maand Maart 1858 bijeengeroepen, ten einde onder de leiding van den Minister van Binnenlandsche Zaken de algemeene belangen van het lager onderwijs te overwegen en te bevorderen. Die bijeenkomst heeft geduurd van den 10den tot en met den 27sten Maart; de voornaamste der in die bijeenkomst te behandelen punten waren hun reeds bij schrijven van den 13den Januarij 1858 door den Minister medegedeeld. Daaronder behooren onder andere, zoo als reeds uit de voorgaande paragraphen van het Verslag is gebleken, het ontwerpen van programmata voor de examens, van eene nieuwe nota voor schoolvervullingen, alsmede het geven van advies omtrent de wijze, waarop aan art. 12 der wet behoort te worden uitvoering gegeven. Bovendien heeft de vergadering op het verzoek van den Minister hare zienswijze doen kennen omtrent den meest geschikten vorm der beredeneerde jaarverslagen van de inspecteurs, de schoolopzieners en de plaatselijke schoolcommissien, alsmede aangaande de regeling van de verhouding van het schooltoezigt tot het provinciaal en algemeen bestuur.

Wat het eerste dezer twee punten aangaat, is door den Minister in overweging gegeven, om bij de verslagen de indeeling der wet te volgen, met dien verstande, dat omtrent elk artikel, voor zooverre dit daarvoor vatbaar is, achtereenvolgens werd medegedeeld wat dienaangaande in het afgeloopen jaar meldenswaardig was voorgevallen. Met dit voorstel hebben de inspecteurs zich vereenigd; zij achtten het echter wenschelijk dat de statistische opgaven zooveel mogelijk zouden gescheiden worden van het beredeneerd verslag, en dat het verslag zelf zou worden verdeeld in evenveel hoofdstukken, als er titels in de wet zijn, terwijl elk hoofdstuk gesplitst werd in zoovele onderdeelen, als er bijzondere onderdeelen in dien titel behandeld worden; de wijze van behandeling van elk hoofdstuk in 't bijzonder behoorde dan aan iederen inspecteur te worden overgelaten. De Minister heeft zich met dit voorstel vereenigd, en aan de inspecteurs, schoolopzieners, plaatselijke schoolcommissien en onderwijzers de noodige tabellen voor het statistische gedeelte toegezonden, welke door de inspecteurs tijdens hunne bijeenkomst ontworpen, doch bij nader onderzoek gebleken waren nog eenige wijzigingen te vorderen. Daar het echter den Minister later gebleken is, dat verscheidene inspecteurs nadere en meer in bijzonderheden afdalende voorschriften aangaande den vorm der jaarverslagen wenschten te ontvangen, heeft hij die gegeven bij zijne circulaire van den 8sten Januarij 1859, n°. 173, 5de afdeeling, waarvan de inhoud, voor zooveel noodig, door de inspecteurs aan de schoolopzieners en door dezen aan de plaatselijke schoolcommissien is medegedeeld.

Omtrent de regeling van de verhouding tusschen het schooltoezigt, zoo onderling als tot het gemeentelijk, gewestelijk en algemeen bestuur, heeft de vergadering der inspecteurs een voorstel gedaan, waarmede de Minister zich, wat de hoofdstrekking aangaat, heeft vereenigd, zoo als blijkt uit zijne circulaire aan Gedeputeerde Staten der onderscheidene provincien van den 22sten Mei, n°. 142, 5de afdeeling, waarvan een afschrift als bijlage H bij dit Verslag is gevoegd.

Onder de werkzaamheden der inspecteurs in hunne eerste bijeenkomst verdient nog vermeld te worden, dat zij zich hebben bezig gehouden met het gezamenlijk achtereenvolgens bespreken der verschillende bepalingen van de wet, opdat deze in alle provincien op gelijke wijze zoude worden in toepassing gebragt. Omtrent enkele punten hebben zij het oordeel van den Minister gevraagd, die hun later zijne zienswijze dienaangaande heeft medegedeeld.

Nog verdient hier vermeld te worden, dat, na overleg tusschen de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Finantien, de Koning op voordragt van laatstgenoemden Minister, bij besluit van den 20sten November 1857, n°. 49, den vrijdom van briefport der ambtenaren en autoriteiten, belast met het schooltoezigt, op nieuw heeft geregeld,

en bepaald, dat de bedoelde vrijdom zal worden toegekend voor de briefwisseling, die wegens dienstaangelegenheden, onder de gewone bepalingen van kruisband en contreseign, gevoerd wordt: 1°. tusschen den provincialen inspecteur van het lager onderwijs ter eene, en den Commissaris des Konings en de Gedeputeerde Staten der provincie, waar hij resideert, zijne ambtgenooten in de andere provincien, de districts-schoolopzieners, de gemeentebesturen, de plaatselijke schoolcommissien en de onderwijzers in zijne provincie, ter andere zijde; 2°. tusschen de districts-schoolopzieners ter eene, en den Commissaris des Konings en de Gedeputeerde Staten der provincie, waar zij resideren, hunne ambtgenooten in dezelfde provincie, de gemeentebesturen, de plaatselijke schoolcommissien en de onderwijzers in hun district, ter andere zijde; 3°. tusschen de plaatselijke schoolcommissien ter eene en de onderwijzers in dezelfde gemeente ter andere zijde.

Ten slotte zij nog vermeld, dat het schooltoezigt slechts zeer zelden heeft gebruik gemaakt van zijne bevoegdheid om van de overtredingen der wet proces-verbaal op te maken; de gevallen, waarin dit noodig is geweest, zijn reeds hiervóór vermeld, zoodat het onnoodig is andermaal daarop terug te komen. Ook bij het schoolbezoek hebben de schoolcommissien, schoolopzieners en inspecteurs nergens zwarigheden of onwil ontmoet, maar hebben de onderwijzers zich steeds bereid getoond om aan het schooltoezigt de verlangde inlichtingen te geven. Alleen is de bij sommigen bestaande onzekerheid, of art. 63 der wet ook toepasselijk moest geacht worden op de scholen in de gevangenissen, alsmede op de instituten voor blinden en doofstommen, oorzaak geweest, dat het schooltoezigt zich in 1858 in den regel niet tot die instellingen heeft uitgestrekt; bij de behandeling van het aldaar gegeven onderwijs zal omtrent dit punt in nadere bijzonderheden getreden worden.

§ 15. VERDER VOORTGEZET ONDERWIJS IN LEVENDE TALEN, WIS- EN NATUURKUNDE.

Bij art. 72 der wet is voorgeschreven, dat, in afwachting der wettelijke regeling van het middelbaar onderwijs, de voorschriften dier wet mede van toepassing zijn op alles wat betreft het verder voortgezet onderwijs in de levende talen en in de wis- en natuurkunde. Het doel van dit artikel was, zoo als door de Regering in hare laatste Memorie van Beantwoording aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal is te kennen gegeven, tijdelijke regeling van dat gedeelte van het onderwijs, dat vroeger onder de bepalingen der wet van 1806 viel, doch hetwelk de wet van 1857 had laten liggen, en dat dus eerst later, te gelijk met het middelbaar onderwijs, definitief zoude kunnen geregeld worden.

Het voorschrift, dat alle bepalingen der wet van 1857 ook op dit onderwijs toepasselijk verklaart, heeft tot geene moeijelijkheden aanleiding gegeven; integendeel heeft het tot dusverre kunnen dienen om eene groote moeijelijkheid uit den weg te ruimen of, beter gezegd, te verschuiven tot aan de regeling van het middelbaar onderwijs. Deze moeijelijkheid bestaat namelijk daarin, dat men bezwaarlijk een vasten maatstaf kan aanwijzen voor de beoordeeling, of onderwijs, dat in eene levende taal op eenige school gegeven wordt, moet geacht worden te zijn onderwijs in de beginselen dier taal, en dus volgens art. 1 lager onderwijs, dan wel verder voortgezet onderwijs volgens art. 72, en dus middelbaar onderwijs. Eene classificatie der scholen, waar onderwijs in levende talen en in wiskunde wordt gegeven, in lagere en middelbare scholen is dan ook voor het jaar 1858 nog niet mogelijk geweest; wel kon van enkele scholen, waar het onderwijs in eene of twee levende talen zich uitsluitend tot de eerste gronden bepaalde, uitdrukkelijk worden opgegeven, dat zij tot de lagere scholen behoorden; ook kon het aangaande sommige andere buiten twijfel gesteld worden, dat het aldaar gegeven onderwijs middelbaar onderwijs was; van vele scheen men te mogen aannemen, dat er zoowel lager als verder voortgezet onderwijs in levende talen en wiskunde gegeven werd; maar voor het grootste gedeelte, met name voor nagenoeg alle zoogenaamde Fransche scholen, kostscholen en instituten, was een nader onderzoek en vooral de aanwijzing van eenige vaste daarbij in acht te nemen regelen noodig. In 1858 heeft dit niet kunnen plaats hebben; daarom zijn alle scholen, waarvan het twijfelachtig was, onder welke der beide categorien zij moesten worden vermeld, voor zooverre de statistische opgaven aangaat, welke in dit Verslag voorkomen, onder de lagere scholen gerekend; uit dien hoofde kunnen dan ook voor dit jaar geene opgaven omtrent het verder voortgezet onderwijs in levende talen en in wis- en natuurkunde in de scholen, waar het gegeven werd, gedaan worden. Voor het jaar 1859 zijn door de Regering

eenige nadere voorschriften, bij de beoordeeling en classificatie dier inrigtingen in acht te nemen, gegeven. Zij vleit zich in een volgend jaar in staat te zijn omtrent die scholen de verlangde bijzonderheden en statistische opgaven mede te deelen.

Het programma voor het examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid voor het verder voortgezet onderwijs in de levende talen en in de wis- en natuurkunde is op dezelfde wijze en bij hetzelfde Koninklijk besluit van den 5den April 1858, n°. 85, vastgesteld, als voor de andere examens hiervóór is medegedeeld. Het programma luidt aldus:

E. *Programma voor het examen ter verkrijging eener acte van bekwaamheid als onderwijzer en onderwijzeres in de vakken, bedoeld bij art. 72 der wet op het lager onderwijs.*

De vereischten voor dit examen zijn:

A. *Betrekkelijk de levende talen:*

a. eene goede uitspraak der taal, waarin het examen afgenomen wordt;

b. vaardigheid in het overzetten uit en in die taal.
Van vreemdelingen, slechts ééne taal sprekende, wordt in plaats hiervan gevorderd overbrenging van poëzy in proza.

c. kennis der spraakkunstige regels;

d. bekendheid met het taaleigen en de voornaamste voortbrengselen van de letterkunde;

e. gemakkelijk en zuiver spreken en schrijven.

B. *Betrekkelijk de wiskunde:*

a. grondige bedrevenheid in de stelkunst, zich uitstrekkende tot de kennis der voornaamste eigenschappen der hoogere magtsvergelijkingen;

b. vaardigheid in het oplossen van vraagstukken;

c. grondige kennis van de beginselen der meetkunst tot en met de ligchaamsmeting, benevens de platte en bolvormige driehoeksmeting.

C. *Betrekkelijk de natuurkunde:*

Kennis van de beginselen der proefondervindelijke natuurkunde.

Het getal der voor dit onderwijs in de beide vergaderingen der examen-commissien in de onderscheidene provincien in 1858 afgegevene acten, alsmede het getal der afgewezenen, is aangewezen in het volgend overzigt.

PROVINCIEN.	ONDERWIJZERS.												ONDERWIJZERESSEN.						TOTAAL.	
	FRANSCHE TAAL.		HOOGDUITSCHE TAAL.		ENGELSCHE TAAL.		ITALIAANSCHE TAAL.		WISKUNDE.		NATUURKUNDE.		FRANSCHE TAAL.		HOOGDUITSCHE TAAL.		ENGELSCHE TAAL.			
	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.	Toegelaten.	Afgewezen.
Noordbrabant	»	»	»	2	»	»	»	»	2	1	»	»	»	»	»	»	»	»	2	3
Gelderland	»	7	2	1	2	1	1	»	1	1	»	2	»	7	7	4	5	5	18	28
Zuidholland	7	4	»	»	1	5	2	»	14	2	5	»	3	1	»	1	»	1	32	14
Noordholland	2	2	1	1	»	»	»	»	7	»	1	»	2	»	»	»	»	»	13	3
Zeeland	1	1	»	»	1	»	»	»	4	»	2	»	»	»	»	»	»	»	8	1
Utrecht	»	3	»	1	»	»	»	»	2	»	»	»	»	»	»	»	»	»	2	4
Friesland	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
Overijssel	1	»	1	1	»	1	»	»	1	»	»	»	»	»	»	»	»	»	3	2
Groningen	2	3	»	»	2	1	»	»	9	»	3	»	»	»	1	»	»	»	17	4
Drenthe	»	»	»	»	»	»	»	»	1	1	2	»	»	»	»	»	»	»	3	1
Limburg	»	»	»	»	»	»	»	»	1	»	1	»	»	»	»	»	»	»	2	»
TOTAAL.	13	20	4	6	6	8	3	»	42	5	14	2	5	8	8	5	5	6	100	60

Hierbij valt alleen nog op te merken, dat er van hen, die bij het examen voor het verder voortgezet onderwijs in eene taal afgewezen werden, verscheidenen eene acte hebben verkregen voor het onderwijs in de beginselen van die taal.

Van de opbrengst der examengelden is reeds melding gemaakt in § 13.

§ 16. ONDERWIJS IN DE GEVANGENISSEN.

Zoo als reeds in § 14 is medegedeeld, heeft het toezigt zich in 1858 nog bijna nergens uitgestrekt tot het onderwijs, dat in de gevangenissen gegeven werd. Terwijl men in sommige provincien geene zwarigheid heeft gemaakt om de leden der plaatselijke schoolcommissie, den schoolopziener of den inspecteur tot dat onderwijs toe te laten, is men in andere provincien uitgegaan van het beginsel, dat het onderwijs in de gevangenissen niet valt in de toepassing van de wet op het lager onderwijs, en werd dien ten gevolge aan het schooltoezigt de toegang daartoe door de regenten geweigerd. Hiervan is den Minister van Binnenlandsche Zaken kennis gegeven in de tweede bijeenkomst van de inspecteurs, in de maand Maart 1859 gehouden. Dit heeft voornoemden Minister aanleiding gegeven omtrent dit punt in overleg te treden met den Minister van Justitie, die als zijne zienswijze heeft te kennen gegeven, dat de bepalingen der wet van 1857 inderdaad moeten geacht worden van toepassing te zijn op het onderwijs, dat aan de gevangenen gegeven wordt, en dien ten gevolge aan de Commissarissen des Konings in de onderscheidene provincien eene aanschrijving heeft gerigt, ten einde zorg te dragen, dat aan de schoolcommissien, schoolopzieners en inspecteurs de toegang tot gemeld onderwijs niet werd geweigerd. Tevens zijn beide genoemde Ministers onderling in overleg getreden aangaande eene nieuwe regeling van de scholen in de gevangenissen in verband met de voorschriften der wet op het lager onderwijs. In het volgend verslag zal worden medegedeeld tot welke uitkomsten dit overleg heeft geleid, ook in verband met het voornemen om voortaan het onderwijs in de gevangenissen geheel als een staatsbelang aan te merken en de daaruit voortvloeijende kosten dus geheel ten laste van den Staat te brengen.

Gedurende het jaar 1858 werd onderwijs gegeven in negen strafgevangenissen, gevestigd te Leiden (militairen), Woerden (criminele mannen), Gouda (criminele vrouwen), Gouda (correctionele vrouwen), Rotterdam (jongens), Hoorn (correctionele mannen), Amsterdam (meisjes), Leeuwarden (criminele mannen), alsmede in het huis van verbetering en opvoeding voor jongens te Alkmaar. Voorts werd er onderwijs gegeven in 13 burgerlijke en militaire huizen van verzekering: te 's Hertogenbosch, Arnhem, 's Gravenhage, Amsterdam, Haarlem, Middelburg, Utrecht (2), Leeuwarden, Zwolle, Groningen, Assen en Maastricht. Eindelijk bestond er nog gelegenheid tot onderwijs in 16 huizen van arrest: te Breda, Nijmegen, Zutphen, Leiden, Gorinchem, Brielle, Hoorn, Zierikzee, Amersfoort, Heerenveen, Sneek, Deventer, Almelo, Winschoten, Appingedam en Roermond. Er werd dit jaar geen onderwijs gegeven in de huizen van arrest te Eindhoven, Tiel, Rotterdam, Dordrecht, Alkmaar en Goes.

Het getal der gevangenen, die in 1858 onderwijs hebben genoten of om de eene of andere reden daarvan vrijgesteld zijn geworden, was als volgt:

	NIET TOEGELATEN		Tot het onderwijs toegelaten.	TOTAAL.
	wegens ziekte of ouderdom.	als zijnde genoegzaam onderwezen.		
In de strafgevangenissen	477	1 509	1 313	3 299
» » huizen van verzekering . . .	3 397	4 342	1 087	8 826
» » » » arrest	2 986	2 033	743	5 762
TOTAAL. . .	6 860	7 884	3 143	17 887

Uit deze getallen blijkt, dat er van de 100 gevangenen in 1858 38 waren, die wegens

ziekte of gevorderden leeftijd niet tot het schoolonderwijs zijn toegelaten, 44 die bij hunne komst genoegzaam onderwezen waren, en 18 die van het onderwijs hebben gebruik gemaakt. Uit eene vergelijking dezer getallen met die in het vorig Verslag blijkt, dat het geheele getal der gevangenen nagenoeg met dat in 1857 overeenkomt; dat de verhouding tusschen hen, die wegens ouderdom of ziekte niet tot het onderwijs zijn toegelaten, en het geheele getal, 2 ten honderd meer bedroeg dan in het vorig jaar; dat daarentegen de verhouding tusschen de genoegzaam onderwezenen en het geheele getal met 3 ten honderd is afgenomen, en dat dus het getal van hen, die in de gevangenissen onderwijs genoten hebben, een ten honderd van het geheele aantal meer heeft bedragen.

Het getal van hen, die in de strafgevangenissen onderwezen werden, bedroeg 40 ten honderd, dus 3 meer dan in het vorig jaar. Voor de huizen van verzekering bedroeg dat getal 12 ten honderd, tegen 11 in 1857; voor de huizen van arrest, even als in de voorgaande jaren, 13 ten honderd.

Van hen, die onderwijs ontvingen, waren 1 148 jonger dan 20 jaren, 1 275 tusschen 20 en 30 jaren, 508 tusschen 30 en 40 jaren en 212 ouder dan 40 jaren. Van de 3 143, die onderwijs genoten, waren er 1 280, die bij hun ontslag of bij het einde van het jaar goed konden lezen en schrijven, 1 324 die dit slechts gebrekkig konden, terwijl het onderwijs bij de 539 overigen geene vruchten had gedragen. Van de 100 waren er dus 40 die goed, 42 die gebrekkig en 18 die in het geheel niet konden lezen en schrijven. Eene vergelijking van deze getallen met die van het vorig jaar kan moeijelijk geschieden, daar toen alleen voor de ontslagenen de uitkomsten van het onderwijs zijn opgegeven. Voor de strafgevangenissen was de verhouding tusschen hen, bij welke het onderwijs goede vruchten had gedragen, en hen bij wie dit niet of slechts in geringe mate het geval was geweest, als 3 tot 5; bij de huizen van verzekering was die verhouding eveneens als 3 tot 5; voor de huizen van arrest was beider getal nagenoeg gelijk. Van het geheele getal konden 41 ten honderd goed lezen en schrijven.

Het getal der onderwijzers in de gevangenissen is weder met één vermeerderd; het bedroeg nu 43, waarvan 29 nog werden bezoldigd door het Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen en 14 door het Rijk; het getal der eerstgenoemden was dus met één verminderd, dat der door het Rijk betaalden met 2 toegenomen. In de strafgevangenissen werd onderwijs gegeven door 12, in de huizen van verzekering door 14 en in de huizen van arrest door 17 onderwijzers. Bovendien werden deze bijgestaan door 29 gevangenen als adsistenten, waarvan 27 in de strafgevangenissen en 2 in de huizen van verzekering.

Van de bibliotheken, die bij de meeste gevangenissen bestaan, werd ijverig gebruik gemaakt. Het getal lezers bedroeg in 1857 niet minder dan 5 845.

Omtrent den toestand van het onderwijs in de scholen in de gevangenissen valt dit jaar niets bijzonders te zeggen. De Regering vleit zich in het vervolg dienaangaande meerdere meldenswaardige bijzonderheden te zullen kunnen mededeelen.

GESTICHTEN VOOR DOOFSTOMMEN EN BLINDEN.

In hunne eerste bijeenkomst hebben de inspecteurs van het lager onderwijs den Minister van Binnenlandsche Zaken verzocht te bepalen, dat de erkende inrigtingen voor doofstommen, blinden, idioten en dergelijke, waar onderwijs wordt gegeven aan kinderen, niet vatbaar voor het ontvangen van hét gewoon klassikaal lager onderwijs, niet onderworpen zijn aan de bepalingen der wet van den 13den Augustus 1857, maar desniettegenstaande toegankelijk voor hen, aan wie het toezigt op het onderwijs bij die wet is opgedragen. Door den Minister is daarop geantwoord, dat aan dien wensch niet kon worden voldaan, daar, zoo hij al bevoegd was te verklaren, dat voornoemde wet op die inrigtingen niet van toepassing is, hij bezwaarlijk zoude kunnen bepalen, dat zij niettemin toegankelijk zouden zijn voor hen, aan wie het toezigt op het lager onderwijs is opgedragen. Wat de vraag zelve aangaat, heeft de Minister te kennen gegeven, dat het hem voorkwam, dat die inrigtingen wel aan de wet van den 13den Augustus 1857 onderworpen behoorden te zijn, daar er, zij het dan ook op eene andere wijze dan op de gewone lagere scholen en in overeenstemming met den bijzonderen toestand der kinderen, lager onderwijs wordt gegeven; de idiotenschool te 's Gravenhage, waar de kinderen ongetwijfeld op een zeer lagen trap van ontwikkeling staan, was dan ook gedurende de drie jaren van haar bestaan steeds als eene lagere school beschouwd, en de verordeningen op het lager onderwijs waren steeds op haar toegepast geworden, zonder dat zulks tot eenige bedenking aanleiding had gegeven.

Toen evenwel het schooltoezigt, uitgaande van deze mededeeling van de zienswijze

des Ministers, naar aanleiding van art. 63 der wet op het lager onderwijs den toegang tot de gemelde inrigtingen heeft verzocht, zijn er bij sommige daarvan moeijelijkheden gerezen, welke hebben ten gevolge gehad, dat de besturen van het Instituut voor Blinden en van de Gestichten voor Doofstommen te Groningen en te St. Michielsgestel zich tot den Minister hebben gewend, ten einde dezen bekend te maken met de bezwaren, welke bij hen bestonden tegen eene toepassing van voormelde wet op het aan die inrigtingen gegeven onderwijs. De Minister heeft deze adressen medegedeeld aan de inspecteurs, tijdens hunne bijeenkomst in Maart 1859, en de vergadering uitgenoodigd daaromtrent haar gevoelen te doen kennen. Het in die vergadering door eene commissie uitgebragte advies, waarmede de meerderheid dier vergadering zich heeft vereenigd, was van den volgenden inhoud:

» Dat de toepassing der wet op het lager onderwijs op de bedoelde inrigtingen aan zeer gewigtige bezwaren onderhevig is, hierover zal wel geen verschil bestaan; dat die echter geene aanleiding kunnen geven om de wet op die inrigtingen niet of slechts ten deele toe te passen, *zoo het onderwijs, dat er gegeven wordt, werkelijk lager onderwijs is*, kan evenmin aan twijfel onderhevig zijn, en in dat geval zou de Commissie het geheel ééns zijn met hen, die meenen dat verandering der wet, voor zooveel dit punt betreft, het eenige redmiddel is.

» Na rijpe overweging is uwe Commissie echter van oordeel, dat het onderwijs aan doofstommen en blinden in de vakken, opgenoemd in art. 1 der wet van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103), geen lager onderwijs kan genoemd worden in den zin dier wet. De Commissie is tot deze slotsom geleid door overwegingen, waarschijnlijk gelijk aan die, welke u reeds in uwe vorige vergadering deden aannemen, dat de bedoelde inrigtingen niet aan de wet op het lager onderwijs onderworpen zijn.

» Wordt immers op pag. 28 sub 5 der gedrukte notulen van die vergadering daarop gewezen, dat de kinderen, op die inrigtingen geplaatst, niet vatbaar zijn voor het ontvangen van gewoon klassikaal onderwijs, uwe Commissie ziet in die woorden de misschien eenigzins te beknopte aanduiding van uw toenmalig gevoelen: dat onderwijs, waarbij men te doen heeft met kinderen in geheel anormalen toestand verkeerende, met onderwijzers die ten deele eveneens eene geheel eigenaardige ontwikkeling hebben erlangd, en met leervakken, die ja in naam met die van art. 1 der wet overeenkomen, maar door de eigenaardige ziels- en ligchaamsgesteldheid der leerlingen niet slechts formeel, maar in zeker opzigt ook materieel geheel anders zijn, dat zulk een onderwijs in de taal van het gewone leven niet onder lager onderwijs begrepen wordt.

» Moeijelijk toch zal men bijv. kunnen aannemen, dat, als er van lezen gesproken wordt, men evenzeer denkt aan het lezen met de vingertoppen door een blinde, als aan het gewone lezen door een ziende, of dat men door onderwijs in dat lezen gelijkelijk op het oog heeft de onderscheidene methoden op de lagere scholen in gebruik, en de zoo verschillende, op geheel andere psychische gronden berustende leerwijzen, waardoor men aan doofstommen het verband tusschen zaken en hare benamingen tracht te doen verstaan; en kwalijk zoude de bewering opgaan, dat het gewone spraakgebruik door de uitdrukking: »leeren schrijven" niet alleen bedoelt het leeren vormen van letters met potlood of pen op de gebruikelijke wijze, maar ook het kunstmatig daarstellen van die letters door middel der eigenaardige werktuigen bij de blinden in gebruik.

» Stelt uwe Commissie zich de zaak juist voor, dan is het kenmerkend karakter van het lager onderwijs dit, dat de onderwijzer aan de leerlingen bepaalde kundigheden tracht bij te brengen door mededeeling van indrukken, die zij vooral door gezigt en gehoor opnemen, en dat hij verder de vermogens in het algemeen zooveel doenlijk tracht te ontwikkelen door herhaalde gesprekken met hen over en naar aanleiding van die indrukken.

» Ontbreken nu aan den leerling een of meer van die drie hoofdvermogens, gezigt, gehoor of spraak, dan verandert, naar de zienswijze uwer Commissie, het onderwijs geheel van aard, omdat er in het geheel of nagenoeg niet aan de ontwikkeling van zoodanig zintuig kan gedacht worden, en dus de ontwikkeling der zielsvermogens door middel der zintuigen niet het eenig doel wezen kan, maar de bestrijding van het groote euvel, uit het gebrek van een zintuig ontstaande, noodwendig in de eerste plaats alle inspanning vordert.

» Kon die inspanning van de eigenlijke behandeling van eenig leervak worden gescheiden, het onderwijs daarin, op zich zelf beschouwd, zoude tot het gewoon lager onderwijs moeten worden gebragt. Uwe Commissie is echter overtuigd, dat zoodanige scheiding onmogelijk is, en dat het overwinnen der gebreken van de organisatie des leerlings bij

het onderwijs in ieder leervak zoo innig met dat onderwijs is verbonden, en niet slechts in den vorm, maar ook in het wezen daarvan zoo sterk ingrijpt, dat men van sommige vakken in meerdere, van andere in mindere, maar van alle in eenige mate kan zeggen, dat zij verschillen van de vakken van het lager onderwijs in de gewone opvatting des woords.

» Uwe Commissie meent bijv. gerust te mogen vragen, of de taal, die aan een doofstomme onderwezen wordt, de begrippen van vorm, die men aan een blinde poogt bij te brengen, de kennis van hetgeen ons omringt, die men aan beiden tracht mede te deelen, niet zeer verschillende zaken zijn van de spraakkunst, de vormleer, de natuurkennis onzer lagere scholen?

» Uwe Commissie gelooft, dat het minder noodig is deze denkbeelden hier nog nader te ontwikkelen; zij zoude alsdan gevaar loopen in eene breedvoerigheid te vervallen, grooter dan het bestek van dit rapport gedoogt; zij heeft gemeend zich te kunnen bepalen tot de aanduiding der beginselen die, naar haar bescheiden inzien, het aanhangig vraagpunt beheerschen, en veroorlooft zich alleen nog de opmerking, dat zij eene bevestiging harer zienswijze meent te zien in de handelingen over de wet op het lager onderwijs in de Staten-Generaal. Bij de breedvoerige bespreking, die aan alle punten daarvan, zoo in de gewisselde stukken als in de openbare beraadslagingen, is ten deel gevallen, acht de Commissie het bijna onmogelijk, dat dit punt geheel met stilzwijgen zou zijn voorbijgegaan, indien niet eenparig de stilzwijgende overtuiging bestaan had, dat die wet met de bedoelde inrigtingen in geen het minste verband stond.

» Eindelijk meent uwe Commissie de opmerking niet te moeten weêrhouden, dat hetgeen zij heeft aangevoerd eigenlijk evenzeer op idiotenscholen als op instituten voor doofstommen en blinden toepasselijk is, en dat dan ook in de notulen uwer vorige vergadering die scholen, haars inziens zeer te regt, met de genoemde instituten op ééne lijn worden geplaatst.

» Naar aanleiding van het hier ontwikkelde heeft uwe Commissie de eer voor te stellen, dat aan den Minister van Binnenlandsche Zaken worde in overweging gegeven om aan te nemen, dat het onderwijs aan blinden, doofstommen en idioten niet is lager onderwijs in den zin der wet, en zulks onder mededeeling der beschouwingen in dit verslag uiteengezet."

Alvorens evenwel omtrent deze aangelegenheid tot een besluit te komen, heeft de Minister het noodig geoordeeld nader te onderzoeken, hoe daaromtrent in andere landen gehandeld wordt. Het is hem gebleken, dat in België, Frankrijk, Wurtemberg, Hannover, Pruissen en Saksen de inrigtingen voor blinden en voor doofstommen beschouwd worden als van exceptionelen aard en als niet onder de toepassing vallende der verordeningen op het lager onderwijs. De Minister heeft dien ten gevolge, na de zaak nogmaals rijpelijk te hebben overwogen, aan de inspecteurs te kennen gegeven, dat het hem voorkwam, dat het standpunt, waarop zich de commissie uit de vergadering der inspecteurs geplaatst had, geacht kon worden juist te zijn, en dat alzoo aangenomen mogt worden, dat het onderwijs aan blinden en doofstommen, mitsgaders de daarvoor bestaande inrigtingen, buiten de toepassing liggen der wet van den 13den Augustus 1857. Voor de idioten bestond er, naar het gevoelen des Ministers, geene noodzakelijkheid om gelijken maatregel te nemen, daar het hun gegeven onderwijs kon geacht worden met het gewoon lager onderwijs overeen te stemmen, en de leerwijze niet, zoo als bij de blinden en doofstommen, van bijzonderen aard is. Alleen in ontwikkeling staan de idioten bij gewone leerlingen van lagere scholen ten achter; het schooltoezigt kan dus allezins geschikt geacht worden om zijne roeping bij de scholen voor idioten te vervullen. Op grond van dit een en ander zijn de instituten voor doofstommen en blinden in dit Verslag niet onder de lagere scholen opgenomen, maar wordt omtrent het aldaar gegeven onderwijs en den toestand dier inrigtingen, even als in de voorgaande verslagen, hier afzonderlijk mededeeling gedaan.

Aan het Instituut voor Doofstommen te Groningen genoten in den loop van het schooljaar $18^{58}/_{59}$ 139 kweekelingen onderwijs, namelijk 77 jongens en 62 meisjes, tusschen 9 en 21 jaren; slechts 14 waren ouder dan 17 jaren. Van dezen waren er 3 uit Noordbrabant, 16 uit Gelderland, 17 uit Zuidholland, 25 uit Noordholland, 6 uit Zeeland, 7 uit Utrecht, 15 uit Friesland, 16 uit Overijssel, 26 uit Groningen, 5 uit Drenthe, 1 uit Limburg en 2 van buiten 's lands. Van deze 139 kweekelingen woonden 108 het onderwijs kosteloos bij, 25 betaalden van f 10 tot f 50, terwijl 6 f 100 of meer betaalden. Behalve door deze leerlingen werd het onderwijs nog bijgewoond door 1 jongen en 1 meisje, die, als te jong om in het instituut opgenomen te worden, alleen over

dag aldaar aanwezig waren, alsmede door eene vrouwelijke kweekeling van 20 jaren, die eveneens alleen over dag in het instituut was.

Gedurende het schooljaar zijn 15 nieuwe kweekelingen aan het instituut geplaatst, van welke 5 uit de provincie Groningen, 3 uit Friesland, 3 uit Zuidholland, 1 uit Noordholland, 1 uit Zeeland, 1 uit Gelderland en 1 uit Drenthe. Door het bestuur is aangeboden om 26 kweekelingen, welke den gewonen tijd op het instituut hadden doorgebragt, maar voor wie een langer verblijf nuttig scheen, nog gedurende een jaar te doen blijven. Voor 23 is zulks in dank aangenomen; de ouders van de 3 overigen echter hebben hun verlangen te kennen gegeven om, wegens huisselijke omstandigheden, hunne kinderen weder bij zich te hebben.

Met het einde van het schooljaar zouden 15 kweekelingen ontslagen worden, nagenoeg allen goed bekwaam om in de maatschappij te verkeeren. Diegenen, waarbij zulks minder het geval was, waren door zeer beperkte geestvermogens of door eene hooge mate van bijziendheid achterlijk gebleven.

De gezondheidstoestand der kweekelingen was minder gunstig dan in voorgaande jaren, hetgeen moet worden toegeschreven aan het roodvonk, waaraan verscheidene kweekelingen hebben geleden, vooral ook aan de tusschenpoozende koortsen, die overal in de noordelijke provincien in sterke mate geheerscht hebben. Het getal der overledenen bedroeg echter slechts twee.

Gedrag en leerlust der kweekelingen gaven steeds tot tevredenheid aanleiding; de ijver der onderwijzers liet niets te wenschen over. Aangaande de bij het onderwijs gevolgde methode valt dit jaar niets bijzonders mede te deelen, vooral na de meer uitvoerige mededeelingen, welke daaromtrent in het vorig Verslag zijn gedaan. Alleen verdient nog vermelding, dat in den zomer van 1858 met 57 kweekelingen, die den vacantietijd bij hunne betrekkingen zouden doorbrengen en te dien einde de reis over Amsterdam moesten doen, onder leiding van den commissaris-administrateur van het instituut, vier onderwijzers, waaronder twee doofstommen, en eene onderwijzeres, te Amsterdam eene openbare les is gehouden, welke niet weinig heeft bijgebragt om de deelneming en belangstelling in deze inrigting te doen toenemen, zoo als dan ook is gebleken uit de daaruit gevolgde vermeerdering van het getal der leden en uit vele geschenken, welke hebben toegebragt om den geldelijken toestand van het instituut te verbeteren.

Het ambachtsonderwijs is ook dit jaar weder geregeld voortgezet; van de 139 kweekelingen leerden 20 het kleermaken, 12 het schoenmaken, 20 het schrijnwerken, 6 het kuipen, 6 het letterzetten, 1 het zeilmaken, 1 het borstelmaken, 2 het koperslaan; 49 meisjes ontvingen onderwijs in het naaijen en borduren en 13 in het breijen; 9 kweekelingen leerden nog geen handwerk.

Het getal der kweekelingen in het Instituut voor Doofstommen te St. Michielsgestel bedroeg den 1sten Januarij 1858 90, namelijk 55 jongens en 35 meisjes. In den loop van het jaar zijn 6 jongens en 3 meisjes, te zamen 9 kweekelingen, ontslagen; aangenomen zijn 3 jongens en 4 meisjes, te zamen 7, zoodat de geheele bevolking bij het einde van het jaar 1858 nog 88 bedroeg, namelijk 52 jongens en 36 meisjes. Van dezen waren er 31 uit Noordbrabant, 14 uit Gelderland, 7 uit Zuidholland, 14 uit Noordholland, 4 uit Zeeland, 3 uit Utrecht, 4 uit Overijssel en 11 uit Limburg.

Van de ontslagen kweekelingen is er eene aan de ouders teruggezonden, daar het gebleken was, dat zij geheel onvatbaar was om onderwijs te genieten. Voor twee kweekelingen was het wenschelijk geweest, dat zij nog eenigen tijd aan het instituut hadden kunnen blijven, maar de ouders verlangden uitdrukkelijk dat zij huiswaarts zouden keeren. De overigen bevonden zich bij hun vertrek allen in zoodanigen toestand, dat men hen geschikt achtte om in de maatschappij te verkeeren.

Ten einde verbetering te brengen in de gelegenheid tot het aanleeren van handwerken is bij de bestaande gebouwen nog een nieuw gevoegd, waarin de boekdrukkerij en schoenmakerij zouden worden overgeplaatst, terwijl het locaal, dat tot dusverre voor boekdrukkerij diende, tot kleermakerij zou worden ingerigt. De nieuwe gebouwen zijn ruim genoeg om alle aanwezige kweekelingen en zoo noodig nog een aantal meer op eene geschikte wijze te laten werken. Tevens hebben door deze uitbreiding de slaapzalen verbetering ondergaan en zijn ook de ziekenzalen meer van het overige gedeelte van het gebouw kunnen afgezonderd worden.

De geldelijke toestand der inrigting was niet gunstig; het getal der contribuerende leden was verminderd en bedroeg slechts 547; de uitgaven daarentegen waren vermeerderd, zoodat de rekening van 1858 met een vrij aanzienlijk nadeelig saldo sloot.

De inrigting voor doofstommen-onderwijs te Rotterdam telde bij het einde van den

cursus $18^{58}/_{59}$ 52 leerlingen, namelijk 30 jongens en 22 meisjes. Van dezen waren er 29 uit Zuidholland en hieronder 12 van Rotterdam; uit Noordbrabant 2, uit Gelderland 2, uit Noordholland 11, uit Zeeland 1, uit Utrecht 1, uit Friesland 1, uit Overijssel 2, uit Belgie 1, uit Engeland 1 en uit Oost-Indie 1. In den loop van het jaar waren er 5 jongens en 7 meisjes aangenomen; 11 van dezen genoten kosteloos het onderwijs en werden gedeeltelijk ten koste der inrigting verpleegd. Het geheele getal der kosteloos onderwezenen bedroeg 34; voor de 18 overigen werd het bij reglement bepaalde leergeld geheel of gedeeltelijk betaald.

De vorderingen der kweekelingen hebben weder voldoende redenen tot tevredenheid gegeven; het in 1859 gehouden examen heeft aan het bestuur de bewijzen geleverd, dat het onderwijs aan deze inrigting meer en meer beantwoordt aan de verwachting, die men daarvan gekoesterd had.

Een der onderwijzers heeft, op zijn verzoek, een eervol ontslag bekomen ten gevolge van een aan hem gedaan aanbod om naar Manchester te komen, ten einde aldaar aan twee doofstomme kinderen van particulieren onderwijs te geven naar de aan de Rotterdamsche inrigting gevolgde methode.

De wijze, waarop de leerlingen verpleegd worden, heeft bij voortduring bijzonder de zorg van het bestuur tot zich getrokken, hetwelk daarop een onophoudelijk toezigt uitgeoefend en medegedeeld heeft, dat daaromtrent geene klagten van eenig belang gerezen zijn.

In den loop van dit jaar is men overgegaan tot den aankoop van een locaal, bestemd om de inrigting aldaar te vestigen. Sedert April 1859 zijn in het aangekochte huis voorloopig eenige kamers tot schoolvertrekken ingerigt. Men hoopte echter later betere schoollocalen te kunnen optrekken, die in alle opzigten aan de eischen van het doofstommen-onderwijs zouden voldoen. Van verschillende kanten waren reeds gelden tot dat doel bijeengebragt; van rijkswege werd een buitengewoon subsidie van f 5 000 daarvoor verleend.

Eindelijk verdient hier nog vermeld te worden, dat op een door het bestuur aan den Koning ingediend verzoekschrift, de inrigting bij Koninklijk besluit van den 20sten April 1859 (*Staatsblad* n°. 23) als zedelijk ligchaam ingevolge de wet is erkend.

Het getal der doofstommen, die in den loop van $18^{58}/_{59}$ aan de drie genoemde inrigtingen onderwijs hebben ontvangen, bedroeg blijkens het voorgaande 282, namelijk 160 jongens en 122 meisjes, daaronder ook die mederekenende, die, hoewel niet in het instituut te Groningen opgenomen, nogtans van het aldaar gegeven onderwijs gebruik maakten.

Aan het Instituut voor Blinden te Amsterdam werden gedurende het schooljaar $18^{58}/_{59}$ onderwezen 67 kweekelingen, namelijk 39 jongens en 28 meisjes, tusschen 6 en 18 jaren oud. Bij het einde van het vorig schooljaar waren na volbragten leertijd ontslagen 3 kweekelingen, namelijk 2 jongens en 1 meisje; in den loop van $18^{58}/_{59}$ werden opgenomen 5 jongens en 1 meisje, te zamen 6 kweekelingen; aan het einde van het schooljaar zouden 3 kweekelingen na volbragten leertijd de inrigting verlaten.

De verdeeling van het onderwijs over de verschillende klassen was dezelfde als in het vorig Verslag is aangewezen; de laagste klasse telde 15 kweekelingen, te weten 8 jongens en 7 meisjes; de middelste 22, namelijk 11 jongens en 11 meisjes; de hoogste 20, namelijk 10 jongens en 10 meisjes. Het onderwijs werd gegeven door 4 onderwijzers; bovendien waren er nog 4, die uitsluitend met het onderwijs in de muziek belast waren, benevens 3 onderwijzers en 3 onderwijzeressen voor de verschillende handwerken, die aan het instituut onderwezen werden.

Omtrent de naauwgezette pligtsbetrachting van het onderwijzend personeel, als ook aangaande het gedrag, de vlijt en de vorderingen der kweekelingen zijn zeer gunstige berigten ontvangen. De gezondheidstoestand was zeer voldoende; gymnastische oefeningen bleken daarop een gunstigen invloed uit te oefenen.

Het gesticht voor volwassen blinden telde dit jaar 40 personen. Even als in vorige jaren hield men zich daar in de eerste plaats bezig om aan volwassen blinden eenig handwerk te leeren; het verblijf wordt hun echter niet langer toegestaan dan noodig is voor het aanleeren van het gekozen handwerk.

BEWAARSCHOLEN.

Het getal der bewaarscholen en kleine-kinderscholen bedroeg bij het begin van het jaar 702, waarvan 72 openbare bewaarscholen, 319 bijzondere bewaarscholen en 311 bijzondere kleine-kinderscholen. Het getal kinderen, die van deze inrigtingen gebruik maakten, bedroeg op dat tijdstip 48 302, te weten 23 157 jongens en 25 145 meisjes. Het onder-

wijzend personeel bestond uit 23 onderwijzers, waarvan 11 werkzaam waren op de openbare en 12 op de bijzondere bewaarscholen, en uit 711 onderwijzeressen, waarvan 71 op de openbare, 338 op de bijzondere bewaarscholen, en 302 op de kleine-kinderscholen. Het getal der helpsters en kweekelingen bedroeg 808, waarvan 156 op de openbare, 572 op de bijzondere bewaarscholen en 80 op de kleine-kinderscholen. Het geheele personeel bestond dus uit 1 542 personen, waarvan 238 werkzaam waren op de openbare, 922 op de bijzondere bewaarscholen en 382 op de kleine-kinderscholen.

Vergelijkt men deze getallen met die, welke in het vorig Verslag zijn medegedeeld, dan merkt men eenig verschil op. De Regering meent echter de verzekering te mogen geven, dat de thans medegedeelde cijfers vertrouwen verdienen. Zij heeft zich in het begin van 1858 door tusschenkomst van de Gedeputeerde Staten uit alle gemeenten opgaven doen geven omtrent het getal dezer inrigtingen, het daaraan werkzaam personeel en het getal der schoolgaande kinderen, en het zijn de uitkomsten dier opgaven, welke hier zijn opgenomen.

Uit later ontvangen mededeelingen is gebleken, dat in het getal dier inrigtingen in den loop van het jaar 1858, ten gevolge van het oprigten van nieuwe en het te niet gaan van andere, eenige veranderingen zijn gekomen.

In Noordbrabant is het getal der bijzondere bewaarscholen te 's Hertogenbosch met 3 afgenomen. Eveneens is er eene vervallen te Deurne; daarentegen zijn er opgerigt in de gemeenten St. Michielsgestel, Heusden, Oirschot, Etten en Leur; in Gelderland is eene bijzondere bewaarschool opgerigt te Millingen, terwijl te Tiel en te Zutphen kleine-kinderscholen zijn opgeheven. Uit Zuidholland is gemeld, dat er bijzondere bewaarscholen zijn opgerigt te Gouda, Maassluis en Hardinxveld, terwijl eene openbare bewaarschool te Giessendam werd opgeheven. Te Alkmaar is eene bijzondere bewaarschool opgeheven, doch zijn er daarentegen twee nieuwe opgerigt; te Zaandam werd eene kleine-kinderschool opgeheven. In Zeeland onderging het getal geene verandering. Te Amersfoort telde men bij het einde van 1858 2 bewaarscholen en 2 kleine-kinderscholen minder dan bij het begin van dat jaar; te IJsselstein vervielen 4 kleine-kinderscholen, doch werd eene bewaarschool opgerigt. In Friesland werden drie bewaarscholen opgeheven, namelijk eene openbare te Dokkum en twee bijzondere te Harlingen en te Haskerland. In Overijssel onderging het getal dezer inrigtingen in den loop van 1858 geene veranderingen. In de gemeente Groningen vermeerderde het getal der bijzondere bewaarscholen met 3. Te Assen is eene bewaarschool en te Meppel eene kleine-kinderschool opgeheven. Voor Maastricht zijn 2 en voor Sittard 3 bijzondere bewaarscholen minder opgegeven; daarentegen zijn er nieuwe opgerigt te Mook en te Venray.

Ten gevolge van deze veranderingen was het getal der bewaarscholen en kleine-kinderscholen, van het onderwijzend personeel en van de leerlingen, bij het einde van het jaar 1858 zoo als in de hier volgende tabel is aangewezen.

PROVINCIEN.	OPENBARE BEWAARSCHOLEN.							BIJZONDERE BEWAARSCHOLEN.							BIJZONDERE KLEINE-KINDER- OF MAITRESSENSCHOLEN.						
		ONDERWIJZEND PERSONEEL.			GETAL DER LEERLINGEN.				ONDERWIJZEND PERSONEEL.			GETAL DER LEERLINGEN.				ONDERWIJZEND PERSONEEL.			GETAL DER LEERLINGEN.		
	Getal scholen.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Helpsters.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Getal scholen.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Helpsters.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.	Getal scholen.	Onderwijzers.	Onderwijzeressen.	Helpsters.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Noordbrabant . . .	2	1	2	6	179	182	361	51	1	47	49	1 384	2 164	3 548	27	»	23	10	309	391	700
Gelderland	7	»	7	5	297	307	604	32	»	31	60	1 603	1 822	3 425	43	»	42	8	534	617	1 151
Zuidholland	24	4	23	101	2 205	2 006	4 248	76	4	80	204	4 197	4 492	8 603	53	»	44	5	358	578	936
Noordholland. . . .	»	»	»	»	»	»	»	56	1	74	146	4 164	4 133	8 297	161	»	167	60	2 437	2 375	4 812
Zeeland.	2	»	2	8	207	199	406	12	»	11	22	458	444	902	14	»	15	»	76	151	227
Utrecht.	2	»	2	9	141	124	265	25	»	27	49	1 055	1 256	2 311	5	»	5	»	49	33	82
Friesland	23	1	23	8	603	673	1 276	26	»	27	17	713	852	1 565	»	»	»	»	»	»	»
Overijssel	8	»	8	15	467	562	1 029	19	»	22	12	500	621	1 121	»	»	»	»	»	»	»
Groningen.	2	5	2	10	566	557	1 123	11	»	13	8	294	329	623	»	»	»	»	»	»	»
Drenthe.	»	»	»	»	»	»	»	2	1	1	1	107	102	209	2	»	2	»	19	13	32
Limburg	»	»	»	»	»	»	»	15	3	13	12	576	685	1 261	6	»	6	»	36	34	70
TOTAAL	70	11	69	162	4 665	4 610	9 275	325	10	346	580	15 051	16 900	31 951	311	»	304	83	3 818	4 192	8 010

Hierbij valt nog op te merken, dat de kleine-kinderscholen te 's Gravenhage niet zijn opgegeven, daar het gemeentebestuur zich daartoe niet in staat verklaarde, alsmede dat te Amsterdam 29 bewaarscholen aanwezig waren met 140 onderwijzeressen en helpsters en 6 006 kinderen, alsmede 148 kleine-kinderscholen, met 214 onderwijzeressen en helpsters en 4 489 kinderen.

Blijkens deze opgaven bedroeg het getal der openbare bewaarscholen bij het einde van het jaar 1858 70, dat der bijzondere 325 en dat der kleine-kinderscholen, voor zoovel daarvan opgave geschied is, 311, te zamen 706 inrigtingen. Aldaar werd onderwijs gegeven door 21 onderwijzers, waarvan 11 op de openbare en 10 op de bijzondere bewaarscholen, door 719 onderwijzeressen, waarvan 69 op de openbare, 346 op de bijzondere bewaarscholen en 304 op de kleine-kinderscholen, door 825 helpsters en kweekelingen, waarvan 162 op de openbare, 580 op de bijzondere bewaarscholen en 83 op de kleine-kinderscholen; het geheele personeel bestond dus uit 1 565 personen, waarvan 242 werkzaam waren op de openbare bewaarscholen, 936 op de bijzondere bewaarscholen en 387 op de kleine-kinderscholen. Het getal der leerlingen op de openbare bewaarscholen bedroeg 4 665 jongens en 4 610 meisjes, te zamen 9 275; dat op de bijzondere bewaarscholen 15 051 jongens en 16 900 meisjes, te zamen 31 951; dat op de kleine-kinderscholen 3 818 jongens en 4 192 meisjes, te zamen 8 010. Het geheele getal der kinderen, welke op al deze inrigtingen ter school gingen, bedroeg dus bij het einde van 1858 23 534 jongens en 25 702 meisjes, te zamen 49 236, dat is 934 meer dan bij het begin van dat jaar.

Elke openbare bewaarschool telde gemiddeld 132 leerlingen, elke bijzondere bewaarschool 98 en elke kleine-kinderschool 26; neemt men alle inrigtingen te zamen, dan telde elke gemiddeld 70 leerlingen. Vergelijkt men het getal der kinderen met het onderwijzend personeel, dan komen voor elken onderwijzer of onderwijzeres op de openbare bewaarscholen gemiddeld 38 kinderen, op de bijzondere bewaarscholen 34 en op de kleine-kinderscholen 21. Eene vergelijking van het getal der scholen met het onderwijzend personeel doet zien, dat terwijl elke kleine-kinderschool gemiddeld niet veel meer dan éene onderwijzeres telde, het onderwijzend personeel op elke bijzondere bewaarschool gemiddeld bijna drie en op elke openbare bewaarschool gemiddeld tusschen drie en vier bedroeg.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

S. VAN HEEMSTRA.

BIJLAGE A.

OVERZIGT

VAN DE

COLLEGIEN,

gedurende het jaar 1858—1859 bij de onderscheidene faculteiten der hoogescholen te Leiden, Utrecht en Groningen gegeven.

FACULTEITEN.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.	HOOGESCHOOL TE UTRECHT.	HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.
GODGELEERDHEID.	*a.* Natuurlijke godgeleerdheid. *b.* Encyclopaedie en methodologie der godgeleerdheid. *c.* Inleiding tot de boeken van het N. V. *d.* Uitlegkunde van het N. V. *e.* Verklaring der lijdensgeschiedenis volgens het Evangelie van Johannes. *f.* Kerkgeschiedenis. *g.* Letterkundige geschiedenis der Christelijke schrijvers. *h.* Geschiedenis der Israëliten en der Israëlitische godsdienst. *i.* Dogmatiek. *k.* Christelijke zedekunde. *l.* Praktische godgeleerdheid.	*a.* Natuurlijke godgeleerdheid. *b.* Bijbelsche kritiek en hermeneutiek. *c.* Verklaring van de profetien van Jesaïa. *d.* Inleiding tot de boeken van het N. V. *e.* Verklaring van den 1sten Brief aan de Corinthiers. *f.* Kerkgeschiedenis. *g.* Dogmatiek. *h.* Bijbelsche godgeleerdheid. *i.* Christelijke zedekunde. *k.* Praktische godgeleerdheid	*a.* Natuurlijke godgeleerdheid. *b.* Encyclopaedie der godgeleerdheid. *c.* Inleiding tot de boeken van het N. V. *d.* Uitlegkunde van het N. V. *e.* Verklaring van den Brief aan de Philippensen. *f.* Verklaring van de Handelingen der Apostelen, hoofdstuk I—XII. *g.* Kerkgeschiedenis. *h.* Dogmatiek. *i.* Bijbelsche godgeleerdheid. *k.* Christelijke zedekunde. *l.* Praktische godgeleerdheid.
REGTSGELEERDHEID.	*a.* Encyclopaedie van het regt. *b.* Instituten. *c.* Pandecten. *d.* Geschiedenis van het Romeinsche regt. *e.* Natuurregt. *f.* Burgerlijk regt. *g.* Burgerlijke regtsvordering. *h.* Handelsregt. *i.* Strafregt. *k.* Strafvordering. *l.* Staats- en volkenregt. *m.* Statistiek. *n.* Staathuishoudkunde. *o.* Diplomatische geschiedenis van Europa. *p.* Oud-Hollandsch regt en zijne geschiedenis.	*a.* Encyclopaedie van het regt. *b.* Instituten. *c.* Pandecten. *d.* Geschiedenis van het Romeinsche regt. *e.* Natuurregt. *f.* Burgerlijk regt. *g.* Burgerlijke regtsvordering. *h.* Handelsregt. *i.* Strafregt. *k.* Strafvordering. *l.* Nederlandsch staatsregt. *m.* Europeesch volkenregt. *n.* Administratief regt. *o.* Statistiek. *p.* Staathuishoudkunde. *q.* Staatkundige geschiedenis. *r.* Vaderlandsche regtsgeschiedenis.	*a.* Encyclopaedie van het regt. *b.* Instituten. *c.* Pandecten. *d.* Geschiedenis van het Romeinsche regt. *e.* Natuurregt. *f.* Burgerlijk regt. *g.* Handelsregt. *h.* Strafregt. *i.* Strafvordering. *k.* Staatsregt. *l.* Volkenregt. *m.* Staatshuishoudkunde.

FACULTEITEN.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN.	HOOGESCHOOL TE UTRECHT.	HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.
GENEESKUNDE.	*a.* Ontleedkunde. *b.* Mikroskopische ontleedkunde. *c.* Ziektekundige ontleedkunde. *d.* Natuurkunde van den mensch. *e.* Physiologische scheikunde, toegepast op de geneeskunde. *f.* Algemeene ziekteleer. *g.* Algemeene geneesleer. *h.* Bijzondere ziekte- en geneesleer. *i.* Geschiedenis der geneeskunde. *k.* Natuurlijke geschiedenis der geneesmiddelen. *l.* Geneeskrachtige geneesmiddelleer. *m.* Praktijk. *n.* Geregtelijke geneeskunde. *o.* Theoretische heelkunde. *p.* Praktische heelkunde. *q.* Oog-heelkunde. *r.* Theoretische verloskunde. *s.* Praktische verloskunde. *t.* Geneeskundige, verloskundige en heelkundige kliniek.	*a.* Ontleedkunde. *b.* Natuurkunde van den mensch. *c.* Mikroskopische natuurkunde van den mensch. *d.* Algemeene ziekteleer. *e.* Algemeene geneesleer. *f.* Bijzondere ziekte- en geneesleer. *g.* Geneesmiddelleer. *h.* Praktijk. *i.* Geregtelijke geneeskunde. *k.* Theoretische heelkunde. *l.* Praktische heelkunde. *m.* Oog-heelkunde. *n.* Theoretische verloskunde. *o.* Praktische verloskunde. *p.* Geneeskundige, verloskundige en heelkundige kliniek.	*a.* Ontleedkunde. *b.* Ziektekundige ontleedkunde. *c.* Weefselleer. *d.* Algemeene natuurkunde van den mensch. *e.* Bijzondere natuurkunde van den mensch. *f.* Ziekteleer. *g.* Ziekteleer der zenuwen. *h.* Algemeene geneesleer. *i.* Kinderziekten. *k.* Geneesmiddelleer. *l.* Praktijk. *m.* Geregtelijke geneeskunde. *n.* Staatsgeneeskunde en voedingsleer. *o.* Heelkunde. *p.* Oog-heelkunde. *q.* Verloskunde. *r.* Geneeskundige-, verloskundige en heelkundige kliniek.
WIS- EN NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN.	*a.* Beginselen der wiskunde. *b.* Stereometrie en bolvormige driehoeksmeting. *c.* Differentiaal- en integraalrekening. *d.* Mechanica. *e.* Theoretische sterrekunde. *f.* Praktische sterrekunde. *g.* Proefondervindelijke natuurkunde. *h.* Warmteleer. *i.* Wiskundige natuurkunde. *k.* Anorganische scheikunde. *l.* Organische scheikunde. *m.* Pharmacie. *n.* Zoölogie en vergelijkende ontleedkunde. *o.* Mineralogie en geologie. *p.* Anthropologie en natuurlijke geschiedenis van den mensch. *q.* Morphologie, anatomie en physiologie der planten. *r.* Phytologie en taxonomie der planten. *s.* Landhuishoudkunde.	*a.* Beginselen der wiskunde. *b.* Stereometrie en bolvormige driehoeksmeting. *c.* Differentiaal- en integraalrekening. *d.* Analytische mechanica. *e.* Populaire sterrekunde. *f.* Praktische sterrekunde. *g.* Proefondervindelijke natuurkunde. *h.* Anorganische scheikunde. *i.* Organische scheikunde. *k.* Analytische scheikunde. *l.* Toxicologie. *m.* Pharmacie. *n.* Zoölogie en vergelijkende ontleedkunde. *o.* Plantenkunde. *p.* Toegepaste plantenkunde. *q.* Plantenphysiologie. *r.* Landhuishoudkunde.	*a.* Beginselen der wiskunde. *b.* Stereometrie en bolvormige driehoeksmeting. *c.* Analytische geometrie. *d.* Sterrekunde. *e.* Proefondervindelijke natuurkunde. *f.* Leer der polarisatie. *g.* Anorganische scheikunde. *h.* Organische scheikunde. *i.* Pharmacie. *k.* Zoölogie. *l.* Vergelijkende ontleedkunde. *m.* Plantenkunde. *n.* Toegepaste plantenkunde. *o.* Landhuishoudkunde.

FACULTEITEN.	HOOGESCHOOL TE LEIDEN	HOOGESCHOOL TE UTRECHT.	HOOGESCHOOL TE GRONINGEN.
BESPIEGELENDE WIJSBEGEERTE EN LETTEREN.	*a.* Latijnsche taal en letterkunde (Tibullus, Tacitus, Cicero). *b.* Latijnsche stijl. *c.* Ars metrica. *d.* Romeinsche oudheden. *e.* Grieksche taal en letterkunde (Aristophanes, Demosthenes, Herodotus, Homerus). *f.* Grieksche taal en letterkunde (Plato, Sophocles). *g.* Attische oudheden. *h.* Palaeographie bij de Grieken. *i.* Hebreeuwsche taalkunde. *k.* Uitlegkunde van het O. V. *l.* Hebreeuwsche oudheden. *m.* Arabische, Chaldeeuwsche en Syrische taal en letterkunde. *n.* Verklaring van den Koran. *o.* Arabische codices. *p.* Sanscrit. *q.* Nederlandsche taal, stijl en letterkunde. *r.* Middeneeuwsche taal en letterkunde. *s.* Gothische taal. *t.* Algemeene geschiedenis. *u.* Geschiedenis der middeneeuwen en nieuwe geschiedenis. *v.* Vaderlandsche geschiedenis. *w.* Paedagogiek. *x.* Logica. *y.* Metaphysica.	*a.* Latijnsche taal en letterkunde (Cicero, Tacitus, Virgilius). *b.* Romeinsche oudheden. *c.* Grieksche taal en letterkunde (Homerus, Sophocles, Plato). *d.* Grieksche taal en letterkunde (Demosthenes, Thucydides). *e.* Grieksche oudheden. *f.* Hebreeuwsche taalkunde. *g.* Uitlegkunde van het O. V. *h.* Hebreeuwsche oudheden. *i.* Arabische taal en letterkunde. *k.* Chaldeeuwsche en Syrische taal. *l.* Maleische taal. *m.* Nederlandsche taal, stijl en letterkunde. *n.* Algemeene geschiedenis (Oost-Indische volken). *o.* Over *Eginhardi vita Caroli Magni.* *p.* Geschiedenis der middeneeuwen en nieuwe geschiedenis. *q.* Vaderlandsche geschiedenis. *r.* Paedagogiek. *s.* Logica. *t.* Metaphysica. *u.* Geschiedenis der wijsbegeerte.	*a.* Latijnsche taal en letterkunde (Sallustius, Horatius). *b.* Latijnsche taal en letterkunde (Cicero). *c.* Romeinsche oudheden. *d.* Grieksche taal en letterkunde (Demosthenes, Aristophanes). *e.* Grieksche taal en letterkunde (Plato). *f.* Grieksche oudheden. *g.* Hebreeuwsche taal en letterkunde. *h.* Uitlegkunde van het O. V. *i.* Hebreeuwsche oudheden. *k.* Semitische talen (uitgezonderd de Hebreeuwsche). *l.* Nederlandsche taal, stijl en letterkunde. *m.* Uiterlijke welsprekendheid. *n.* Algemeene geschiedenis. *o.* Vaderlandsche geschiedenis. *p.* Paedagogiek. *q.* Logica. *r.* Metaphysica.

BIJLAGE B.

BESLUIT *van den 25sten October 1858, houdende nadere bepalingen ten aanzien van het af te leggen examen door hen die op eene buitenlandsche akademie een diploma als medicinæ doctor hebben verkregen.*

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 30sten Augustus 1858, n°. 202, 5de afdeeling;

Den Raad van State gehoord (advies van den 15den October 1858, n°. 9);

Gezien het nader rapport van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, van den 21sten October 1858, n°. 108, 5de afdeeling,

Hebben goedgevonden en verstaan, met intrekking van het Koninklijk besluit van den 26sten December 1822, n°. 144, houdende maatregelen ter behoorlijke uitvoering van artt. 8 en 9 der wet van den 12den Maart 1818 (*Staatsblad* n°. 16), betrekkelijk de uitoefening der verschillende takken van geneeskunde, te bepalen als volgt:

Art. 1.

De duur van het nader examen, ingevolge artt. 8 en 9 der wet van den 12den Maart 1818 (*Staatsblad* n°. 16) voor de geneeskundige faculteiten aan de hoogescholen af te leggen door hen, die een diploma als medicinæ doctor op eene buitenlandsche akademie hebben verkregen, wordt bepaald op drie volle uren.

De taal daarbij te bezigen is voor Nederlanders de Nederlandsche, voor vreemdelingen hunne moedertaal, ingeval de examinatoren zich daarin genoegzaam verstaanbaar weten uit te drukken, en anders de Nederlandsche of de Latijnsche taal, ter keuze van den examinandus.

Art. 2.

De kosten van het examen bedragen f 150, waarvan een derde onder de examinatoren wordt verdeeld, en het overige gestort in het akademisch fonds, ingesteld krachtens Koninklijk besluit van den 13den October 1836, n°. 91.

Art. 3.

Het examen wordt in het openbaar gehouden.

Het wordt twee maal 24 uren vóór den dag, waarop het plaats heeft, schriftelijk aangekondigd aan het akademiegebouw.

Art. 4.

Die afgewezen is wordt niet weder tot het afleggen van examen toegelaten op hetzelfde buitenlandsche diploma.

Onze Minister voornoemd is belast met de uitvoering van dit besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State, en hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst.

Het Loo, den 25sten October 1858.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN TETS.

BIJLAGE C.

DE MINISTER VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN,

Gelet op het Koninklijk besluit van den 16den Junij 1858, n°. 42, waarbij onder andere is bepaald, dat door hem de vereischte instructien zullen worden vastgesteld tot regeling der werkkringen van den opperdirecteur en van den directeur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden;

Gelet op de voorstellen van curatoren der Leidsche Hoogeschool;

Gezien de beschikking van den Minister voor het publiek onderwijs enz., van den 31sten December 1820,

Heeft goedgevonden:

met intrekking der artt. 10—20 van de bij die beschikking vastgestelde bepalingen, vast te stellen hetgeen volgt:

§ 1. *Van den Opperdirecteur.*

Art. 1. De opperdirecteur heeft het oppertoezigt over het gebouw en het museum met hun toebehooren.

Art. 2. Hij heeft een of meer vertrekken in het gebouw ter zijner beschikking en sleutels van alle localen en kasten.

Art. 3. Hij regelt, in overeenstemming met den directeur en behoudens goedkeuring van curatoren, de dagen en uren ter bezigtiging van het museum.

Art. 4. Over alle belangen van het museum stelt hij zich, dit noodig achtende, met curatoren in aanraking, onder mededeeling zooveel mogelijk van het gevoelen van den directeur.

Art. 5. Hij doet aan curatoren, na overleg met den directeur, voorstellen omtrent de keuze, het getal en de bezoldiging der conservatoren.

Art. 6. Hij is, behoudens het bepaalde bij art. 13, bevoegd, in overleg met den directeur, over te gaan tot afstand, ruiling of aankoop van voorwerpen.

Art. 7. Hij doet in de maand Julij aan curatoren verslag omtrent zijn oppertoezigt in het afgeloopen jaar, en vermeldt daarin hetgeen in dat jaar met betrekking tot het museum is voorgevallen.

Art. 8. Hij deelt, dit verlangende met zijne beschouwingen, aan curatoren mede de in art. 19 bedoelde voorstellen en mededeelingen van den directeur.

§ 2. *Van den Directeur.*

Art. 9. De directeur is belast met het toezigt over het geheel huishoudelijk beheer van het gebouw en van het museum met hun toebehooren, en over de ambtsverrigtingen

van de conservatoren, waartoe behoort al wat aangaat het in ontvang nemen der voorwerpen, hunne bewerking, plaatsing naar de aangenomen rangschikking en bewaring.

Art. 10. Hij doet registers aanhouden van alle, hetzij inkomende, hetzij uitgaande, voorwerpen bij volgorde van dagteekening, zooveel mogelijk specifiek, met aanwijzing van wien zij inkomen of aan wien zij verzonden worden.

Art. 11. Hij houdt den opperdirecteur met deze registers bekend.

Art. 12. Ter zijner verantwoording staat, dat geene voorwerpen uit het museum verwijderd worden, welke niet dubbel voorhanden zijn.
Alle afstand of ruiling moet zich tot dubbelen bepalen.

Art. 13. Het afstaan, ruilen of aankoopen van voorwerpen wordt in den regel aan hem overgelaten, behoudens overleg met den opperdirecteur.

Art. 14. Hij maakt geene hoofdveranderingen in de inrigting van het museum noch in de rangschikking der voorwerpen dan in overleg met den opperdirecteur.

Art. 15. Hij doet aan curatoren voorstellen omtrent:
de keuze, het getal en de bezoldiging van het personeel, met uitzondering der conservatoren;
de jaarlijks benoodigde gelden tot onderhoud van het materieel des museums en aankoop van voorwerpen;
de noodige gelden tot verbetering der gebouwen.

Art. 16. Hij regelt de dienst der conservatoren en van het overige personeel in verband met hunne instructien, welke op voordragt van hem en den opperdirecteur door curatoren worden vastgesteld.

Art. 17. Hij zendt aan curatoren de verantwoording der toegestane gelden en geeft hun van alle voorname aanwinsten en andere aangelegenheden kennis.

Art. 18. Jaarlijks in de maand Junij doet hij aan curatoren verslag omtrent:
den staat en de vermeerderingen of verminderingen des museums, den toestand des gebouws en toebehooren;
het geheele personeel;
zijn beheer;
de werking der bepalingen en instructien, en omtrent hetgeen hij in het belang van het museum noodig of nuttig acht.

Art. 19. Hij zendt zijne voorstellen en mededeelingen, bedoeld bij artt. 15, 17 en 18, aan curatoren door tusschenkomst van den opperdirecteur.

Slotbepalingen.

Art. 20. De opperdirecteur, de directeur en de beambten bij het museum mogen geen eigen verzamelingen hebben van zoölogische, mineralogische of fossile voorwerpen. Zij mogen in zoodanige voorwerpen geen handel drijven.

Art. 21. Bij verschil van meening tusschen den opperdirecteur en den directeur omtrent hetgeen hun bij deze instructie is opgedragen, gedragen zij zich naar de uitspraak van curatoren.

's Gravenhage, den 7den Januarij 1859.

VAN TETS.

BIJLAGE D.

Wij WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

In aanmerking nemende dat de Koninklijke Akademie te Delft, voor zooverre zij strekt tot opleiding van ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie, niet oplevert een toereikend getal ambtenaren voor de behoeften van die dienst, en

Willende, in afwachting van eene definitive herziening van de bestaande bepalingen betreffende de opleiding van en de benoembaarheid tot ambtenaren, in de bestaande behoefte voorzien;

Gelet op de voordragten van Onzen Minister van Kolonien, van den 17den Februarij 1858, lit. A, n°. 9, en den 30sten April 1859, lit. A, n°. 40.

Den Raad van State gehoord (rapport van den 9den April 1858, n°. 2);

Hebben besloten en besluiten:

Met wijziging in zooverre van Onze besluiten van den 20sten October en den 6den December 1842, n°. 55 en 59, en van Onze kabinetsbeschikking van den 17den Augustus 1846, n°. 279 (*Indisch Staatsblad* van 1847, n°. 11), te bepalen:

Art. 1.

De kweekelingen aan de Koninklijke Akademie te Delft, bestemd voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie, die na een voldoend overgangsexamen tot den cursus van het derde studiejaar zijn toegelaten en daarbij ten genoegen van het bestuur der akademie bewijzen leveren van goed gedrag en van een gezond ligchaamsgestel, zonder voor gemelde dienst hinderlijke gebreken, worden door Onzen Minister van Kolonien, op voordragt van het voormeld bestuur, aangesteld tot candidaat-ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie, en zijn daardoor vrijgesteld van de bij art. 9 van het Koninklijk besluit van den 20sten October 1842, n°. 55, bevolen jaarlijksche storting van f 200, welke alsdan ten laste komt der koloniale geldmiddelen.

Deze vrijstelling wordt voor niet langer dan voor twee jaren verleend, tenzij bijzondere omstandigheden, ter beoordeeling van Onzen Minister van Kolonien, voor verlenging mogten pleiten.

Hij die twee malen aan het overgangsexamen tot den cursus van het derde studiejaar niet heeft voldaan kan den titel van *candidaat-ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie* niet meer erlangen.

Die titel wordt verbeurd door hem, die twee malen aan het overgangsexamen van het derde tot het vierde studiejaar niet heeft voldaan, die twee malen vruchteloos het eindexamen beproefd heeft, en eindelijk door hem die zich dien titel door een berispelijk gedrag, ter beoordeeling van het bestuur der akademie, onwaardig gemaakt heeft.

Art. 2.

Aan Onzen Minister van Kolonien kunnen door het bestuur der Akademie te Delft als candidaat-ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie worden voorgedragen zij die aan eene van 's Rijks hoogescholen den rang van doctor of van candidaat met den eersten of tweeden graad in eenig vak van wetenschap hebben verkregen, en zij die aan de landbouwkundige school te Groningen, na een volledigen cursus, een eindexamen hebben afgelegd, met de verklaring dat zij *uitstekend voldaan* hebben.

De in dit artikel bedoelde personen zullen eenen tweejarigen cursus aan de Koninklijke Akademie te Delft moeten doorloopen, om, na een voldoend eindexamen te hebben afgelegd, het radikaal van ambtenaar der tweede klasse te kunnen erlangen.

Zij zullen zich onder overlegging van de noodige diplomata van afgelegd examen, getuigschriften en geneeskundige verklaringen, waaruit ten genoegen van het bestuur der akademie blijkt dat zij van een goed gedrag en van een gezond ligchaamsgestel, zonder voor de Indische dienst hinderlijke gebreken zijn, tot dat bestuur wenden ter erlanging van den titel van *candidaat-ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie*, onder de daaraan verbonden voorregten, omschreven in het eerste lid, en voorwaarden, omschreven in het tweede en vierde lid van het voorgaand artikel, met dien verstande dat de strafbepaling, in het eerste gedeelte van dat vierde lid omschreven, wordt toegepast op hem die twee malen aan het overgangsexamen van het eerste tot het tweede studiejaar niet voldaan heeft.

Art. 3.

Het diploma van het aan de Koninklijke Akademie te Delft afgelegd eindexamen voor ambtenaar van de eerste of van de tweede klasse, vermeldt of de geëxamineerde *voldaan* of wel *uitstekend voldaan* heeft.

Art. 4.

Het diploma in het voorgaand artikel genoemd geeft aanspraak op benoeming tot ambtenaar voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie.

Aan de aldus verkregen benoeming is verbonden vrije overtogt als passagier van de eerste klasse, en tegemoetkoming in de kosten van uitrusting ten bedrage van f 400 en een non-activiteits-tractement van af den dag der aankomst te Batavia ten bedrage van f 150 of f 175 's maands, naar mate de benoemde bij het eindexamen *voldaan* of *uitstekend voldaan* heeft.

De benoeming tot ambtenaar en de daaraan verknochte voordeelen vervallen wanneer de benoemde, anders dan om geldige redenen, ter beoordeeling van Onzen Minister van Kolonien, zich niet binnen zes maanden na zijne benoeming naar Java inscheept.

Art. 5.

Onze Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie is bevoegd om, na ingewonnen advies van het Hooggeregtshof, doctoren in de regten die gedurende zeven jaren in Nederlandsch Indie, hetzij in de regtspraktijk, hetzij in eene regterlijke betrekking, blijken hebben gegeven van bijzondere geschiktheid, onder Onze nadere goedkeuring, voor zooveel betreft de eerste in-dienst-stelling of bevordering, te benoemen tot betrekkingen bij het regtswezen, waarvoor tot dusverre het radikaal van ambtenaar der eerste klasse werd vereischt.

Voor de betrekkingen van omgaand regter op Java en van diens griffier worden echter zooveel mogelijk benoemd ambtenaren der eerste klasse.

Art. 6.

Onze Gouverneur-Generaal is bevoegd om in elk der jaren 1859 en 1860 twintig ambtenaren voor de derde klasse, die geacht worden door bekwaamheid, geschiktheid en gedrag het meest in aanmerking te komen om tot hoogere rangen in 's lands dienst op te klimmen, en minstens vijf jaren in 's lands dienst zijn werkzaam geweest, na afgelegd vergelijkend examen, onder Onze nadere goedkeuring, te beschouwen als te bezitten het radikaal van Indisch ambtenaar der tweede klasse.

Art. 7.

Onze Gouverneur-Generaal is bevoegd om, bij gebrek aan ambtenaren der eerste of tweede klasse, ambtenaren van de derde klasse te benoemen tot de betrekkingen van adsistent-resident, secretaris en controleur bij het binnenlandsch bestuur op Sumatra.

Art. 8.

Onze Gouverneur-Generaal is bevoegd om ter benoeming tot ambtenaren van de derde klasse in aanmerking te brengen personen, die vijf jaren in 's lands dienst in Nederlandsch Indie zijn werkzaam geweest, en bij een goed zedelijk gedrag blijken van ijver en geschiktheid hebben gegeven.

Art. 9.

Wij behouden Ons voor, om bij gebrek aan personen, voorzien van het diploma der Koninklijke Akademie te Delft, te benoemen tot ambtenaren der eerste of der tweede klasse voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie personen, die in of buiten 's lands dienst blijken hebben gegeven van algemeene of bijzondere bekwaamheden.

Daartoe zullen bij voorkeur in aanmerking komen zij die aan eene van 's Rijks hoogescholen den rang van doctor met den eersten of tweeden graad in eenig vak van wetenschap hebben verkregen.

Art. 10.

De bepalingen van artt. 1 tot en met 4 zijn ook van toepassing op hen die thans aan de Koninklijke Akademie te Delft worden opgeleid tot ambtenaren voor de burgerlijke dienst in Nederlandsch Indie.

Onze Minister van Staat, Minister van Kolonien, is belast met de uitvoering dezes, waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken en aan den Raad van State.

's Gravenhage, den 2den Mei 1859.

(*Get.*) WILLEM.

De Minister van Staat, Minister van Kolonien,

(*get.*) ROCHUSSEN.

Accordeert met deszelfs origineel.

De Directeur van het Kabinet des Konings

(*get.*) DE KOCK.

Voor eensluidend afschrift.

De Secretaris-Generaal bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken,

J. SCHRÖDER.

BIJLAGE E.

'sGravenhage, *den* 8 *Februarij* 1859.

Door den Commissaris des Konings in eene der provincien is de vraag gedaan, of de hoofdonderwijzers, die aan het hoofd staan van scholen, welke volgens art. 2 van het reglement A, behoorende bij de wet van den 3den April 1806, onder de openbare zijn gerangschikt, omdat daarvoor òf een locaal òf eene geldelijke toelage uit de gemeentekas werd verstrekt, nog als openbare onderwijzers kunnen worden aangemerkt, zoolang het onderwijs naar aanleiding van art. 70 der wet van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) nog niet geheel in de gemeente is geregeld.

Ik heb gemeend deze vraag bevestigend te moeten beantwoorden.

Gedurende dien tijd toch blijven de scholen in dit opzigt in denzelfden toestand, waarin zij onder de werking van de wet van den 3den April 1806 verkeerden, en moeten dus volgens art. 2 van het reglement A alle als openbare beschouwd worden, welke uit eenige publieke kas geheel of gedeeltelijk onderhouden of ondersteund worden. Wilde men art. 3 der wet van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103) reeds terstond toepassen, het grootste gedeelte der openbare scholen zoude op den 1sten Januarij 1858 in gesubsidieerde bijzondere veranderd zijn, daar op de meeste scholen, al zijn zij ook door de gemeente opgerigt, door deze slechts eene geringe vaste jaarwedde aan den onderwijzer wordt betaald, wiens voornaamste inkomen bestaat uit de schoolgelden, die hij regtstreeks van de ouders ontvangt. Die scholen zouden dus, volgens artt. 3 en 31—35 niet als openbare kunnen beschouwd worden, hoewel zij, naar ik onderstel, ook volgens de nieuwe wet openbare zullen worden, zoodra het onderwijs in de gemeente geregeld wordt.

Volgens art. 1 van het Koninklijk besluit van den 24sten Maart 1858 (*Staatsblad* n°. 14) moeten alzoo alle hoofd- en hulponderwijzers aan deze scholen op de aldaar bedoelde lijsten gebragt worden, en behooren van hen bijdragen voor het pensioenfonds van den 1sten Januarij 1858 af gevorderd te worden. Wordt later bij de regeling van het onderwijs in de gemeente de school in eene bijzondere veranderd, dan kunnen zij niet langer op die lijst voorkomen. Worden zij naderhand aan eene openbare school overgeplaatst, dan zal, zoo hun na eervol ontslag uit die betrekking pensioen wordt verleend, bij de berekening daarvan, volgens art. 26, 3de lid, ook al de tijd aan die andere school doorgebragt, vóór dat zij bij de regeling van het onderwijs in eene bijzondere veranderd was, als diensttijd moeten in aanmerking komen.

Hoewel de hierboven gestelde vraag alleen betrekking heeft tot de hoofdonderwijzers, die aan het hoofd der aldaar bedoelde scholen staan, zoo is mijn antwoord evenzeer toepasselijk op de hulponderwijzers bij de scholen. Door de uitdrukking *onderwijzer aan eene openbare school* in het 3de lid van art. 26 worden toch evenzeer de ondermeesters of hulponderwijzers als de hoofdonderwijzers bedoeld.

Ten einde in al de provincien ten deze op gelijke wijze worde te werk gegaan, heb ik de eer het bovenstaande ter uwer kennis te brengen. Gelief daarvan ook mededeeling te doen aan den inspecteur van het lager onderwijs in uwe provincie.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

van Tets.

BESLUIT *van den* 24*sten Maart* 1858, *regelende de wijze van uitvoering van eenige bepalingen der wet van den* 13*den Augustus* 1857 (Staatsblad *n°*. 103) *op het* Lager Onderwijs.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

Op de voordragt van Onze Ministers van Finantien en van Binnenlandsche Zaken, dd. 10 Maart 1858, n°. 10, en 15 Maart 1858, n°. 172, 5de afdeeling;

Willende, ter uitvoering, voor zooveel die punten betreft, der wet van den 13den Augustus 1857 (*Staatsblad* n°. 103), regelen stellen op de inning, verantwoording en contrôle der bijdragen voor pensioen van onderwijzers bij openbare lagere scholen, — op de wijze van betaling der pensioenen aan die onderwijzers te verleenen, en op de voldoening van het aandeel door de gemeenten in die pensioenen te dragen;

Gezien de artt. 19, 25, 28, 29, 30, 69 en 70 der opgemelde wet;

Den Raad van State gehoord (advies van den 23sten dezer, n°. 4),

Hebben goedgevonden en verstaan:

Art. 1.

Vóór of op 1°. Junij 1858 wordt door Gedeputeerde Staten van elke provincie aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken ingezonden eene lijst, in duplo, van de op 1 Januarij dezes jaars in de provincie in dienst zijnde hoofd- en hulponderwijzers en onderwijzeressen aan openbare lagere scholen, en van de inkomsten door hen *als zoodanig* genoten wordende.

Die lijsten worden ingerigt naar het bij dit besluit gevoegde model A.

Art. 2.

Toelagen voor huishuur en dergelijke bijzondere doeleinden, mitsgaders gratificatien, die het karakter van vaste jaarlijksche inkomst missen, worden onder de bij art. 1 bedoelde inkomsten niet opgenomen.

Voor zoover die inkomsten bestaan uit schoolgelden of andere veranderlijke belooningen, wordt daarvoor genomen een gemiddeld bedrag, door den gemeenteraad onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, op den voet van art. 69 der wet, te bepalen.

Onder *schoolgelden* worden alhier mede verstaan de hetzij vaste, hetzij veranderlijke toe-

lagen of uitkeeringen, welke door armbesturen en andere instellingen van weldadigheid voor het onderwijzen van behoeftige kinderen aan onderwijzers en onderwijzeressen worden voldaan.

Voor hoofdonderwijzers en onderwijzeressen, die geen vrije woning, noch afzonderlijke toelage voor het gemis daarvan genieten, wordt van het gezamenlijk bedrag der bij art. 1 bedoelde inkomsten zooveel afgetrokken als, in verband met de plaatselijke gesteldheid, geacht kan worden daaronder wegens huishuur begrepen te zijn.

Op gelijke wijs wordt gehandeld ten aanzien der lasten, die, wegens de verpligting tot het leveren van schoolbehoeften, tot huisvesting van hulponderwijzers enz., aan de betrekkingen van hoofdonderwijzer en onderwijzeres kunnen verbonden zijn.

Het beloop dier aftrekkingen wordt door den gemeenteraad, onder goedkeuring van Gedeputeerde Staten, vastgesteld.

Art. 3.

Het zuiver gezamenlijk bedrag der inkomsten van elken belanghebbende, overeenkomstig de beide voorgaande artikelen, in de lijsten bij art. 1 bedoeld aangewezen, strekt, zoolang het niet door nadere bepalingen wordt gewijzigd, tot grondslag voor de voldoening der bijdrage bij art. 28 der wet voorgeschreven.

Art. 4.

Vóór of op 1e. September en vóór of op 1e. Maart van elk jaar zenden Gedeputeerde Staten aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken lijsten *in duplo*, tot aanwijzing, voor zooveel hunne provincie betreft, van de veranderingen, welke gedurende de met ultimo Junij en ultimo December bevorens geëindigde halfjaren zijn voorgevallen, zoo in het personeel der hoofd- en hulponderwijzers en onderwijzeressen bij de openbare lagere scholen, als ten aanzien der inkomsten van die titularissen, naar welke de bijdragen voor hun pensioen te berekenen zijn.

Deze lijsten worden ingerigt naar het bij dit besluit gevoegde model B.

Art. 5.

De gemeentebesturen worden, voor zooveel noodig, door Gedeputeerde Staten bekend gemaakt met het bedrag van de grondslagen, naar welke de bijdragen voor pensioen te berekenen zijn.

Zij brengen dat bedrag ter kennis van de belanghebbenden.

De inning dier bijdragen geschiedt, zooveel mogelijk, door inhouding op de inkomsten welke aan de betrokken onderwijzers en onderwijzeressen door of van wege de gemeenten worden uitbetaald.

De inhouding wordt bij de uitbetaling van elken termijn voor een evenredig gedeelte toegepast.

De bijdragen, verschuldigd door onderwijzers of onderwijzeressen bij openbare lagere scholen, aan wie geene inkomsten door tusschenkomst der gemeentebesturen worden uitbetaald, worden onmiddellijk na afloop van elk halfjaar ingevorderd.

Art. 6.

Het gezamenlijk bedrag der sommen, volgens art. 5 door elk gemeentebestuur ingehouden, wordt na afloop van elk halfjaar aangewezen op de begrootingsposten uit welke de betaalde inkomsten der onderwijzers en onderwijzeressen gekweten zijn.

Het beloop dier inhoudingen en dat der ingevorderde bijdragen wordt vervolgens bij een arrondissements-betaalmeester gestort.

De quitantien dier stortingen worden, met bijvoeging eener gespecificeerde aanduiding van de daarin begrepen bijdragen, aan Gedeputeerde Staten der provincie ingezonden, binnen eene maand na afloop van het halfjaar tot hetwelk de bijdragen betrekkelijk zijn.

Art. 7.

Gelijktijdig met de overmaking aan het Departement van Binnenlandsche Zaken der lijsten, voorgeschreven bij art. 4, zenden Gedeputeerde Staten de quitantien, bedoeld bij art. 6, aan het Departement van Finantien, met bijvoeging van *twee* lijsten, waarvan

een het bedrag aanwijst, door elken belanghebbende bijgedragen, en de andere de quitantien vermeldt, welke tot verantwoording dier bijdragen worden overgelegd.

Deze lijsten worden ingerigt naar de bij dit besluit gevoegde modellen C en D.

De lijsten volgens model D worden in duplo ingezonden.

Art. 8.

De contrôle der bij dit besluit bedoelde bijdragen voor pensioen wordt bij deze opgedragen aan den *Raad van Bestuur van het Pensioenfonds voor Burgerlijke Ambtenaren.*

Art. 9.

Tot de uitoefening dier contrôle ontvangt genoemde raad:

a. van het Departement van Binnenlandsche Zaken één exemplaar der lijsten, opgemaakt volgens de modellen A en B;

b. van het Departement van Finantien de lijsten, opgemaakt volgens model C, vergezeld van de verklaring, dat het beloop der daarin aangewezen bijdragen in 's Rijks kas is gestort.

Zoo de Raad het later noodig mogt oordeelen, dat de lijsten volgens model B om de *drie* in plaats van om de *zes* maanden worden ingezonden, kan zulks, op zijn voorstel, door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken worden voorgeschreven.

Art. 10.

De pensioenen, krachtens art. 25 der wet door Ons te verleenen, worden gebragt op de begrootingen voor het Departement van Binnenlandsche Zaken, bij het Departement van Finantien in een afzonderlijk grootboek ingeschreven, en door de zorg van laatstgenoemd departement, op dezelfde wijs als de overige pensioenen ten laste van den Staat, uitbetaald.

Art. 11.

Van het verleenen van zoodanig pensioen wordt door het Departement van Binnenlandsche Zaken kennis gegeven aan Gedeputeerde Staten der betrokken provincie, welke naar aanleiding daarvan toezien, dat het derde gedeelte des pensioens, krachtens art. 29 der wet aan 's Rijks schatkist terug te geven, tot dat einde op de begrootingen der gemeente, die het aangaat, worde beschikbaar gesteld.

Art. 12.

De vergoedingen door gemeenten, bij het voorgaande artikel bedoeld, worden op aanvragen van het Departement van Finantien in 's Rijks schatkist gestort en de quitantien dier stortingen aan dat departement ingezonden.

Art. 13.

Voor zoover reeds vóór het in werking treden van dit besluit bijdragen voor pensioen door onderwijzers mogten betaald zijn, wordt ten aanzien van hetgeen daaromtrent verder te doen is overeenkomstig de tegenwoordige verordening gehandeld, behoudens verhaal van hetgeen te weinig — en verrekening met een lateren termijn, of terruggave van hetgeen te veel mogt betaald zijn.

Onze voornoemde Ministers zijn belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het *Staatsblad* zal worden geplaatst, en waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van Bestuur van het Pensioenfonds voor Burgerlijke Ambtenaren.

's Gravenhage, den 24sten Maart 1858.

WILLEM.

De Minister van Finantien,
VAN BOSSE.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
VAN TETS.

MODEL **A.**

PROVINCIE

LIJST van de op 1 Januarij 1858 in bovengemelde provincie in dienst zijnde hoofd- en hulponderwijzers en onderwijzeressen aan openbare en lagere scholen, van hunne inkomsten als zoodanig en van de grondslagen naar welke hunne bijdragen voor pensioen te berekenen zijn.

Geslacht- en voornamen.	BETREKKING.	STANDPLAATS.	INKOMSTEN.								Af voor gemis van vrije woning en voor onkosten aan de betrekking verbonden.		ZUIVER bedrag als grondslag.	
			Van het Rijk.		Van de gemeente.		Gemiddeld bedrag van schoolgelden enz.		TOTAAL.					

Deugdelijk verklaard door ons Gedeputeerde Staten der provincie . . . . . .

Te . . . . . den . . . . . .

MODEL B.

PROVINCIE

LIJST der gedurende de eerste/tweede helft des jaars . . . . voorgevallen veranderingen, zoo in het personeel der hoofd- en hulponderwijzers en onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen in opgemelde provincie, als ten aanzien der inkomsten van die titularissen, naar welke de bijdragen voor hun pensioen te berekenen zijn.

| GESLACHT- EN VOORNAMEN. | VROEGERE TOESTAND. | | | NIEUWE TOESTAND. | | |

MODEL C.

PROVINCIE

LIJST van de over het $\frac{\text{eerste}}{\text{tweede}}$ halfjaar 18 . . geïnde bijdragen voor pensioen van de hoofd- en hulponderwijzers en onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen in opgemelde provincie.

BELANG-HEBBENDEN.	BETREK-KING.	STAND-PLAATS.	Grondslag der bijdrage.		Verantwoord beloop.		*Aanmerkingen.*

Deugdelijk verklaard door ons Gedeputeerde Staten der provincie. . . . . .

Te . . . . . den . . . . . .

MODEL D.

PROVINCIE

LIJST der quitantien van in 's Rijks schatkist gedane stortingen, wegens de over het $\frac{\text{eerste}}{\text{tweede}}$ halfjaar 18 geïnde bijdragen voor pensioen van de hoofd- en hulponderwijzers en onderwijzeressen aan de openbare lagere scholen in opgemelde provincie.

KANTOOR van den Betaalmeester.	Dagteekening.	Nommer.	Bedrag.		KANTOOR van den Betaalmeester.	Dagteekening.	Nommer.	Bedrag.	
						Per transp.			
	Transp.								

Aldus opgemaakt door ons Gedeputeerde Staten der provincie. . . . . .

Te . . . . . den . . . . . .

BIJLAGE G.

5 Dec. 1857, n°. 90.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

Op de voordragt van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, van den 3den December 1857, n°. 146, 5de afdeeling,

Gelet op art. 55 der wet van den 13den Augustus jl. (*Staatsblad* n°. 103),

Hebben goedgevonden en verstaan:

Met ingang van 1 Januarij 1858 de onderscheidene provincien te verdeelen in de navolgende schooldistricten:

NOORDBRABANT.

Eerste schooldistrict.

Cromvoirt, Empel en Meerwijk, Esch, 's Hertogenbosch, St. Michielsgestel, Rosmalen, Vught.

Tweede schooldistrict.

Alphen, Berkel, Gilze en Rijen, Goirle, Haaren, Helvoirt, Hilvarenbeek, Loon op Zand, Moergestel, Oisterwijk, Tilburg, Udenhout.

Derde schooldistrict.

Almkerk, Andel, Bokhoven, Drongelen, Dussen, Emmikhoven, Engelen, Giessen, Hedikhuizen, Heesbeen, Herpt en Bern, Heusden, Meeuwen, Nieuwkuyk, Oudheusden, Rijswijk, Veen, Vlijmen, de Werken, Werkendam, Wijk, Woudrichem.

Vierde schooldistrict.

Alem, Berchem, Deursen, Dieden, Geffen, Heesch, Herpen, Huisseling, Lith, Lithoijen, Megen, Nistelrode, Nuland, Oijen, Oss, Ravenstein, Schayk, Zeeland.

Vijfde schooldistrict.

Beers, Beugen, Boxmeer, Cuyk en St. Agatha, Escharen, Gassel, Grave, Haps, Linden, Maashees, Mill, Oeffelt, Oploo, Reek, Sambeek, Velp, Vierlingsbeek, Wanrooy.

Zesde schooldistrict.

Berlicum, Boekel, Dinther, Dungen, Erp, Heeswijk, St. Oedenrode, Schijndel, Uden, Veghel.

Zevende schooldistrict.

Aarlerixtel, Asten, Bakel, Beek en Donk, Budel, Deurne, Geldrop, Gemert, Heeze, Helmond, Leende, Lierop, Lieshout, Maarheeze, Mierlo, Soerendonk, Someren, Stiphout, Vlierden.

Achtste schooldistrict.

Aalst, Bergeyk, Borkel en Schaft, Dommelen, Eersel, Eindhoven, Gestel en Blaarthem, Luyksgestel, Nuenen, Riethoven, Son, Stratum, Strijp, Tongelre, Valkenswaard, Veldhoven, Waalre, Westerhoven, Woensel, Zeelst, Zes Gehuchten.

Negende schooldistrict.

Best, Bladel, Boxtel, Diessen, Duizel en Steensel, Hooge en Lage Mierde, Hoogeloon, Liempde, Oerle, Oirschot, Oost-, West- en Middelbeers, Reusel, Vessem.

Tiende schooldistrict.

Baarle-Nassau, Breda, Chaam, Ginneken, Princenhage, Rijsbergen, Zundert.

Elfde schooldistrict.

Dinteloord, Etten, Fijnaart, Hoeven, Klundert, Made, Oudenbosch, Oud- en Nieuw Gastel, Standdaarbuiten, Terheyden, Willemstad, Zevenbergen, Zwaluwe.

Twaalfde schooldistrict.

Baardwijk, Besoijen, Capelle, Dongen, Drunen, Geertruidenberg, 's Gravemoer, Oosterhout, Raamsdonk, Sprang, Teteringen, Vrijhoeve Capelle, Waalwijk, Waspik.

Dertiende schooldistrict.

Bergen op Zoom, Halsteren, Huibergen, Nieuw Vosmeer, Ossendrecht, Putte, Rosendaal, Rucphen, Steenbergen, Woensdrecht, Wouw.

GELDERLAND.

Eerste schooldistrict.

Arnhem, Brummen, Doorwerth, Renkum, Rheden, Rozendaal, Wageningen.

Tweede schooldistrict.

Barneveld, Ede, Ermelo, Harderwijk, Hoevelaken, Nijkerk, Putten, Scherpenzeel.

Derde schooldistrict.

Apeldoorn, Doornspijk, Elburg, Epe, Hattem, Heerde, Oldebroek, Voorst.

Vierde schooldistrict.

Gorssel, Hengelo, Laren, Lochem, Ruurlo, Steenderen, Vorden, Warnsveld, Zelhem, Zutphen.

Vijfde schooldistrict.

Aalten, Borculo, Eibergen, Groenlo, Lichtenvoorde, Nede, Winterswijk, Wisch.

Zesde schooldistrict.

Angerlo, Bergh, Didam, Dinxperlo, Doesburg, Doetinchem (Stad), Doetinchem (Ambt), Duiven, Gendringen, Herwen en Aerdt, Hummelo, Pannerden, Wehl, Westervoort, Zevenaar.

Zevende schooldistrict.

Bemmel, Dodewaard, Echteld, Elst, Gent, Hemmen, Heteren, Huissen, Kesteren, Lienden, Maurik, Tiel, Valburg, IJzendoorn, Zoelen.

Achtste schooldistrict.

Beesd, Beusichem, Brakel, Buren, Buurmalsen, Culenborg, Deil, Est en Opijnen, Gameren, Geldermalsen, Haaften, Herwijnen, Kerkwijk, Nederhemert, Ophemert, Poederoijen, Varik, Vuren, Waardenburg, Wadenoijen Zuilichem.

Negende schooldistrict.

Ammerzoden, Appeltern, Batenburg, Bergharen, Dreumel, Driel, Druten, Hedel, Heerewaarden, Horssen, Hurwenen, Rossum, Wamel, Zalt-Bommel.

Tiende schooldistrict.

Balgoy, Beuningen, Ewijk, Groesbeek, Heumen, Millingen, Nijmegen, Overasselt, Ubbergen, Wychen.

ZUIDHOLLAND.

Eerste schooldistrict.

's Gravenhage, Loosduinen, Wassenaar.

Tweede schooldistrict.

Delft, 's Gravezande, Hof van Delft, Monster, Naaldwijk, Nootdorp, Pijnacker, Rijswijk, Schipluiden, Stompwijk, Veur, Voorburg, Vrijenban, Wateringen, Zegwaart en Zoetermeer.

Derde schooldistrict.

Hillegom, Katwijk, Leiden, Leiderdorp, Lisse, Noordwijk, Noordwijkerhout, Oegstgeest, Rijnsburg, Sassenheim, Valkenburg, Voorhout, Voorschoten, Warmond, Zoeterwoude.

Vierde schooldistrict.

Aarlanderveen, Alkemade, Alphen, Barwoutswaarder, Benthuizen, Bodegraven, Boskoop, Hazerswoude, Hekendorp, Koudekerk, Langeruigeweide, Nieuwkoop, Nieuwveen, Oudewater, Oudshoorn, Papekop, Reeuwijk, Rietveld, Rijnsaterwoude, Sluipwijk, Stein, Ter Aar, Waarder, Woerden, Woubrugge, Zevenhoven, Zwammerdam.

Vijfde schooldistrict.

Kralingen, Overschie, Rotterdam, Schiebroek.

Zesde schooldistrict.

Barendrecht, Charlois, Delfshaven, Hoogvliet, Katendrecht, Kethel, Lier, Maasland, Maassluis, Mathenesse, Pernis, Poortugaal, Rhoon, Ridderkerk, Rozenburg, Schiedam, Vlaardingen, Vlaardinger-Ambacht, IJsselmonde.

Zevende schooldistrict.

Ammerstol, Berg-Ambacht, Bergschenhoek, Berkel, Berkenwoude, Bleiswijk, Broek, Capelle a/d IJssel, Gouda, Gouderak, Haastrecht, Hillegersberg, Krimpen a/d Lek, Krimpen a/d IJssel, Lekkerkerk, Moercapelle, Moordrecht, Nieuwerkerk a/d IJssel, Noord-Waddinxveen, Ouderkerk a/d IJssel, Schoonhoven, Stolwijk, Vlist, Zevenhuizen, Zuid-Waddinxveen.

Achtste schooldistrict.

Alblasserdam, Dordrecht, Dubbeldam, Goudswaard, 's Gravendeel, Groote Lindt, Heerjansdam, Heinenoord, Hendrik-Ido-Ambacht, Klaaswaal, Maasdam, Mijnsheerenland, Nieuw-Beijerland, Nieuw-Lekkerland, Numansdorp, Oud-Alblas, Oud-Beijerland, Papendrecht, Piershil, Puttershoek, Sliedrecht, Strijen, Westmaas, Zuid-Beijerland, Zwijndrecht.

Negende schooldistrict.

Ameide, Arkel, Asperen, Bleskensgraaf, Brandwijk, Everdingen, Giessendam, Giessen-Nieuwkerk, Gorinchem, Goudriaan, Groot Ammers, Hagestein, Hardinxveld, Hei- en Boeicop, Heukelom, Hoogblokland, Hoornaar, Kedichem, Langerak, Leerbroek, Leerdam, Lexmond, Meerkerk, Molenaarsgraaf, Nieuwland, Nieuwpoort, Noordeloos, Ottoland, Peursum, Schelluinen, Schoonrewoerd, Streefkerk, Tienhoven, Vianen, Wijngaarden.

Tiende schooldistrict.

Abbenbroek, den Bommel, Brielle, Dirksland, Geervliet, Goedereede, Heenvliet, Hellevoetsluis, Hekelingen, Melissant, Middelharnis, Nieuwenhoorn, Nieuwe Tonge, Nieuw-Helvoet, Ooltgensplaat, Oostvoorn, Ouddorp, Oudenhoorn, Oud en Nieuw Hekelingen, Oude Tonge, Rockanje, Sommelsdijk, Spijkenisse, Stad aan 't Haringvliet, Stellendam, Vierpolders, Zuidland, Zwartewaal.

NOORDHOLLAND.

Eerste schooldistrict.

Amsterdam (*a*).

(De drie oostelijke eilanden, de Plantage tot aan de Muidergracht; voorts de Rapenburgergracht (noordzijde), 's Gravenhekje, de Kalkmarkt, Oude Schans (westzijde), Zwanenburgwal (westzijde), Binnen-Amstel, Doelenstraat, Singel (noordzijde) tot aan de Torensluis, Dam, Damrak (oostzijde), buitenkant van het Damrak tot aan de Kattenburgerbrug).

Aalsmeer, Diemen, Leimuiden, Nieuwer-Amstel, Sloten, Watergraafsmeer.

Tweede schooldistrict.

Amsterdam (*b*).

(Van de Muiderpoort langs de Lijnbaansgracht tot aan de Leidsche gracht, Leidsche gracht (oostzijde), Koningsplein (oostzijde), Singel (zuidzijde), Binnen-Amstel (noordzijde), Zwanenburgwal (oostzijde), Oude Schans (oostzijde), Oostergracht, Rapenburgergracht (zuidzijde), Nieuwe Heerengracht tot aan de Muidergracht.)

Ankeveen, Weesp, Weesperarspel.

Derde schooldistrict.

Amsterdam (c).

(Lijnbaansgracht van de Leidsche gracht tot aan de Egelantiersgracht, Egelantiersgracht (zuidzijde), Prinsengracht (westzijde) tot aan de Leliegracht, Leliegracht (zuidzijde), Leliestraat (zuidzijde), Singel (westzijde) tot aan het Koningsplein.)
Ouder-Amstel, Uithoorn.

Vierde schooldistrict.

Amsterdam (d).

(Lijnbaansgracht van de Egelantiersgracht tot aan het Haarlemmerplein, de drie westelijke eilanden, Houttuinen, Haringpakkerij, Texelsche Kade, Damrak, Dam, Molsteeg, Leliestraat en Leliegracht (noordzijde), Prinsengracht (oostzijde), Egelantiersgracht (noordzijde).
Blaricum, Bussum, 's Graveland, Hilversum, Huizen, Kortenhoef, Laren, Muiden, Naarden, Nederhorst den Berg.

Vijfde schooldistrict.

Bennebroek, Bloemendaal, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Haarlemmermeer, Heemstede, Houtrijk en Polanen, Schoten, Spaarndam, Velsen, Zandvoort, Zuid-Schalkwijk.

Zesde schooldistrict.

Akersloot, Alkmaar, Bergen, Broek op Langendijk, Castricum, Egmond Binnen, Egmond aan Zee, Heer-Hugowaard, Heilo, Koedijk, Limmen, Noord-Scharwoude, Oterleek, Oud-Carspel, Oudorp, St Pancras, Schoorl, Warmenhuizen, Zuid-Scharwoude, Zuid- en Noord-Schermer.

Zevende schooldistrict.

Barsingerhorn, Callandsoog, Haringcarspel, Helder, St. Maarten, Nieuwe Niedorp, Oude Niedorp, Petten, Schagen, Wieringen, Wieringerwaard, Winkel, Zijpe.

Achtste schooldistrict.

Abbekerk, Andijk, Blokker (Oost- en West-), Bovencarspel, Enkhuizen, Grootebroek, Hoogcarspel, Hoogwoud, Medemblik, Midwoud, Nibbixwoud, Opmeer, Opperdoes, Spanbroek, Twisk, Urk, Wervershoof, Westwoud, Wognum, Zwaag, Zijbecarspel.

Negende schooldistrict.

Terschelling, Texel, Vlieland.

Tiende schooldistrict.

Avenhorn, Beemster, Beets, Berkhout, Graft, Hensbroek, Hoorn, Obdam, Oosthuizen, Oudendijk, Rijp, Schellinkhout, Schermerhorn, Ursem, Venhuizen, Wijdenes.

Elfde schooldistrict.

Broek in Waterland, Buiksloot, Edam, Ilpendam, Jisp, Katwoude, Kwadijk, Landsmeer, Marken, Middelie, Monnikkendam, Nieuwendam, Purmerende, Ransdorp, Warder, Wormer, Wijde Wormer.

Twaalfde schooldistrict.

Assendelft, Beverwijk, Crommenie, Heemskerk, Koog aan de Zaan, Oostzaan, Uitgeest, Westzaan, Wormerveer, Wijk aan Zee, Zaandam, Zaandijk.

ZEELAND.

Eerste schooldistrict.

Aagtekerke, Arnemuiden, Biggekerke, Colijnsplaat, Domburg, Grijpskerke, Kats, Kortgene, Koudekerke, Meliskerke, Middelburg, Nieuw en St. Joosland, Oost-Kapelle, Oost- en West-Souburg, Ritthem, Serooskerke (Walcheren), St. Laurens, Veere, Vlissingen, Vrouwepolder, West-Kapelle, Wissekerke, Zoutelande.

Tweede schooldistrict.

Bommenede, Brouwershaven, Bruinisse, Burgh, Dreischor, Duivendijke, Elkerzee, Ellemeet, Haamstede, Kerkwerve, Nieuwerkerk, Noordgouwe, Noordwelle, Oosterland en Sir Jansland, Ouwerkerk, Renesse, Serooskerke (Schouwen), Zierikzee, Zonnemaire.

Derde schooldistrict.

Oud-Vossemeer, Poortvliet, Scherpenisse, St. Annaland, St. Maartensdijk, St. Philipsland, Stavenisse, Tholen.

Vierde schooldistrict.

Baarland, Borselen, Driewegen, Ellewoutsdijk, Fort Bath en Bath, Goes, 's Gravenpolder, 's Heer-Abtskerke, 's Heer-Arendskerke, 's Heerenhoek, Heinkenszand, Hoedekenskerke, Kapelle, Kattendijke, Kloetinge, Krabbendijke, Kruiningen, Nisse, Oudelande, Ovezande, Rilland, Schore, Waarde, Wemeldinge, Wolphaartsdijk, Yerseke.

Vijfde schooldistrict.

Aardenburg, Biervliet, Breskens, Cadsand, Eede, Groede, Heille, Hoofdplaat, Nieuwvliet, Oostburg, Retranchement, Schoondijke, St. Anna ter Muiden, St. Kruis, Sluis, Waterlandkerkje, IJzendijke, Zuidzande.

Zesde schooldistrict.

Axel, Boschkapelle, Clinge, Graauw, Hengstdijk, Hoek, Hontenisse, Hulst, Koewacht, Neuzen, Ossenisse, Overslag, Philippine, Sas van Gent, St. Jan Steen, Stoppeldijk, Westdorpe, Zaamslag, Zuiddorpe.

UTRECHT.

Eerste schooldistrict.

De Bilt, Bunnik, Utrecht, Zeist.

Tweede schooldistrict.

Abcoude Baambrugge, Abcoude Proostdij, Breukelen Nijenrode, Breukelen St. Pieters, Koekengen, Laag Nieuwkoop, Loenen, Loenersloot, Loosdrecht, Maarssen, Maarsseveen, Mijdrecht, Nigtevecht, Ruwiel, Vinkeveen en Waverveen, Vreeland, Wilnis, Zuylen.

Derde schooldistrict.

Achttienhoven, Amersfoort, Baarn, Bunschoten, Eemnes, Hoogland, Leusden, Maartensdijk, Soest, Stoutenburg, Tienhoven, Westbroek.

Vierde schooldistrict.

Amerongen, Cothen, Doorn, Driebergen, Houten, Langbroek, Leersum, Maarn,

Odijk, Renswoude, Rhenen, Rijsenburg, Schalkwijk, Tull en 't Waal, Veenendaal, Werkhoven, Wijk bij Duurstede, Woudenberg.

Vijfde schooldistrict.

Benschop, Haarzuylens, Harmelen, Hoenkoop, Jaarsveld, Jutphaas, Kamerik, Linschoten, Lopik, Montfoort, Ouden-Rhijn, Polsbroek, Snelrewaard, Veldhuizen, Vleuten, Vreeswijk, Willeskoop, Willige Langerak, IJstelstein, Zegveld.

FRIESLAND.

Eerste schooldistrict.

Het Bildt, Idaarderadeel, Leeuwarden, Leeuwarderadeel.

Tweede schooldistrict.

Barradeel, Bolsward, Harlingen, Wonseradeel.

Derde schooldistrict.

Ameland, Ferwerderadeel, Oost- en Westdongeradeel, Schiermonnikoog.

Vierde schooldistrict.

Dantumadeel, Dokkum, Kollumerland en Nieuwkruisland, Tietjerksteradeel.

Vijfde schooldistrict.

Achtkarspelen, Aengwirden, Opsterland, Smallingerland.

Zesde schooldistrict.

Oost- en Weststellingwerf, Schoterland.

Zevende schooldistrict.

Doniawerstal, Gaasterland, Haskerland, Hemelumer Oldephaert en Noordwolde, Hindeloopen, Lemsterland, Sloten, Stavoren.

Achtste schooldistrict.

Rauwerderhem, Sneek, Utingeradeel, Wymbritseradeel, Workum, IJlst.

Negende schooldistrict.

Baarderadeel, Franeker, Franekeradeel, Hennaarderadeel, Menaldumadeel.

OVERIJSSEL.

Eerste schooldistrict.

Dalfsen, Heino, Nieuwleusen, Zwolle, Zwollerkerspel.

Tweede schooldistrict.

Genemuiden, Grafhorst, Hasselt, Kampen, Kamperveen, Schokland, Vollenhoven (Stad), Vollenhove (Ambt), Wanneperveen, Wilsum, IJsselmuiden, Zalk, Zwartsluis.

Derde schooldistrict.

Bathmen, Deventer, Diepenheim, Diepenveen, Hellendoorn, Holten, Markelo, Olst, Raalte, Wijhe.

Vierde schooldistrict.

Almelo (Stad), Almelo (Ambt), Delden (Stad), Delden (Ambt), Enschede, Goor, Haaksbergen, Hengelo, Lonneker, Rijssen, Wierden.

Vijfde schooldistrict.

Borne, Denekamp, Losser, Oldenzaal, Ootmarssum, Tubbergen, Weerselo.

Zesde schooldistrict.

Avereest, Gramsbergen, den Ham, Hardenberg (Stad), Hardenberg (Ambt), Ommen (Stad), Ommen (Ambt), Vriesenveen.

Zevende schooldistrict.

Blankenham, Blokzyl, Giethoorn, Kuinre, Oldemarkt, Staphorst, Steenwijk, Steenwijkerwold.

GRONINGEN.

Eerste schooldistrict.

Groningen, Haren.

Tweede schooldistrict.

Aduard, Ezinge, Grijpskerk, Grootegast, Hoogkerk, de Leek, Marum, Oldehove, Oldekerk, Zuidhorn.

Derde schooldistrict.

Adorp, Baflo, Bedum, Eenrum, Kantens, Kloosterburen, Leens, Middelstum, Ulrum, Usquert, Warffum, Winsum.

Vierde schooldistrict.

Appingedam, Bierum, Delfzyl, Loppersum, Stedum, Uithuizen, Uithuizermeeden, 't Zandt.

Vijfde schooldistrict.

Ten Boer, Hoogezand, Noordbroek, Noorddijk, Sappemeer, Slochteren, Zuidbroek.

Zesde schooldistrict.

Beerta, Bellingwolde, Finsterwolde, Meeden, Midwolde, Muntendam, Nieuwe Schans, Nieuwolde, Scheemda, Termunten, Winschoten.

Zevende schooldistrict.

Nieuwe Pekela, Onstwedde, Oude Pekela, Veendam, Vlagtwedde, Wedde, Wildervank.

DRENTHE.

Eerste schooldistrict.

Anlo, Assen, Gieten, Rolde, Vries, Zuidlaren.

Tweede schooldistrict.

Beilen, Diever, Dwingelo, Eelde, Norg, Peize, Roden, Smilde.

Derde schooldistrict.

Borger, Emmen, Gasselte, Odoorn.

Vierde schooldistrict.

Coevorden, Dalen, Hoogeveen, Oosterhesselen, Sleen, Westerbork, Zweelo.

Vijfde schooldistrict.

Havelte, Meppel, Nijeveen, Ruinen, Ruinerwold, Vledder, de Wijk, Zuidwolde.

LIMBURG.

Eerste schooldistrict.

Cadier en Keer, Eysden, Gronsveld, Gulpen, Heer, Maastricht, Margraten, Mheer, Mesch, Noorbeek, Oud-Vroenhoven, Rijckholt, St. Geertruide, St. Pieter, Slenaken, Wittem.

Tweede schooldistrict.

Amby, Beek, Bemelen, Berg en Terblijt, Borgharen, Bunde, Elsloo, Geulle, Houthem, Hulsberg, Itteren, Meerssen, Oud-Valkenburg, Schimmert, Schin op Geul, Stein, Strucht, Ulestraten, Valkenburg, Wijlre.

Derde schooldistrict.

Amstenrade, Bockholtz, Brunssum, Eygelshoven, Heerlen, Hoensbroek, Kerkrade, Klimmen, Nieuwenhagen, Nuth, Rimburg, Schaesberg, Simpelveld, Ubach over Worms, Vaals, Voerendaal, Wijnandsrade.

Vierde schooldistrict.

Bingelrade, Born, Broeksittard, Geleen, Grevenbicht, Jabeek, Limbricht, Merkelbeek, Munstergeleen, Nieuwstad, Obbicht en Papenhoven, Oirsbeek, Roosteren, Schinnen, Schinveld, Sittard, Spanbeek, Susteren, Urmond.

Vijfde schooldistrict.

Buggenum, Echt, Haelen, Herkenbosch en Melick, Herten, Horn, Linne, Maasbracht, Maasniel, Montfort, Nunhem, Ohe en Laak, Posterholt, Roermond, St. Odilienberg, Stevensweert, Swalmen, Vlodrop.

Zesde schooldistrict.

Baexem, Beegden, Grathem, Heel, Heythuysen, Hunsel, Ittervoort, Meijel, Nederweert, Neeritter, Roggel, Stamproy, Thorn, Weert, Wessem.

Zevende schooldistrict.

Arcen en Velden, Belfeld, Beesel, Grubbenvorst, Helden, Horst, Kessel, Maasbréo, Neer, Sevenum, Tegelen, Venlo.

Achtste schooldistrict.

Bergen, Broekhuysen, Gennep, Meerlo, Mook, Ottersum, Venray, Wanssum.

Onze Minister voornoemd is belast met de uitvoering van dit besluit.

's Gravenhage, den 5den December 1857.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
A. G. A. VAN RAPPARD.

BIJLAGE II.

's GRAVENHAGE, *den 22sten Mei* 1858.

Bij de invoering der nieuwe wet op het lager onderwijs is al spoedig de wenschelijkheid gebleken, dat er eenige regelen zouden worden gesteld ten aanzien der verhouding van het schooltoezigt, zoo onderling als tot het gemeentelijk, gewestelijk en algemeen bestuur, en omgekeerd. Alvorens echter daartoe over te gaan, achtte mijn ambtsvoorganger het raadzaam, te dier zake de provinciale inspecteurs van het lager onderwijs bij gelegenheid hunner eerste bijeenkomst te raadplegen. Ook scheen het niet ongepast, af te wachten wat de ondervinding reeds aanvankelijk te dezen opzigte zou leeren en welke vragen of bedenkingen zouden ontstaan.

Als slotsom hunner overwegingen hebben de inspecteurs het navolgende aan mijne beoordeeling onderworpen.

» De zorg der Regering voor het lager onderwijs strekt zich in twee hoofdrigtingen uit, eene administrative en eene paedagogische. Beide rigtingen zijn intusschen niet volstrekt van elkander te scheiden: de naauwe verwantschap waarin ze, op één doel uitloopende, tot elkander staan, brengt ze gedurig met elkander in aanraking.

Onder het oppertoezigt van den Minister van Binnenlandsche Zaken is de zorg voor het onderwijs in paedagogische rigting hoofdzakelijk opgedragen aan de provinciale inspecteurs, de districts-schoolopzieners en de plaatselijke schoolcommissien; in administrative rigting daarentegen aan het provinciaal bestuur; terwijl beide rigtingen van den Minister als het meest algemeene punt uitgaande, hare vereenigde werking uitoefenen op de gemeentebesturen, welke in onmiddellijke betrekking staan tot het onderwijs.

Van die beschouwing uitgaande, kan men de paedagogische rigting, zoover de wet dit toelaat, buiten aanraking houden met de administrative. Terwijl men kan toegeven, dat eene vereeniging van alle magt in ééne hand daaraan meer kracht bijzet, kunnen ook bij concentratie van administrativen arbeid met paedagogische bemoeijingen deze laatste belemmerd en als overstelpt worden. Aan den anderen kant moet ook het meer paedagogisch toezigt, om goed te kunnen werken, volkomen ingelicht zijn omtrent den toestand van het onderwijs in alle opzigten, en daarop invloed uitoefenen, terwijl der administrative magt minder direct gelegen ligt aan het paedagogisch deel van de zaak van het onderwijs.

Deze algemeene beschouwingen praktisch toepassende, hebben wij getracht voor de verschillende gevallen, waarin de betrekking der onderscheiden autoriteiten vooral regeling behoeft, eenige hoofdregels voor te stellen.

A. Met het oog op de paedagogische rigting is het toezigt op het onderwijs opgedragen aan de plaatselijke schoolcommissien, de districts-schoolopzieners en de inspecteurs, onder het oppertoezigt van den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Tot bevordering eener gewenschte eenheid in de behandeling der belangen kan als regel worden aangenomen, dat bij onderlinge correspondentie in den regel de wettelijke graduatie worde in acht genomen, zoodat ieder bij voorkeur met dengene correspondere, die in rang het naast bij hem staat.

B. Met het oog op het verband tusschen het administratief en het paedagogisch toezigt en op het voorschrift van art. 127 der provinciale wet, waarbij het toezigt op het onderwijs in de respective provincien aan het provinciaal bestuur is opgedragen, aan welke bepaling ook in vele artikelen der wet op het lager onderwijs gevolg is gegeven, schijnt het wenschelijk, dat de Minister in den regel regtstreeks correspondere met den inspecteur, en daartoe alleen gebruik make van de tusschenkomst der Gedeputeerde Staten, wanneer de bemoeijing van het provinciaal bestuur in de zaak betrokken is.

C. Opdat, eindelijk, de paedagogische autoriteit steeds volledig bekend zij met den toestand van het onderwijs in alle opzigten en de uitvoering van het haar opgedragen toezigt mogelijk gemaakt worde, kan nog worden vastgesteld:

1°. het provinciaal bestuur vraagt het advies van den inspecteur omtrent alle algemeene maatregelen of verordeningen, welke het noodig oordeelt met opzigt tot het lager onderwijs;

2°. het provinciaal bestuur stelt alle aan zijne goedkeuring en beoordeeling onderworpen besluiten van gemeentebesturen, betreffende het lager onderwijs, in handen van den inspecteur om advies; en

3°. insgelijks alle, ook van andere zijden tot dat bestuur gerigte opmerkingen, vragen, klagten enz., het lager onderwijs betreffende, hetzij ter kennisneming, hetzij om advies;

4°. door de gemeentebesturen wordt aan de plaatselijke schoolcommissie, den districtsschoolopziener en den inspecteur mededeeling gedaan van alle definitive besluiten, maatregelen en verordeningen, welke door hen genomen zijn met betrekking tot het lager onderwijs."

Met deze beschouwingen en voorstellen heb ik mij in 't algemeen wel kunnen vereenigen. Alleen is het mij voorgekomen, dat de considerans onder B tot de conclusie had moeten leiden, dat de Minister in den regel correspondere door tusschenkomst van Gedeputeerde Staten, en met den inspecteur slechts regtstreeks in die gevallen, welke de wet uitdrukkelijk heeft vermeld of wanneer de zaak geheel buiten de bemoeijing van het provinciaal bestuur ligt. In dien zin gewijzigd, ben ik voornemens, overeenkomstig de voorstellen der inspecteurs te handelen, en wanneer de provinciale besturen mede in dien geest te werk gaan, vleije ik mij, dat de belangen van het onderwijs behoorlijk zullen worden behartigd en geene moeijelijkheden of botsingen tusschen de verschillende autoriteiten, aan wie de zorg voor het onderwijs is opgedragen, te vreezen zijn.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN TETS.

INHOUD.

Bladz.

Inleiding 1

Hoogescholen te Leiden, Utrecht en Groningen.

§ 1. Collegien van curatoren 2

§ 2. Personeel der hoogleeraren 3

§ 3. Beschouwingen over het onderwijs . . . . . »

a. Faculteit der godgeleerdheid 4

b. Faculteit der regtsgeleerdheid. 5

c. Faculteit der geneeskunde 6

d. Faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen 9

e. Faculteit der wijsbegeerte en letteren 11

§ 4. Studenten 13

§ 5. Hulpmiddelen voor het onderwijs. 24

Athenæum te Amsterdam 27

Athenæum te Deventer 29

Latijnsche scholen en gymnasien.

§ 1. Algemeen overzigt . . . . . »

§ 2. Latijnsche scholen 33

§ 3. Voorloopig erkende gymnasien 34

§ 4. Definitief erkende gymnasien 35

Koninklijke Akademie te Delft. 37

Onderwijs bij de land- en zeemagt.

§ 1. Scholen bij de corpsen 40

§ 2. Instructie-bataillon. 44

§ 3. Wetenschappelijke cursus bij de corpsen. 45

§ 4. Koninklijke Militaire Akademie.

a. Personeel der inrigting . . . . . »

b. Onderwijs. 46

c. Hulpmiddelen voor het onderwijs 47

d. Toegevoegd onderwijs . . . . . »

Bladz.

§ 5. Koninklijk Instituut voor de Marine te Willemsoord.

a. Personeel van het instituut 47

b. Onderwijs. 48

§ 6. Opleiding van bootsmansleerlingen aan boord van het wachtschip te Vlissingen 49

§ 7 's Rijks Kweekschool voor militaire geneeskundigen te Utrecht . . . . "

§ 8. Opleiding van militaire apothekers voor het leger in Oost-Indie 51

Klinische scholen . . . . . "

's Rijks veeartsenijschool. 53

Landhuishoudkundige school te Groningen 54

Inrigting voor onderwijs in koophandel en nijverheid te Amsterdam 55

Scholen voor de zeevaart . . . . . "

Lager onderwijs.

Inleiding 56

§ 1. Getal en soort der scholen 57

§ 2. Onderwijzend personeel 67

§ 3. Getal der leerlingen. 79

§ 4. Omvang en toestand van het lager onderwijs. 107

§ 5. Kosten van het openbaar onderwijs in het algemeen. 129

§ 6. Schoolgelden 136

§ 7. Subsidien door het Rijk en de provincie verleend krachtens art. 36 der wet 137

§ 8. Inkomsten der onderwijzers. 140

§ 9. Pensioenen verleend aan ontslagen onderwijzers. 147

§ 10. Schoollocalen, schoolmeubelen enz. 151

§ 11. Benoeming, schorsing en ontslag van onderwijzers 156

§ 12. Opleiding van onderwijzers 161

§ 13. Acten van bekwaamheid tot het geven van lager onderwijs 173

§ 14. Toezigt op het lager onderwijs 181

§ 15. Verder voortgezet onderwijs in levende talen, wis- en natuurkunde . . 190

§ 16. Onderwijs in de gevangenissen. 193

Gestichten voor doofstommen en blinden 194

Bewaarscholen 198

BIJLAGEN.

A. Tabel der collegien, gedurende het jaar 18$^{58}/_{59}$ aan de drie hoogescholen gehouden.

B. Afdruk van het Koninklijk besluit van 25 October 1858 (*Staatsblad* n°. 71).

C. Instructie tot regeling van de werkkringen van den opperdirecteur en van den directeur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden.

D. Afschrift van het Koninklijk besluit van 2 Mei 1859, n°. 33.

E. Circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 8sten Februarij 1859, n°. 108, 5de afdeeling.

F. Afdruk van het Koninklijk besluit van 24 Maart 1858 (*Staatsblad* n°. 14).

G. Afdruk van het Koninklijk besluit van den 5den December 1857, n°. 90.

H. Circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken, van den 22sten Mei 1858 n°. 142, 5de afdeeling.